

E 215/5. 4

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

IV.

D. BARTHA KATALIN ÉS PAPP ISTVÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
KÁLMÁN BÉLA

UN RÉSUMÉ SE TROUVE À LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST
1957

55.

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

IV.

D. BARTHA KATALIN ÉS PAPP ISTVÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
KÁLMÁN BÉLA

UN RÉSUMÉ SE TROUVE À LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST
1957

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

E KÖNYV KIADÁSÁT
A MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTER
RENDELTE EL

„Ö-ző nyelvjárás Debrecenben”

I.

Bár a történeti nyelvjáráskutatás új ága a magyar nyelvtudomány-nak, és még csak most tisztázza problémáit, módszereit is, mégis régi nyelvünk nyelvjárásiasságáról már nyelvtudományunk úttörői nyilvánították véleményüket. RÉVAI és tanítványai két nyelvjárását különböztetik meg a régi magyar nyelvnek (vö. NyK. VII, 381). HUNFALVY PÁL szerint az ómagyar nyelvben is voltak nyelvjárások (Magyarország Ethnographiája. 385; vö. MNy. XXI, 53). Az ilyen, keveset mondó megállapításokat a múlt század utolsó negyedében kezdik felváltani az egyes nyelvemlékek tájnyelvi sajátosságainak megállapítását célzó vizsgálatok. Egyik első fecskéje ennek a módszernek és bizonyos iskolát teremtő kísérletnek SIMONYI ZSIGMOND tanulmánya (A „Halotti Beszéd” tájnyelvi sajátosságai: Nyr. IX, 145—9). A magyar nyelvjárásokkal kapcsolatos kérdések tisztázásában amúgy is jelentős szerepet vitt BALASSA JÓZSEF Codexeink és a nyelvjárások címmel közöl értekezést a Hunfalvy-Albumban (Bp., 1891.; vö. HORGER: Nyr. XXVI, 193). Ekkor kezdődik egyes kódexeink monografikus feldolgozása a nyelvjárási jelleg megállapítására.¹ A megállapított nyelv(járás)i sajátosságokat megpróbálják helyhez is rögzíteni.

Ennek a kísérletnek megvannak a maga veszélyei, amelyekre akkor nem figyeltek fel eléggé. Azt meg lehet állapítani, hogy milyen nyelvjárási sajátosságok jellemzik ezt vagy azt a kódexünket vagy bármely más nyelvemlékünket, de nem tudjuk megállapítani, melyik területre volt jellemző az a nyelvállapot a nyelvemlék iratása idején. Ezt csak perdöntő külső bizo-

¹ Vö. KAUSCH MIHÁLY, A Tihanyi codex nyelvezete. 1891. VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL, A Jordánszky és Érdy Codex: Nyr. XXIII; a nyelvjárás egyezése i. li. 400—4. HORGER ANTAL, Ráskai Lea nyelvjárása: Nyr. XXVI, 193—202, 245—51. SZAKÁCS BÉLA, A Vitkovits-codex nyelvi sajátosságai. Győr, 1898; vö. RUBINYI: Nyr. XXXVII, 35. SIMONYI KÁLMÁN, A Lobkoytzt kódex hang- és alaktani sajátosságai. 1898. FISCHER IZIDOR, Az Ehrenfeld-kódex nyelvjárása. Bp., 1902; vö. SIMAI ÖDÖN: Nyr. XXXIV, 516—9. NÉMET GÁBOR, A Vitkovits-kódex nyelvjárása. Bp., 1907; vö. RUBINYI: Nyr. XXXVII, 35—6. ERDÉLYI LAJOS, Legrégibb bibliánk nyelvjárásához: Nyr. XLI, 146—8. ERDÉLYI LAJOS, A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék: Nyr. XLIII, 293—301. ERDÉLYI LAJOS, A Halotti Beszéd nyelvjárása: Nyr. XLIII, 7—11, 61—5. ERDÉLYI LAJOS, A Gyulafehérvári Glosszák nyelvjárásához: MNy. X, 30—1. LOSONCZI ZOLTÁN, Kódexeink és a nyelvjáráskeveredés: Nyr. XLV, 280—9, 373—80; vö. ZOLNAI: Nyr. XIX, 414. KILÁR ISTVÁN, A magyar kódexeknek nyelvi sajátosságai: NyF. 74. sz.; vö. Nyr. XLV, 397—9. ERDÉLYI LAJOS, A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék: NyF. 71. sz.; vö. KOVÁCS MÁRTON = SIMONYI ZSIGMOND: Nyr. XLV, 261—2, LOSONCZI ZOLTÁN: Nyr. XLVI, 42—4 stb.

nyítékok alapján lehetne megnyugtató módon eldönteni. Az ugyanis, hogy valamely régi nyelvemlékünk nyelvjárása valamilyen módon kapcsolatba hozható valamely mai nyelvjárással, még nem bizonyítja azt, hogy az emléket azon a területen írták. A nyelvjárasi határok állandóan mozgásban vannak s voltak a múltban is, így szinte semmi biztosítékunk sincs arra nézve, hogy a mai nyelvjárasi határok egybeesnek kódexeink és régebbi nyelvemlékeink korának nyelvjárasi határaival. Utalok a Pais-émlékkönyvben megjelent dolgozatomra (466—72), ennek az *i*-zéssel és az *ie*-zéssel foglalkozó részére. Az ott elmondottak, illetőleg az ott felhasznált adatok alapján úgy látom, hogy a tiszántúli *i*-zés két gócból indult ki: az egyik Szatmár megye területén volt, a másik Szilágy megyében a Kraszna mellékén. Ebből a két sugárzó központból terjedt aztán azokra a területekre, amelyeken ma is megvan. A Kraszna mellékéről terjedő sugárzás már a XVI. században elérte Nagyváradot és Debrecent is (vö. MNy. LI, 370—7), de a Szatmárból kiinduló még nem borította el a XVI. században sem Szabolcs déli, sem Bihar északi részét. A két irányból kiindult *i*-zés később ért össze, akkor, amikor a Tiszántúl északi részén az *ie* váltotta fel az *i*-t. A Nagykároly környékén található *i*-zés a régi állapot megőrzése.

A múlt század végén, e század elején megkezdődött a helyi levéltári adatok felkutatása és nyelvjárástörténeti adalékként való közlése is.² Az ilyen jellegű közlések között különös figyelmet érdemel ZOLTAI LAJOSnak *Ő-ző nyelvjárás Debrecenben* című cikke (Nyr. XXXV, 123—9). Debrecen múltjának ez a lelkes búvára³ arra hívja fel nyelvészeink figyelmét, hogy Debrecen XVI. századi jegyzőkönyveiben erősen *ő-ző* bejegyzések is találhatók, s ennek magyarázatára megemlíti azt a lehetőséget, hogy a Szegedről s más *ő-ző* helységekből menekülők hozták magukkal Debrecenbe az *ő-zést*. Egyebekben azonban a nyelvészekre bízva a kérdés tüzetesebb megvizsgálását.

A továbbiakban nem is folytatom ezt a történeti áttekintést, csupán GOMBOCZ (vö. MNy. XX, 60—3), MELICH (vö. MNy. XXI, 52—3) s még LAZICZIUS ilyen vonatkozású munkáira, megállapításaira utalok (vö. BÁRCZI GÉZA, Régi magyar nyelvjárások 2; I. Oszt. Közl. VI, 83). BÁRCZI GÉZÁnak e tárgy körbe vágó tanulmányai (MNy. XLIII, 81—91; Régi magyar nyelvjárások. Bp., 1947; TihAl. 118—20; A magyar történeti nyelvjáráskutatás: A III. Országos Magyar Nyelvészkongresszus előadásai 301 kk.; vö. PAIS DEZSŐ: I. Oszt. Közl. VI, 111) a magyar nyelvtudomány legmaibb kérdésének mutatják ezt a diszciplínát (vö. MOLLAY KÁROLY: Pais-éml. 667). A Pais-émlékkönyv számos tanulmánya ebből a körből meríti tárgyát (ABAFFY ERZSÉBET, KUBINYI LÁSZLÓ, PAPP LÁSZLÓ, VÉGH JÓZSEF), de a nem kifejezetten nyelvjárástörténeti tanulmányokban is megcsillan vagy éppen uralkodik ez a szempont (ECKHARDT SÁNDOR, TÖRÖK GÁBOR, BERRÁR JOLÁN; BENKŐ LORÁND, DEME LÁSZLÓ; SZABÓ T. ATTILA).

Ötven évvel ezelőtt (a Nyr. 1906. március 15-i számában) jelent meg a ZOLTAI közleménye. Hosszú ideig a Nyr. akkori szerkesztőjének, SIMONYI ZSIGMONDNak egy lapalji jegyzete az egyetlen nyelvészeti hozzászólás.

² Vö. BERNÁTH LAJOS, Adalék a kecskeméti nyelvjárás múltjához: Nyr. XXXII, 22—7. PÁLFI MÁRTON, Nyelvjárás-paródia 1702-ből: Nyr. XXXIV, 506—8. GYÖRFFY ISTVÁN, Nyelvjárástörténeti adatok a Nagy-Sárrétről: MNy. XVI, 48—54 stb.

³ Vö. SÓREGI JÁNOS, Zoltai Lajos élete és működése. 1861—1939. A debreceni múzeumi gondolat története. Debrecen, 1942. Különlényomat: Déri Múzeum Évkönyve 1939—1940.

„A nyelvemlékeknek mélyebb boncolgatásába nem bocsátkozom — írja ZOLTAI (i. h. 126) —, ezt hozzáértő mesterekre bízom. Ők döntsék el azt is, hogy íme a régi debreceni beszéden is fölismerhető *ö-ző* sajátosságokat Méliusz prédikációinak, avagy a szegedi telepedőknek, vagy mindkét felől érkezett befolyásnak tulajdonítsuk-e. Nem hiszem, hogy tisztán az akkori városi nótárius egyéni írásmódjára volna visszavezethető az *ö-zés* használata. Bösörményt és Szentgyörgyöt például mind a két időbeli jegyzőkönyv következetesen Byszermen, Beszermen és Szent Gyergynek írja.”

Ezekben a sorokban felveti ZOLTAI mindazokat a kérdéseket, amelyeket nyelvészeinknek kellett volna megválaszolni — természetesen a tények ismeretében. ZOLTAI ugyanis a XVI. századi debreceni jegyzőkönyvek kb. 20 nyomtatott ívet kitevő magyar nyelvű szövegeiből mindössze négy, nem is túlságosan terjedelmes iratot közöl (vö. MNy. LI, 370). A debreceni *ö-zés* problémája a legújabb nyelvjárástörténeti irodalomban került ismét az érdeklődés előterébe. A vizsgálódások körébe azonban nem vontak be új adatokat, nem vizsgálta meg még senki a jegyzőkönyvek egész adattömegét. ZOLTAI közlése s a debreceni nyomda XVI. századi termékei alapján írja pl. BÁRCZI, hogy az *ö-zés* „a XVI. század második felében Debrecenben is általános volt, hogy a többi *ö-ző* területtel összefüggően-e vagy attól függetlenül, esetleg az *ö-ző* területekről odamenekültek nagy száma folytán, átmenetileg, az homályos” (MNy. XLIII, 86). DEME LÁSZLÓ Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái. Bp., 1956. című könyvében (290—1) — részben BÁRCZIVAL vitázva — szintén foglalkozik ezzel a kérdéssel, és hivatkozik arra a felszólalásomra, amely a III. Nyelvészkongresszuson BÁRCZI előadásával kapcsolatosan hangzott el. Akkori felszólalásomban csupán az eredményeit mondtam el ilyen irányú kutatásaimnak, s már akkor jeleztem, hogy szándékomban van a teljes bizonyító anyag közzététele. Ezt az ígéretemet szeretném most beváltani, de egyúttal valamivel túl is menni ezen az ígéreten: nemcsak a debreceni jegyzőkönyvek adatait közlöm a következő lapokon, hanem az Országos Levéltár családi levéltáraiban végzett gyűjtéseim alapján egybevetem ezeket azokkal az adatokkal, amelyeket főleg az északkeleti nyelvjárás területére tudok lokalizálni (vö. Pais-empl. 466—72).

II.

Debreceni forrásaimat ismertettem Az *i-zés* Debrecen XVI. századi nyelvben című dolgozatom bevezetőjében⁴, szóltam a jegyzőkönyvek íróiról, a városi nótáriusokról is (MNy. LI, 370—1). Ott említettem, hogy a korszak harmadik, névszerint is ismert nótáriusa „Nobilis A n d r e a s T h y b a j”, akiről 1597. február 12-től adatszerűen igazolható, hogy debreceni nótárius. Egy 1594. szeptember 19-i adat arra látszik mutatni, hogy Tibai András előző állomáshelye Eger volt: „Mÿ Zekÿ Pall Hewes es kwlseo⁵ Zolnok

⁴ Az adatok idézésében az ott ismertett és követett eljárást megtartom ebben a munkában is: az A-tól E-ig terjedő nagybetűk az egyes köteteket jelölik, az utánuk álló szám a lapszámot, a kötőjellel összekapcsolt szám pedig azt jelenti, hogy a két számmal jelölt lap közé utólag behelyezett — de egykorú írással írt — levélen áll az adat.

⁵ Adataimat betűhíven közlöm, de — mint lényegtelen külsőséget — elhagyom a *f* és *z* jeleket (vö. MNy. LII, 233—4). — Minthogy valamennyi nem debreceni adatom az Országos Levéltárban őrzött családi levéltárak anyagából való, a leltérek megjelölésében elhagyom az OL. jelzést (vö. MNy. LII, 234).

Warmegjek Vice Ispannia | Sarkeozý Janos Egrý Praedicator, Mochjarý Gergell, Chorba | Mýhalý, Danch Pall, Bernatt Gjeorgh, Beken Pall es | Thjbaj Andras, Aggjuk mindeneknek tuttora az kiknek illik, . . .” (Csoma cs. lt.). Maga ez a név még nem jelentene semmi különöset, hiszen Egerben is élhetne éppen Tibai András nevű személy. De minthogy ugyanennek az iratnak az aláírásokat tartalmazó záradékában, az aláírások között így találjuk ezt a nevet: „Andreas Thjbaj N o t a [rius] mppa” — ez az adat csaknem teljesen bizonyossá teszi, hogy az 1594-ben Egerben nótáriuskodó személy azonos azzal, aki 1597. február 12-én tűnik fel Debrecenben. Ennek a kérdésnek további boncolgatása — úgy vélem — mostani dolgozatomnak nem feladata. Talán alkalmam lesz bővebben is foglalkozni vele abban a munkámban, amely a literátusok és a magyar nyelv, illetőleg nyelvjáráások problémáival foglalkozik.

Mint korábbi dolgozatomban (Pais-empl. 466) rámutattam: „Nyelvjárástörténeti tanulmányainkban . . . az adatgyűjtés a legfontosabb tennivalónk, de rendkívül fontos a megfelelő módszer kialakítása, a feldolgozás módszertani lehetőségeinek felvetése és megvitatása is.” Ez a munka — *adatközlő jellegéből* következően — módszertani szempontból arra nézve kísérlet, hogy hogyan lehet rendezni egyetlen helyre vonatkozó nagyobb adattömeget, a másik főrészen pedig az említett dolgozatomban megpróbált „nyelvtasz-módszer” segítségével szeretném szemléltetni a labializációval kapcsolatos főbb kérdéseket egy nagyobb területen.

E kérdések vizsgálata — azt mondhatnók — ellanyhult LOSONCZI nagy munkája után (vö. NyK. XLIV, XLV). BÁRCZI GÉZA és tanítványai kezdik újra boncolgatni ezeket a problémákat (vö. BÁRCZI, TihAl. 82; Magyar hangtörténet 35 kk, 99). Ezek az 1950 körül megindult újabb vizsgálódások azonban elsősorban nem a labializáció eredetével, hanem inkább földrajzi elterjedésével és egy-egy zártabb nyelvi egységen — esetleg egy írónak vagy egy nyelvemléknek a nyelvén belül — a labiális hangok funkcionális megterhelésével foglalkoznak. Csupán megemlítem PÉTER LÁSZLÓ munkáját (Az ő-zés kérdéséhez: MNyj. I, 118—35), hivatkozom P. HÍDVÉGI ANDREA (A magánhangzók labializációja Anonymus magyar szórványaiban: MNyj. I, 95—117) és B. LŐRINCZY ÉVA (Palatális magánhangzók labializációja a königsbergi töredékekben és szalagokban: MNyj. I, 136—42; vö. még A königsbergi töredék és szalagjai mint nyelvi emlék. Bp., 1953. 24—5) tanulmányaira. ABÁFFY ERZSÉBET A XVI. századi nyomtatványok és a magyar nyelvjáráások című kéziratos tanári szakdolgozatában⁶ bőségesen foglalkozik az ő-zéssel. E kézirathoz levő munka részlete A labializáció ingadozása Pesti Gábor nyelvében című, nyomtatásban is megjelent cikk (MNy. XLIX, 335—41). Mint a következőkben mi is, ABÁFFY sem csupán az ő-zést vizsgálja, hanem a labializációval kapcsolatos más kérdéseket (ö ~ é, ü ~ i) is. Végső megállapítását ebben a mondatban találjuk: „. . . egy erősen illabializáló nyelvjárársba kezdenek behatolni egy labializáló nyelvjárárs alakjai” (i. h. 339). Azt találja ugyanis, hogy Pesti adatai ellentétben vannak LOSONCZI fejtegetéseivel. ABÁFFY szerint Pestinek eredetileg illabialis nyelvjárárs labializáló nyelvjárárs hatására veszi át készen az *ördög*, *tömlöc* típusú szavakat; ezek az autochthon formákkal harcolva hozzák létre a Pestinél található alakokat (i. h.).

⁶ A szakdolgozat Bárczi Gézához készült; a szerző szívességéből használtam.

Az ő-zés

I. A szótó ő-zése

1. Hangsúlyos szótág

a) Az *ë ~ ö váltakozást mutató szavak*. 1547: *Weres* A 5, számtalan adatban minden évből ~ 1551: *Vërës* A 310 (az *ë* más esetekben is jelöl *ö*-t); erre az alakváltozatra mindössze két másik példám van ezen az aránylag korain kívül 1569: *weorës* B 321 és 1592: *veoreos* D 333 | 1547: *Therek* A 10, számos adat 1565-ig ~ ugyancsak 1547-ben felbukkan a *thewrek* A 29 alakváltozat és még számosabb példában szerepel 1556/1557-ig ~ 1550: *Therewk* A 232, mindössze hat példában ~ 1554: *Thörök* (az első köznévi, népnévi adat) A 527, ez válik általánossá | 1547: *temeswari* A 23 ~ 1597: *teomeoswarra* E 303, *Theomeoswarj* E 353 | 1547: *Ethwes* A 8, számtalan példa 1557-ig ~ 1550: *ethews* A 211 (valószínűleg íráshiba *ethwes* h.) ~ 1551: *ëttwes* A 311, ez a forma még négy példában 1567-ig ~ 1564: *Ewtwos* B 38, ez válik általánossá; vö. Nyr. XXXV, 125 | 1547: *eklelew* A 9, 1548: *eklele* A 75, számtalan adat 1555-ig ~ 1551: *öklelew* A 312, még számos adat, de 1564-ben az utolsó; vö. Nyr. XXXV, 125, MNy. XXVI, 150 | 1547: *kewer* A 16, számos adat 1556-ig ~ 1564: *keower* B 34 | 1548: *kereztes* A 59, számos adat végig az egész vizsgált koron ~ egyetlen *ö-ző* alak 1599: *Keoreoztheos* E 671 (a 675-n ugyanez a Körösztös Balázs már *kerezthesnek* van írva) | 1548: *Ersij*, *Ersi* A 71, számos adat 1552-ig ~ 1548: *örsy* A 51 (tehát az *ö-s* alak még előbb felbukkan; különben ugyanarról az Örsy Tamásról van szó mindkét idézett példában; vö. 1527: „Thomae *Eörsy* civis Debrecinensis” HERPAY, A debreceni ref. ispotály 16); mind az illabiális, mind a labiális alak előfordul szókezdő *h*-val is: 1549: „Thomā *hoersi*” A 105 ~ „Thomas *herssi*” A 133, és van 1550-ből egy *wrsij* A 221 alak is | 1548: *chemetei* A 89, számos példa, hiszen a város egy ma is meglevő utca-neve (Csemete utca), ez az általános forma ~ egyetlen *ö-s* példa 1592: „In vico *czemete* vcaza vcto” D; vö. MNy. XXV, 234 | 1550: „Bech *Welgij*” A 187 ~ 1571: „de Ver *Völgh*” C 118 | 1548: „*kjsgjgergh*” A 67, számtalan adat ~ csak 1571-ben bukkan fel az *ö-s* alak: *giörgh* C 76, de a *Szentgyörgy* terra vel territorium mindig *e*-vel (pl. B 108, 246); vö. Nyr. XXXV, 126 | 1550: *kelesth* A 233 ~ 1587: *keoles* D 103 | 1550: „*Bejtelew*” A 255, öszszesen négy példám van az *e-s* alakra ~ 1565-től *ö*-vel: „*Bewtheleo*” B 46 stb., 1572: „*Böytt* előnek” C 244; vö. MNy. XXV, 150 | 1551: „de *ketheles*” (Köteles puszta) A 279; maga a *köt* ige és különböző származékai is számos adatban *e*-vel, még 1596-ban is: „odo *keteo*” E 258 ~ az első *ö-s* alakváltozat 1556/1557: *köttthe* A 695; a hatvanas évektől ez az általános | 1551: „*kerthwelij* fiatal” A 290, 1553: „*pýros kertwel* fakat” A 427 ~ 1565: „de *keorthwelyes*” B 64, 1567: „de *keorthwelyjes*” B 147 | 1554: „w *kezettek*” A 506, 1556/1557: „azon *kezbe*” A 695, számos adat ~ 1556/1557: „azon *kézben*” A 696; a hatvanas évektől az *ö-s* alak az általános; a *Sárközi* név viszont 1551-től kezdve csak *ö-s* formában jelentkezik: A 322 stb. | 1553: „*Reconciliauit w* megh *kewetthe*” A 436, csak ez az egy illabiális alak ~ 1566: „megk *keowetthe*” B 136—7 stb. | 1533: „Lucas *Zeld*” A 443 ~ 1568: „*Georgius Zeoldes*” B 216, számos adat; vö. MNy. XXVI, 411 | 1554: *Ezwe* A 506, 1556/1557: *Ezwe* A 695 ~ de már ugyan-

akkor, ugyanazon a helyen *őszve* is | 1554: *zeren* A 507, általában a *szer* és minden származéka 1586-ig *e*-vel ~ 1586: *zeórzest* D 61, 1595: „*zeórzeódeót meg*” E 180 és ettől kezdve végig így | 1554: *törwenjyre* A 507, általában *ö*-vel, származékaiban is ~ 1566: *therweny, therwennnek, therwenth* B 136—7, 1567: *therwenjben* B 213, *therwennnek* B 214 és 1569: *therwenj* B 312 | 1554: *tertennek* A 508, általában így 1569-ig ~ de már 1556/1557: *törtennek* A 695; ez azonban csak a hetvenes évektől állandósul | 1554: *kelcheget* A 508 ~ 1556/1557: *kölcheggel, kölchegewel* A 695, de uo. „az szőlőkre valo *kelcz*” (!) | 1554: „*Ennek felette*” A 508, általában így ~ egy *ö*-s alak 1567: *fölotte* B 187 | 1554: „*feneszemo*” A 536, összesen három adat; a *szem* általában *e*-vel ~ de már 1556: „*feneszomo*” A 638, ahol ugyanazon Fényesszemű Bálintról, illetőleg a feleségéről van szó, 1569: *zeomere* B 312, 1594: *zeomere* E 19, 1595: „*zeómeók lattara*” E 178; vö. MNy. XXV, 234 | 1554: *chetertek* A 551, számos adat az egész vizsgált koron át, még 1599-ben is: *chetertek* E 766 ~ 1571: *Czötörtök* C 100 stb., az utolsó szótagban már 1565-ben jelentkezik az *ö*: *chjeterteok* B 46 stb. | 1555: „*de kebelkwtth*” A 600 ~ 1571: „*köbölkuthy*” C 134, 1572: „*de köbölkuth*” C 316 | 1556: *kenthes* A 681 ~ 1564: *keontheos* B 18, számos adat, ez válik általánossá, de 1565: *keonthes* B 57, 58 és 1567: *keonthes* B 198; vö. Nyr. XXXV, 125 | 1567: „*az haz Bechjwje*” B 163, 1556/1557: *bechiwltenek* A 695, *Bechölte* A 696, 1567: *bechjwletes* B 213 ~ 1567: *Beochjwlteteot* B 214, ettől kezdve ez az általános, van ugyan még egy *e*-s példám 1569-ből: B 290 | 1566: *erekseg* B 138—9, ez az egy példa ~ már 1556/1557: *örksegeket* A 695, ez az általános alak minden származékban, de van két példám 1567-ből a hangstúlytalan szótagbeli *e*-re: *Eoreksege* B 162 és *Eorekke* B 181 | 1556/1557: „*ky telyk*” ~ „*ký Nē tĕlnek*” A 695; ez azonban nem általános, mert zárt szótagban is csaknem a korszak végéig kitart az *e*; az arány 2:1 az *ö* javára | 1557: *Rendiben* A 706, ez az általános ~ egy *ö*-s alak 1557: *Rondjben* A 707 | 1557: *pechetemmel* A 707 ~ 1584/1586-ban jelentkezik az *ö*-s alak: *peoczetwnkel* D 37 stb., és kivétel nélküli 1597-ig (*pechetes* E 324) | 1557: *kolt* ~ *kelt* A 707; ettől kezdve zárt szótagban mindig *ö*-vel, nyílt szótagban *e*-vel | 1564: „*Jn gjengyes*” B 2, számos adat ~ az *ö*-s alak 1570-től általános: „*de gjöngiös*” C 21 | 1566: „*Joannes chjjerleo*” B 88 ~ 1566: „*Joänj chyeorleo*” B 102, „*Joannē chjyorleo*” B 137 | 1566: *zemelyeket* B 136—7 ~ 1584/1586: *zeomeliek* D 37, 39; ez lesz általános egészen 1596-ig (*zemely* E 225) | 1566: *theresdj* B 139, 1567: B 172 ~ 1567: *Teoresdj* B 166, 174, 1567: *Theoreosdj* B 172 (ugyanaz a Törösdi Ferenc); ettől kezdve kivétel nélkül így | 1569: *per* B 290 ~ 1586-tól kezdve *por* D 72, csak 1597-ben tér ismét vissza az illabiális alak: *peres* E 289, 293 stb. | 1570: *genczij* C 8, 1571: C 74, C 129 ~ 1586: „*Georgius Geónczy*” D 32, 1590: „*Geor[gius] Geónczi*” D 230 | *Debrecen* neve illabiális alakban fordul elő; csupán 1588-ban, ugyanazon a lapon találjuk a következőket: *deobrní* [!], *deobreoconaire, Deobreoconiek* D 146 | Ugyanígy az *eszik* ige minden alakja és származéka *e*-vel fordul elő; ebben is van azonban két kivétel 1598: *eotte* E 461 és „*Megh eotte*” E 561.

Vö. még 1550: *kenjves* A 236 | 1554: *görgel* A 527, a. m. Ger-gely!

b) *Állandóan ö-vel jelentkező szavak.* Néhány adatban az egész vizsgált korszak folyamán csak az *ö*-s változat jelentkezik. Természetesen csak az olyan alakokat sorolom itt fel adatszerűen, amelyekben a köznyelvi vagy a mai debreceni alak *ö*-t mutat; ha mindazt felsorolnám, amelyben adva van

az ö-vé válás lehetősége, hatalmas listát kellene bemutatnom; ennek azonban kevés értelme volna. Így pl. csak *e*-vel írva találjuk a *fel* és *meg* igekötőt, a *nem*, *sem*, *kell*, *gyenge* szavakat. *Szeged* és *szegedi* sem fordul elő soha ö-vel, pedig számos adat van rá. Ide vettem egy hapaxot is 1547: „*Anthonio tertel*” A 2.

1547: *Berchek* A 31 | 1548: *keresij* A 65 | 1548: *cheregh* A 66 stb. (a. m. csörög?) | 1548: *Bezermen* A 61, így 21 adatban egészen 1599-ig; 1564: *Bijzermen* B 4, így ötször: B 18, 1566: B 120, 1567: B 164, 1568: B 245; vö. Nyr. XXXV, 125 | 1548: *temer* A 99 (a. m. *tömör*?) | 1549: *Zeke* A 111 stb., 1553: *Zekew* A 448 stb. (a. m. *tökös*?) | 1549: *gheder* A 128, 153 (a. m. *gödör*?) | 1549: *terle* A 162 (a. m. *törlő*?) | 1552: „*serffezew*” A 398, az alapszó is, *seres* származéka is csak *e*-vel jelentkezik végig | 1555: *kewesdj* A 594 | 1556: *derge* A 660, *dergew* A 690, 1567: „*dergeo* Ambrus”, „*dergeo* Balas” B 181 (a. m. *dörgő*?); vö. MNy. XXV, 235 | 1565: *chijerz* B 65, 1566: *két-szer* B 112 | 1568: *thekeos* B 275, 1569: *thegeos* B 299, ugyanaz a személy, 1571: *Tekes* C 101, 1572: C 234 (a. m. *tökös*?) | 1572: *Erwendj* C 241 | 1573: *gyjekes* C 385 (a. m. *gyökös*?) | 1590: *Berwey* D 220 | 1599: *Demsedj* E 696.

c) *Állandóan ö-vel jelentkező szavak.* Vannak olyan adataim is, amelyekben az *ö* állandó és kivétel nélküli. Így pl. a *föld* és származékai, *Kömlödi*, *kökényes*, *ökrös*, *több*, *görög*, *ördög*, *öl* (ige), *könyörög*, *körmös*. Adatszerűen azonban csak azokat sorolom fel, amelyekben a mai debreceni nyelvszokással ellentétben van *ö*.

1567: „*az zeogleteon*” B 213 | 1587: *czeóbeórtwl* D 121 | 1588: *Beokesij* D 146 (?) | 1591: *feólljwl* D 296 stb. (összesen 5 adat) | 1594: *zeópleósiteni* E 53 | 1594: „*zeomerē* testet” E 73 | 1594: *Seoprwie* E 83 | 1594: *Peorditeo* E 92, 93 | 1598: *Eorsebet* E 475 stb. (összesen 5 adat) | 1598: „*megh porselte*” E 561.

2. Hangsúlytalan szótag

a) *Az $\ddot{e} \sim \ddot{o}$ váltakozást mutató szavak.* Az ide sorolható adatok közül a következők fentebb találhatóak: *török*, *Temesvár*, *keresztes*, *csütörtök*, *Köbölkút*, *köntös*, *Törösdí*, *örök*, *Debrecen*. — 1548: *lekes* A 51, nyolc adat ebből és a következő évből \sim 1548: *lekews* A 60 \sim 1548: *lewkes* A 86 \sim 1551: *Lewkus* A 297 \sim 1589: *leokeos* D 170 | 1548: *Ersek* A 72 stb. (még két adat) \sim 1564: *Erseok* B 33, 1568: B 247 \sim 1570-től *Ersek* C 9; vö. Nyr. XXXV, 125, MNy. XXV, 235 | 1549: *Ember* A 163, általában így \sim csak egy *ös*-adat 1567: *embor* B 187; vö. MNy. XXV, 235 | 1551: *bewder* A 359, 1567: *Beoder* B 200 \sim 1551: *bewdewr* A 325, 1568: *Beoldeor* B 259, 1596: *Beódeór* E 271.

b) *Állandóan \ddot{e} -vel jelentkező szavak.* A *gyermek*, *mester*-féle szavakat nem számítva, a következő adatok csak *e*-vel fordulnak elő:

1547: *Thúker* A 9 | 1553: „*pispek* ladan” A 440 stb., még három adat. L. még még fentebb *chereg*, *Böszörmény*, *Dömsödi*.

c) *Állandóan ö-vel jelentkező szavak.* Valamennyinek az adatait l. fentebb: *görög*, *ördög*, *könyörög*, *csöbör*.

II. A tött, lött, vött alakok

1565 : *theoth* B 53, 1568 : *teot* B 232—3, 1574 : *tött* C 493, 1575 : *tött* C 614, 1587 : *teótt* D 87, 1594 : *teott* E 19, *teótt* E 36, 1595 : *teott* E 121, *teótt* E 143, *teót* E 147, *teott* E 166, 1596 : *teót* E 242, *teott* E 264, *teótt* E 267, 1597 : *teot* E 281, *teott* E 351, *teoth* E 357, *teott* E 382, 383 | 1567 : *theottem* B 190, *teottem* B 213, 1571 : *töttem* C 151, 1575 : *tötté* C 575, 1575/1576 : *töttem* C 659 | 1594 : *teótte* E 67, 1595 : „*le teotte*” E 109, 1598 : *teotte* E 420, háromszor | 1595 : *teottek* E 147 | 1565 : *theottének* B 53 | 1569 : *thet* B 290 | 1567 : *thettunk* B 181 | 1567 : *tezek* B 200, 1575/1576 : C 659 | 1567 : *teszöm* B 187 | 1567 : *thezunk* B 181 | ? 1555 : *teon* A 630—1, 1591 : D 268, 1597 : E 318 | 1556/1557 : „*le Tennék*” A 696 | 1566 : *thenne* B 136—7 | 1554 : „*le tenni*” A 507.

1556/1557 : *leótt* A 695, *lött* A 696, 1566 : *leoth* B 136—7, 1567 : *leoth* B 162, 213, 1570 : *lött* C 51, *löth*, *Lött* C 66, 1571 : *löth* C 149, 1575 : *lött* C 575, 1575/1576 : *löth* C 659, 1586 : *leott* D 72, 1591 : *leót* D 269, 1595 : *leot* E 120, 129, 1597 : *leoth* E 404 | 1567 : „*leottenek wolth*” B 200 | 1557 : *let* A 707, 1591 : *lett* D 269 | 1554 : *lezen* A 507, 1567 : *leszon* ~ *lezen* B 187 | 1565 : *legjen* B 54, 1566 : B 136—7, 1567 : *legion* B 187, 1567 : *legjen* B 214 | 1556/1557 : *legenek* A 695 | 1567 : *lenne* B 213 | 1567 : *lennj* B 187, *lennj* B 213 | 1567 : *lehetne* B 214.

1568 : „*weoth fel*” B 192—3, 1570 : *vött* C 51, 1597 : *weott* E 305, 352, *veott* E 392, 398 | 1555 : *Veotté* A 630—1, 1570 : „*Vöttem fel*” C 65, 1568/1572 : *vötté* C 296, 1572 : *Vöttem* C 291, 1575/1576 : *vöttem* C 695 | ? 1555 : *veotted* A 630—1 | ? 1555 : „*veotte volna*”, *veotte*, „*veotte vala*” A 630—1, 1556/1557 : „*vötte meg*”, „*meg vötte*” A 695 ; 1570 : „*fel vötte*” C 51, 1571 : „*be Ne vötte Volnais*” C 196, 1597 : *veotte* E 303, *weotte* E 316, 339, 351, „*fel weotte*” E 353, „*weotte fell*” E 354, „*Megh weotte*” E 355, „*weotte Megh*” E 366, „*Meg veotte*”, „*fel weotte*” E 382, „*Megh Nem veotte*” E 394, *veotte* E 398, „*Veotte el*” E 405, *veotte* E 406, 1598 : *weotte* E 416, „*el veotte*”, „*weotte ell*” E 421, „*Megh Nem weotte*”, *weotte* E 421, „*fel weotte*” E 422, „*veotte el*” E 424, „*fel weotte*” E 427 | 1566 : „*weottenek fel*” B 136—7 | 1597 : *veottek* E 388 | 1598 : „*eleo vette*” E 487, 1599 : „*megh wette*” E 603 | 1566 : *vettek* B 138—9, 1598 : „*vettek ell*” E 434 | 1565 : „*megk wezij*” B 53 | 1556/1557 : „*fel ne vegyje*” A 696 | 1556/1557 : „*végek fell*” A 696, 1569 : „*el wegijek*” B 312 | 1556/1557 : „*fel wennj*” A 696, 1569 : „*fel wennj*” B 290, „*be wennj*” B 311 | 1599 : „*fel veowen*” E 708 | 1554 : „*el veheti*” A 508 | 1568 : „*meg vehesse*”. B 232—3 | 1565 : „*megk ne wehessenek*”. B 53.

III. A tövéghangzóban jelentkező ő-zés⁷

a) *Igei személyragok előtt.* 1554 : *yowek* A 527, 1567 : *teszok* B 187 | 1567 : „*megh fizetmeő* (a *t* utáni *m* ki van húzva) B 187, 1567 : *epitöm*, *űiselom*, „*fel űeszöm*”, *teszöm* B 187, 1569 : *Ertheom*, *ertheom* B 311 | 1567 : *leszon* ~ *lezen*, *legion* B 187.

b) *Birtokos személyragok előtt.* 1554 : „*hitemre es tiztesegomre*” (kétszer) A 527, 1567 : *engom*, *penzömon* B 187, 1567 : *wegezeseom*, *keoteseom* B 213, *bechijultethneom* B 214, 1569 : *Ennekeom* B 311.

⁷ Csak a köznyelvben szokásostól eltérő alakokat közlöm.

c) *A tárgyrag előtt.* 1557: „meg *Erositetott*” A 707, 1567: *öröksegot* B 187, *Eoreoksegoth* B 213, 1568: *nehезеkeоth* B 192—3, 1569: *keowethse-geoth* B 311.

d) *Az -n és a -tt határozóragok előtt.* 1567: *penzömon* B 187, 1567: „az *zeogleteon*” B 213, 1568: „*ezön* kiuül” B 232—3, 1588: „az fel bonto *feleon*” D 137; vö. még 1591: *eoreokeóseon* D 268 | 1554: „w *kezettek*” A 506, 508, *kezet* A 508, 1556/1557: *kőzet* A 695, 1567: *keozeth* B 162 (kétszer), 1599: *keozet* E 659.

e) *A többesjel előtt.* 1567: *zemélyeok* B 190, *kezeseok* B 200, „mynd *Ezeoknek*” B 213, 1568: *Ezeokkal*, *myndeneok* B 192—3, 1568: *szemeliok* B 232—3; vö. 1588: *peoreok* D 137.

f) *A múlt idő -t, -tt-je előtt.* 1556/1557: „Ezwe *gijwítettek*” A 695, 1566: „megk *newezeoth*”, *Jlleott*, *kelleott* B 136—7, *Veretét* B 138—9, 1567: *Jntijzteoth* B 162, *erezot* B 187, „megk *Elegijteottek*” B 201, 1568: „*Elegijteottek* kÿ” B 192—3, 1569: „*eseoth* wala”, „megh *teceoth*”, *Esseoth*, „nē *kelleoth* wolna” B 311, 1569: *weteottunk*, „megk *ertetteoth*”, *Esseoth* B 312. A következő ő-ző alak csak 1586-ban jelenik meg újra: „meg *elegiteot*” D 61, 1587: „meg *elegiteotte*” D 90, 1591: „meg *elegiteotte*” D 274, 275, 1594: *eyteotte* E 12, 1595: „meg *elegiteotte*” E 109, *eppiteotte* E 111, „ky *elegiteottek*”, „*elegiteottek* meg” E 122, *teriteottek* E 126, „ky *elegiteottek*” E 128, „el *keriteotte*” E 143, „meg *elegiteotte*” E 146, 148, „meg *elegiteottek*” E 147, „meg *elegiteotte*”, *elegiteotte* E 158, „meg *elegiteotte*” E 164, „meg *sebesiteotte*”, „meg *Sebesiteotte*” E 196, „megis *elegiteotte*” E 200, 1596: „megis *elegiteottek*” E 242. Ezekkel szemben 1594: „fel *fegyuerkeozett*” E 88, 1596: *szerszeodettis* E 640.

Vö. 1567: „megh *Jegijzeoth*” B 213, „az nekÿ *Beochijwlteteot* hazamath” B 214.

g) *Az -s melléknévképző előtt.* 1552: *Zelew*s A 398, 1568: *zeleosth* B 192—3; 1564: *Ewthues* B 1, még négy adat; 1564: *wiores* B 25, még hét adat; 1564: *zepews* B 22, 1565: *Eokres* B 74, 1567: *Beores* B 166, 1568: *thekeos* B 275, 1569: *thegeos* B 299; 1568: *theores* B 299, 1569: *tjztessegeos* B 311, 1572: „*Jszöges* zēt peter Napian” C 245, 1595: „All *peores*” E 153.

h) *A -d ígéképző előtt.* 1566: „megk *Elegeodeoth* az Ew Rezen” ~ „*Elegeggjék* megh” B 136—7, 1568: „megh *Elegeodeoth*” B 192—3, 1591: *elegeodendeo* D 274.

i) *Az -l ígéképző előtt.* 1567: *Tisztolendo* B 187, 1597: *zeokeolleo* E 335, 1598: „megh *porselte*” E 561.

j) *A -t ígéképző előtt.* 1566: *etëssen* B 138—9.

k) *A minden szó hangsúlytalan szótagjában.* 1567: *mindon* B 187, 1569: *mijndeonnwth* B 311.

Vö. 1565: *kwemben* B 53 (hapax).

IV. Ő-zés suffixumokban

1. *A (-kod), -kęd, -kőd és a (-koz), -kěz, -köz képző.*

1557: *kereskedem* A 707, 1565: *chjelekeodnejek* B 54, 1586: *diczekeodhessenek* D 1b, 1587: *teórekeódesere* D 89, 1590: „*czelekothwnk* volt”, *czelekednek*, *czelekodeotnenk* D 233, *czelekeódetemert* D 245, 1591: *kereskeódesre* D 295, 1594: *czelekeódetwnk* E 1, *diczekeódhessenek* E 2, *czelekeódeóknk* E 3,

kereskeodesben ~ kereskettek E 42, teorekeodenek E 93, teorekeódenek E 98, 1595: czelekette E 130, 132, verekeodesre, veszekeodes E 190.

1557: törwekezem A 707, 1567: Emlekezettre B 190, Jgýjekeozom B 191, 1569: Jgýjekeozýk B 290, 1594: gwlekeozetwnkben E 1, keóuetkeózendé E 13, elenkeózó E 56, ellékeózó E 62, „fel fegyuerkeózett E 88.

2. A (-hoz), -höz, -höz határozó rag.

1556/1557: kezehez A 695, kezekhez A 696, 1566: kezehez B 138—9, 1567: kezehoz, Örökseghoz B 187, 1592: „bor vetelheöz” D 334, 1595: „Thot leorinczhez” E 120, 1596: kezehez E 221, 1599: Gjeorghez E 721.

A labializáció más esetei

I. Az *ő* ~ *é* váltakozás

a) Szó belsejében. 1547: „Borthethe” A 4, még három adat; a tölt ige származéka lévén, a *tőt* ~ *tét* megfelelést mutatja | 1547: *hegyje* A 17, kétszer s még négy adat ~ 1549: *helgyje* A 129, 136; a *hölgy* származéka lehet, ma *Högyje* | 1547: *Werbechij* A 22, 26 | 1547: *zeer* A 28, még négy adat 1554-ig ~ 1548: *zör* A 44 | 1547: *techer*, „*techergjarto*” A 31 ~ 1551: *tölczer* A 370, 1566: *Theolchijeres* B 88; vö. MNy. XXVI, 409, l. még fentebb *Borthethe* | 1547: *theser* A 32, 1550: A 199 ~ 1550: *Thusser* A 260, 1551: *Thüsser* A 264, 1551: *Thüsser* A 268; ma *tözsér*, illetőleg *Tözsér* | 1548: „*saletromfeze*” A 66, 89, 1553: A 445; vö. MNy. XXVI, 329; 1549: „*zappanfeze*” A 144, 155, 181, „*Zapanfezew*” A 476; vö. MNy. XXVI, 330; 1552: „*serffezew*” A 398 ~ 1586: „*Serfeozeo*” D 36, 1595: E 192, 1599: „*apud Serfeozeo haz*” E 611; vö. MNy. XXVI, 329 | 1550: *teke* A 188 ~ 1550: *Thewke* A 263, 1564: B 15 | 1553: „*fraxinos uerisfakat*” A 427, csak ez az egy adat | 1556/1557: *zeleott* A 695 ~ de vö. *uo. szóleo*, *szölk*.

b) Az *ő* igenévképző. 1547: „*Borthethe*” A 4, még három adat | 1547: *Nýre* A 14, még tizenegy adat 1551-ig ~ 1551-től *Nýrew* A 269 stb. | 1547: „*poztomethw*” A 30, számtalan adat még 1594-ben is: E 10 ~ 1550-től „*Poztomethew*” A 209, további öt adat ~ 1556: „*poztomethe*” A 654, csak ez az egy; vö. még MNy. XXVI, 328: „*Poztomety*” A 400 | 1547: „*Boregethe*” A 38, még három adat 1556-ig ~ 1565: „*Boregethew*” B 81 | 1548: *eklele* A 75, még tizenkét adat 1554-ig ~ de már 1547: *eklelew* A 9, további tizenegy adat 1555-ig; 1551: *öklelew* A 312, ez állandósul; vö. Nyr. XXXV, 125, MNy. XXVI, 150 | 1548: „*saletromfeze*” A 66, 89, 1553: A 445; vö. MNy. XXVI, 329; 1549: „*zappanfeze*” A 144, 155, 181 ~ 1552: „*serffezew*” A 398, 1553: „*Zapanfezew*” A 476; vö. MNy. XXVI, 329—30 | 1549: *Zeke* A 111, még öt adat 1554-ig ~ de már 1553: *Zekew* A 448 | 1549: *terle* A 162 | 1550: „*Teglawetthe*” A | 1551: „*portherw*” A 277 ~ 1551: „*portherw*” A 293, ez lesz általános ~ de 1553: „*portere*” A 486; vö. MNy. XXVI, 328 | 1556: *derge* A 660 ~ 1556: *dergew* A 690, 1567: *dergeo* B 181, kétszer | 1556/1557: „*Ez Jówe ký keletre*” A 695.

c) *Formansok előtt*. 1548: *zeoles* A 46 ~ 1598: „*zeoleos kertt*” E 550 | 1550: „*Beyth ewlere*” A 255, nyilván íráshiba *elewre* h. | 1549: *Erdes* A 104, 149 ~ 1551: *Erdöss* A 312 | 1553: *fferedees* A 440 ~ 1568: *fjrijdeos* B 239

stb.; vö. MNy. XXV, 236 | 1554: *Eresseghere* A 506 ~ 1554: *Eros* A 525 stb. | 1557: „de *Endred*” A 712, ellenpélda nincs | 1597: *szeorejerull* E 369, több adat és ellenpélda nincs | 1599: „98 *Eztendeben*” E 677, „*Niolcz eztendes*” E 698 ~ 1567: *Eztendeonkenth* B 190.

d) *Az elő szóban.* 1554: *Elettenk* A 506, *Elezer, ele* A 507, *elet* A 507, 508, ? 1555: *elembe*, „meg *eleze*” A 630—1, 1557: *elebij* A 707, 1594: *elebi* E 46, *eleb* E 95, 1596: *elebi* E 234, 1597: *eleb* E 365 | 1554: *ellot, elot* A 527, ? 1555: *eleomben* A 630—1, 1556/1557: „mý *eleottunk*” A 695, 1557: *elot* A 707, 1565: *Eleozeor* B 54, 1566: *Eleottunk* B 136—7, 1567: „mý *Eleottük*” B 181, *elöt, elot* B 187, 1569: „Ew *Eleotteök*” B 290 stb.

e) *Az -öd igeképzőben.* 1556/1557: „*zerettek* megh” A 695, 1557: *szerzedeszwnket* A 707, 1599: *zeghedeott* ~ *szegeodsegh* E 744.

f) *A felől névutóban.* 1554: „Az *ele adasfelel*” A 507, 1556/1557: *felol* A 695, 1565: „az *hal felel* Adogk *feleol* Abrak *feleol*, es chýk *meres feleol*” B 53, 1566: *feleol* B 136—7.

g) *A -vén igenévképzőben.* 1557: *Erositwon* A 707 (hapax).

h) *Az -ő kicsinyítő képzőben.* 1547: „Lucas *Bēde*” A 13, „Lucas *Bede*” A 36, 1548: A 41 ~ 1548: „pro luca *Bedö*” A 59 | 1549: *pethe* A 119, 1550: A 233, 261 ~ 1550: *petew, pethew* A 261 | 1548: *sebe* A 83, 1555: *Sebe* A 597; ellenpélda nincs.

II. Az ü ~ i (ű ~ í) váltakozás

1. Hangsúlyos szótág

1547: „*Georgius fule*” A 6, számos adat 1549-ig ~ 1550: „*Georgiū file*” A 220 stb.; az illabiális alak válik általánossá mint családnév; de köznévként is 1599: *file* E 724, kétszer; vö. MNy. XXV, 236 | 1548: *swegh* A 72 ~ 1550: *sywegh* A 223 | 1549: *siket* A 143, 1594: *Syket* E 67, 1596: *Syketh* E 227; ellenpélda nincs | 1551: *fizes* A 287, ellenpélda nincs | 1552: *figedi* A 413 | 1553: „*pispek* ladan” A 440, még három adat, ellenpélda nélkül; vö. MNy. XIII, 254 | 1554: *Njwedj* A 504, 1598: *Njuedi* E 536 | 1554: *pinkest* A 507 | 1554: *zwkseg* A 508, még két adat 1565: B 53, 1567: B 187 ~ 1570: *szikseginkbennis* C 2 | 1555: *tjriek* 'türjek' A 472 | 1565: *kwnn* B 53 | 1565: *kwlemben* B 54, 1570: *külső* C 2 ~ 1570: *Külső* C 2, 1575: „*kilen* haznal” C 614 | 1566: *fjyres* B 104, még három adat ~ 1573: *fwres* C 342, 1568: *fjwred* B 256 | 1567: „az *Sijtheo* hazath” B 162, még négy adat ~ 1572: „*kalacz swthö*”, ez lesz általános | 1567: *Sjweoltheos* B 198, 1568: *Sjwēltheos* B 254; vö. MNy. XXVI, 329 | 1568: „*hijwelij* keth” B 192—3, még két adat ellenpélda nélkül | 1572: „*Jszöges* zēt peter Napian” C 245 | 1572: *Jueggel* C 257, 1597: *Jweghes* E 307, 1599: *Jweges* E 738 | 1586: *dwceoseges* D 1, még egy adat a következő lapról (D 1b) és kettő 1594: E 1; csak a tisztújító gyűlés előtt tartandó imában | 1587: *wdeök bē* D 89, csak most bukkan fel az ü-s alak, de 1596-ig általános ~ 1596: *Jdeigis* E 269; ingadozás van még 1599-ben is, pl. „*wdeokeoznek*” ~ „*Ideo* keozben” E 663 | 1594: *igjben* E 62, még hat adat ellenpélda nélkül | 1595: *Jnnepe* E 135 | 1598: „*megh izente*” E 443 | 1598: *Filep* E 537.

2. Hangsúlytalan szótag

Egyetlen példám 1553: „Erdekerilew” A 462; vö. MNy. XXV, 235.

3. Az *ü* ~ *i* váltakozás

1548: *Wasarimiwes*, A 46, 1549: *Zekermijes* A 156, 1550: *kwmiues* A 184, 1556/1557: *mijwre*, *mijwett*, „meg *mijwettetti*”, *mijwel* A 695, 1588: *mijwet* D 136, 1594: *miueltesse*, *miuelteti* E 13, 1596: *miuelliē* E 254, 1599: *Miwet* E 595, 621, *miwe* E 598 | 1598: „4 harmadfy tinott 2 eőteodfw tulkot” E 493 | 1575: *gilősegh* C 614 ~ 1570: *gwłősegett* C 2 | 1568: *szjyros* B 218 | 1547: „poztomethw” A 30, számtalan adat ~ „Poztomety” A 400, MNy. XXVI, 328, 1567: *hegedys* B 144, még két adat ~ 1568: *hegedews* B 244 ~ 1570: *hegedús* C 56, még egy adat.

III. Egyéb szórványos esetek

1596: *eskwsse* E 254, 1597: *eskezyk* E 364, 1599: „megh *eskezik*” E 587, *eskeggjenek* E 614, *eskezik* E 638 | 1570: „*fúsús peter*” C 31.

*

Adataim bőségesen igazolják azt a korábban adatok nélkül kifejtett véleményemet, hogy Debrecen nyelvjárása eredetileg nem *ö*-zű, és az *ö*-k jelentkezésének módjából (előbb a hangsúlyos szótagban) az is nyilvánvaló, hogy nem magában a debreceni nyelvben meginduló spontán változás. De nemcsak az *ö*-zés tekintetében, hanem az *ő* ~ *é*, *ü* ~ *i*, sőt néhány példában még az *ü* ~ *i* viszonylatban is tapasztaljuk, hogy az adatok egy korábbi illabiális(abb) hangállományt mutatnak. Az *ö*-zés a hatvanas években meghaladja még a mai köznyelvi *ö*-zés mértékét is, a vizsgált korszak vége felé azonban megállapodik nagyjából a mai köznyelvi *ö*-zés fokán. — Nyilván az *ö*-zű vidékekről betelepülők nyelvi hatására kell gondolnunk magyarázatul, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül Méliusz és az ebben a korban meglehetősen nagyszámú *ö*-zű irodalmi-nyomdai termékek hatását sem (A III. Orsz. Nyelvészkongresszus előadásai 338; vö. DEME, Nyelvatlaszunk 290).

III.

Dolgozatomat ugyan — mint fentebb is mondtam — adatközlésnek szántam, de nem akarok megelégedni pusztán a debreceni jegyzőkönyvek adatainak közzétételével. Az Országos Levéltárban végzett anyaggyűjtő munkám során olyan gazdag XVI. századi magyar nyelvű anyag van birtokomban, hogy a további kutatások céljaira érdemesnek látom közölni azokat, amelyek a most vizsgált kérdésekkel kapcsolatosak.

Az Országos Levéltárban gyűjtött anyagomat — minthogy egy-egy helyre vonatkozóan lényegesen kevesebb az adatok száma, mint Debrecenre vonatkozóan — nem tagoltam olyan részletesen. Az adatok kicédulázásának

szempontjait közöltem a Pais-émlékkönyvben megjelent cikkemben. A tárgy természete szerint ebben a munkában csak az 1—10. „kérdések”, a labializációval kapcsolatos adatok közléséről lehet szó. Jól látom, hogy a nem azonos szempontok szerint összehordott adatok egybevetése, illetőleg egybevetetősége kérdéses lehet, lényeges eltérés a debreceni és a nem debreceni adatok elrendezésében azonban csak az 1. és 2. pontban van. A debreceni anyagban együtt tárgyalom — illetőleg mutatom be — az $\ddot{e} \sim \ddot{o}$ szembenállást, a következőkben — mint a Pais-émlékkönyvben megjelent cikkemben is — külön pontba veszem a köznyelvhez viszonyított \ddot{o} -zést és \ddot{e} -zést. A továbbiakban már nincs eltérés, éppen csak annyi, hogy — a dolog természeténél fogva — a nagyobb tömegű debreceni anyagot jobban széttagoltam.

Forrásaim — valamennyi az Országos Levéltárban — a következő levéltári állagok: I. a Barkóczy-család levéltára, II. a Becsky-család levéltára, III. a Bónis-család levéltára, IV. a Bugarin—Horváth-család levéltára, V. a Csáky-család levéltára, Miscellanea, VI. a Csáky-család központi levéltára, VII. a Csáky-család kassai levéltára, VIII. a Csicsery-család levéltára, IX. a Kállay-család levéltára, X. az Ibrányi-család levéltára, XI. a Kölcsey-család levéltára, XII. a Csoma-család levéltára, XIII. a Dessewffy-család margonyai ágának levéltára, XIV. a Dobos-család levéltára, XV. az Uray-család levéltára, XVI. a Gámán-család levéltára, XVII. a Hanvai-család levéltára. Az adatok után — abban az esetben, ha az iratanyag évrendben van — pusztán a megfelelő római számot közlöm; egyik-másik állag esetében szükséges a fasciculus és a numerus megadása is, ilyenkor ezt is közlöm.

Területileg így oszlanak meg adataim: I. Zemplén és Ung megye területéről Homonna, Varannó, Nagymihály, Butka, Lasztóc, Deregnjó, Ráska, Kapos, Csicsér, Imreg, Felsőregmec, Zemplén, Sátoraljaújhely, Sárospatak, Bénye, Szegi, Tarcal, Tokaj. II. Bereg megyéből és Ugocsának a Tisza jobbparti részéről Munkács, Tag, Salánk, Szőlősvégardó, Vári. III. Ugocsa Tisza balparti részéről és Szatmár megyéből Bocskó, Halmi, Szinérváralja, Kölese, Kómörő, Zajta, Pelseske, Atya, Panyola, Kérsemjén, Szamoskér, Nábrád, Tunyog, Cégény, Ecsed, Komlód, Csenger, Nagykároly; ide sorolom a *S e m j é n* ben kelt adatokat — Szatmár és Szabolcs megye községei közé —, mert nem tudom megállapítani, hogy Kérsemjénről vagy Kállósemjénről van-e szó. IV. Szabolcs megye területéről Kisvárdá, Anarcs, Tiszavarsány, Ibrány, Vaja, Oros, Nagykálló, Kállósemjén, Gáva, Nagyfalva, Tiszalök. V. Bihar megye területéről Mihályfalva, Szentjobb, Bihartorda, Nagyvárad, Körösszeg. VI. Szilágy megyéből Szödemezer, Kémer, Szilágyosmlyó, Kraszna, Horvát, Kecel, Sereden. VII. Békés megyéből Gyula. VIII. Szolnok megye területéről Szolnok és Mezőtúr. — Az egyetlen településhez köthető adatokon kívül vannak olyanok is, amelyekről csak azt tudom, hogy melyik megye területéről valók; ilyenek vannak Zemplén és Ung, Szatmár és Szabolcs, továbbá Bihar megye területéről. Ha ezek közül példákat közlök, akkor az illető területtel kapcsolatosan legelőször sorolom fel őket.

Az adatok megoszlása nem egyenletes. Van olyan hely, amelyről kétszáznál is több adatom van, és van olyan, amelyről csupán tíz egynéhány. A megfigyelt vagy megfigyelendő jelenségek sem egyenlő arányban fordulnak elő forrásaimban. A felhasznált források különben műfaji tekintetben igen változatosak: missilisek, magánjogi szerződések, végrendeletek, tanúkihallgatások és más hatósági kiadványok, az erdélyi fejedelmekhez intézett fel-

terjesztések és egyszerű feljegyzések az ünnepélyesebb memorialetól a költségjegyzékig, követi utasítás stb., stb.

Mint fentebb jeleztem, a nem debreceni adatokat kevésbé részletezve csoportosítom. A Pais- emlékkönyvben jelzett 31 „térképlap”-ból (i. m. 467) álló atlasz első tíz térképének adatait veszem számba: 1. *ö*-zés a szótóban (*kelt*; *rend*, *szerez*, *személy*; *ember*); 2. *ë*-zés a szótóban (*föld*; *köz*, *György*, *törvény*; *pünköst*); 3. a *tett*, *lett*, *vett* alakok *ö*-zése; 4. az *ö* ~ *ë* váltakozás a tővéghangzóban; 5. a (-*koz*), -*kéz*, -*köz* és a (-*kod*), -*köd*, -*köd* képzők *ö*-zése; 6. a (-*hoz*), -*héz*, -*höz* és a (-*szor*), -*szër*, -*ször* *ö*-zése; 7. az *ó* ~ *é* váltakozás; 8. az *ü* ~ *i* váltakozás; 9. az *ű* ~ *í* váltakozás; 10. az *ü* (*ö*) ~ *ë* megfelelés.

Az 1—4. és a 7—8. kérdésekre csaknem valamennyi „kutatópont”-ról van adatom; a többire csak szórványosan. Helykímélés miatt célszerűnek tartottam csak a pozitív adatok közlését, az 1. pontban csak az *ö*-zőkét, a 2. pontban csak az *ë*-zőkét stb. Ettől csak akkor tértem el, illetőleg a köznyelvvel megegyező alakokat csak akkor közlöm, ha ugyanabban az írásban vagy esetleg csak ugyanabban az időben ingadozást tapasztalok. Még csak annyit elöljáróban, hogy a nyolc kisebb területi egységet vizsgálom külön-külön, nem az egészet egyszerre.

I. 1. A közelebbi keltezési hely megállapíthatósága nélkül, Ung megye területéről, a vármegye nótáriusának tollából való adataim a szótóbeli *ö*-zésre 1562: „meh *leóthem*”, *leóth*, *Beóhajt*, „meh *Beochulthethe* volna” (VIII.) | Homonna 1571: *kólth* (IX.) | Nagymihály 1573: *keolth* (XIII.) | Butka 1561: *lólte* ~ „*lelje* megy”, 1560: *keulth*, 1561: *kolt*, 1593: *kelth* (XIII.) | Lasztóc 1590: *fölol* (XIV.) | Deregnő 1575: *keolt* (VIII.) | Ráska *kélt*, *lélték* (VIII.) | Csicsér 1570: *kólt* ~ *kelt* (VIII.) | Imreg 1571: *kólth*, *fölül*, 1596: „*el telüen*” ~ „*el tólt*” (I.) | Felsőregmec 1598: *peorbennis*, *peörteöl* (IX.) | Újhely 1596: *Bóchiullóttük*, „*meg bóchiulenek*” (VIII.) | Patak 1564: *Mönnjönek* (VIII.) | Szegi 1577: *Kólt* (XI.).

2. Zemplén megye (Fassiones et attestationes) 1568: „*az teb* dolgokrúl Semmyth Nem tud” (I.) — itt a *teb* lehet íráshiba, vö. ugyanabban: „*mýlith georgh*”, „*Veres georgh*”, „*wn keoztek*”, *kozeoth*, „*w Magok keozth*” stb. | Butka 1560: „*Ezwe Gýwlnwen*”, *kezeth*, „*Ew kezethék*”, *kewetkezendew*, *ketheles*, *therthennek*, „*Terwen zereneth*”, *Therekedem*, *feld*, „*zantho feldeketh*”, *feldeknek* (XIII.), 1561: *terekegjk*, *torekedew*, *tob*, *kozolje*, „*torwjn tiwo wrak*” (XIII.) | Csicsér 1541: *chetherteken* (VIII.), 1552: [*t*] *herekedesemuel* (VIII.), 1586: *Ewrekbe* (VIII.) ~ 1569: *kéozeónetemnek*, *feoldek* stb. (VIII.) | Imreg 1571: „*hazý ezkezh*” ~ „*hazý ezközh*”, „*ozwe szamlalwan*”, *töb*, *között* stb. (I.) | Szegi 1577: *cheterteken* ~ „*az en Kwlcgegének*”, *thórthenne* stb. (XI.).

3. Zemplén megye 1568: *teottek*, *veottyk*, „*veottee* el” [!] (I.) | Varanó 1589: „*fel veótté*” (XIV.) | Lasztóc 1561: „*le totte*” ~ 1560: *leth*, „*thetthenk* es *wegezthenk*” (XIII.) | Deregnő 1575: *tewthewnck* (VIII.) | Kapos 1576: *leotth*, „*veotthe ky*” (I.) | Csicsér 1552: *thwt* (VIII.), 1588: *vöttwnk* (VIII.) | Imreg 1571: „*elő wöttwk* (I.), 1591: *wét*, ~ *vette* (I.) | Zemplén 1592: „*vöt vot*”, „*vöttem fel*” (XIII.) | Patak 1592: *teóth*, *vottem* (XIV.) | Szegi 1577: „*löt volna*” (XI.).

4. Homonna 1571: „*meh Ereossetheóthem*” (IX.) | Butka 1593: „*Megh Nem Engedeom*” (XIII.) | Lasztóc 1584: „*meg tartanom es oriznöm*” (XIV.) | Kapos 1576: *igeó*, „*meg leszeó*”, „*añak feleotthe*” (I.) | Imreg 1571:

leuelwinköth (I.), 1591: *ezustes, ezustekel, ezustet* (I.) | Újhely 1596: *Tizenkettöd* (?) (VIII.) | Patak 1564: *Mönnjönek, Ennekön* [!], *felethközönöm*, „el kezdöth”, *kerön* [!] (VIII.).

5. A kutatópontoknak csak a feléről van adatom, a köznyelvitől eltérő pedig csupán egy: Patak 1564: *felethközönöm* (VIII.).

6. Butka 1560: „*Legh Elewzer*” (XIII.) | Kapos 1576: *kezheoz* (I.) | Csicsér 1586: *Elewzer* (VIII.) | Imreg 1591: *előzer, Legelőzer* (I.) | Patak 1564: „*Jo weghöz*” (VIII.).

7. Zemplén megye 1568: „*az Berúa Newe telek*” ~ „*Bykes, Neweo telek*” (I.) | Butka 1560: „*Egh felewl, Mas felel*”, *zewleth, zerelemebel*, „*Ezj wetthes*”, „*Ez Ezthendeben*”, „*Az Saroswarmegej Jozagh felel*”, „*megh Eressethwen*” (XIII.) | Deregnő 1575: *eressewgyek* (VIII.) | Csicsér 1595: *Jdesbik* (VIII.) | Imreg 1571: *elebj*, 1596: *elebj* ~ 1591: *előbj* (I.).

8. Ung megye nótáriusa 1562: *Jzenne* (VIII.) | Zemplén megye 1568: „*predio Bykes*” (I.) | Homonna 1573: „*Mely dolognak el Mulasa chak az Mynapj wdórolis ez idegg*” (IX.) | Deregnő 1575: „*Jzent wala*” (VIII.) | Ráska 1570: *pinkest* (VIII.) | Kapos 1576: *izenthe* (I.) | Csicsér 1541: *fjleek*, 1569: *Jzentenek, Jzenethjbul* (VIII.) | Imreg 1571: *pynkest*, 1591: *hýwele* (I.).

9. Ung megye nótáriusa 1562: „*Mjwelheteth wolna*” (VIII.) | Homonna 1573: *Mjuelne* (IX.) | Butka 1560: *mijwelljének, Mjwelesere* (XIII.) | Csicsér 1568: *mijuelnwnk* (VIII.) | Patak 1596: *miunek* (III.).

10. Butka 1560: „*Therwenj kijwel*”, „*Eznek kywele*” (XIII.).

II. Az egész terület a legkevesebb eltérést mutatja a mai köznyelvi formától.

2. Munkács 1568: „*Orban fjlep*” (IX). 3. Salánk 1587: *weotteok*, „*fel weottewk*” (XIII.) | Szőlősvégárdó 1585: *teottem, lottenek* (XI.) | Vári 1572: *Totenek* (XI.). 4. „*Eónnen magok*” (IX.) | Salánk 1587: *lewelewnkeot* (XIII.).

III. 1. Szinérváralja 1570: *këlt, kewlt* (IX.) | Kölcse 1575: *kolt*, 1576: *költ*, 1578: *kolt, keolt*, 1579: *keolt*, 1580: *keolth*, 1583: *Keolt*, 1592: „*feólwll megh Jrth*”, „*feólwll megh Wagyon Jrwa*” (XI.) | Atya 1551: *kewlt* (IX.) | Kérsemjén 1577: *kolt, bochel* 'becsel', „*ez fulwl Mondot*” ~ „*Ez felől Meg Jrth*”, 1581: *költ*, 1597: „*beóchiw zerent*” (IX.) | Szamoskér: 1573: *kolt*, „*megh nem bochjolenek*” (IX.) | Ecsed 1573: *annak feoletthe*”, 1577: *keolth* (X.) | Komlód 1579: *koltj* (II.) | Csenger 1597: *Keolt* (II.) | Semjén 1573: *cijporodnek, embor = syghom, gjermok* (IX.).

2. Szinérváralja 1570: „*mj keZZettonk*” ~ „*mj kewZettonk*”, *keZettem, keuzeth, kewZeth, kewZteunk* (IX.) | Atya 1551: *chieterteken*, „*Ezer Ewtt zaaz ethuen Egj*” (IX.) | Ecsed 1573: „*egj kertwelj bokornal*” (X.) | Komlód 1579: *cheterteken* (II.) | Csenger 1597: *eőregben* 'örökben' (II.) | Semjén 1574: „*ez setjít tel*” (IX.).

3. Szatmár megye 1572: *luttem*, „*hire lüt bene*” (XI.) | Szinérváralja 1570: *leut* (IX.) | Kölcse 1575: *löt*, 1576: „*El vőthe volna*”, 1578: *löttonk, weóthhák* (XI.), 1580: „*veot vala*” (IX.), 1583: „*lottem uolt*”, 1590: *leót, leoth*, 1593: „*fel votte*”, *löt* (XI.) | Kömörő 1582: *Löt, lött*, „*vöttuk ki*” (XI.) | Peleske 1574: *löttem, wöttem* (II.) | Panyola 1562: *töttenek*, 1575: *tötték*

(IX.) | Kérsemjén 1577: *Theottem*, „*lútt* legen”, 1581: *Tottwnk*, 1588: *totem*, *totenek*, 1592: „*lót* v[ol]na” (IX.) | Nábrád 1574: *leoth*, *tottonk*, *tottenek* (I.) | Cégény 1565: *Teötthem*, „*el veottem*”, *veottem* (XI.) | Ecsed 1577: *teotteonk* (X.), 1584: *leötteónk* (IX.) | Komlód 1579: *vót*, *vöttem*, „*megh uótte*”, *tottik*, *tóth*, *uót* (II.) | Csenger 1597: *Teottwnk*, „*fel üeottwk* (II.) | Nagykároly 1574: *wotték* (IX.) | Semjén 1573: „*ffel Nem wotte wolna*”, *woth*, 1574: *tuttek*, „*fel vöttem*” (IX.).

4. Szinerváralja 1570: *wegozest* ~ *wegezess* (IX.) | Kölcse 1575: *Leuelonkot*, *mjndenekot*, „*nemës szolga*”, „*nemës Ember*”, *nemessekot*, *nemtelénekot*, *vigozist*, *wegoztónk*, 1576: *Eótkót*, 1578: *erdeókên Mezeokeón*, 1579: „*Filisdj feolden*”, 1592: *penzomet*, „*megh lezeon*”, *felesegomet*, *engóm*, *felesegeóm*, *egjyeteómben*, *ennekeóm*, 1593: *leuelonkot* (XI.) | Kömörő 1582: *Mjñkeot* (XI.) | Panyola 1562: „*ewnnen maga*”, *feqj=weros*, 1576: „*megh Jelentot*”, „*nem mehetok*” (IX.) | Kérsemjén 1592: *emberoknek* (IX.) | Cégény 1565: „*kileon kenjere zallo tham*” ~ *kuleon* (XI.) | Ecsed 1573: „*az Budes halomra*”, *Kewzeth*, *kewzeth*, *eothedjyk* ~ *Ewthodik* (X.) | Semjén 1573: *Kozonetomet*, *embor=sjghom*, „*megh ertottem*”, *ennekom*, *ezoknekjys*, *hijzom*, *tijztóth*, „*Jlletoth wolna*”, *tijztossyghot*, „*tijztossjg kywano*” (IX.).

5. Szinerváralja 1570: *emlekoZetre* ~ *emlekezetre* (IX.).

6. Kölcse 1592: „*wdwar helijheóz walokat*” (XI.) | Atya 1551: *Elewzer* (IX.) | Ecsed 1573: *Elewzer*, *Lewkhez* (X.).

7. Atya 1551: *geotrednim*, „*gond wyseleje*” ~ „*gond Wyseleoiul*” (IX.) | Ecsed 1573: „*az zellep halomra*”, 1577: *Jdesbjyk*, „*az Elebbj*” (X.).

8. Szatmár megye 1572: „*filep Miklost*”, „*sijtó fabyannenak*”, „*sijtó fabyane*” (XI.) | Kölcse 1575: „*hiak es gjchek*”, *philesden*, 1579: „*Filisdj feolden*”, „*filesdi ormanban*”, 1593: „*filesden mel filesd sekmar* [!] Var megeben vagon” — vö. 1576: *felesden* —, 1588: „*kyleonb kyleomb fele*”, 1568: „*hwtj le tjwin*”, „*hwtj szerint*”, 1575: „*kjws azzon napja*”, „*kjws vcaz vigin*”, „*kjws vczaban*” (Kölcseben), 1576: *hwtómuel*, „*hwtóm szerint*”, 1583: *hwtomuel*, „*az udo kozbe*”, „*ez mult udokban*” (XI.) | Kömörő 1582: *files=dj* ~ „*kwssebik kende georgh*” (XI.), 1576: „*megh Jzenem*”, *Jzenghetjysjt* (IX.) | Kérsemjén 1588: *Jzenté* ~ 1597: „*hwtos emberek*” (IX.) | Cégény 1565: „*kileon kenjere zallo tham*” (XI.) | Komlód 1579: *huti*, *hüti* (II.) | Nagykároly 1574: „*az filepi iobagiok feleol*” (IX.).

9. Nagykároly 1574: *bjntetésseis* (IX.).

10. Ecsed 1577: *esskeosseonk* ~ *esskesseonk* (X.), 1584: „*teörwénnel kuell*” (IX.).

IV. 1. Kisvárdá 1573: *kólt* (I.) | Tiszavarsány 1584: *embörrel*, *emböre* ~ *embert* (IX.) | Vaja 1576: *keolth* (X.) | Oros 1565: *keolth* (IX.) | Nagykálló 1556: *kolth*, „*bochwitek wolna*”, *bochjyw letjiben*, 1598: *Belteokeoth* (IX.) | Kállósenjén 1567: *kólt* (IX.).

2. Szabolcs megye 1532: „*Vnā subā sub ductā Cum pelle hermelli wlgo helgh*”, „*sub ductam cum pelle hermellis wlgo helgh*”, „*Vnum wlgo kanicham zeldh*”, „*Tres wlgo genges parthakath*”, „*Vnam Camisiam depictam wlgo genges*”, „*Vnam picturam wlgo genges hým*”, „*Vnam Vittam wlgo genges feketheketh*”, „*Vnā vestem, kenthes*”, „*Vnam Vestem kenthes*” (IX.) |

Ibrány 1551: „*Kötes leve lem*” ~ „*ketes levelemett*” (I.) | Nagykálló 1552: „*philep dekannal*”, 1556: *cheterteken*, „*kezenseghes akarathbol*”, „*kezen Jarwan*” (IX.) | Gáva 1591: *theruinnjel*, *Erókes*, „*Sem Buczuual sem szekue*”, „*szekue* vagj Buczuua [!]

 (XIII.) | Tiszalök 1584: „*Czeller filep*” (IX.).

3. Ibrány 1575: „*el weottek*”, *leoth* (IX.), 1594: *Theoth* (X.) | Vaja 1576: *leoth*, „*leottenek wolna*”, *Theotthenek*, „*Jgazat Theottem*” (X.) | Nagykálló 1593: *uotuk*, 1598: *ueottuk*, „*ký Vote*”, *lot* (IX.) | Nagyfalú 1599: *teot* (IX.).

4. Szabolcs megye 1532: „*Christina de nadan coniuX Egregy domini Joannis lewkes*”, „*Tres wlgo genges parthakath*” (IX.) | Kisvárdá 1572: *wththe* 'ütötte' (I.) | Tiszavarsány 1584: „*Jelentöt Volna*” (IX.) | Nagykálló 1556: „*Cimeres pechetomwel*”, „*megh fíjzetoth*”, *Nekom*, *Ennekom*, „*megh eleghetoth*”, *zemelyok* (pl. nom.), *Newezetos*, „*megh eleghodwen*”, 1583: *Jgiekózó 'igyekezem*', *tisztessegó re*, 1598: *Belteokeoth* ~ 1593: *Belteken* (IX.) | Gáva 1591: *kulen kulen* (XIII.).

5. Nagykálló 1583: *Jgiekózó 'igyekezem*' (IX.).

6. —

7. Szabolcs megye 1532: „*Vnam Vittam wlgo genges feketheth*” (IX.).

8. Anarcs 1566: *Jzenne*, *Iduessiges* (IX.) | Ibrány 1575: *wdowel* (IX.) | Vaja 1576: *pijnkeost* (X.) | Nagykálló 1556: „*pinkesd Nap tajaban*” (IX.).

9. Kisvárdá 1572: *míjweljen*, *míjwelne* (I.) | Oros 1565: „*[ezü]sth Míjwem*” (IX.).

10. Ibrány 1551: „*ezen kivel*”, „*az 20 napi szulgalaton kivel*” (I.).

V. 1. Bihar megye 1565: *kezkönö* (I.) | Szentjobb 1566: *keölt* (II.) | Nagyvárad 1562: *feóljewtlj*, *zeórenth* (II), 1569: „*kereszeog*”, *zeorzest*, „*Ew feolsegethewl*”, „*Embeor Eoles*”, *Embeornek* (VI. Fasc. 10. N. 24.).

2. Bihar megye 1565: *gíjengj*, *gíjengjes* ~ 1564: *Gónjos* (I.) | Bihar-torda 1575: *ecemnek* (IX.) | Nagyvárad 1562: *gierg*, *Ereksegett*, 1563: *gierg* (II.), 1569: „*terwent teonny*”, „*terwenij tetelre*”, *keores* (VI. Fasc. 10. N. 24.), 1572: *gíjergnek* (~ *georg*), *Eorekbe* (II.) | Körösszeg 1562: „*kereszegi*”, „*kereszegy*” (VI. Fasc. 158. N. 1.).

3. Bihar megye 1565: *Lött* (I.) | Nagyvárad 1569: „*ký veotte*”, *leott* (vö. *leonne*, *teonny*) (VI. Fasc. 10. N. 24.), 1577: „*leóth wolna*” (II.), 1584: „*Veott volt*”, „*meg veotte*” (IX.) | Körösszeg 1562: *löt* (VI. Fasc. 158. N. 1.).

4. Bihar megye 1565: *lepödö*, „*pegýwet mallal bellöt*” (I.) | Szentjobb 1566: *lewlwнкеótl* (II.) | Nagyvárad 1562: *tiszteólendeó*, *Engeómeth*, *vetkeókerth*, „*Meg kegielme=zeóth*”, *felesegeóm*, *veteokben* (II.), 1569: *míjndeon*, *kertheokel*, „*megh Newezeot*”, *Epíjteot*, *lezeon*, *Rezeon*, „*Vgyán Ezeon*” ~ *Eotedzer*, „*Týzen eoted*”, *keozensegel*, *keozenseges* (VI. Fasc. 10. N. 24.), 1572: *Ertheom*, 1577: „*en ereóttem*” (II.).

5. Nagyvárad 1569: „*megh Emlekeozuen*” (VI. Fasc. 10. N. 24.).

6. Nagyvárad 1569: *Eleozer*, *Eotedzer*, *werheoz* (VI. Fasc. 10. N. 24.).

7. Bihar megye 1565 : „*fe kötö*” (I.) | Nagyvárad 1563 : *else*, 1562, 1563 : *tjztelende*, 1563 : *Eresjlteth* (II.) | Körösszeg 1562 : *hetphen* (VI. Fasc. 158. N. 1.).

8. Bihar megye 1565 : „*tjndeklö taffota*” (I.) | Szentjobb 1566 : *pjnkewsd* (II.) | Bihartorda 1575 : *füzetessem* (IX.).

9. Bihar megye 1564 : „*Ezuzst Müüw*”, 1565 : „*ötöd ffjyre kelö*” (I.) | Nagyvárad 1569 : *mjwel, mjweltek* (VI. Fasc. 10. N. 24.).

10. Bihar megye 1564 : *fekennem* (I.).

VI. 1. Szödemeter 1558 : *kolt* (XI.) | Kémer 1571 : *keolt* (II.) | Szilágy-somlyó 1572 : *beocchel*, „*beochiwlettek wolth*”, 1574 : „*fel keolt*” (II.) | Kraszna 1570 : *Keolt, phülop, zeomelyebe*, 1577 : *keölth*, 1579 : *kolt* (II.) | Ballaszentmiklós 1577 : *kolt* (IX.).

2. Szödemeter 1558 : *gencen 'Göncön'*, „*edenfi ianosnak*” (XI.) | Szilágy-somlyó 1575 : *ketellelis* (II.) | Kraszna 1570 : *kezték, filep*, 1580 : „*zenth Gjergji Napian*”, *feld, feldek* (II.) | Kecel 1570 : *Eorek, Eorekbe, feldtewl, feldejít, terwin*, 1583 : *Ereokbe* (II.).

3. Szilágy-somlyó 1572 : „*weott el*”, *leott*, „*el weott*”, „*fel nem weottwk wolna*”, *weottem, weott*, 1574 : „*fel nē veottem wolna*”, „*leott wolna*”, „*be weotte wolt*”, „*leott wolna*”, 1575 : „*fel nem weöttem wolna*”, *lött, löttek*, „*wötte ky*”, „*löttem wolna*” (II.) | Kraszna 1570 : „*fel vóttének*”, „*teóth wolt*”, „*be wöttük*”, „*fel vót*”, 1571 : „*fel nem weottwk wolna*”, 1579 : *tottem*, „*votének ky*” (II.) | Kecel 1563 : *teóttónk* (II.) | Sereden 1572 : *leott* (II.).

4. Kémer 1571 : „*týzen eoted Nap*”, „*Týzen eoted Napot*” (II.) | Szilágy-somlyó 1572 : *bwnes ~ bwneos*, 1574 : *gyjwteonek 'gyűjtenek'* (II.) | Kraszna 1568 : *Bjdeskwthj* (II.) | Kecel 1563 : *zeoket 'szökött'*, 1583 : *hiteos* (II.).

5. Kémer 1571 : *Emlekozetjyre* (II.) | Szilágy-somlyó 1574 : *keowetkeozjyk* (II.).

6. Szilágy-somlyó 1574 : *eleozzerjys* (II.).

7. Kraszna 1575 : *sZeleo*, 1577 : *Zelejje, sZelöth*, 1580 : „*Megh Eresjltewen*” (II.).

8. Szilágy-somlyó 1574 : „*Jzente megh*”, „*fjztes Jakab*”, 1575 : *wódeo, wódokben* (II.) | Kraszna 1568 : *Bjdeskwthj*, 1570 : *phülop ~ filep, kijeomb kwleomb*, 1571 : *pjnkewst*, 1577 : *pinköst* (II.) | Kecel 1570 : *pjnkewsd, jres* (II.).

9. Szilágy-somlyó 1572, 1574 : *Mjwelhette*, 1575 : *Miwelt* (II.) | Kecel 1563 : *mjwelhetem*, 1571 : „*Mjwelte wolna*” (II.).

10. Szilágy-somlyó 1572 : *eskethetjyk, eskennj, eskezjyk* (II.) | Kraszna 1577 : *eskenniek* (II.).

VII. Békés megye Gyula.

1. 1564 : „*Annak felötte, keülth*” (I.). 2. 1564 : „*zenthgjergj*”, 1566 : „*Melith gergeth*”, „*draskowýth gergeth*”, *kengergek, tertinnek, terekeknek, kezensiges* (I.). 3. 1564 : *teöttem*, „*fel weotte*”, *teottek* (I.). 4. 1564 : „*wetottek Reja*” ~ „*Eeönnen [!] keolchegen*” (I.). 5.—6. 1564 : *Ehoz*, 1566 : *Elwzer, Elezer* (I.). 7. 1564 : *Eleb*, „*fe Capitanja*”, „*fe Jspanja*, 1566 : *dichesige*, „*ez Mostanj*

Jdenek', *Elezer* (I.). **8.** 1564: *pijnkesd*, 1566: *pispeketh* ~ 1562: *pwspék* (I.). **9.** 1566: „*Ezwsth miwemeth*” (I.). **10.** —

VIII. 1. Mezőtúr 1570: „*al peóreos*”, *Embeóreok*, 1574: „*torma bened* = *=eokeon*”, 1575: „*bagach Gergolj*”, *Emborok*, *Embort*, *Embortul*, „*Konta Dienost*”, „*vinche benedokot*” *kollö*, „*föl indet=uan*”, *pörlenek*, *zörent*, *szörent*, 1576: „*Tirichenj Zeorin Valo bironakis*”, „*ado Zeodes*”, *Zeomeliom Zeorenth*, *leolkj*, *Embeornek*, *Emb=eoreoknek*, 1586: *szeomelijeokkal*, *szeorent*, *Embeorink* (IX.).

2. Szolnok 1564: *Czederekre 'csödörökre'*, „*Atük Az Mj keses Jrasunkoth ez pezetes leuelunketh*” (= közös v. kezes?), *Czetertheken* (IX.) | Mezőtúr 1542: *Eroke*, 1546: *keonjygenenk*, *keztönk* (IX.).

3. Mezőtúr 1546: *votwk*, 1575: *töttek*, 1576: *leott* (IX.).

4. Mezőtúr 1570: „*ki Elegiteotte volna*”, „*megh Ereössüteot'*”, 1574: „*Chiepeos Jllies*”, *regeon*, *ereotte*, *Eg=ieteombē*, *Egieteöbe*, *tizteolendeo*, *keowetkeozeoth*, 1575: „*az meg neuhezöt hatarokig*”, *fenioget*, *engödelmeből*, *Eszokre*, „*vgian Eszö*”, *hiuösegosson*, *legio*, 1576: *Nekeom*, *Ennekeom*, *Engeom*, *Eleteomett*, *kereom*, *Elneom*, *Meneom*, *keresneom*, *Egieteombē*, *Mindeon*, *Nepeon*, *legieon*, *leheteott*, *kerteochket*, 1586: *Thjsteoleteos*, *hiteos*, *Nemeos*, *felsegeos*, „*Meg Jeleontenj*”, *tjsteolendeo*, *Mindeon*, „*Mindeon ható*”, *Egreon*, *Egreö 'Egerben'*, *Ezeonis*, *legijeon*, „*gondot wiselijeon*” (IX.).

5. Mezőtúr 1574: *keowetkeozeoth* (IX.).

6. Szolnok 1564: *eleser*, „*Mj kesünkhes*” (IX.) | Mezőtúr 1570: *kikheöz*, 1575: *mihoz* (IX.).

7. Szolnok 1564: *Czederekre 'csödörökre'*, *Jüue 'jövö'*, *vytesle*, *eleser*, *eleth* (IX.) | Mezőtúr 1570: „*Thurý fe býrak*”, 1574: „*thurý feo birak*”, 1576: „*Mindeon Jden*” (IX.).

8. Szolnok 1564: „*Jüue pijnkesd Napra*” (IX.).

9. Mezőtúr 1546: *hijwsegonknek*, 1575: *hiwseges*, *hiuösegosson*, „*Mj küvülunkis*”, 1576: *hiwseget* (IX.).

10. —

IV.

Adataim részletes elemzése — még így is, hogy több helyre vonatkozó számtalan adatot elhagytam⁸ — rendkívüli módon megduzzasztaná dolgozatom terjedelmét. Viszont nem fejezhetem be anélkül, hogy legalább néhány kérdésre rá ne mutassak, hogy legalább vázlatosan össze ne foglaljam az adatok vallomását.

A szótó *ö*-zésére vonatkozó adatok általában gyenge fokú labializációra mutatnak. Az *l* (*lt*) előtti *ö*-zés sem mondható kivétel nélkülinek, s még ez is főleg a hatvanas évektől kezdve jelentkezik. A köznyelvitől eltérő független *ö*-zés néhány szóra korlátozódik: *böcs-*, *pör-*, *mön-*, *csöpöröd-*, *szömély*, *szörént*; *embör*, *keszkönö*; továbbá néhány tulajdonnévre: *Béltök*, *Benedök*, *Dienös*,

⁸ Eger; Borsod megye Szirma; Gömör megye Putnok; Abaúj megye Körtvélyes, Jászó, Kassa; Eperjes; Erdély területéről Gyulaféhérvár, Torda, Keresd; Krassószőrény megye Karánsebes.

Gergöly. De ezek a példák is csupán szórványosan jelentkeznek. Határozott és szabályos *ö*-zés mutatható ki 1570-től kezdve Mezőtúron; innen idézhetem (és idéztem is) a *fel* igekötő egyetlen *ö*-ző alakját is 1575-ből.

A korábbi állapot azonban Mezőtúron sem ilyen. 1542-ben és 1546-ban még *ë*-ző alakokat találunk, mint ahogy az illabiális alakok a század végéig sem tűnnek el teljesen: az egész vizsgált területen több adatom van a köznyelvitől eltérő *ë*-zésre, mint a köznyelvitől eltérő *ö*-zésre. De különösen feltűnő a korábbi adatok *ë*-zése. Így a legkorábbi irat, amelyet idézek — Lőkös Jánosné Nadányi Krisztina latin nyelvű végrendelete 1532-ből —, szórványaiban teljesen illabiális nyelvallapotot mutat: *hëlgy, zëld, gyëngyës, fëkëtë, këntës*; de éppen Szabolcs megye területéről még 1591-ből is idéztem *tervényy, szekve, erökes* alakokat. Feltűnő, hogy Szilágy megye területén még 1580-ban is találkoznak *fëld* alakokkal. Ugyanúgy, mint Debrecenben, a vizsgált területen is megtaláljuk azt a jelenséget, hogy az *ö* hangsúlyos szótagban tűnik fel először: *örök, Köres*; de van példa az *ö*-zés terjedésének szabályos alakjára is: Mezőtúr 1542: *Eroke*; vö. még Szabolcs megye területén *erökes*.

A *tött, lött, vött* alakok *ö*-zését el kell választanunk az *ö*-zés többi esetétől. Ezek nyilván az *ëü*-s tőből alakultak, s a vizsgált korban még talán hosszan hangzottak. Minthogy azonban az *ö* foném nem volt teljesen ismeretlen ezeken a területeken, s minthogy gyakrabban találkozunk *-tt*-s írásmóddal, meg kell engednünk azt is, hogy a rövidülés már bekövetkezett.

Viszonylag sok adat van — a század utolsó negyedéből — a végzések előtti *ö*-zésre. Azonban ezek sem jelentkeznek olyan szabályossággal, mint az ún. *ö*-ző nyelvjárásokban; egyetlen kivétel Mezőtúr 1570-től kezdve. A többi helyen előforduló, suffixumok előtti *ö*-zés csupán egy-egy iratra korlátozódik, ezzel szemben olyan példákat lehet idézni, amelyek még az illeszkedés ellenére is — a tő labiális magánhangzója után — illabiális tővéghangzót mutatnak. A felsorolt suffixumok *ö*-zéséről is körülbelül ezt mondhatjuk: általában nagyon kevés a szabályos illeszkedéstől való eltérés, akkor is inkább az illabiális alak javára.

Az *ö* ~ *é* megfelelések megoszlása is arra mutat, hogy a vizsgált terület eredetileg illabiális hangállományú volt. Sokkal bonyolultabb kép tárul elénk az *ü* ~ *i* megfelelések példáiból. Ugyanarról a helyről idézhetünk *izen, fizés* alakokat *üdü, hüt* alakokkal szemben. Sőt egyazon írásban is találunk ilyenféle, ellentétes példákat. A *kis*-nek *küs* változata azonban csak Kölcсэн és Kőmörőn fordul elő, *hüt* és *üdü*-féllel együtt, de Kölcсséről *kilönb*, Kőmörőről *Füled, izen* alakot is tudtam idézni.

Végso eredményül e rövid összefoglalásból azt szűrhetjük le, hogy ez a viszonylag nagy, de a „kutatópontokkal” — sajnos — nem egyenletesen behálózott terület eredetileg nagyon kevésbé labializáló volt. A felső nyelvállású labiális fonémák azonban nem voltak teljesen ismeretlenek. Így midőn valamely külső hatás eredményeképpen megkezdődött ezeknek a fonémáknak a nagyobb tömegű behatolása, egyre nagyobb teret hódítottak, sőt — legalábbis írásban, éppen úgy, mint Debrecenben — megjelentek olyan labializáló alakok is, amelyeket később elejtett a nyelvszokás. Ilyen rövid elemzés azonban nem alkalmas arra, hogy a felmerülő kérdéseket valamennyire is megnyugtató módon megoldja. Gondolok itt elsősorban arra a legfontosabb kérdésre, hogy mennyire tekinthetjük a helyhez köthető iratokat az illető hely nyelvjárása emlékének. Valamennyi iratot külön-külön és együtt kell ebből a célból

elemezni. Ilyen elemzésre ebben a dolgozatban nem is gondolhattam, pedig nyilvánvaló, hogy a leírók személye, iskolázottságuk foka döntő jelentőségű ilyen vonatkozásban. Anélkül, hogy most bizonyítani próbálnám, megkockázatom azt a föltevést, hogy az *ö*-zés terjedésében jelentős szerepe lehetett a XVI. századi magyar nyelvű iskolázásnak, *ö*-ző irodalmi művek ismeretének, s az az írni tudó személy, aki tanulása közben *ö*-ző példákat látott maga előtt, saját nyelvszokásával ellentétben is használt írásban *ö*-ző alakokat. Sőt fel kell tennünk azt is, hogy egyik-másik íródeákba bizonyos szöveg-tiszteletet is belenevelt az iskola. Mert mi mással magyarázhatjuk azt a korábban említett tényt (III. Orsz. Nyelvészkongresszus 338), hogy Debrecenben az utolsó XVI. századi nótárius, Tibai András a jegyzőkönyvekben általában nem lépi túl az *ö*-zés köznyelvi fokát, sőt még a *tött, lött, vött* sem fordul elő nála, a varga céh szabályainak leírásában pedig erősen *ö*-ző (vö. MNnyv. II. 262—9)? Korántsem akarom ezt a tényt általánosítani. Jóval több példát tudnék idézni a szöveg megváltoztatására, hangtani és helyesírási szempontból való átírására. De a magyar nyelvű írásbeliség terjedésével nyilvánvalóan kezdett hatni valamiféle norma, amely nem engedett be írott szövegbe bizonyos nyelvjárási sajátságokat, másrészt viszont — legalább írásban — elterjesztett olyan jelenségeket, amelyek eredetileg csak kisebb területen voltak otthonosak.

Így a debreceni — és az egész vizsgált területen jelentkező — *ö*-zés nem csupán betelepülők hatására vezethető vissza; legalább olyan szerepe volt az egyre terjedő írásbeliségnek is.

PAPP LÁSZLÓ

Ö-Lautung in Debrecen

Diese Abhandlung hat den Titel einer vor mehr als fünfzig Jahren (15. März 1906) erschienenen Mitteilung übernommen. Verfasser derselben war Ludwig Zoltai, der aus den Debrecener Senatsprotokollen des XVI. Jahrhunderts vier ungarische Texte veröffentlichte. Dieselben zeigen eine in Debrecen sonst ungewohnte, von der Gemeinsprache stark abweichende Verbreitung des *ö*-Lautes. Verfasser vorliegenden Abhandlung versucht das einschlägige Material vorzuführen, die Debrecener Belege mit denen von jenseits der Tisza und der Gegend der oberen Tisza aus dem XVI. Jahrhundert zu vergleichen, die er aus den im Landesarchiv bewahrten Familienarchiven gesammelt hat.

Hauptzweck der Abhandlung ist die Mitteilung der Belege. Darum wird die Mundartenliteratur, besonders diejenige, die den *ö*-Laut betrifft, nur skizzenhaft besprochen, wonach die Debrecener Beispiele folgen. Es wird versucht die Menge der Belege, die zerstreut und in ungarischen Texten vorliegen, übersichtlich zu ordnen. Der erste Hauptteil dieses Kapitels enthält die *ö*-Lautung, der zweite die anderen Fälle der Labialisierung. Weitere Gliederung im I. Kapitel: 1. *ö*-Lautung des Wortstammes in betonten und unbetonten Silben; 2. die Formen *tött, lött, vött*; 3. *ö*-Lautung am Ende des Wortstammes; 4. *ö* im Suffixen. Das zweite Kapitel enthält: 1. den Lautwechsel *ö ~ é*; 2. den Lautwechsel *ü ~ i*, (*ü ~ i*); 3. sonstige vereinzelte Fälle, die gegebenenfalls noch weiter detailliert werden. Die Belege werden in den Kapiteln chronologisch vorgeführt. Das hat den Nachteil, dass ein Forscher,

der bestimmte, ihm nötige Belege sucht, das ganze betreffende Kapitel durchzulesen hat um festzustellen, ob das gesuchte Beispiel schon in den Debrecener Senatsprotokollen des XVI. Jahrhunderts vorkam, anderseits wird durch diese Methode der Gang der Wandlung klarer veranschaulicht.

Im dritten Kapitel folgen die Belegen, die nicht aus Debrecen stammen. Hier folgt der Verfasser dem geographischen Prinzip, die Belege werden nach bestimmten Gebieten und innerhalb derselben nach Ortschaften angeführt, nach 10 Fragen abgeteilt: 1. *ö* im Wortstamm (*kelt* 'datum, datae', *szerez* 'schaffen', *személy* 'Person', *rend* 'Ordnung', *ember* 'Mensch'); 2. *ë* im Wortstamm (*föld* 'Erde', *törvény* 'Gesetz', *köz* 'Zwischenraum', *György* 'Georg'); 3. die Formen *tött*, *lött*, *vött*; 4. *ö* ~ *ë* im Stammauslaut; 5. (-*koz*), -*kéz*, -*köz* und (-*kod*), -*kéd*, -*köd*; 6. (-*hoz*), -*héz*, -*höz* und (-*szor*), -*szër*, -*ször*; 7. *ö* ~ *é* (*elöbbi* ~ *elëbbi*, *tisztelendö* ~ *tisztelendé*); 8. *ü* ~ *i* (*hit*, *pünköst*); 9. *ű* ~ *i* (*mű* 'Werk'); 10. *ü* (*ö*) ~ *ë* (*feküd* 'liegen', *esküd* 'schwören', *kívül* 'draussen').

Das letzte Kapitel stellt nach der skizzenhaften Analyse der nicht Debrecener Belege fest, dass in das ursprünglich meist illabiale Vokalsystem von Debrecen und jenseits der Tisza labiale Phoneme mit hoher Zungenlage in grösserem Masse erst durch äusseren Einfluss eingedrungen sind. Diese Wirkung ist aber nicht bloss der Einwanderung aus Gebieten mit *ö* Lautung zuschreiben. Die immer wachsende Verbreitung der ungarischen schriftlicher Literatur spielte dabei eine zumindest ebenso grosse Rolle.

I. PAPP

A felszólító módjel problémái¹

1. A felszólító módalakhoz igen sok hangtani, morfológiai és funkcionális kérdés kapcsolódik. Ezek közül a legfőbbeket kiemelni és közös nevezőre hozni, a feltevések útvesztőjében eligazítani, s ami ezzel együtt jár — néhány kérdést új megvilágításban adni: ez az itt következő fejtegetések feladata.

2. A felszólító módjelnak több alakváltozata van. A főtípusok a következők: 1. *j* + magánhangzó; 2. *j*; 3. *ǰ*; 4. \emptyset ; 5. a *j* összeolvadása a tővégi mássalhangzóval; 6. a módjel teljes hasonulással átveszi a tővégi mássalhangzó hangalakját; 7. külön probléma a *-t* végű igék felszólító módalakulása; 8. *gy* (*ggy*) a módjel az *sz*-szel bővülő *v*-töveknél; 9. külön vizsgálatot igényel az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v*-tövek *gy* (*ggy*) módjele.

3. Csonka igető és személyrag-járulék közt a felszólító módjel *j* + magánhangzó. Pl. *vár-ja-k*, *kér-je-k*; *vár-já-l*, *kér-jé-l*; *vár-jo-n*, *kér-jé-n*, *túr-jő-n*; *vár-ju-nk*, *kér-jü-nk*. A tőcsonkulás a két nyíltszótagos vagy Horger-törvény alapján az ősmagyarban következhetett be (vö. HORGER, NyF. 65; MNy. XXXVI, 321 jegyz.; XL, 266; BÁRCZI, Magyar hangtörténet 58—9). A módjel tőhangzója megőrzött régiség: az utána álló mássalhangzós személyrag őrizte meg. A módjel magánhangzója ma négyféle:

felső nyelvállású rövid mgh-val	-ju-/-jü-
középső „ „ „	-jo-/-jē-/-jő-
alsó „ „ „	-ja-/-je-
„ „ hosszú „	-já-/-jé-

Ez utóbbi — hosszú magánhangzós — típus másodlagos fejlemény, a megelőző *-ja-/-je-* típusnak különleges esete. SIMONYI (NyK. XIII, 148) és újabban HORGER (A magyar igeragozás története 16—7) a szóvégi *-l* nyújtó hatásának tulajdonítja a módjel eredeti rövid magánhangzójának megnyúlását: *vár-ja-l* > *vár-já-l*, *kér-je-l* > *kér-jé-l*. SETÄLÄ azonban (TuM. 142) találoán mutatott rá arra, hogy akkor a jelentő mód jelen idejű *álmodo-l* alak *l*-je előtt mért nem következett be a nyúlás. Igazat adunk SETÄLÄnek: a *vár-já-l* alak *l* előtti hosszú magánhangzója nem hangtörvényszerű nyúlás eredménye, hanem a *vár-á-l*, *vár-ná-l* alakok analógiás hatásának tulajdonítható (i. h.).

4. Magánhangzótlan *j* a felszólító módjel először is szóvégi helyzetben, tehát a személyragtalan egyes 2. személyű formában csonka tő után: *vár-j*, *kér-j*. Ez a típus minden nehézség nélkül visszavezethető az előbbire, azaz a tőhangzós *j* módjelre. A módjel rövid tőhangzója szóvégi helyzetben lekopott: *vár-js* > *vár-j*, *kér-jü* > *kér-j*. A lekopás sorvadási folyamat eredménye, tehát tökéletlenül képzett magánhangzón keresztül történhetett. Emlékeinkben

¹ Vö. FUF. XXXII. 282—301.

találunk is adatokat a felszólító módjel redukált magánhangzójára, így a JókK-ben (l. SZARVAS GÁBOR, Nyr. I, 413—4; VOLF GYÖRGY, Nyelvméltár VII. k., XIX. 1.; LOTZ JÁNOS, Az igék alakja a Jókai-kódexben 22—4), de más kódexekben is (l. SIMONYI, TMNy. 358—9; HORGER, Mígerag. 118—9). Mindenesetre feltűnő a sorvadó véghangzónak ilyen kései megőrzése, hiszen egyébként a XIII. század derekára már befejeződött a teljes eltűnés (vö. BÁRCZI, TihAl. 74—5). SIMONYI (TMNy. 599) egy *vár-ja-l típus hangtani fejleményeit látja ezekben a felszólító alakokban. Gondolhatunk azonban arra, hogy egyes nyelvjárásokban sokkal tovább megmaradtak a tövégi magánhangzók, mint a nyelvterület legnagyobb részén. Talán a sorvadó véghangzók kihatásával van dolgunk abban, hogy ma is az elgondolkozó, szórakozott beszédben a beszélő a gondolathézagok kitöltésére a szavak végén egy tökéletlenül képzett *â*-féle hangot ejt (vö. KÁLMÁN BÉLA: MNy. XLVII, 315).

Nehezebb kérdés ennél az igető csonkult alakjának használata a *vár-j*, *kér-j* formákban. BÁRCZI (MNy. XLVI, 360—1) felteszi, hogy a csonka *tó* a személyragos felszólító alakokból utólag hatolt be az egyes 2. személyű formába. Valóban egy *várs-*j* előzményből a kétnyíltzótagos törvény értelmében bajosan alakulhatott volna ki a *vár-j* forma. Megfelelő mondatfonetikai helyzetben — magánhangzós szókezdet előtt — azonban igen: *várs-j egy kicsit* > *várj egy kicsit*. Ebből a mondatfonetikai helyzetből aztán általános használatúvá válhatott a csonka igetőből alkotott *vár-j* típus.

Meg kell említeni, hogy a felszólító módjel magánhangzó nélküli alakváltozata nemcsak szó végén, egyes 2. személyben jelentkezik, hanem a tárgyias ragozásban magánhangzóval kezdődő személyrag előtt is. Így mindenekelőtt az egyes 3. személyben: *vár-j-a*, *kér-j-e*, ahol a *j* felszólító módjel után álló *-a/-e* nem más, mint az egyes 3. személyű személyrag. Idetartoznak a többes 2. és a többes 3. személyű tárgyias igealakok is: *vár-j-á-tok* ~ *kér-j-é-tek*, *vár-j-ák-k* ~ *kér-j-é-k*, amelyek nem egyebek, mint az egyes 3. személyű *vár-j-a* ~ *kér-j-e* továbbragozott formái. A *j* utáni hosszú *á*, *é* tehát nem a módjelhez tartozik, hanem az egyes 3. személyű tárgyias személyrag képviselője.

5. A *-k*, *-p* és *-f* végű igéink alanyi egyes 2. személyű felszólító alakjában — szóvégi helyzetben — *ǰ* a hangalakja a felszólító módjelnek: *rak-ǰ*, *lép-ǰ*, *dőf-ǰ*. GOMBOCZ ZOLTÁNNAL tartunk, aki (NyK. XXXIV, 238; ÖM. II, 22, 52, 57) ezt a *ǰ-t j-re* vezeti vissza, s a *j* > *ǰ* változást a *-k*, *-p*, *-f* előreható zöngétlenítő hatásának tulajdonítja: **rakj* > *rakǰ*, **lépj* > *lépǰ*, **dőfj* > *dőfǰ*. Ha a mai köznyelvben nincs is más példa az előreható mássalhangzóhasonulásra, Dunántúl egészen általános a progresszív irányú zöngétlenülés (vö. HORGER, A magyar nyelvjárások 100). Különben is fonetikailag a palatalis *ǰ* hang tökéletes megfelelője a szintén palatalis *j*-nek, köztük csupán a zöngésség szerinti ellentétezés áll fenn (vö. GOMBOCZ, ÖM. 20; BÁRCZI, Fonetika 20, 23).

Meg kell jegyezni, hogy a régiségben a *ǰ* módjel magánhangzó előtti hanghelyzetben, illetőleg tőhangzós formában is előfordul. Én legalábbis a *rakǰ* mintájára ezeket az adatokat is palatalis *ǰ*-val olvasnám, pl. HB.: *zoboducha* (vö. SZINNYEI, MNy. XXII, 249—50; MELICH, NyK. XL, 369—75; HORGER, Mígerag. 129—30); ÉrdyK., SzabViad.: *syrhon* (vö. BÁRCZI, MNy. XLVI, 361).

6. A felszólító módjel *ø*-foka jelentkezik a népnyelvi *vár* 'várj' típusban, továbbá a tárgyias ragozású *várd* rövidebb alakban, végül a *jer* és a *jövel* elszigetelődött imperativusokban. Nézetünk szerint ezek valamennyien másod-

lagos alakulatok, s így vagy amúgy a *j*-s felszólító formára vezethetők vissza. Emellett azonban a négy alak története nem kis mértékben különbözik egymástól, úgyhogy külön vizsgálatot igényelnek.

7. Ami a népnyelvi *vár* 'várj' felszólító alak történetét illeti, kétségtelen, hogy ez a módjeles *várj* formából keletkezett a *j* módjel eltűnése útján. Eleinté csak megfelelő mondatfonetikai helyzetben következett be ez az eltűnés, ha ti. ugyanabban a szólabban mássalhangzós kezdetű szó következett a *várj* alakra. Ilyenkor ugyanis hangtörvényszerűen kiesik két mássalhangzó közti helyzetben a *j*, így oldja fel nyelvünk a mássalhangzótorlódást, pl. *várj csak* > *vár csak*. Majd ebből a mondatfonetikai helyzetből a *vár* felszólító alak állandósult: átterjedt más mondatfonetikai helyzetekbe is, ti. megnyilatkozás végén és magánhangzós szókezdet előtt is így kezdték ejteni a szót, pl. *Ugor! Ugor a Dunába!* (vö. HORGER, MIgerag. 120—1; MNyelvj. 159—60).

8. Kérdés, mi a *várd* rövidebb és a *várjad* hosszabb felszólító alak viszonya. BÁRCZI (MNy. XLVI, 361) úgy nyilatkozik újabban erről a kérdésről, hogy a *várd* a régebbi és a *várjad* az újabb, analógikus alakulás. Megjegyzésének indokolásaképpen HORGERRE (MIgerag. 122) hivatkozik. A megjelölt helyen és környékén azonban hasztalan keressük BÁRCZI felfogásának bizonyítékát. Sőt, HORGER éppen ellenkezőt mond. Többek közt ezt: „Régibb magyar nyelvészeink a *várd*, *kösd*, *tédd*-féle változatokat, amennyiben említették őket, rövidült alakoknak tartották. De nyilvánvaló, hogy a rövidebb változatok nem származhattak h a n g t a n i úton a hosszabbakból, mert így legfeljebb csak a *tégyed* > *tégyd* (> *tédd*)-féle változás volna talán érthető, de *várjad* > *várd*, *kössed* > *kösd*-féle hangváltozás teljességgel lehetetlen; tehát csakis valamilyen analógiás hatás következtében támadhattak a feltétlenül eredetibb *várjad*, *kössed*-féle hosszabb alakok mellé az újabb *várd*, *kösd*-féle rövidebbek, és valószínűleg ugyanígy a *tégyed*-félék mellé is a *tédd*-félék” (i. h. 121—2). HORGER tehát — látrívaló — elfogadja azt a magyarázatot, hogy a *várjad* eredetibb alakból keletkezett az újabb *várd* alakváltozat. Csak a fejlődés módját gondolja másképp, mint a régebbi nyelvészek: a hangtani változás helyett az analógiás alakulást tartja valószínűnek.

Miben áll ez az analógia? Abban, hogy a módjel nélküli alanyi ragozású *vár* 'várj' mintájára a tárgyias ragozású alakban is képeztek módjel nélküli alakváltozatot ilyenféle aránypár szerint:

$$\begin{aligned} \textit{várj} : \textit{vár} &= \textit{várjad} : x \\ x &= \textit{várd} \end{aligned}$$

(vö. HORGER, i. h. 122—3).

9. BÁRCZI (MNy. XLVI, 361) a *jer* szóalakban is egy ősi, módjel nélküli felszólító alak nyomait véli felfedezni. Ha azonban elfogadnánk a *jer*-nek egy állítólagos ősi **vár* 'várj' alakszerkezetével való egyeztetését, akkor újabb megoldhatatlan kérdések támadnának. Először is: miért nem fejlődött az állítólagos régebbi *jer* típus mellé egy újabb **jerj* alakváltozat, ahogy a jeltelen *vár* 'várj' mellett él a módjeles *várj* típus (ha fordított is a köztük levő fejlődéstani viszony, mint BÁRCZI gondolja)? Másodszer: honnan van az, hogy a *jer* ~ *gyer* imperativusnak van egy -e véghangzós változata: *jere* ~ *gyere*, holott a végmagánhangzót a felszólító mód egyes 2. személyben ma már sehol másutt nem találjuk (vö. JÓKAY ZOLTÁN: MNy. XXV, 279)? Végül: hogyan lehetünk olyan biztosak a *jer* morfológiai szerkezetében, holott még a szó etimológiájával sem vagyunk tisztában? BÁRCZI maga SzófSz.-

ában ismeretlen eredetűnek jelzi a szót, és ajánlott finnugor meg török származtatását hangtani okok miatt elveti. Valóban nem fogadható el a finn *kerkeä-* 'properare, tempestive pervenire; vacare; maturescere' igével való egyeztetés és a magyar *ér* ige családjába való besorolás (BUDENZ, MÚSz. 792), sem a török *jür-, jör-, jër-* 'gehen, fahren, reiten, wandern' igéhez tartozó kirk. *žür* 'geh zu, fahr zu' imperativus-alakkal való egybevetés (MUNKÁCSI, KSz. XII, 195—6). Nem sok értéke van a CZUCZOR—FOGARASI-féle ötletnek: ők a magyar *jár* igével és egy mongol *irrene* 'jární' szóval rokonítják szavunkat.

A következőkben olyan magyarázatot adunk elő, amely véleményünk szerint a szó etimológiájának és alakváltozatainak (*j- ~ gy-*; véghangzós ~ véghangzótlan változat) kérdését, nemkülönben a szó alaki szerkezetének rejtélyét egyszerre megoldja.

Mi úgy látjuk, hogy a *jer ~ gyer, jere ~ gyere* felszólító alak nem más, mint az *ered* ige *eredj* imperativusából való elvonás. Míután azonban új alakjában nagymértékben eltávolodott eredeti alapszavától, megvolt a lehetőség arra, hogy egy hangzásában hozzá közelálló más igének, a *jön ~ gyön*-nek paradigmájába lépjen át, s azt kiegészítse az imperativusban (vö. JÓKAY Z., MNy. XXV, 279).

Aból kell kiindulnunk, hogy az *ered* ige felszólító alakja eredetileg egy *gy*-vel hangzott, tehát így: *eregy*. Pl. SándorK.: *Ereg, nem hiszök neköd* (l. NySz. *ered* alatt). Ma is vannak nyelvjárások, amelyekben egy *gy*-t ejtenek az *ered* ige felszólító módjában, pl. moldvai csángó: *eredjeteke erre fel!* (YRJÖ WICHMANN'S Wörterbuch 32). A ma általánosan ejtett *ggy* szabályos ikerítő-dés eredménye megfelelő mondatfonetikai helyzetben, s innen való az átterjedése más helyzetekbe. Másik kiindulópontunk az a tény, hogy az imperativusokat, különösen az indulatszó-jellegűeket, igen gyakran megismételve, kétszer-háromszor mondjuk az emocionális érték kifejezésére meg egyáltalán a fokozottabb expresszivitás kedvéért. Tehát: *eregy! eregy! eregy!* — mondták régebben.

Az ilyenféle megnyilatkozást sokszor nem külön mondatokként ejtjük, hanem folyamatosan, mint egyetlen mondatot, amelynek azonban megvan a maga hangtani tagoltsága. Ez a tagoltság eleinte bizonyára azonos volt a megnyilatkozás értelmi vagy etimológikus tagoltságával, azaz így ejtették: *eregy-eregy-eregy*. A hangtani egység megképződése azonban előbb-utóbb éreztette hatását a fonetikus szótagalkotási elv diadalra jutásában: a szótag-, illetőleg szóvégi *gy* mássalhangzót átvitték a következő szótag, illetőleg szókezdő magánhangzójához. Tehát a fonetikus elvnek megfelelően így kezdték ejteni a kifejezést: *ere-gyere-gyere*. Ezt a tisztára dinamikus képletet aztán a nyelvérzék megint logikai, etimológikus szerkezetnek fogta fel, s elvont belőle egy értelmi, illetőleg etimológiai egységet: a *gyere* szóalakot.

Az átvonás fonetikai jelensége és ennek alapján téves etimológiával új szóalak elvonása egészen közönséges a nyelv életében és fejlődésében. Nyelvünkben például lépten-nyomon hallhatjuk az *az* névelő *z*-jének átvonását a következő szó kezdő magánhangzójához. *Az-ember* etimológikus tagolás helyett fonetikus tagolással azt mondják: *a-zember*. Ennek a dinamikus képletnek és az erre irányuló értelmesítési törekvésnek többféle eredménye is lehetséges. Mindenekelőtt elvonhatja belőle a nyelvtudat a *z*-s kezdetű főnevet, mint az eredeti magánhangzós kezdetű szó újabb alakváltozatát: *ember — zember*. Az alkalmi hangalakváltozás állandósulása felé mutat az új változat stilisztikai felhasználása (komikus vagy gúnyos céllal), pl. *tót zember krumplit kapdányi*. Ettől már csak egy lépés az új hangalak esetleges

lexikális megszilárdulásáig.² A fonetikus *a-zember* képletből másfelől elvonhatja az etimológiai érzék a változatlan, minden hangtani helyzetben azonos alakú *a* névelőt. Ennek az a magyarázata, hogy az alkalmi *zember* hangalak mellett él az *ember* eredeti változat is, s így *a-zember* egyenértékű változataként megjelenik egy *a-ember* szerkezet. A felső Duna balpartján ez a szerkesztésmód egészen általános; ott így beszélnek: *a állomás* (l. HORGER, MNyelvj. 94—5). HORGER (i. h.) „talán” jelzéssel két magánhangzó közti mássalhangzó kiesésével magyarázza ezt a jelenséget — szerintünk tévesen. Az átvonás, illetőleg az etimológiai érzék megtévedése végül azzal a következménnyel járhat, hogy az eredetileg *z*-vel kezdődő szó elveszti *z*-jét. Ha ugyanis a beszélő tudatában van annak, hogy *a-zember* helyes formája *az-ember*, akkor *a-zászló*, *a-zacskó* fonetikus képletekből is igyekszik az eredeti formákat helyreállítani, s így ilyen hiperkorrekt formák születnek: *az-ászló*, *az-acskó*. Ilyen pl. a szamosháti: *acskóy ~ zacskóy*, *zászlóy ~ ászlóy* (l. Csűry, SzamSzót.); moldvai csángó: *zèle ~ ièle* 'sélye, Sarg', *zendél ~ endél* 'zsindely', *zēn tjuŕse ~ ēn tjuŕse* 'zsendice', *zēstre ~ ēstre* 'Ausstaffierung, Morgengabe' (l. Y. WICHMANN'S Wörterbuch 172).

Az az névelő *z*-jének „átvonás”-ára érdekes példát találunk WICHMANN csángó szótárának szöveg-függelékében (i. h. 218—9). A kiadók közlik Wichmann paraszt nyelvemlékének, a moldvai csángó Rob Antalnak Wichmannhoz írt levelét eredeti formájában, s vele párhuzamosan ennek Wichmanntól készített fonetikus átírását. Jellemző, hogy a csángó ember írása minden esetben átvonja az *ez* névelő *z*-jét, Wichmann ellenben a maga fonetikus átírásában visszaállítja az etimológikus tagolást: R. é zen kövés suim — W. ez *zēn köves sōim* | R. é zutón — W. ez *utān* | R. é zémbérék — W. ez *emberek* | R. é zéghis orsagbó — W. ez *egēss orsāgbā* | R. é zirast — W. ez *irāst* | R. zen utomot — W. z *zēn utāmāt*. A gyakorlatlan, iskolázatlan betűvető íme fonetikusabban rögzítette beszédét, mint a kitűnő fonetikai iskolázottsággal és gyakorlattal bíró nyelvész szakember.

A hangátvonás egészen közönséges jelenség a franciában: a szóvégi néma mássalhangzó hangzóssá válik az átvonásban („liaison”), pl. *je vous aime*. Hasonló jelenséggel találkozunk a finnben is. Sok finn nyelvjárásban a szóvégi *-n* eltűnik vagy legalábbis a redukciónak s a hasonulásnak különféle fokozatain megy át, magánhangzóval kezdődő szó előtt azonban megőrződik, s átvonódik a következő szóhoz, pl. *oven alta*, azaz a szóhatár eltolódik: *oven-alta > ove-nalta* (vö. SETÄLÄ, ÅH. 372).

Az átvonásos szerkezetből tévesen kiemelt szóalakra is van példa az idegen nyelvekben. A külföldi nyelvészet ezt a jelenséget metanalysis néven tartja számon. JESPERSEN több példát hoz a metanalysisre az angolból (Die Sprache 155). FR. KAINZ (Psychologie der Sprache I. 97) érdekes nyelvjárási példákat említ a németből: az *oan-Astl* hangtani egybeszővődése és téves tagolása útján keletkezett a *Nastl* 'Ästchen' szó; ellenkező irányú elvonás eredménye a *Nester* szóalak helyett az *Ester* forma. Más indogermán nyelvekre vö. BRUGMANN, KVglGr. 351. 5.

Az „átvonás” és a „metanalysis” törvényszerűsége tehát nagymértékben valószerűsíti azt a fejlődést, hogy egy *eregy-eregy-eregy* hangsor a dinamikus szerkezet eltolódása következtében *ere-gyere-gyere* képletté alakult, s ebből a nyelvtudat elvont egy *gyere* szóalakot. Ez a *gyere* szóalak ma is

² Bocsárlapujtón (Nógrád m.) jegyeztem föl az *én zingēm* 'az én ingem' alakot, amely a falu nyelvében a hangtani változás lexikális megszilárdulását mutatja (Szerk.).

elszigetelten áll mint egyes 2. személyű imperativus-alak: a felszólító értékben utólag megképződtek ugyan más személyragos formái is (*gyerünk, gyertek*), de ezek sem mutatják a felszólító módjelet (nincs **gyer-jü-nk*, **gyer-je-tek*). Ez természetes is: hiszen a *gyere* alak eredete szerint már magában hordozza a felszólító *j*-t — a kezdő *gy* hangba beleolvadva. A mi magyarázatunk szerint tehát a *gyere* alakváltozat a legeredetibb: utólag fejlődött egyfelől a *j*-s kezdetű *jere* alakváltozat, másfelől a rövidebb *gyer* ~ *jer* forma.

A *gyere* továbbfejlődésének főbb mozzanatai a következők. Első az, hogy a *gyere* szóalak a maga eltérő hangtani felépítése következtében elszigetelődött az *ered* szó családjától, illetőleg paradigmájától; megőrizte azonban imperatívusi funkcióját annak ellenére, hogy morfológiai szerkezetével elűt az imperativus-alakok asszociációs sorától is. A fejlődés következő mozzanata az, hogy átlépett egy más igének, a *jön* szónak a paradigmájába. Ezt a kiegészülés néven ismert paradigmatiszós átcsapást több körülmény indokolta, illetőleg segítette elő. Mindenekelőtt a hasonló hangzás: a *jön* igének ugyanis van egy *gy*-s változata is: *jön* ~ *gyön*. Viszont az átcsapás megtörténte után a *jön* ~ *gyön* hangviszony alapján megképződött a *gyere* mellé a *jere* változat. Az átcsapásnak megvoltak a jelentéstanai feltételei, de egyben kihátasai is. A *jön* szó jelentéstartalmának ugyanis (NySz.: 1. 'venio'; 2. 'orior, derivor') van érintkező pontja az *ered* ige jelentésmozzanataival (NySz., EtSz.: 1. 'progredi, procedere'; 2. 'oriri, originem ducere'; 3. 'incipere'). A *gyere* tehát jelentésében hozzásimult a *jön*-höz: ma közönségesen annyit jelent, hogy 'veni', bár különösen a *gyerünk* alakban nagymértékben megőrizte eredeti jelentését is: 'eamus, progrediamur; incipiamus'. Felvethetjük az átcsapással és a kiegészüléssel kapcsolatban azt a kérdést is, mért szorult a *jön* ~ *gyön* ige az imperativusban kiegészülésre. Hiszen két imperatívusi változata is használatos ennek az igének: *jőj* és *jövel*. Igen ám, de az egyik, a *jőj* a *j* elem vokalizálódásával igen gyakran *jő*-nek hangzik, így azonban a *jő* ~ *győ* alak indicatívusi és imperatívusi értékű egyszerre, azaz könnyen félreérthető (vö. HORGER, MNyelvj. 160). S a *jövel*? Ebbe beleértették az *el* igekötőt, úgyhogy éppen ezért alkalmatlan volt a szóalak a 'veni' jelentés egyértelmű és pontos kifejezésére. Íme, ezért volt szükség arra, hogy a *jön* ige meglévő két imperativus-alakja mellé még egy harmadikat is odasoroljon a nyelvérzék, illetőleg a kifejezés szükségérzete. Mikor aztán a *gyere* ~ *jere* szóalakot, mint a *jön* ~ *gyön* ige kiegészüléssel imperativusát kezdték használni, akkor az hangalakjában hozzáidomult az imperatívusi formákhoz. Egyfelől a *várj* analógiás hatására, de még inkább a *vár* 'várj', *kér* 'kérj' indukáló hatása alatt a *gyere* ~ *jere* elvesztette végső magánhangzóját: *gyer* ~ *jer*. A szóvégi *-e* eltűnése egyszerű magánhangzókiekéséssel is történetelt magánhangzós kezdetű szó előtt a hiatus feloldására: *gyere-ide* > *gyer-ide*. A legnagyobb a valószínűsége annak, hogy egyszerre két irányból is megindult a szóvégi *-e* kiküszöbölésének folyamata: az analógia oldaláról és a hiatus-feloldás jóhangzási igényéből.

10. BÁRCZI (MNY. XLVI, 361) a *jövel* szóalakot is — bár megkérdőjelezve — az állítólag ősi, módjel nélküli imperativus maradványának tekinti. Nézetünk szerint ez is nyugodtan elhagyható a felsorolásból.

A *jövel* elszigetelődött felszólító alakot kétféleképpen próbálták magyarázni. Az egyik magyarázat elhomályosult igekötős összetételt lát benne (*jöv-el*), a másik pedig *-l* gyakorító képzős származékot (*jöve-l*). Mindkét magyarázat — összegegyeztetlenül! — megtalálható már SIMONYI-nál, a

TMNy-ban (237—8. jegyz. és 398). LOSONCZI ZOLTÁN (Nyr. XLVIII, 65—7) az összetételes magyarázatot bizonyította nyelvtörténeti adatokkal. Eszerint az *el* igekötő a gyakori használat következtében tapadt hozzá az igéhez. Az igealak *v*-je az igetőhöz tartozik. S minthogy az elhomályosult összetétel sokszor régi nyelvállapotot tükröz, LOSONCZI szerint a *jövel* a régi, *j* módjel nélküli felszólító módot őrzi. HORGER (MIgerag. 124—5) elfogadja LOSONCZI érvelését az igekötővel való összeforradás tekintetében: csak a *v* keletkezését magyarázza másként. Ő ugyanis *j*-s felszólító alakból indul ki: *jöüi el* > *jöüiel* > *jövel*. JUHÁSZ JENŐ (MNy. XXXIV, 216—7) a *jövel* *l*-jét gyakorító képzőnek veszi. A *jövel* szerinte **jövel-j* helyett áll, abból keletkezett úgy, hogy elvesztette *j*-jét. Mint ahogy a nép nyelvében és a régiségben *ne morogj*-ből *j* nélküli *ne morog* változat keletkezett. BÁRCZI — úgy látszik (l. fent) — inkább a LOSONCZI-féle magyarázathoz hajlik, mint a JUHÁSZ JENŐÉHEZ.

Magam mindkét felfogást valószínűtlennek tartom. LOSONCZIVAL szemben nem bírom belátni, hogy egy igekötős összetétel hogyan őrizhetné az ősi, módjel nélküli imperativus emlékét. Hiszen tudjuk, igekötőink egészen új alakulatok nyelvünkben. De a JUHÁSZ JENŐ magyarázata sem elégít ki — hangtani szempontból. Egy **jövelj* előzményből ugyanis sokkal inkább előállhatott volna egy **jövely* vagy **jövej* alak, mintsem *jövel*. Kénytelenek vagyunk tehát más úton keresni a megoldást.

Véleményem szerint a *jövel* alakulatot a *jön* ige hosszabb, személyragos felszólító formájára kell visszavezetnünk. A *jön* igének van egy rövid magánhangzós *jö-* tőalakja: ez jelentkezik a *jö-n* személyragos formában vagy a ható képző előtt: *jö-het*. A felszólító mód is eredetileg ebből a rövid magánhangzós tőből alakult: *jö-j*. A *jöjj* kettős *j*-je megfelelő hangtani helyzetben ikerítődés eredménye. Újabb változat a hosszú magánhangzós *jőj* is (vö. HORGER, MIgerag. 124). Az eredeti *jőj* személyragtalan szerkezet mellé azonban fejlődött egy *-l* személyragos hosszabb forma is, amely az enyhébb, szelidebb felhívás kifejezésére szolgált, szemben a merevebb parancs rövid formájával. Az *ikes* és az *iktelen* személyragozás összevegyülése nem olyan új jelenség, mint ahogy általában vélik (vö. HORGER, MNyelvj. 147—8). Amit azonban ma *jőjjél*-nek mondanánk, azt régebben így kellett, hogy ejtsék: *jőjel*. Alak szerkezet szerint: *jö-je-l*, azaz: tő + módjel + személyrag. Téves elemzéssel azonban ezt a *jőjel* felszólító alakot úgy is felfoghatták, hogy a magánhangzóközi *j*-t hiatustöltő, tehát szervesen hangnak érezték a *bi-j-al* analógiája szerint: *jö-j-el*. Ennek a téves elemzésnek aztán két irányban is lett kihatása. Egyrészt a végső *-el* elemet azonosították az *el* igekötővel, tehát igekötős szerkezetet érezték a *jö-j-el* alakban. Másfelől pedig a hangürtöltőnek vett *j* hangot — talán nyelvjárásilag — egy másik hiatustöltővel, a *v*-vel cserélték fel — erre a mintára: *bi-j-al*: *bi-v-al* = *jö-j-el*: *jö-v-el*.

A régiség adatai támogatják a fenti származtatást. Most csak egy-két ilyen adatra utalunk. Egyik az, hogy a kódexekben egy *j*-s alak: *jőjel* szerepel és vele egy értékben a *jövel*; pl. DebrK.: *Yöyel en zeretöm vég'ed a coronat*; KazK.: *Jöuel azert: es ueg'ed az neköd zörzöttem coronat* (l. LOSONCZI, Nyr. XLVIII, 65). Elegendő megfigyelni a LOSONCZI összeállította példákat annak megállapítására, hogy a *jőjel* és a *jövel* mindig enyhe, szelíd felszólítást jelez, ami a vallásos áhítat légkörében nem is lehet másként. A *jövel* vallásos hangulata ma is érzik, aminthogy leggyakrabban a XVI. század egyházi énekeiben használták.

Ha tehát származtatásunk helyes, akkor a *jövel* sem őrzi egy ősi, *j* nélküli felszólítás emlékét.

11. A *j* módjel összeolvadt az igető *-d*, *-n*, *-l* végső mássalhangzójával. Ez az összeolvadás kezdetben csupán a tövégi mássalhangzó jésítésében (palatalizálásában) jelentkezett; későbbi fejlemény az ikerítődés, amely magánhangzóközi helyzetben következett be, innen azonban áterjedt más hangtani helyzetbe is. Tehát: *ad-jo-n* > *agyon* > *aggyon*, innen: *aggy*; *men-je-n* > *menyen* > *mennyen* és *menny*; *szól-jo-n* > *szólyon* > *szólyon* > *szójjon* és *szójj*. Nyelvtörténeti és nyelvjárási adatok egyaránt igazolják ezt a hangfejlődést. Vö. HB.: *ovga*; csángó: *ádják*, *ádj*, *ádján*, *ádjunk*, *ádjáták*, *ádjánák* (l. WICHMANN'S Wörterbuch 189); szamosháti: *Aggyon v. a:gyon Istē jóv napot! Min dē jóvt agyon Is:ten! Jóv: éccakát agyon Is:ten!* (l. CSÜRY, Szamosháti Szótár I, 418).

Mi tehát az *adion*-féle felszólító alakokban az egy *gy*-s változatot tartjuk eredetinek, a két *gy*-s változatot másodlagosnak, s így inkább SZINNYEIhez (MNY. XXII, 250) csatlakozunk ebben a tekintetben, mintsem HORGERhez (Migerag. 125—6), akinek pótlónyújtásos magyarázata nem oldja meg véleményünk szerint az *ovga*, még kevésbé az *agyonisten* problémáját.

12. Az *-s*, *-sz*, *-z* végű igék felszólító módjában a *j* módjel teljes hasonlással felvette a megelőző mássalhangzó hangalakját: *olvas-j* > *olvass*, *mász-jo-n* > *másszon*, *néz-je-n* > *nézzon*. Vö. HB.: *helhezie*; székely: *ólvájsa* hangcserével (vö. HORGER, Migerag. 125).

13. A *-t* végű igék felszólító módjának alakulásában három típus különböztethető meg. Ha a *-t* végződést *sz* vagy *s* előzi meg, akkor a *t* nyomtalanul eltűnik, és kettőzött *ssz* vagy *ss* jelenik meg a felszólító módban, pl. *választ*: *válasszon*, *fest*: *fessen*. Rövid magánhangzó + *t* végű igék felszólító módjában a *t* helyén kettős *ss* áll, pl. *vet*: *vess* (néhány hosszú mgh. + *t* végű *tó* is ide tartozik: *lát*: *láss*). Mássalhangzó + *t*, illetőleg hosszú magánhangzó + *t* végű igék felszólító módjában *cs*, illetőleg kettős *ccs* található, pl. *tart*: *tarcson*; *fút*: *fúccsön*.

Ha ezeknek a különleges alakulatoknak a történetét akarjuk nyomozni, figyelembe kell vennünk azt a ma már általánosan vallott nézetet, amelyet MELICH alapozott meg (A magyar tárgyias igeragozás. MNYTK. 14), hogy ti. felszólító formák behatoltak a tárgyias ragozás jelentő módjába. A *-t* végű igék felszólító alakjaiként tehát ilyen változatokat kell feltennünk: *választya* ~ *válassza*, *festyűk* ~ *fessük*; *vettyűk* ~ *vessük*, *lattya* ~ *lássza*; *tartya* ~ *tarcsa*, *fútyűk* ~ *fúccsük*.

Legvilágosabbnak látszik az *-sz*, *-st* végű igék felszólító alakjának kérdése. A tövégi mássalhangzókapcsolat és a rá következő *j* módjel hármastorlódást a középső *t* kivetésével küszöbölte ki a nyelv: *választ-ja* > *válaszja* > *válassza*. A probléma azonban ott kezdődik, hogy hiszen a magyar kiejtés törvényei szerint a *t* + *j* *ty*-t eredményez — BÁRCZI szerint (l. Magyar hangtörténet 83, 87) talán az ómagyar korszaktól kezdve — s így nincs is igazi torlódás az ilyen alakokban. S valóban meg is maradt — funkcióeltolódásos értékben — a *ty*-s forma: *választya*. A kérdés tehát igazában véve az, milyen viszony van a *választya* ~ *válassza* alakváltozatok közt. A kérdés legmegnyugtatóbb módon kétségtelenül úgy oldható meg, hogy a két változat közül a *válassza* alakot tekintjük régiebbnek, a *választya* formát újabbnak (l. BÁRCZI, i. h. 83), vagy akár fordítva. A lényeg az, hogy a *j* felszólító módjelnek zöngétlen, tehát hasonult χ változata szerepelt a *-t* után: **választ- χ -a* (vö. *lép χ*), s ebből az előzményből kétirányú hangfejlődésre nyílt lehetőség: 1. affriká-

ciós összeolvadással: **választŷa* > *választya*; 2. két mássalhangzó közti *t* kivetésével: **választŷa* > *válassza*. A két változat közül aztán az egyik (*válassza*) megtartotta eredeti felszólító funkcióját, a másik (*választya*) pedig áttolódott a jelentő módba.

Egyesek a *vešs* és *tarts* felszólító típusokat is hangtörvényszerű fejlődéssel magyarázzák. Már SETÁLÁ (TuM. 142) megpendítette azt az ötletet, hogy a zöngétlen *t* után a *j* felszólító módjel zöngétlen palatalis spiransnak (*ŷ*) hangzott, s hogy egyes nyelvjárásokban a *tŷ* hangkapcsolat *č*-vé fejlődött. SZINNYEI (NyK. XXIII, 463; MNy. XXII, 247—8) ezt a SETÁLÁ-féle magyarázatot az összes *-t* végű igékre kiterjesztette, s az *üssön*, *böncson* típusú imperativusokat eredeti **ütŷön* és **bontŷön* alakokra vezette vissza. HORGER (MÍgerag. 126—7) ugyan jól látja a *t* + módjel helyén álló *ss* problematikus voltát, mindamellettt elvileg lehetségesnek tartja a hangtörvényszerű fejlődést. Szerinte a *ŷ* módjel előbb palatalizálta a megelőző *t*-t, majd a *tŷ* hangkapcsolatból *ss* fejlődött, pl. **vetŷek* > **veŷek* > *vessek*. Ami a *tart*, *vét*-féle igék felszólító alakjait illeti, ezek *cs*-je HORGER szerint (i. h. 127—8) szintén hangfejlődés útján keletkezett: **tartŷön* > *tarcsön*, **vétŷön* > *vécčsön*. Erre a hangváltozásra kétségtelen példának fogadja el SZILÁDY ZOLTÁN adatát (MNy. XIII, 312), hogy a hétfalusi csángó nyelvjárásban a német *Kleidchen*-ből lett *klicsen* 'pamutból kötött nyári női kabátka'. BÁRCZI szintén törvényszerű hangfejlődéssel magyarázza a *-t* végű igék felszólító módjának alakulását. Szerinte (I. B. LÓRINCZY ÉVA, KTésSz. 125; BÁRCZI, Magyar hangtörténet 83, 86—7) **lát-ŷön*-ből kölcsönös hasonulással lett *lássön*, azaz a *ŷ* a *t* hatására képzés helye szerinti hasonulással *s*-sé fejlődött, a *t* pedig a *ŷ* hatására spirantizálódott (vö. BUDENZ megjegyzését a *ŷ* > *s* eltolódás lehetőségéről: MNyszet V, 443—4).

JUHÁSZ JENŐ (MNy. XXXIV, 211—20) kimutatta a hangtani fejlődéssel való magyarázat gyengéit, és maga alaktani úton próbálta a *-t* végű igék sajátos felszólító alakjait megmagyarázni. JUHÁSZ szerint a *vezet*-féle igék *t* elemének (= igeképző) helyét a felszólító módban a gyakorító *-s* képző foglalta el (vö. *futos*, *tapos*, *repēs*), ehhez járult a *j* módjel, s aztán szabályos előreható teljes hasonulás történt: *vezes-j* > *vezess* (mint *olvas-j* > *olvass*). Így egyes hosszú magánhangzó + *t* végű igéknél is: *bocsát*: *bocsás-ja* > *bocsásša*. Ha a *-t* előtt mássalhangzó van vagy volt, akkor JUHÁSZ szerint a *t*-t váltó *s* képző ebben a hangtani helyzetben szabályosan *cs*-re változott, pl. *tart* igéből **tars-jo-n* > **tarson* > *tarcsön* (mint *hágsó* > *hágcšo*).

Mi mindkét magyarázatnak látjuk a gyengéit. A tiszta hangtani magyarázat szerintünk elsősorban azt a kérdést hangyja teljesen nyitva, miért történt ugyanabból az előzményből kétirányú hangfejlődés (*vet*: *vešs*, *füt*: *füccs*). JUHÁSZ alaktani magyarázata pedig arra nem tud feleletet adni, miért éppen csak a felszólító módban történt meg az a bizonyos *t* ~ *s* képzőváltás. Véleményünk szerint két változatból kell itt is kiindulni. Egy *hatŷa* és egy *tartŷa* előzményből szabályos hangtani fejlemény csupán a *hatya*, *tartja* felszólító alak, amelyek valóban élnek is, csakhogy funkcióeltolódással a jelentő mód kategóriájába csaptak át. Ezek mellett a szabályos hangfejlődéses alakok mellett azonban analógiás képződmények is születtek, és az előbbi változatok szerepeltolódása után egyedül szolgáltak és szolgálnak a felszólítás kifejezésére. Az analógiás hatás kiindulópontjaként szolgáltak az *-s* végű igék felszólító alakjai, mint *olvass*: *olvas*, *keres*: *keress*, *tapos*: *taposs* stb. Egyidejűleg a *fest* ige felszólító alakja is megtette a maga hatását — *fest*: *fess*. A két irány-

ból jött analógiás hatás eredményeképpen álltak elő az ilyen alakulatok : *hat* : *hass*, *vet* : *vess*. A kettős analógia képletbe foglalva :

$$\left. \begin{array}{l} keres : keresz \\ fest : fess \end{array} \right\} = vet : vess$$

A *tart* típusúaknál ugyanez az analógia érvényesült, és egy *tart* : **tars* alakviszonyt hozott létre. Mássalhangzó utáni helyzetben azonban az *s* szabályosan *cs*-vé fejlődött.

14. Az *sz*-szel bővülő *v*-tövek felszólító alakjaiban a módjelnek *gy* változatával találkozunk. Ezeknek az igéknek a csökkentett nyomatékú *ü* elveszésével alakult magánhangzós tövéhez (vö. HORGER: MNy. XXIII, 497—8; MIgerag. 29) vagy helyesebben a *v* nélküli, eredeti hosszúból rövidült magánhangzós tövéhez (vö. ERKKI ITKONEN: FUF. XXX, 1) járult a *j* felszólító módjel, s ez *j* > *gy* hangváltozással *gy*-vé változott. A *tesz* ige rövid magánhangzós töváltozata *te-* (vö. *te-sz*, *te-het*, *te-tet*, *te-tt*, *te-nd* > *te-end*), ebből a felszólító mód *te-je-n* > *tegyen*; hosszú magánhangzós töváltozat *té-*, ebből *té-j* > *tégy*.

JUHÁSZ JENŐ szerint (MNy. XXXIV, 215—6) a *gy*-s alak először csak a felszólító egyes 2. személyben lépett a *j*-s forma helyébe, mégpedig egy *-d* képzős változat alapján : **téj* > **téd-j* > *tégy*, majd innen terjedt át analógiás úton a többi személyekbe. Mi azonban úgy látjuk, hogy mind a *d*-s tövel való magyarázat, mind pedig az egyes 2. személyből indulás erőszakolt és felesleges. A *te-je-n* előzményből való kiindulást két körülmény indokolja. Egyik az, hogy ilyen *j*-s alakok előfordulnak a népnyelvben, pl. a tordai nyelvjárásban (l. VISKI KÁROLY: NyF. XXXII, 29). A másik, hogy a hangtörténetben és a nyelvjárási fejlődésben van egy *j* > *gy* affrikálódási tendencia. A *j* > *gy* változás és egy vele ellentétesen ható *gy* > *j* változás nyelvtörténeti és nyelvjárási adatait TRÓCSÁNYI-ZOLTÁN állította össze (MNy. X, 347—53). Szókezdő fgr. **j* magyar *j*, *gy*, \emptyset folytatásáról szól SZINNYEI (NyH⁷. 29). Régi török jövevényszavainknak *gy*, illetőleg *j* ~ *gy* szókezdőjét őstörök szókezdő *j*-re vezeti vissza GOMBOCZ ZOLTÁN (BTL. 74—8, 180; vö. MOÓR ELEMÉR, ALH. II, 441 k.). HORGER több ízben tárgyalta azt a dunántúli nyelvjárási sajáttságot, hogy ott zöngés mássalhangzó után *j* > *gy* változás (és zöngétlen msh. után *j* > *ty* változás) történt, pl. *dobgya*, *nadrág-gya* és más járulékos alakokban, de abszolút szóbeljei helyzetben is, mint *borggyu*, *bujtorgyán* stb. HORGER ugyan ezeket a *gy*-s változatokat eléggé körülményesen magyarázza (l. MNy. XVII, 151—8; MIgerag. 119—20; MNyelvj. 100—2); véleményünk szerint azonban itt kétségtelen *j* > *gy* hangfejlődéssel van dolgunk. Mint ahogy a *tejen* > *tegyen* felszólító alakban is.

Még egy problémát kell itt érintenünk. Honnan van az, hogy a *hisz* igenél a felszólító alakban kettőzött *ggy* szerepel, szemben a többi *sz*-szel bővülő *v*-s tövekkel: *hi-je-n* > *higyen* > *higgyen*. Kétségtelen, hogy az ikeritődéses forma hangtani úton jött létre, s az *agyon* (*ad-jo-n*) ~ *aggyon* hangviszony analógiás hatása alapján szilárdult meg. S hogy az analógia csak éppen itt érvényesült, a *tegyen*, *vegyen* stb. alaknál nem, annak okát a funkcióban kell keresnünk. A *higy*, *higyen*, *higgyünk* stb. alakok ugyanis kétértelműek voltak: 1. névszóalakok: a *higy* ~ *hegy* (vö. TihAl.: *harmuhig*) 'mons; acies' vagy a *higy* 'inauris' ragos alakjai; 2. igealakok: a *hisz* ige felszólító alakjai. Meggyőződésünk, hogy az 'inauris, aurifilia' jelentésű *higy* szavunk csupán a *hegy* 'mons; acies' főnevünknek egyik specializált jelentés-változata. Nem tartom meggyőzőnek ZSIRAI fgr. egybevetéseit a *higy* 'inauris,

aurifilia' szavunkkal kapcsolatban (NyK. XLVI, 307—8) — főleg hangtani szempontból nem, hasonlóképpen azt az eljárást sem, amely külön szavaként kezeli a *hegy* és a R. *higy* szavunkat (pl. NySz.). Szerintünk a *higy* ~ *hegy* főnévnek legalább három főjelentése van, illetőleg volt: 1. 'földfelszín domborulata, mons'; 2. 'vminek hegye, csúcsa, acies, mucro'; 3. 'fűlön-függő, inauris'. Ez utóbbi jelentés a 2. jelentésből különült el. A *fül hegye*, *fülhegy* az eredeti értelme, s abban a szemléletben leli magyarázatát, amely a fülbevalóban a fül részét, meghosszabbítását látja. Ha azonban így áll a dolog, akkor világos, hogy ez a *higy* ~ *hegy* főnevünk igen gyakori használatnak örvendett (vö. a sok összetélt és szólást is!), úgyhogy éppen ezért szükségét érezhették annak, hogy a főnévi *higy*-et és ragos formáit megkülönböztessék a *hisz* ige *higy* ragtalan és a többi ragos imperativusaitól. Erre jó szolgálatoakat tett a *higyen* felszólító formának és társainak geminálás kiejtési változata: *higgyen*.

15. Az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v*-tövek az *sz*-szel bővülő *v*-tövek csoportjából váltak ki. Eredetileg tehát ezek is a fenti módon a rövid magánhangzós tőhöz függesztett *j* > *gy*-vel képezték felszólító alakjukat. *Alszik* igénknek legrövidebb tőalakja: *al-* (vö. *al-hat*, *al-tat*, *al-sz-ik*), ennek eredetibb teljes alakja: *alu-*. Ebből a felszólító mód: *alu-jo-n* > *alugyon* > *aluggyon*. Az utóbbi szabályos ikerítéses alakváltozat. Az eredetibb egy *gy*-s változatra mutatnak a legrégebb nyelvtörténeti, valamint a legrégebb nyelvjárási adatok (l. HORVÁTH KÁROLY, MNyTK. 61. sz. 6—7). Mindkét fokot (*alugyon* ~ *aluggyon*) az analógia-érzék az *ad*-féle igék *agyon* ~ *aggyon* felszólító alakjaival kapcsolta össze, s így annak alapján tévesen elemezték őket, és így elvontak egy *d*-tövet:

agyon : *ad* = *alugyon* : *alud-*
aggyon : *ad* = *alúggyon* : *alud-*

Már HORGER kimutatta (Nyr. XLII, 337), hogy az *alszik* típusú igéink paradigmájába a *d* analógiás úton, a *-d* végű igék (*ad* stb.) analógiás hatására került be. HORVÁTH KÁROLY (i. m. 20—4) elfogadta HORGER magyarázatát, s megtoldta azzal, hogy ez az analógiás hatás legkönnyebben a *-kod/-kéd/-kőd* képzős igékből indulhatott ki. JUHÁSZ JENŐ (MNy. XXXIV, 215) már kimondja azt is, hogy az *alszik*-féle igék paradigmájának *d*-je a felszólító mód alakjaiból terjedhetett át a többi alakokba. Ő azonban gyakorító képzőt keres ebben a *d*-ben. Ez utóbbit elfogadhatatlannak tartjuk.

16. Foglaljuk össze fejtegetéseink legfőbb eredményeit.

A felszólító mód mai vagy nyelvtörténetileg elérhető régebbi változatai mind visszavezethetők egy ősmagyar kori vagy legalábbis az ősmagyar kor végén élő *j*• módjelre. Nincs semmi kényszerítő körülmény, amely a magyar nyelv előtörténete felé visszaható ascendens módszert ősmagyar **γ*, illetőleg egy fgr. **k* felszólító módjel felvételére kényszerítené.

Nem gondolhatunk arra, hogy a *rakχ*, *lépχ*, *dőfχ* formák *χ*-jában egy **váry*, **kéry* *γ*-jének zöngétlenülült párjával van dolgunk, hiszen a *γ*-nek zöngétlen párja nem palatalis *χ*, hanem velaris *χ* volna. HORGER szerint (MIgerag. 117—8) egy fgr. (helyesebb volna: ősmagyar) **γ* zöngétlenülülése útján jött létre a *χ*, majd palatalis hangsorban ez palatalizálódott, s innen velaris hangrendű szavakba is átterjedt. Nem egyszerűbb-e ennél GOMBOCZCAL tartanunk: a *χ* tökéletes zöngétlen ellentéte a *j*-nek, s így abból jöhetett létre egyszerű hasonlással.

A *-t* végű igék *s*-es, *cs*-s felszólító alakjait is annak bizonyítékául szokták

tekinteni, hogy *j*-s előzményből nem, csakis *γ*-s módjelből indulhatunk ki: *nevetyšnē* > *nevetyšn* > *nevessen*, *tartyšns* > *tartyšn* > *tartson* (vö. BÁRCZI, Magyar hangtörténet 59). A mi fent adott magyarázatunk — úgy látjuk — jobban megfelel a tényeknek, s így itt sincs jogunk ősmagyar *j* > *χ* előzmény-nél tovább menni.

Még kevésbé jogosítanak fel bennünket a magyar nyelvtörténeti adatok egy fgr. *ø*-fokú módjel felvételére a *-*k* jeles imperativus mellett, illetőleg előtt, ahogy azt újabban BÁRCZI próbálta valószínűsíteni (MNY. XLVI, 360—1). Egy ősi jelöletlen imperativus állítólagos magyar nyomai (*várd*, *jer*, *jövel*) mind csalóka lidércfény, mint vizsgálatainkból kiderült.

17. Persze, más kérdés, hogy az uráli, illetőleg a finnugor felől alászálló descendens eljárás nem kényszerül-e mégis egy ősmagyar **γ* előzmény felvételére. Ennek vizsgálata azonban már meghaladja ennek a tanulmánynak kereteit.

PAPP ISTVÁN

Das Problem des Moduszeichens des Imperativs

Der Verfasser bietet eine Übersicht der Ausbildung des ungarischen Imperativs und sucht auf Grund der Mundarten und Sprachdenkmäler die Frage des Ursprungs zu klären.

Es werden neun Formentypen unterschieden: 1. *j* (*vár-jo-n*); 2. *j* (*vár-j*); 3. *χ* (*lép-χ*); 4. *ø* (*vár csak*, *várd*, *jer*, *jövel*); 5. die Verschmelzung des *j* mit dem konsonantischen Stammauslaut (*aggyon*); 6. vollständige Assimilation des *j* an den konsonantischen Stammauslaut (*olvas-s*); 7. die auf *-t* auslautenden Verba in der Imperativform (*választ*: *válassz*; *vet*: *vess*; *tart*: *tarcs*); 8. das Moduszeichen *gy* (*ggy*) bei den durch *sz* erweiterten *v*-Stämmen (*té-gy*); 9. das Moduszeichen *gy* (*ggy*) bei den durch *sz* und *d* erweiterten *v*-Stämmen (*aluggyon*).

Verfasser gibt für die Formen *jer*, *jövel* eine neue Etymologie. Der Imperativ *gyere* wurde im Sprachbewusstsein durch Metanalyse aus einem Ausdruck wie *eregy*, *eregy* abstrahiert, die Formwandlung hat dann die Trennung von der Wortfamilie des Verbs *ered* verursacht und die Form zu der des Verbs *jön* hinübergeführt. Hier entwickelte sich auch die Formvariante *jere*, und später das kürzere *jer*.

Als Formvariante von *jövel* findet sich in älterer Zeit auch *jöjel*. Der Verfasser hält letztere Form für die ursprünglichere, die er als eine durch die Personalendung erweiterte Form des kürzeren und regelmässigen Imperativs *jö-j* betrachtet. Die Analyse der Form *jö-je-l* wurde aber irrtümlich im Sprachbewusstsein vorgenommen, so dass man darin einerseits das Präverb *el* (*jö-j-el*), anderseits das *j* als Hiatsfüllsel zu empfinden begann und an Stelle des *j* ein *v* setzte (*jö-v-el*).

Verfasser widerlegt die neuestens von BÁRCZI vorgetragene Auffassung, als ob die ungarischen sprachgeschichtlichen Daten uns zur Annahme eines uralten Imperativzeichens mit *ø*-Grad berechtigten. Auch liegt kein zwingender Grund vor, der die ascendente Methode zur Annahme eines urungarischen **γ* führen würde.

Endergebnis der Untersuchung ist: die heutigen oder die sprachwissenschaftlich erreichbaren älteren Varianten des ungarischen Imperativs können alle auf ein urungarisches oder wenigstens auf ein am Ende der urungarischen Periode auftretendes Moduszeichen *j* zurückgeführt werden.

I. PAPP

Tanítani — tanítani

(Az *-ít* képzőt követő kötőhangzó eltűnéséről)

I. Nyelvérzékünk a formánshoz, a tudományos kutatás — legalább eredetében — a tőhöz tartozónak ítéli a kettő közötti magánhangzót (vö. TOMPA J.: MNy. LII, 178). Elnevezésében ma sem értenek egyet nyelvtudósaink (vö. I. OK. IV, 59, 71—2, 89—93, 97—8), de bizonyos fenntartásokkal mégis a *kötőhangzó* műszó látszik legcélszerűbbnek (vö. MNy. LII, 177—8). Vizsgálatának indokolt módja lehet az is, ha nem egy formáns különböző kapcsolódási módjaiban kutatjuk viselkedését — így jár el TOMPA fenti tanulmányában —, hanem azt nézzük, hogy adott tőhöz milyen módon csatlakozhatnak a különböző formánsok.

A mai, köznyelvi *-ít* képzős igéinkhez járuló, mássalhangzós kezdetű formánsok kapcsolódási módjai GYÖRKE módszere (vö. MNy. XXXIX, 181—2) nyomán a következők. Képzők előtt: *tanít-gat, tanít-tat, szorit-kozik, tanít-tatik, tanít-hat*; *tanít-vány, épít-mény, tanít-va, tanít-a-ni, tanít-ott*. Jelek előtt: *tanít-s, tanít-a-na, tanít-ott*. Ragok előtt: *tanít-ok, tanít-a-sz, tanít-unk, tanít-o-tok, tanít-a-nak*; *tanít-a-lak*. A kötőhangzóval egybeírt *-ott* képző és jel, az *-ok, -unk* és a tárgyas személyragokbeli magánhangzó minden *-t* végű ige paradigmájában hasonlóan szerepel. Ezekkel és a kötőhangzótlán alakokkal nem óhajtunk most foglalkozni, csupán a megmaradt típusokkal: *tanít-a-ni*; *tanít-a-na*; *tanít-a-sz, tanít-o-tok, tanít-a-nak*; *tanít-a-lak*.

Az ezekre vonatkozó szabályokat leíró nyelvtanunk így fogalmazza meg (vö. SZABÓ DÉNES: A mai magyar nyelv. Egyetemi jegyzet, Bp., 1955): „A feltételes mód jele legtöbb esetben *kötőhangzó nélkül* járul az igetőhöz... *Kötőhangzóval* járul azonban

a) a két mássalhangzóra végződő tövekhez, pl. *mond-a-na, told-a-na, rejt-e-ne, repeszt-e-ne* stb.;

β) a hosszú mássalhangzó [! nyilván elírás, helyesen: magánhangzó] + *t* végű igetövekhez... pl.: *fűt-e-ne, szít-a-na, vét-e-ne, tanít-a-na*...” (i. m. 220). A főnévi igenévre: „A *-ni* képző olyan módon járul az igetőhöz, mint a feltételes módnak a jele” (uo. 212). A szóban forgó ragokra: „A jelen időben a *-tok, -tek, -tök* személyrag kötőhangzója középső, a *-nak, -nek* ragé alsó nyelvallású... E ragok előtt — s ugyanígy az egyes számi *-sz* rag előtt — azoknál a töveknél találunk kötőhangzót, amelyeknél kötőhangzó van a feltételes mód jele előtt is” (uo. 238). És végül a *-lak, -lek-re*: „...kötőhangzója alsó nyelvallású” (uo. 239).

Mai értekező és köznyelvünk valóban szigorúan követi e szabályokat. Mindjárt megváltozik azonban a kép, ha nyelvjárásainkat és szépirodalmi nyelvünket fogjuk vallatóra.

2. Magam a Szamosháton figyeltem fel rá, hogy az *-ít* képzős igék paradigmájából — a köznyelvvél ellentétben — a fenti végződésék előtt gyakran hiányzik a kötőhangzó. Egymás mellett élnek ilyen alakok: *tanítani* ~ *tanítni*; *tanítana* ~ *tanítna*; *tanítol* v. *tanitacc* ~ *tanicc*; *tanítotok* (igen ritka!) ~ *tanítottok*, *tanítanak* ~ *tanítanak*; *tanítalak* ~ *tanítalak*. A kötőhangzó tehát minden fent látott esetben hiányozhatik.

Példáim a kötőhangzó hiányára.¹

Tanít ni típus: *Élkezd ördömitni a fíju...! Muszáj takarít ni kéírem! É kél hajít ni egy maríék főüdet. A kótló is élkezedet kattogni, véřnyít ni! Lemegyünk ety kerten, hozzáfogun kongatni, asúřgit ni! Él kén toszít ni vaty kéit tajicska homokot. Át lehet hajít ni köszte. Azíer kel fejjíerít ni a vásznat... Oszta szóüjjál, míkör csendít ni kell* (SzamSz. I, 138).

Tanít na: *Asz kéirdi túllem: takarít ni akár? Mondom: takarít néik, ha nem mászkálnának! Épít néink, ha vóum mibül, de nincs rá köüccsüeg. Nem számitna nékem, akármilyen is, csak vóuna! It vatytok, de azéř nem seggitnéitek ecs cseppet! Ém meg itt ülok jegybe-gyürübe, ahejjet hogy lendít nék valamit* (SzamSz. II, 27). Ez az alak gyakoribb CSÜRY szótárában, mivel a feltételes módot az ige címszavában jelzi: *görbit-ne, gyaporít-na, kéşsit-nék, öregít-ne, simít-na, ujjít-na, utasít-na, virit-na* stb. Kettősséget jelez ebben: *könnyít-ne* v. *-ene*.

Természetesen ugyanez a helyzet a feltételes mód tárgyas ragozásában is: *Máj mektanít náam éi, ha az ém pujám vóuna! Kípusztít náam még a fájtáját is! Job vóü, ha az íngem megigazít náam, mér keshed széjje fele a vállamon! Fogaggyun, nem hajít náam át az árkon! Ha szorit náam, ma le tud náam kaszálni az egéşszet. Mennyijér földít náam ki eszt a ruhát? Ha mekszorít náam, összerezélnéid magadat! Uty kihajít náam, hogy a lábót se íerné ja főüdet. Lennéil csak az enyéim, máj mektanít náam ém móuresre!*

Tanicc: *Te tanicc éíngem, puja az apját? Mínek mericc oja sokat abba a vidérbe? Nem háttem vóü hallod, hogy így élbolondicc! Te mindennek ojan naty feneket kericc! Mekháboric te éíngem, te ján te! Tán nem aluttál az éccaka, hogy mindíeg egyre ásicc! Ha nem seggic, nem seggic, Feléřek mám magam is* (gyerekmondókából).

Tanítottok: (=ti tanítotok): *Mi bajotok, míjjer ördítottok, mínt a fába szorult fíereg? Élpusztítottok ti míndem péřnszt a hástül. Lebontjátok eszt a ríegít oszt íépíttek egy ujjat (házat). Feküggyetek má lefele, még míndíek fe víldgítottok? Annyi edíent élmosatlanítottok hajjátok, hogy bórzasztóü! Nem szóüllok ety szóüt se, ha kettéhasítottok se, akkór se!* Ez az alak szinte mindig kötőhangzó nélkül használatos.

Tanít nak: *Féřfordít nak ezek a бүdös puják nekem míndent, fenekestül! Hasölít nak egymáshoz a bátyávál nagyon. Kípusztít nak azok míndenedbül, máj meglázsd! Egy vasat mekhájlít nak, oszt az a görbe vezéir (eke része). Én árva fejemnek eggyet sem kondít nak* (SzamSz. I, 49). *Mekhalok az éccaka Kíterít nek háj nára* (Nd., uo. 520).

¹ Az adatok saját gacsályi gyűjtésemből és a SzamSz.-ból valók. Minthogy a kötőhangzó szempontjából közömbös, nem teszek különbséget a denominális és a két deverbális *-ít* képző között.

Tanítlak: *Gyere előt jele, mer kettéhasítlak! Majd ém mektanítlak kesztyűbe dudálni, ne féj! Pofō hajítlak, hogy árul kődűlsz! Most az eccer még mekseggitlek, de többet ne jőj hozzám! Mondom, mám megátitlak, mekkérdem, mi van a fijaddal. Képē váglak, képē hajítlak* (pofon ütlek; SzamSz. I, 476).

Már nyelvjárási irodalmunkba való futólagos betekintés is igazolja, hogy e jelenség nem korlátozódik a Szamoshátra, vagy az északkeleti nyelvjárási területére. Nyelvjárási monográfia íróink közül többen felfigyeltek az egyik vagy másik típusra. Sőt, akik nem is teszik külön szóvá, azok adatai közt is akadnak olyanok, melyek a jelenség meglétét bizonyítják.

TÖRÖS BÉLA (A beregszászi nyelvjárás Bp. 1910. 22) a feltételes mód formálásáról beszélve ezt jegyzi meg: „A *t* végű igék kötőhangzó nélkül: *tanítelnék, tanítelnál, tanítelna, tanítelnánk* stb.” Egyéb adatai: *tanítelnánk* (23), *Uty kihajítellak, hogy . . .* (40) stb. VISKI KÁROLY a tordai nyelvjárásról ezt írja (NyF. XXXII, 23): „Az infinitivusz képzőjét *s* a jel. m. jel. idő egyes sz. 2. sz. -sz ragját kötőhangzó nélkül veszi fel minden egy mássalhangzón végződő ige (tehát azok is, amelyeknek utolsó hangja előtt *l, j* lehetett): *kítátni, kiődni, kiűdni, kötni, gyűtni, őtni, tanítani, hasítani, védni* stb.” N. BARTHA KÁROLY szerint Udvarhely megye nyelvjárásában „A *-lak, -lek* tárgyias ragot következetesen kötőhangzó nélkül lehet hallani” (Udvarhely vármegye nyelvjárásának alaktana. Székelyudvarhely, 1914. 56). Emellett ilyen adatokat is közöl: *hajítna, monna, kiűdna, fordíttni, kiűdni, sikótni* (i. m. 57). MADAI GYULA a hajdúk beszédének jellemzőjeként említi. Ez „néhány szavaknál a konzonzánások szándékos halmozásától se tartózkodik: *idest, . . . viritni, fűtni*” (NyF. LVI, 11). Majd adatai közt: „*tudósítlak sorsom és állapotom felől*” (uo. 47). BARTHA LÁSZLÓ a Dunántúlról említi (A csurgóvidéki nyelvjárás. Bp. 1918. 28): „Soha sem járul kötőhangzó a feltételes módban az *-ít* végű igékhez pl. Majd *av[am] möktaneitna* böcsületre. *Fő is bureitnának!*” KENÉZ ZSUZSA békési használatát foglalja szabályba (A mezőberényi nyelvjárás. Szeged, 1940. 12): „A mássalhangzó + *t, d*-re végződő igeformákhoz kötőhangzó nélkül csatlakoznak az *l* és *n* kezdetű járulékok. Pl. *fordítná, tanítná, kiűdnék, gyűtni, értlek, főitlak*”.

Sokan nem adnak ugyan szabályt, de felhívják a figyelmet a kötőhangzós és anélküli kifejezések vegyes alkalmazására az adatok szembeállításával. Így VISKI a szalontai nép nyelvéről ezt írja (NyF. LXIX, 9): „*mondanak, kiűdnék, de tanítanak, fűtnék; — kiűdek, tanítlak, . . . mondana, mondani, de kiűdni, tanítna*”. SZABÓ T. ATTILA a bábonyi nép nyelvében mutat rá (MNépn. I, 63): *egyelicc* v. *egyelitesz; egyelítném, egyelitenéd, egyelitenné, egyelítünk (!), egyelítétek, egyelitenék*. VÉGH JÓZSEF hajdúsági: derecskei használatára figyelmeztet (MNépn. II, 243): *merít-ték ~ -eték; merít-nek; merítnek* stb. ~ *meritenék* stb. MÁRTON GYULA különböző dolgozataiból szinte teljes példatárat gyűjthetünk típusainkra a szilágysági Nagymon nyelvjárásából: *mericc; merít-tek; merít-nek* (MNépn. III, 222); *merítnek* stb., *merít-ném* stb. (i. h.), *vegyitnék, merítnek, vegyitnétek, merít-nétek* (uo. II, 203). Ezek mellett természetesen a kötőhangzós alakok is használatosak, sőt gyakoribbak. Hasonló képet rajzolhatunk SZABÓ T. ATTILA nyomán a gajcsánai csángó nyelvjárásról (MNépn. IV, 332—6): *ártoc, ártnak; hajtacc, hajttak* (ti), *hajtának* (uo. 334); *vigyicc* 'vegyitesz', *vigíttek* 'higitotok'; de: *hajtának, vigitenél* (uo. 336). HALÁSZ IGNÁC a Dunántúlról így közli a *tanít* paradigmáját: *tanítottok, taníttsz, tanított, tanítottunk, tanítottok, tanítanak; tanítanék, tanítottana* stb.; *tanítottany* stb. (Nyr. XXX,

158). Egyes, figyelemre nem méltatott adatok is gyakran bukkannak fel a különböző nyelvjárások leírásaiban.

A MTsz. kevés példát ad, minthogy a példamondatok száma sem nagy: *Nem akarok veled vigyítni* (= cimborálni; Csik m.). *A mi éccēr megtörtint, aszt imá mekmáslítnya nēm lehet* (Vas m. Őrség). *Ety kis pénzt vagy akarmit csak lehet fordítnya* (uo.). *binderitni* (Szatmár vid.); *föl-üdítni* (Pápa vid.). *Nagy kópé vagy te; ide hallgatsz, s mégis amoda sandítsz* (Abaúj m. Szikszó). *Megint indítanak valamit* (Székelyföld). *Diót kapcsitnak* (Abaúj és Borsod m.). *Nálunk minden szombaton üritnek* (Kassa és vid.). *Mindörökké együtt vigyítnek* (Háromszék m.). *Hadd el, mett megjámboritlak!* (Székelyföld). *Ugy odalapitlak, hogy!* (Deésakna). *Majd kipöndörítlek!* (Pápa). *Immán megin épusztittad a rostagépet* (Göcej). Stb.

Az OrmSz. címszavaiban jelzi a második személyt: *aprécc, bizonyécc, boldogécc, burécc, fordécc, merécc, tanécc* stb. De ezen túl is: *segéttök, segítnek*; és egész mondatban: *Én nem álléllak lē. Maj kijózanéllak én! Maj kipördéllak én énnen! Kipöndöréllak! Maj möktanéllak, csak éde gyere!* (az igék szócikében).

A csángó szótár is kötőhangzó nélküli infinitívuszt jelez minden moldvai -ít képzős ige címszavában, HEGEDŰS gyűjtésében is számos adatot találunk (Moldvai csángó népmesék . . . Bp. 1952). Pl. *nyeritni* (78), *orditni* (95), *meritni* (94); *mektakaritnád* (92); *kielégítlek* (209); *meritte* (= merítette, 94), *számitta* (86, 87), stb. Pedig e nyelvjárásban az ellentétes irányzat is megvan: *mégijedett* (34), *visszaszaladott* (37), stb.

Magam a szamosháti adatokon kívül Debrecenben, valamint a Hajdú megyei Kaba és az abaúji Füzerradvány nyelvjárásában figyeltem még meg. A nyelvatlasz munkatérképei alapján azonban ma már az országos képet is ki tudjuk alakítani. Sajnos, csak két címszó alkalmas vizsgálatainkra: a kérdőfüzet I, 289: *ti segítetek* és 560: *megjavítнам* [! a címszóban is kötőhangzó nélkül írva! Hasonlóan, értekezésben: *feljogosítanak* (MNY. LII, 356); *megtanítalak* (uo. 315)].

A *segítetek* (= ti segítetek) formát 1956 közepéig mintegy száz kutatóponton jegyezték fel az országhatárokon belül. Ezek közül kb. hatvan helyen ez a kizárólagos használatú, másutt váltakozik a kötőhangzóssal. A térképre vetített adatok azt mutatják, hogy a Dunántúl nyugati és déli részén, valamint északkeleten gyakoriak a kötőhangzótlan alakok. Jellemző, hogy a Duna-Tisza közére eső J kockában mind a húsz felgyűjtött ponton megvan a kötőhangzó. Az ezzel szomszédos C, E, K és N kockák eddigi anyagában is legfeljebb egy-két ponton hiányzik.

Hasonló ehhez a *megjavítанам* képe is. Erre azonban viszonylag kevés adat van, mivel a feleletben gyakran a *megcsinálnám* vagy más szinonima szerepel.

Ha az északkeleti és dunántúli előfordulásokhoz hozzávesszük még a nyelvjárási irodalomban Erdélyből és Moldvából idézett adatokat, azt mondhatjuk, hogy a kötőhangzó nélküli alakok főleg peremnyelvjárásainkban ma is ismert és használt nyelvi formák.

Ezt az állapotot lényegében már SIMONYI kodifikálta, ha a területi megoszlást nem látta is világosan. A két mássalhangzóra végződőkkel összefogott -ít képzős igék *t a n í t - a - s z* típusáról így nyilatkozik: „De a mai népnyelv mindezen igéket... többnyire kötőhangzó nélkül használja: *mondsz . . . tanítsz, készítsz . . .*” (TMNY. 227). A *t a n í t - o - t o k*-ról:

„a mai népnyelv majd mindenütt kötőhangzó nélkül ejti: *mond-tok... tanít-tok, fűt-tök* stb. (uo. 230). A *tanít-a-n-a-k*-ról: „a Dunán túl, a palóczoknál, Békésmegyében s tán más nyelvjárásokban is rendszerint kötőhangzó nélkül mondják: *mond-nak... tanít-nak...*” (uo.). Hasonlóan a *tanít-a-lak* típusról (uo. 231). A *tanítani, mondani* típusnál sem mulasztja el megjegyezni: „A népnyelv néha itt is rövidít” (uo. 238). A feltételes mód jele előtt „a kötőhangzó ugyanazon szabályokat követi, mint pl. a hasonló hangzású *-nak, -nek* személyrag előtt” (uo.).

3. Hogy a jelenség a szépirodalom nyelvében is föltűnik, az ezek után egyáltalában nem meglepő. Elég csak néhány példát idéznünk. Petőfinél viszonylag kevés akad: Mindent nyerni, vagy mindent *vesztetni* (A nemzethez); Szemfedőt *borítani* Ékes szemeidre (A király esküje); ... széjjel bírná *szakítani* Ölelkező karunk (Két ország ölelkezése). Arany műveiben annál gyakoribb. Az alábbi példák a Buda halálából valók: Gonosz egy ló a tett: fölveszi gazdáját, Hagyja előbb fékkel *igazítani* száját; Mint olaj a víztől, bár *összevegyítnék*; Megölni nem öllek: nem szült anya dögre; *Nyomorítlak* sebbel és kínnal örökre; Az, ki Buda nevét *említeni* se merte ...; Buda paripái új elevenséggel Most *összenyerítnek* gyakori vendéggel; Daliás hún nép közt nem akad oly undok, Hogy *megközelítné* a milyet elmondok. Stb. Számos példát találunk Madách műveiben, pl. a Tragédiában (1955. kiad.): S bármint küzdesz, bármint fáradsz, Nem *merítisz* mást, mint vizet (2559—60 s.), Nem *tántorítisz* el, lelkem felfelé tör (3664); Ádám, ugy-é, — most még nem *gyanítanak* (3440); Majd *gyámolítalak* én és a nagy Isten (1322); Valóban, *elhajít-nám* kardomat (1604); Dicső eszmény mit a nő szíve hord, *Megörökíteni* a bűnös nyomort (369—70), Fel mersz *szólítani* férjem gyilkosául (2382); Művéből fog *készíteni* új szabályt (2513); Hol leljen tért erő és gondolat *Bebizonyítani* égi származását? (3352—3); E gyermeket orvosnak kell *tanítani* (3534), stb.

Úgy tűnik, a hosszabb és rövidebb alakok párhuzamos felhasználhatóságának legnagyobb hasznát az időmértékes verselés veszi, mivel általa a szó a verslábak követelményeihez igazítható. Madách egyébként is igen sok torlódásos hangkapesolást használ. Lehetséges, hogy a reformkori nyelvi hagyományok és az időmérték igénye mellett a tárgy megkívánta biblikus, magasztos, régies hangulat keltését is szolgálni akarta ezekkel.

Élnek a rövid formákkal Tompa, Reviczky, Arany László stb. is. Érdekes, hogy legnépibb, s hozzá szatmári írónk, Móricz alig írt le kötőhangzótlán alakot. Úgy látszik, ekkorra az irodalmivá vált kötőhangzós forma kizárólagos érvényű lett. Ady még inkább él vele, de ő is inkább csak verseiben. Prózájában alig található. Sorsod *szépíteni* hányszor adatott ... (Elbocsátó szép üzenet); Künn vad, téli szelek *sívítnak* (Az öreg Kunné); ... *elpusztítanak* rímek és gondok (Beszélgetés egy szekfüvel); És ők *merítnek* a habokba (A kezek bábja); Amíg nem láttok, nem *ékesíttek* (Ne lássatok meg); Testem *rópítné* könnyű szél (Vén faun üzenete), stb.

4. Ha mármost a kötőhangzótlán formák történeti előfordulásait veszünk szemügyre, előre kell bocsátani, hogy, mint TOMPA kifejti, a régi írott nyelvben a mássalhangzók torlódása jóval gyakoribb a mainál (vö. Nyelvünk a reformkorban 325—6). Oka ennek, szerintem, többek közt az is, hogy kódexeink óta a tudós, több nyelv paradigmarendszerében gyakorlott betűvető „tisztá” formájában illeszti egymáshoz a szó-és a formáns testét. Főleg

az egyházi szövegekre, fordításokra vonatkozik ez, de a reformkorban, a nemzeti nyelv mesterséges és tudós kipallérozására való törekvésben is ez magyarázza egy részét a sok kiejthetetlen kapcsolásmódnak, amilyenről TOMPA ír (i. h.). Így az *-ít* képző utáni kötőhangzó hiánya sem mindig az ejtémódot tükrözi. Mégis kétségtelennek kell tartanunk az ilyen ejtést az olyan élő nyelvből merítő példák nyomán, mint pl. a SYLVESTER művei.

Már SIMONYI rámutatott, hogy a torlódásos végződésük közül a többes harmadik személyű *tanítanak*, valamint a *tanítalak* típus veszítette el legrégebben magánhangzóját. Ezek többsége ui. már a kódexek korában is kötőhangzó nélkül található (vö. TMNy. 230—1). Az első példák tudtommal a XV. század közepéről valók: Kiket meglelhetnec vala *meqbétégeitnec* vala (BécsiK. 43); paraznakat *ekeseitnec* (uo. 110), Sem betegnec sem a vigazonac *rezeseitnec* valamit (uo. 112); Émbert halaltol *megnem zabadeitnac* (uo. 113). Hasonló a helyzet a Münchener és Apór kódexekben is (vö. DINGFELDER EDE: Legrégibb bibliánk nyelvéről. Bp. 1901. 46); *Zoreytlak* es kerdlec az órők istenre (GuaryK. 48). A XV. századból valók még: *meg degefeytlek* (inficio; SermDom) Ieietek en hoziam mind ky munkalkototh megterhefeltetek *meghelegeytlek* (Venite ad me... et ego reficiam vos; uo.); *zeledeytnek* (domant; uo.), *megzorwtnak* (coangustabunt te; uo.) stb.

A XVI. századtól szaporodnak a példák: *aleytnak* (LobkoviczK. 296); *vakoythnak*, *bolondoythnak* (ÉrdyK. 517 vö. SIMONYI i. m. 231), *el tantoroythnak* (uo. 393), *yndytnak* (VirgK. 140), *emelytnak* (Pesti: Fab. 54 b), *kéuesbitnek* (Helt: Bibl. I. MMm); *be tellyeseytlek* (Bat: KTud. 19), *Meg tanítalak* rea (addoceo; Cal. 22), *Későritlek* [!] (addigo; uo. 23), Az Istenre *készeritlek* (adiurno; uo. 24), *Meg segitlek* (uo.). E két típus gyakran előfordul SYLVESTER nyelvtanában is: *tanítalak*, *seghjtlek*; *tanjtnak* (CorpGram. 44, 45, 64 stb.), egyébként azonban még a kötőhangzós típusokat találjuk: *tanjtasz*, *tanjtotok*.

Nem találtam XVII. század előtti példát a *-ni* és *-na*, *-ne* előtti kötőhangzó hiányára. Az NySz. ugyan közöl: *Cristus ki zokot keserues lelket megedesitni* (VirgK. 23), a Nyelvemléktár megfelelő helyén azonban megvan a magánhangzó. Hasonlóan kétesnek tartom a SermDom. *kezereytneth* (compelle intrare) adatát is. Kéves példa akad a *tanítasz* típusra is a XVI. sz. ből: Egyet fel magasztas, malth *meg nyomoricz* mynth akarod (VirgK. 132). Az infinitívusz *-ni*-jére még egyértelmű szabályt ad MOLNÁR ALBERT a két msh-s és az *-ajt*, *-ejt* végű igékkel, bár az *ejt* > *ét* > *ít* fejlődést már megtette a képző: „Si thema in duas consanans desinat, vel in diphtongus *ayt eyt*, ponitur *a* vel *e* ante *ni*, ut: *árt, ártani... hayt haytani... [Bekezdés] Idem fit in omnibus fere verbis in it contractis ex eyt*, ut: *tanit, tanítani*, docere: *ordit, ordítani*, rugire... quae verba quidam per *é* longum scribunt...” (CorpGram. 181.) — Íme, az *ít* képzős igéknek a kétmássalhangzós végűekkel való első összefogása, aminek alapján a nyelvten máig hatóan szabályozta a kötőhangzós használati módot. Pedig a beszélt nyelv már ekkor kezdett túlfeljődni a regulán. Álig három évtized múlva, 1639-ben GELEJI már szentesíti a *tanítász* típust: „A' secunda persona a' verbumban a' primának és tertianak *d s* vagy *t* bőjtűjét megtartván *sz*-vel töltetik ki. Mint *Adok, ád, adsz... Item bátorit, bátoritsz; borit, boritsz pro bátoritasz, boritasz*” (CorpGram. 296). PERESZLÉNYI Grammaticájában a második személy ragját, valamint az infinitívusz és a feltételes mód végződéseit is kötőhangzóval írta: „*Tanítok*, doceo, *tanítász, tanít, tanitanék*; *Taszítok*, trudo, *taszítász, taszít, taszitanék, taszítani*” (CorpGram. 463). A *tanítanak*, *tanítalak* típus-

ról nem beszél, pedig ezek nemcsak a beszélt, hanem az írott nyelvben is egyre szaporodtak, s ekkor, a XVII. sz. végén ilyen példák akadnak: „Szárazsztanak a sós étkek és *hevítnek*, látást *ostobítanak*, magot *kevesítnek*, rühet nemzenek, s könnyen *viszketegesítnek*, néha pedig ugyan ezek *hivesítnek*” (Felv.: SchSal.² 17. NySz.). Egy XVIII. századi erdélyi dalgyűjteményből szinte teljes példátárat állíthatunk össze (RMK. 35):

„A szerelmet *gyarapítani*
Most kell gyepűjét *keríteni*
Nem kell másnak *kiteríteni*
Igy bút magára *borítani*” (i. m. 68).

Továbbá: „Beteg szivemben *szállítánám* És ott gyógyítgatnám” (uo. 99), „Csak békén gégémet és *rutitná* béletem” (uo. 134); „Ha nem *ujtisz* nem *könnyebbítsz*, Ha nem *segítsz*, nem *vidámitysz*” (uo. 151); „Liliomok ha kinyilnak, Szépségekkel mást *ujítanak*” (uo. 45). „Hogyha pedig nem láthatlak, Levelemmel *tudósítalak*” (uo. 33), stb.

Elég sok példa akad az ekkori prózai szövegekben is. Pl. a Csiksomlyói iskoladrámák a XVIII. századból c. gyűjteményben (RMK. 32): „Nem mindenkor illik zabolyára *szoritni* a' haragot” (i. m. 111), „Mihelt *szürkíteni* kezdi a setétes este . . .” (uo. 123), „Az hadi Vezéreknek különös erkölcsök példával *bátorítani* a' népet” (uo. 143); „Midőn parádéra *készítne* Bebecus a' Vitézeket . . .” (uo. 120); „Minden sebeidből ingyen *ki gyógyítalak* . . .” (uo. 68), „tégedet imádlak, tégedet *dicsőítlek*” (uo. 88), stb. Pedig a képző egyébként *-itt* formájú.

E példák még láthatóan nyelvjárásiak, bár irodalmi célú alkotásokból valók. De a jelenség szépirodalomban is otthonos, mint az efféle példák sejtetik:

„Földi! még valahol téged *meglóditnak*
hogy ha békét nem hagysz nekik *meg indítanak*
egy medvére ha sok kutyákat *uszítanak*
le vonnyák, téged' is egyszer *meg simítanak*”

(Gvadányi: Fal. nót.)

Érdekes, hogy az ide fűzött jegyzet infinitívuszában még tartja magát a kötőhangzó: „*Lóditani, indítani, simítani*, a magyarok mint egy allegorice mondják, azt értvén azon, hogy meg verik.”

Az infinitívusz rövidebb formájának nyelvtani befogadásával csak 1770-ben, KALMÁR Prodomusában találkozunk: „Verba transitiva in *ít* fingunt dupliciter, in *ani* vel *eni*, et *ni újítani, szépíteni*, et *újítani, szépíteni*. Sed prius longe frequentius” (i. m. 100; — én ritkítottam S.Á.). Ez utóbbi megjegyzés érezteti, hogy a nyelv egy ekkor terjedő változásával van dolgunk, mely már kezd kilépni az elzárt provincializmusból.

5. A kötőhangzótlan formák minden tárgyalt típusának elismerését hozza GYARMATHY 1794-ben kiadott Okoskodva tanító magyar nyelvmestere. Nemcsak szövegében jelzi a két mássalhangzós és *ít* végű igék bizonyos alakjainak kettős lehetőségét (vö. i. m. I, 209, 216—7), hanem táblázatba is fog-

lalja azokat. Az utóbbiakra az első szótag eltérő magánhangzóinak érzékel-
tetése kedvéért hét ígét közöl. A kérdéses rovatokat kiemelve ezt találjuk:

<i>tanítasz</i>	<i>tanítatok</i>	<i>tanítanak</i>	<i>tanítani</i>	—
<i>tanítsz</i>	<i>tanítottok</i>	<i>tanítanak</i>	<i>tanítani</i>	<i>tanítottak</i>

Teljesen hasonlóan közli a *szorít* megfelelő alakjait. A következő ígék-
nél már a többes szám második személyében nem jelez vagyalosságot:

<i>pusztítasz</i>	—	<i>pusztítanak</i>	<i>pusztítani</i>	—
<i>pusztítsz</i>	—	<i>pusztítanak</i>	<i>pusztítani</i>	<i>pusztítottak</i>

Teljesen hasonló a *segít*, *bővít* táblázata.

Végül két ígénél a második személyű tárgyra mutató ragban is kettős-
séget jelez, ahol a többiben csak a rövidebb formát adta:

<i>sűrítasz</i>	—	<i>sűrítenek</i>	<i>sűríteni</i>	<i>sűrítettek</i>
<i>sűrítsz</i>	—	<i>sűrítnek</i>	<i>sűríteni</i>	<i>sűríttek</i>

Ehhez hasonló az *indít* rovata. (A táblázatot l. a mű 224—5 lapjai
között.) Láthatóan kimaradt a *tanítana* típus, de egy „Jegyzés” erre
is megnyugtató választ ad: „A’ melly idők, és személyek mellé dőlös *k*
betű van nyomtatva, azok mind két képen foformáltatnak, p. o. . . *tanítottanak*
tanítottak, *tanítának* *tanítnek* . . . *tanítani* *tanítani*, *utasítalak* *utasítottak* . . .”
(uo. 215).

Bár az egyes grammatikák előírása nem azonos a kérdésben, a XVIII.,
XIX. sz. fordulója és az utóbbinak első fele a kötőhangzótlan alakok „fény-
korának” ideje. Ekkor talán kevés választotta el attól, hogy az irodalmi
nyelv kizárólagos formájává válják.

A Debreceni Gr. a *tanítana*, *tanítani*, *tanítalak* típus
kettősségét elismeri (vö. i. m. 88—9, 99), de a *tanítasz*-ban csak a hosz-
szabbat ismeri (uo. 89). RÉVAI a *tanítatok*, *tanítanak* típusban
enged párhuzamot (Elab. Gram. 631—2), de a *tanítasz*, *tanítani*,
tanítana típusokban nem (uo. 624, 740—3, 782 stb.). FOGARASI Művelt
magyar nyelvtana (1843), akárcsak GYARMATHY, elismeri minden típusnak
kettős használatát, mikor a „közbeszúratról” így ír: „Ha az alkotó ragok-
nak kezdő betűje mássalhangzó (u. m. *sz*; *l-k*, *t-k*, *n-k*, *t*, *n*), a törzs pedig
két mássalhangzón végződik: ekkor a három mássalhangzó kikerülése végett
még egy hangzó szúratik közbe, p. o. *vonz-a-sz*, *vonz-a-lak*, *vonz-o-tok*, *vonz-a-ni*”
(i. m. 243), majd így folytatja: „Egészen szabad tetszés szerint lehet a közbe-
szúrt önhangzót használni: . . . *t* után, ha ezt félhangzó, vagy hosszú önhangzó,
vagy *j* előzi meg, p. o. *tekint-ni* vagy *tekinteni*; . . . *épít-ni* vagy *építeni*” uo. 244).

Az eddigi nyelvtanok elsősorban leíró jellegűek voltak. Ez érthető is:
szinte mindaddig a magyar nyelv különböző tulajdonságainak felfedezése,
számba vétele a nyelvtanírók elsődleges célja. Ez magyarázza azt is, hogy
ezek olyan szorosan kapcsolódnak a beszélt nyelvhez, legtöbbször annak
nyelvjárási vonásait is tükröztetik. A tudományosan rendszerező és normatív
nyelvtan igénye csak ezek után jelentkezik erősebben. Ezt a célt már címében
is jelzi a Magyar Tudós Társaság műve: „A’ magyar nyelv rendszere”. Bizo-
nyára ennek a normatív és rendszeralkotó szignornak és talán a szerzők nyelv-
járása hatásának tulajdonítható, hogy a MNyR.² (1847) már minden típu-
sunkban megköveteli a kötőhangzót: „Az *ít út* vagy két mássalhangzón
végződő ígék az egyes második, és a’ többes második és harmadik személyben

hangzóval veszik fel a' személyragokat p. o. *tanít-asz, tanít-alak, tanít-otok, tanít-anak*" (i. m. 199). Hasonlóan csak kötőhangzósan írja elő a feltételes mód jelét (uo. 207), de az infinitívusz *-ni*-jével már nem ilyen határozott. Ez „... a' hangzón végződökhöz tisztán, a többihez elébe szűrt *a e* segédhangzóval járul: *e'* segédbetűt az *út-, ít-*ben végződők is *f e l v e h e t v é n* (uo. 225 — én ritkítottam). Eszabály már azért sem helyes, mert a *ni a* „hangzók” mellett az egy mássalhangzón végződő igékhez is „tisztá” formában járul.

Az *-ít* képzősknél mindenesetre itt bizonyos határozatlanságot érzünk. Ennek oka bizonyára az, hogy szótáraink a megelőző, de még a következő időkben is a szótári formává vált infinitívuszban gyakran vagylagosan közölték az *ít* képzős igéket, sőt gyakran csak a rövidebb alakot adták. BARÓTI Kisded szótára ugyan mindig kötőhangzót ad, de ezt magyarázza a képző *-itt* formája. GYARMATHY említett munkájához fűzött Kis Szótára felváltva közli a címszavakat: *fordítani, igazítani, keríteni, szaporítani, üríteni*; de: *borítani, segíteni, szöböltani* (!), *szoritani, tanítani* stb. MÁRTON 1807-ben kiadott lexikonában a rövidebb formát tekinti fő változatnak: legtöbbször csak ezt veszi fel. Pl. *barnítani, bátorítani, béállítani, bébizonyítani, béborítani, bégyógyítani, behajítani, béhasítani* stb., stb. Néha vagylagosan: *állítani, állítani; ásítani* oder *ásítani, idvezíteni, idvezíteni* stb., s csak igen ritkán adja egyedül a kötőhangzós formát: *béhomályosítani, békeríteni* stb. MÁRTON lexikonainak sok kiadása és tekintélye hatással lehetett e formák köznyelvi elterjesztésére is. Mindenesetre eddigi legnagyobb egynyelvű szótárunk a CzF. is vagylagos infinitívuszt jelez, előre írva a rövidebb alakot: *áhit -ni* v. *-ani*; *alacsonyít -ni* v. *-ani*; *alakit -ni* v. *-ani*; *alapít -ni* v. *-ani* stb. BALLAGI szótára pedig bár címszavában nem jelzi, kifejezéseiben túlnyomó részt a rövidebb alakot használja: *alapítani, állítani, dicsőíteni* (! rövid *i*), *diszítani* stb.

A MNyR. utáni nyelvtanok, melyek most már az irodalmi nyelv normáit tartják elsősorban szem előtt, a kötőhangzós formákat írják elő. Így SZVORÉNYI 1861-es kiadású nyelvtanában ezt találjuk: „Mikor több mássalhangzón vagy *út ít*-en végződő igetövhöz mássalhangzón kezdődő rag járul, könnyebb kiejtés végett oly segédhangzót teszünk a rag elé, milyennel a rag bír, mint: *hord-o-tok, hord-a-nak*; ... *tanít-o-tok*; ... *hord-a-na* ... — ezek helyett: *hord-tok* ... stb. (i. m. 146 — én ritkítottam). A rövidebb megoldást tehát helyteleníti. Hasonlóan csak a hosszabb alakot írja elő az infinitívuszban is (uo. 158). A MNyR., majd a nagytekintélyű nyelvtanírók: SZVORÉNYI, RIEDL SZENDE, SIMONYI állásfoglalásai után nem meglepő, hogy a következő nyelvtanok is ezt írják elő normálul egészen SZABÓ DÉNES idézett egyetemi jegyzetéig, s a köznyelvből teljesen kiszorultak a kötőhangzó nélküli alakok. Újabb szótáraink is, — ha közlik a kérdéses típusok közül az infinitívuszt vagy a feltételes módot, csak kötőhangzós megoldást ismernek. Pl. BALASSA (A m. ny. szótára. Bp. 1940): *alapítani, állítani, ásítani, bizonyítani* stb., stb. Így a kétnyelvű szótárak is. Pl. SAUVAGEOT (Nagy kéziszótár II. m. francia rész, Bp. 1937): *áhit [-ani, -ott, -son]* stb., vagy HALÁSZ ELŐD (Magyar—német kéziszótár, Bp. 1953), aki a feltételes módot kapcsolja: *áhit* [*~ott, ~son, ~ana*] stb.

6. A történeti előfordulásokat áttekintve azt láthatjuk, hogy a *t a n í t a n a k* és *t a n í t a l a k* típus rövid változata már a kódexektől, a többi típusé a XVII—XVIII. századtól kísérhető figyelemmel. A XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első felében ezek egyenlő értékű versenytársai az eredetibb formáknak, de a század második felében a tudományos rendszerezésen épülő

normatív nyelvtanítás a kötőhangzós megoldást kizárólagosítja a köz- és irodalmi nyelvhasználatban. Az a felfogás, amely az *-ít* képzős igéket MOLNÁR ALBERT óta együtt tárgyalja a két mássalhangzóra végződőkkel — egy helyes nyelvtörténeti felismerésen alapul. A kötőhangzó megléte vagy hiánya szempontjából ezek a két mássalhangzós végű igék hasonló módon viselkednek, amint ez a régi és újabb grammatikákból vett fentebbi idézetekből is kiderül. Mégsem lehet őket végig egy kalap alá venni. Az *-ít* képző első eleme ui: a **kt > ʒt > -ít* fok után diftongust alkotott a szóvégi magánhangzóval, majd palatális magánhangzóvá monoftongizálódott. (A képző történeti fejlődéséről összefoglalóan l. LOSONCZI, MNy. XXI, 102; BÁRCZI, Régi magyar nyelvjárások Bp. 1949. 25. legutóbb D. BARTHA KATALIN, „A szóképzés története” c. egyetemi jegyzetében. Bp. 1954. 38—40 l. Ugyanott irodalom is.)

Ilyenformán azonban megváltozott a képző hangkapcsolása, szótagalkotási szerepköre. Az *-ít* képzős igék a torlódásos végűektől az egymássalhangzós végűek csoportjába kerültek; s a nyelv egységesítő törekvése kezdte azokéhoz hasonlóvá csiszolni paradigmarendszerüket. Igaz, ebben a csoportban is megszilárdultak — az ejtés egyszerűsödése és az elemző írásbeliség megalkuvásával — a *mondsz, mondtok, mondtam, hordtok, hordnak* (= *monc, montok*, stb.) féle alakok (vö. HORGER: A magyar igeragozás tört. Szeged. 1931. 21). Az *-ít* képzősök ennél tovább fejlődtek. Először bekerültek a hosszú magánhangzóval megelőzött *t*-végűek, a *fút, vét, bocsát* csoportjába, melyben a mai köznyelv a torlódásosokhoz hasonlóan írja elő a kötőhangzót, de kivételt is enged, mint a *lót-fut* (vö. SZABÓ DÉNES i. h.). De már ebben a csoportban is gyakran hiányzik a kötőhangzó mind a régiségben, mind a nyelvjárásokban (l. a tordai *gyűtni, őtni, védni, kítátni* adatokat NyF. XXXII, 23). Ezen a fokon tehát már tendencia-szerű lehet a kötőhangzó hiánya.

Közismert továbbá az is, hogy a rövid magánhangzókat kedvelő nyelvjárásokban főleg a felső nyelvallásúak esnek a tendencia hatáskörébe (vö. DEME LÁSZLÓ: Nyelvatlaszunk funkciója . . . Bp. 1956. 228). Ezzel az *-ít > -it* képzős igék típusaink egy részében még a kétnyíltszótagos tendencia hatása alá is kerültek. És bár a kötőhangzó a képző bármely fejlődési fázisában kieshetett (*tanojtanak ~ tanojtnak; tanítanak ~ tanítanak; tanítanak ~ tanítanak*); az, hogy a kötőhangzótlan alakok ma főleg rövid magánhangzós nyelvjárásainkban elevenek, igazolja a kétnyíltszótagos tendencia jelentékeny közreműködését.

7. A képző fejlődését persze nem lehet egy kalap alá venni a különböző nyelvjárásokban. Északkeleten pl. a megtett út ez lehetett: *tanojít > tanojt > tanejt > tanét > tanét > tanít > tanít*. Az *-ét*-re mint láttuk, még ma is van adat. Az *-it* CsÜRY szerint a déli *i*-ző nyelvjárás hatása (MNépn. I, 18); a rövidség nyelvjárásunk jellemzője. A *tanítani, tanítnék, tanítanak, taníttak* típusokban a többi *t*-végű ige analógiája és főleg a kétnyíltszótagos tendencia okozta a kötőhangzó kiesését (vö. HORGER i. m. 34, 118). A *tanítottok* esetében hozzájárult még ehhez a haplológiára csábító hangalak, valamint az, hogy a kötőhangzó középső nyelvallású, és így inkább hatott rá a kétnyíltszótagos tendencia (vö. BÁRCZI: M. hangtörténet EMNyF. Bp. 1954. 58), aminthogy az előző esetekben is a nyíltabbaválás előtt eshetett ki a kötőhangzó (vö. DEME, NyAF. 239). A *tanicc* pedig a többi *t* végű ige analógiájára történt újraképzés.

Más volt a képző fejlődése pl. a Dunántúlon. Itt az *-ít* alakilag keveredett az *-ul, -ül*-lel (vö. HALÁSZ I.; Nyr. XXX, 161; D. BARTHA KATALIN

i. h.). A képző *-tt-*je *-lt-*ből fejlődött (HALÁSZ, Nyr. XXX, 158—9). Tehát egy *segélt* formát feltéve, hasonulással, illetve *t* elhagyással *segétt* ~ *segél* fejlődhetett. Ez utóbbi ki is esik vizsgálati körünkől; a többi *-l* végű igéhez hasonlóan kötőhangzó nélkül veszi fel a tárgyalt formánsokat: *segél-ni* stb. A *segétt* viszont újra más tőtípusúvá vált: hosszú mássalhangzósá. A kötőhangzó ezekben éppen úgy megvan, mint a kétmássalhangzós csoportban. A kétnyíltszótagos tendencia itt nem érvényesülhet. Valóban a Dunántúlon a *segétteni* ~ *segítteni* stb. a közhasználatú. Hogyan magyarázhatjuk a mégis meglevő *tanécc*, *segéttök*, *segétnek*, *tanéttlak* típusokat? Figyelembe kell vennünk, hogy a hosszú magánhangzó + hosszú mássalhangzó végű igék már a kódexek kora óta két formában vehetik föl a mássalhangzón kezdődő formánsokat (vö. pl. SIMONYI KÁLMÁN A Lobkovitz-kódex hang- és alakana Bp. 1908. 49). Tehát az *állani* ~ *álni* (írva: *állni*), stb. analógiát szolgáltatott a *segéttenek* ~ *segétnek* stb. számára. A mássalhangzóróvidülés mellett a *segélt l-*jének kiesése is eredményezhette ezeket.

Érdekes, hogy az *-itt* (< *étt*) formájú képző jobban megőrzi a kötőhangzót. A magánhangzó megrövidülése után, úgy látszik, hiányérzetet keltene a mássalhangzó megrövidülése. Itt viszont más analógia hatott erősebben. A nyelvatlaszban szereplő *segítetek* címszó *segítették* alakját a *segítettékkel* szemben a haplológia is támogatja, vagy a mássalhangzó megrövidülés: *segitt+tek*. A térképlap azonos típusú keleti és dunántúli alakjai tehát csak végeredményükben hasonlóak, egyébként eltérő úton fejlődtek. Itt kell megemlíteni a nyugaton és Erdélyben élő *segitte* (=segítette) típust is. A rövid magánhangzóval megelőzött *t* végűek analógiájára akkor keletkezhetett ez, mikor a képző magánhangzója megrövidült: *segitt+te*. A *köt-te* féléken túl közelebbi analógiául a többes második személyű *segitt-ték* szolgált.

Egyébként a dunántúli alakok kevertségére jellemző, hogy a nyelvatlasz munkatársai egyetlen kutatóponton [B-35: Senta, Somogy m.] a következő öt változatot jegyezték fel: *segittök* ~ *segittötök* (*segétök* ~ *segét-tök* ~ *segéttötök*). A *segétök* nyilván a *segél*-ből, a többi pedig a *segétt* ~ *segitt*-ből magyarázható.

8. Összefoglalásul a következőket mondhatjuk. A két mássalhangzóra, valamint a hosszú magánhangzó + (két) mássalhangzóra végződő igéink kötőhangzó szempontjából hasonlóan fejlődtek, és mai köznyelvünkben is hasonlóan viselkednek. A torlódásos végűek közül kiválott a mai *-ít* képző, átcsapott a hosszú magánhangzó + mássalhangzó végű csoportba, majd magánhangzójának változása nyomán tovább fejlődött és bekerült a rövid magánhangzó + egy mássalhangzó végűek csoportjába. Ez a fok azonban ma csak a népnyelvben van meg; a köznyelv az előző fejlődési fázis alapján kategorizálja és látja el kötőhangzóval.

Az *-ít* képzőt követő kötőhangzó kiesése a képző fejlődésének minden kimutatható fázisában előfordult: *tanojt-a-nak* ~ *tanojt-nak*; *tanít-a-nak* ~ *tanít-nak*; *tanít-a-nak* ~ *tanít-nak*. A jelenség rohamosan terjedni, tendenciává válni akkor és ott kezdett, mikor a képző vokalizálódó, majd nyelvjárásilag megrövidülő első eleme teret nyitott a kétnyíltszótagos tendenciának. A különböző nyelvjárások ma azonos típusú alakjai mögött más-más fejlődés van. A kötőhangzó kiesésében több ok játszott közre: a kétnyíltszótagos tendencia, haplológia, asszociációs hangváltozások, a nehéz hangkapcsolatokhoz való hozzászokás, más *t* végű igék analógiás hatása stb. Mások az okok az

itt együtt tárgyalt típusoknál is, ezek csak a végeredmény, a magánhangzó-kiesés azonos volta miatt foghatók össze.

Szélesebb síkon a fenti jelenségsoport részint a mássalhangzótorlódás körébe vág, mint a torlódásoldó tendencia ellenpéldaanyaga, részint pedig a nyílt szótag magánhangzójának kieséséhez tartozik (vö. DEME, i. m. 234—7). A bemutatott alaktípusok létrejöttében több tendencia játszott közre. Szerepe lehetett a torlódásoldó tendencia gyengülésének, a kétnyíltszótagos törvény erős érvényesülésének, és nem kis mértékben az ezt lehetővé tevő rövid magánhangzós tendenciának, mely északkeleten is és a Dunántúlon is jelentkezik.

Ami a kötőhangzótlan alakok XV—XVIII. századi szaporodását, XIX. század eleji túlsúlyát, majd visszaszorulását illeti, ebben nemcsak a hangzós és írott nyelv fejlődésmódjának és ütemének különbségét tanulmányozhatjuk, hanem az irodalmi nyelv fejlődésébe való mesterséges beavatkozás lehetőségét, a nyelvfejlődés bizonyos fokú irányíthatóságát is láthatjuk.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Tanítani ~ tanítani

(Über den Schwund des Bindevokals nach dem Suffix *-ít*)

Die Arbeit untersucht die Frage, wie die konsonantisch anlautenden Formenselemente mit den mit dem Suffix *-ít* gebildeten Verba verbunden werden. Zuerst weist der Verfasser darauf hin, dass in der Mundart von Szamoshát der sogenannte Bindevokal in gewissen Fällen, im Gegensatz zu den Regeln der deskriptiven Grammatik, fehlen kann. Es sind folgende Formenpaare nebeneinander im Gebrauch: *tanítani* ~ *tanítani* 'lehren'; *tanítana* ~ *tanítna* 'er würde lehren'; *tanítacc* ~ *tanítacc* 'du lehrst'; *tanítotok* ~ *tanítotok* 'ihr lehrt'; *tanítanak* ~ *tanítanak* 'sie lehren'; *tanítalak* ~ *tanítalak* 'ich lehre dich'. Auf Grund der Mundartenliteratur und der Karten des Sprachatlases wird der Gebrauch der Mundarten des ganzen Landes dargestellt, ferner die Belege der älteren Zeit besprochen.

Einige Typen sind schon in der Zeit der Kodexe, andere erst im XVII—XVIII. Jahrhundert an zu belegen. Die kürzere Form war in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts auch in der Literatursprache sehr verbreitet, sie erreichte damals geradezu das Übergewicht. Die in der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts beginnenden wissenschaftlichen, normativen Grammatiken, so besonders deren Hauptvertreter: „Das System der ungarischen Sprache“ (herausgegeben von der Ungarischen Gelehrten Gesellschaft) drängte die Formen ohne Bindevokal in der Literatursprache zurück.

Den tendenzartigen Ausfall des Bindevokals ermöglichte u. a. der Umstand, dass das Suffix *-ít* seine ursprüngliche, aus zwei Konsonanten bestehende Form (*-*ýt*) in eine vokalisch anlautende umwandelte, und dadurch die „Tendenz der zwei offenen Silben“ (das sog. Horgers Gesetz: das Streben den Vokal der zweiten offenen Silbe verschwinden zu lassen) begünstigte.

Die Veränderung des Lautkörpers des Suffixes verursachte in der Gruppierung der Stämme eine Verschiebung, die Grammatik der Gemeinsprache hingegen betrachtet die mit dem Suffix *-ít* gebildeten Verba unter den auf zwei Konsonanten auslautenden auch heute als Ausnahmen.

Á. SEBESTYÉN

A számbeli egyeztetés főbb kérdései Gyöngyös és vidékének nyelvjárásában

I. Bevezetés

A számbeli egyeztetés köznyelvtől eltérő eseteire 1954 tavaszán figyeltem fel először Gyöngyös és vidékének nyelvterületén. Azóta rendszeresen gyarapítottam példatáramat az alany-állítmányi, a határozós, meg a jelzős szerkezetekben mutatkozó egyeztetési sajátságokra és számhasználatra. Gyűjtés alkalmával Gyöngyös (Gy)¹ volt a középpontom. Innen jártam be Gyöngyöshalász (Gyh), Gyöngyöshalmaj (Gyhj), Gyöngyösoroszi (Gyo), Gyöngyöspata (Gyp), Gyöngyöspüspöki (Gypi), Gyöngyössolymos (Gys) és Gyöngyöstarján (Gyt) községeket. Magam, születésemtől ezen a vidéken élek. Ez az oka, hogy bármelyik percben beszélni tudom ezt a nyelvet: szinte egy vagyok vele.

Adataimat, mivel erről a területről kevés és olykor pontatlan népnyelvi közlemény jelent meg, személyes utánjárással gyűjtöttem. Annak igazolására, hogy a megfigyelt jelenségek általánosak vagy ingadozók, elég sok adatra volt szükségem. Gyűjtéskor — az anyag természetéből következően — a passzív módszert alkalmaztam. Megfordultam a piacon, voltam kukoricafosztáson, szüretéken, ahol legalább nyolcan-tizen összejöttek és beszélgettek. Igyekeztem — ha lehetett — minden feltűnés nélkül jegyezni. Gyűjtöttem összefüggő szövegeket is, a végén aztán kiemeltem belőlük a megfelelő példákat. Sokszor csak az elkapott mondattöredékeket rögzítettem magamnak. A gyűjtést 1955 őszével zártam le.

Felhasznált helyi történeti anyagunk a következő időrendet mutatja:

1. A gyöngyösi latin—magyar szótártöredék (Feldolgozta: MELICH J. Bp. 1898). Az 1500-as évek elejéről való. Keletkezése — nyelvjárási sajátágaiból ítélve — Gyöngyösre tehető, bár MELICH ellenkező véleményen van (vö. i. m. XIII—XVI.). A szótár néhány szószerkezetet ad (GyöngySzt.).²

2. DEZSÉRI BACHÓ LÁSZLÓ: Gyöngyös város a török hódoltság idejében (Gyöngyös, 1941). Az 1526—1702-ig terjedő időszakot öleli fel. Jegyzőkönyvi részleteket, nyilatkozatokat és levéltöredékeket közöl (D. Bachó L.: Gy. a t. h. id.).

¹ A továbbiakban ezeket a rövidítéseket használom majd a nyelvjárási adatok után — lelőhelyük alapján.

² Helytörténeti adataim után l. az itt felsorolt zárójeles rövidítéseket.

3. A Gyöngyösi Ref. Egyház irattárának anyaga.³ Időben 1550—1800-ig terjed. Magánleveleket, vitairatokat, végrendeleteket stb. tartalmaz (Gy. Ref. Egyh. it.).

4. SZEDER FÁBIÁN: A palócok (Tud. Gyűjt. 1819; VI. 26—46). A szerző megjegyzése szerint, általánosságban Heves megyére is vonatkoztatható (Szedér F.: Pal.).

5. ZALÁR JÓZSEF: (gyöngyösi költő) költeményei (Pest, 1855). Nem lesz talán hiábavaló rávillantani, hogy az a nyelv, amelyet ő költeményeiben használ, mennyiben egyezik a nyelvjárással vagy mennyiben tér el attól (Zalár J.: Költ.).

6. KÁPLÁNY JÓZSEF közlései (Nyr. III, IV, V). Időben: 1874—1876. Néhány rövidebb nyelvjárási szöveg bemutatása (Káplány J.: közl.).

7. BARTHA JÓZSEF: A palóc nyelvjárás (Nyr. XXI, azaz az 1892-es évf.). Rövid nyelvtani áttekintést ad (Bartha J.: Pal.).

8. BERZE NAGY JÁNOS: A hevesmegyei nyelvjárás. NyF. XVI. (1905). Néhány példát az egyeztetés egy-két esetére is hoz (B. Nagy J.: H. nyj.).

Sietünk már itt rámutatni, hogy módszertani szempontból nagyon sok a nehézség a helyi történeti anyag felhasználása terén. Köztudomású, hogy a mondatok írásra való megformálása közben nagyobb a grammatikai tudatosság, az egyeztetés szükségérzése, mint a beszéd alkalmával. A tapasztalat az, hogy aki közönségesen még nyelvjárási beszédmódot használ is, írásban már igyekszik mellőzni. Nem szólva arról, hogy a történeti emlékek megfogalmazói rendszerint iskolázott emberek, szerzetesek, íródeákok vagy éppen a közigazgatás intézői voltak. Mihelyt azonban a néprajzi kutatás és szövegek közlés nagyobb méretet ölt (XIX. sz. második fele), a folytonosságot bizonyító példák is egybehangzókká válnak. Az persze tagadhatatlan, hogy „Nyelvemlék minden írásos feljegyzés, amely a múlt nyelvi megnyilvánulásait rögzíti meg, tekintet nélkül tárgyára és céljára” (PAIS: MNy. XLV, 310), de az adatok annál értékesebbek, mennél régebbiek. Manapság természetesen nem száz, de még ötven év is sokat jelent és már-már nyelvtörténet számba megy, hiszen a nyelvjárási sajátosságok rohamosan pusztulnak, tűnődeknek. „A gazdasági, társadalmi átalakulás, a műveltség emelkedése folytán a városi nyelv és az ún. köznyelv egyre inkább tért hódít” (KÁLMÁN B.: Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladatai. Bp., 1949, 13). — Ugyanakkor ne felejtjük el, hogy a nyelvjárási jelenségek a zűrzavaros feudális állapotok miatt sem lehettek egyöntetűek. Bizonyos sajátosságok pl. más és esetleg távoli vidékekre is elkerülhettek, egészen más nyelvjárásba is behatolhattak, a legváltozatosabb kiegyenlítődést idézve ott elő. Erről beszélt BÁRCZI is a III. Országos Magyar Nyelvészkonferencián tartott előadásában (I. Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet c. kötetben, Bp. 1956. 305).

A dolgozat célja tehát az, hogy a számbeli egyeztetés főbb kérdéseit összefogva, kapcsoljuk Gyöngyös és vidékének nyelvjárásához; osztályozzuk a rendelkezésre álló példaanyagot, de egyben értelmezzük és magyarázzuk is.

³ A városi és községi levéltárak iratai a második világháború alatt szétszóródtak. A megmaradó emlékek (lajstromok, számadások stb.) Egerben a Megyei Közlevéltárban található. Szempontunkból csaknem teljesen használhatatlanok. — A gyöngyösi ferencrendi zárda kéziratos anyaga pedig ismeretlen helyen van.

2. Számbeli egyeztetés az alany-állítmányi szerkezetben

a) A *-k* többesjellel megjelölt alany egyeztetése

Az alany és az állítmány kapcsolatát a rágok és jelek szemléltetik. A magyar nyelvben az igei állítmány személyben és számban egyezik az alannal (*én láttam, ti láttátok* stb.), a névszói állítmány, illetve az összetett állítmány névszói része pedig csak számban (*a kasza egyenes, a kaszák egyenese*; *a kasza egyenes volt, a kaszák egyenese* stb.).

Nem ritkaság azonban, hogy az idegen vagy rokon nyelvekben, nyelv- emlékeinkben, valamint a nyelvjárásokban ingadozással találkozunk az alany-állítmányi egyeztetésnek eme szabályossága körül. Leggyakrabban talán a többes alany melletti egyes számú állítmány fordul elő. A jelenség, mint arra HEGEDŰS ISTVÁN „Értelmi egyezés a görögben” c. tanulmányában (NyK. XXV, 209—10) DELBRÜCK-re hivatkozva utal, már az ősi-indogermánban megvolt; ennek emlékét őrzi a görög, meghatározott helyzetekben (vö. i. h.), a francia, angol, német és latin nyelv, valamint ERDÉLYI hivatkozása (Magyar nyelvi tanulmányok Bp. 1926. 38) és BEKE közlése (KSz. XV, 9) szerint a török is.

A rokon nyelvekben ilyen példákkal találkozunk: *fi. tuolla miehet on 'ott van az emberek'; pojalla on mustat silmät 'a fiúnak van fekete szemek'* (BUDENZ, Finn nyelvt. 115); vagy: *udm. čeberes pinal-pijos neljos pijen-kūlatoz 'a szép fiatal fiúk a leányok keblén hál'* (VotjNGy. 244); *ta-đerja neljos tuž pokči 'mostanság a leányok igen kicsiny'* (uo. 226). A mariból: *türbet βaikəz, žolet küžyo, čizet kuryu 'az ajkak vékony, a lábak vastag, a csecsek nagy'* (JSFOu. XIII, 45) stb. Vö. KLEMM, Tört. Mond. 154, 156. Elég az hozzá, hogy a jelenség nemcsak az idegen, hanem a távolabbi és közelebbi rokon nyelvekből is kimutatható.

A régi magyar nyelvben is előfordul ilyen szerkezet: *Ébeni közbírák engem oda citaltatott* (1688. LevT. II, 344); *az sok zolassok: igon ektelen az hazas azzonokba: annales ektelenb az ozeugokbe* (KazK. 154—5); *A füves liktáriumok is hasznos* (Cisio L. 2); *Füvek, virágok mennyi az réten* (RMK. XV, 96); *Mely igen bódog mindazok* (RMKT. VII, 190) stb. Vö. KLEMM i. m. 154—6.

A mai nyelvjárásokban is gyakran találkozunk ezzel az egyeztetéssel: *Lehúzza a harmatot azok a hegyek* (Nyr. VIII, 270); *Régen itt van ezek a borok* (uo.); *Mi nálunk a lányok kényes* (Erd. NépkGy. III, 18). Vö. KLEMM, i. h.; *Tele vót egészen a barázdák vízzel* (RADVÁNYI: Ipolyszalkai nyelvjárás 39); *Van ott szép virágos kertek* (uo.) stb. Vö. Nyr. LXXVIII, 167.

A jelenség magyarázatára kissé kevésnek tartjuk azt, amivel KLEMM (i. m. 154) megpróbálkozik. A *-k* többesjellel megjelölt alanyra vonatkozólag — szerinte — azért használatos egyes számú állítmány, mivel az megelőzi az alanyt. (Arra gondol ui., hogy az alany többsége még nem rajzolódik ki világosan a tudatban a mondat megkezdésekor.)

Elfogadható kiindulópontnak látszik ellenben RAVILA magyarázata (FUF. XXVII, 69), annál is inkább, mivel történetileg vet fényt a nem-egyeztetés okára: „Natürlicher erklärt sich die Erscheinung, wenn man sich denkt, dass sich das *k* als Kollektivsuffix zunächst nur an das Substantiv angehängt habe und das Prädikat in singularer Form aufgetreten sei, bis die Kongruenz es auch an dieses angefügte”.

A jelenség ilyenformán a megőrzött régiség látszatát kelti bennünk ; a *-k* ui., mint kollektívum-képző az alanyon jelent meg először és mellette az állítmány singularisban állt. Az idézett példák is erre mutatnak. Lélektani szempontokkal kiegészítve : a beszélők ezekben a példákban a többes számot még kollektívumként (csoport v. egész szerepében) fogják fel — mint ahogy a többes szám is tulajdonképpen csoportot jelent — és az egységes tömeg szemlélete mellett aztán előállhat az egyes számú állítmány. A *-k* többesjel tehát csaknem az eredeti funkciójában szerepel . . . Valójában értelmi-egyeztetés történt a felsorolt esetekben.

Helyi történeti anyagunk a következő képet mutatja : *elegendő temető nem volt* (Gy. Ref. Egyh. it. 1626. A/III) ; *hoggy ktek jobban megh ercze beszede-met* (uo. 1630) ; *széf fejir ezék ar ruhák* (Bartha J. : Pal. 556) ; *Mind alacsony ezek ah házak* (B. Nagy J. : H. nyj. 34) stb.

Gyöngyös környékének nyelvjárási anyagát pedig így tudnánk rendszerezni :

Igei állítmány : *vót nekém táváj ojján borok, hoggy . . .* (Gypi) ; *áz orvosok ász montá* (Gyp) ; *ván olyan nemzeték* (Gyt) ; *válámi jó anyagok ván-é ára* (Gypi) ; *hámar elmút áz ünnepek, mi ?* (Gy) stb.

Névszói állítmány : *áz embèrekné ugyanáz á béréndezésék, ákar az állatokná* (Gypi) ; *ázé, nem jó áz á hosszú téli esték* (Gy) ; *amikét itt lácc, ezek feles mind* (Gyhj) ; *olyán jóy ez á kelét tejszták* (Gys) ; *mi áz á kis kátulák ?* (Gypi) stb.

Amint a példák mutatják, az állítmány állhat az alany előtt is és az alany után is. A szórendi helyzet nem lehet tehát kizárólagos magyarázat. A jelenség elterjedésének mértékéről csupán annyit : legalább annyi ellenpéldát hozhatunk, ahány példát bemutattunk. A nemegyeztetéses jelenségek inkább az idősebbek és a nők nyelvhasználatára jellemzők általában. Ha mégis érzékeltetni akarnók a többes alany melletti egyes számú állítmány használatának az arányát, összevetve a szabályos szerkesztésmóddal — gyűjtött anyagunk a fele-fele arányt mutatja.

b) Egyeztetés az *-i* többesjellel ellátott alany mellett

Gyakori jelenség, hogy ha az alany az egy birtokos több birtok jelével van megjelölve (*-i*) az állítmány egyes számban áll.

Már a régiségben megtaláljuk ezt a szerkesztésmódot : *zόμεy ki nomat-taték* (KazK. 236) ; *Eluagattotik az oltarnak zarvay* (BécsiK. 126) ; *Es ev furot karyay es oldaly ez vilagnak vegire lattatik vala teryedny* (JókK. 4) ; *Kinek vagyon keet laabay* (SándorK. 236) ; *Teneked vagyon tiszta szemeid* (JókK. 123) stb. Vö. Nyr. XLVI, 261. Nyelvjárásokban különösen használatos : *A gyerékei egy mónárná van* (NépkGy. IX, 223) ; *Rég meghalt a szülei* (Nyr. XXXVIII, 178) ; *Szép falu ez a Mohol, igenyés uccájai van nagyon* (NyF. XXXVII, 31) ; *Folyhat már bús könnyeid orcádra* (NépkGy. II, 181) ; *Okos Zsófit a nényei elkütte a herceghe* (uo. IX, 570) stb. Vö. Nyr. XLVI, 260—61.

Összefoglalva : jellemző ez a használat Bakonyaljára, Ada vidékére, Nagykanizsára, a szolnok-dobokai nyelvjárársra, Heves megyére — amint a példákból megállapíthatjuk, sőt utóbb Debrecen környékiektől is hallottam a vonatban.

Az ilyenféle egyeztetésekről „A magyar nyelvjárások” c. tanulmányának 43. lapján ezt írja LAZICZIUS GYULA : „Annóra ellenkeznek ezek a magyar

nyelv szerkezetével, hogy talán nem is szabad bennük nyelvjárási sajáttságot látni. Valószínű, hogy csak a beszéd pongyolaságának egyéni szülötte minden ilyen egyezéshiány . . .”⁴

Ez a megállapítás azonban — szerintünk — túlzás és eléggé elítélő jellegű. A használatmód ui. a régiségben és a magyar nyelvterületen széleskörűen elterjedt, mégpedig az „egyéni pongyolaság” gyanúja nélkül. Ugyancsak alaptalan KARDOS ALBERT idevonatkozó véleménye (Nyr. XXXVII, 178), aki azt állítja, hogy ezekben a mondatokban azért van egyes számú állítmány, mert az *-i* elvesztette többséget jelölő értékét. A példákban ui. mindenütt világos, hogy a beszélő többségre gondol, bár egyes számú állítmányt használ mellette. Nem fogadhatjuk el ERDÉLYI LAJOS megállapítását sem (NyK. XXXVI, 255), aki meg egyenesen az indoeurópai nyelvek hatására gondol. Óvakodnunk kell ugyanis attól az állásponttól, hogy a kissé kényesebb nyelvi tényekben mindjárt idegen hatást lássunk. Az ilyen jelenségek a különböző nyelvekben, illetve nyelvsaládokban — véleményünk szerint — egymástól függetlenül is kifejlődhetnek.

Más megoldást kell hát keresnünk. Először alaki szempontból próbáljuk megközelíteni a jelenséget. RAVILA szerint: „Die Verallgemeinerung dieses *i* vom Subjekt auf das Prädikat konnte nicht so wie die des *k* vor sich gehen, denn es erscheint immer mit Possesivsuffixen verbunden, und seine Verallgemeinerung hätte vorausgesetzt, dass es aus diesen Possessivsuffixen als besonderes Pluralzeichen hätte abstrahiert werden können” (i. m. 69).

Nem elvetendő éppen KLANICZAY SÁNDORNAK az idevágó következtetése sem (Nyr. XLVI, 262), hogy a fentebbi esetekben, mivel *-i*-vel képzett igealakjaink nincsenek, már az alaki egyezés szükségét is jobban kielégíti az egyes számú állítmány.

Ha aztán értelmileg vizsgáljuk a jelenséget, a következőket állapíthatjuk meg: A felsorolt példákban birtokos szerkezetekkel van dolgunk. Olyan birtokos szerkezetekkel, melyekben a birtokszó a mondat tulajdonképpeni alanya. A beszélő az ilyen mondatokban nem a több birtokot kifejező birtokszóval (*gyerekei, könnyeid*) egyezteteti az állítmányt, hanem az egy birtokost kifejező (*neki, neked*) szóval. A birtokos fogalma ui. élénkebb tudatában, mint a birtoké. Illetve: a többes alany egy birtokoshoz való tartozása következtében egységesült a tudatban, s éppen a többes alanynak ezt az egységesülését fejezi ki a nyelvhasználat egyes számú állítmányalakokkal.⁵

Helyi történeti példák: *okai ennek fölötte sok* (D. Bachó L.: Gy. a t. h. id.); *De szép libájai van!* (B. Nagy J.: H. nyj. 34); *Szép fejir ruhájaji mégégött szégénnek* (uo.); *Az én buzájajim má viz alatt van egy hetyi* (uo.); *Szép a vetéseim . . .* (uo.) stb.

Néhány példa a nyelvjárási mai anyagából:

Igei állítmány: *amit megmond, kitejjesű mindég a szavái* (Gypi); *kilencven fillérés ruhájaim ván a* (Gyh); *hät így vóut az én történeteim* (Gyt); *nälunk a tănăcs tőp tágjái lē lētt vätvā* (Gyo); *olyän szavái vän a törveğennek, äszt lehet forgätnyi* (Gys) stb.

Névszói állítmány: *a szülei a hibäs ijjeneknek* (Gy); *az én főüggyeim nägyon jőu főüd* (Gyt); *csäk äsz tunnäm letäläbb, hogy a büjtögätői kricsodä*

⁴ Véleményével nem áll egyedül: BEKE ÖDÖN szíves közlésében ugyancsak „pillanatnyi elmezavar”-ra hivatkozik tréfásan.

⁵ Ezek kifejtését és más vélemények cáfolatát l. KLEMM: Nyr. LXXVIII, 165 kk.

neki (Gypi); *á lyányai is csupa párádé mindég* (Gyh); *nágyon gënge á belei neki* (Gy) stb.

A szórend itt is, mint a *-k* többesjellel megjelölt alany esetében, igen változatos lehet és a jelenség okainak magyarázatában aligha jöhet számitásba. Az elterjedés mértékét sejtető számarány azonban (hangsúlyozom: gyűjtött anyagomban!) jóval magasabb, mint az előbb: kb. háromnegyedére tehető.

Ilyen ellenpéldákat hozhatunk: *csak úty forgották á szémei, akár á veszett kutjának* (Gys); *nézd mán, de szépek neki ezek á kis fürtyei-ë* (Gypi); *nekem nágyon jóu helyeim vóuták mindeëg* (Gyt); *tönkre vännák mán mënve á belei á sok itáloktú* (Gypi); *mëgmerettek az újjai neki* (Gyo) stb.

3. A határozós szerkezet számbeli egyeztetése

a) Egyeztetés a *-vá*, *-vé* ragos véghatározó mellett

Ha az alany vagy a tárgy régi állapotát elhagyja és új állapotba megy át, az ezt kifejező határozókat véghatározóknak nevezzük. Az ilyen határozókat néha mint állandó határozókat találjuk a *válik*, *lesz*, *változik*, *tesz* (vmivé), *alakul*, *változtat*, *alakít* stb. ige után. Véghatározóként gyakran szerepelnek az *-á*, *-é*, *-vá*, *-vé* ragos névszók: *Sóbálvánnyá vált*; *Gyermekké lett* stb.

Ezeket a véghatározókat több személyre, tárgyra vonatkozólag gyakran nem többes, hanem egyes számban használják — nemegyeztetéses alakban.

Ami a jelenség más nyelvekben való meglétét illeti, SIMONYI említi (Nyr. XIII, 448) ERDMANN-ra hivatkozva a német nyelvnek egyik egyező sajátságát. ERDMANN szerint (Die Syntax Otfrieds II, 28) a jelenség a régi németben is megvolt. MIKLOSICH pedig (Synt. 46; idézi SIMONYI uo. 449) szláv analógiára hivatkozik.

A rokon nyelvek közül az észti az, amely hasonló helyzetekben az ún. translativust nem egyezteti, különösen melléknevekben (vö. WIEDEMANN észti nyelvtana; idézi SIMONYI uo. 446, 449). Ugyanő említi még az erzá-mordvinra és a lapp nyelvjárásokra vonatkozóatva. Példákat l. HALÁSZ L.: Svéd- és orosz-lapp nyelvtani vázlatában (NyK. XVI, 14 és uo. XVII, 6). KÁLMÁN BÉLA szíves közlése szerint a vogulban sincs többes translativus.

A magyar régiségből ilyen példákat hozhatunk: *ez vylaghy dolgok valtozanak leelky dologgaa* (ÉrdyK. 512); *kik apostollá löttetek* (Komj: SzPál. Gal. I, 17); *leenk vtalatossa* (KulcsK. 207); *tökéletessé tegyen titeket* (Telegdi: Evang. II, 26); *Bűnössé hagyják-e magokat* (Pázm: Kal. 587) stb. Vö. Nyr. XIII, 406—7 és uo. LXXVIII, 173.

Hasonló példákat nyelvjárásainkból, sőt a köz- és irodalmi nyelvből is idézhetünk: *Amint megsimogatta az állattyait, mind kőbálvánnyá váltak* . . . (Pandur I., 169); *holttá lettünk* (Nyr. III, 31); *Jóvá hagyta azokat* (A Pesti Hirlap Nyelvőre 9); *A szabályokat szigorúbbá teszi* (Veres: Gyepsor 67) stb. Vö. Nyr. LXXVIII, 173.

Amint látjuk, ez a szerkesztésmód a régiségtől egészen napjainkig igen gyakori. Megtalálható a nyelvjárásokban, ugyanúgy a köz- és irodalmi nyelvben is. A jelenséget, mint erre SIMONYI rámutatott (Nyr. XIII, 408) RÉVAI MIKLÓS még Pázmány nyelvhasználatában is hibáztatta: „Pázmánus, scriptor gravissimus, tamen saepe lapsus est: *az örök nyugodalomban tedd*

részessé őket, Liber Precum (Imáds. K.) 418; debuisset ponere: *részesekké participes*"; Ugyanígy GELEJI KATONA ISTVÁN, aki meg egyenesen congruen-tiát követelt (vö. Nyr. LXXVIII, uo.). Mégis az „incongruens” szerkezet vált általános használatúvá. ARANY JÁNOS a magyar nyelv egyik legnagyobb művésze, maga is gyakorta szerkeszt így: *Sárgazölddē lesznek a sugárok* (Bolond Istók, I), vagy: *Szemeit egy könnyecsepp ragyogóvá tette* (Toldi Szerelme VIII) stb.

Ezt az egyeztetési sajáttságot SIMONYI ZSIGMOND magyarázta először Szó-egyeztetés az állapothatározásban címmel (Nyr. XIII, 404–9, 446–51). Az értelmezés mai napig helytálló, bár kissé szűknek tűnik. A határozó e szerint: „... többnyire melléknév, tehát a tárgynak vagy személynek többségében is olyan közös tulajdonságot jelölő szó, melyen a többség megjelölése egészen lényegtelen volna” (SIMONYI: i. m. 446). SIMONYI minden valószínűség sze-rint WIEDEMANNNAK már említett észt nyelvtanára támaszkodik, sőt maga is idézi (i. h.) az alábbi sorokat: „Congruenz im numerus kann bei dem factiv nur dann stattfinden, wenn das wort ein substantiv oder ein substantivisch gebrauchtes adjektiv ist”. KLEMM már közelebb jár a megoldás-hoz, amikor azt állítja erről az egyes számú egyeztetésről (Nyr. LXXVIII, 173), hogy a határozóban rejlő fogalmat (főnevet, melléknévet) ilyenkor nem az egyedek többségének fogják fel, hanem elvont állapotot, tulajdon-ságot jelölő szónak. Így aztán érthető, ha a határozó több személyre és tárgyra vonatkozólag is egyes számban marad. Sőt a lényegét illetően — nézetünk szerint — az állapothatározók eredeti funkciója a döntő. Ezek a határozók ui. az egyes vagy többes számú alany vagy tárgy állapotát, helyzetét fejezik ki, amelyben az van, amelyből ki- vagy amelybe bejut. Valójában képes hely-határozókkal van dolgunk, s a beszélők ezt ösztönösen is érezve — az egységes térszemléletet éppen az egyes számú határozói alakokkal fejezik ki. Ilyenformán viszont tételünk már nemcsak az eredmény- vagy véghatározókra, hanem az eredet- és a szoros értelemben vett állapothatározókra is áll. Pl.: *A bimbóból virágok lesznek; Jólétben élnek; Semmivé lettek* stb.

A továbbiakban vessünk egy pillantást a nyelvjárás történeti példáira: *Leiky fjamma fogadom* [ti. őt v. őket⁶ (GyöngySzt. 25)]; *hasonlatossa: egyen-leőwe teszóm* [azt v. azokat (i. h. uo.)]; *vakka teszóm* [őt v. őket (i. h. 143)].

A XIX. sz. helyi költőjének verseiben néhány ellenpéldára is akadha-tunk: *Hősökké lettetek az első csatába* (Zalár J.: Költ. 8); sőt: *A puszta halmokká nyúlik* (uo. 90) stb.

Nyelvjárási adataink:

Főnév: *akkor tesz bolondā bennetekēt, amikor csak akár* (Gyhj); *májnem kője vātunk, annyira megjítettünk* (Gyh) stb.

Melléknév: *tisztá tepettē vāták ezek a szemek...* (Gypi); *Ássziszitēk, hogy nem vātók nevecségēsē?* (Gyhj); *ēty tolvonással semmīsē tēhetik az összes rēndēletēkēt* (Gy) stb.

A szerkesztésmód használatáról tehát megállapíthatjuk, hogy ha a -vá, -vé rágos véghatározó több személyre, ill. tárgyra vonatkozik, inkább a nemegyeztetéses alak járja. Bár újabban a -nak, -nek rágos véghatározó és a ragtalan forma kezd elterjedni; vagyis nem *képviselővé* választanak meg vkit, hanem *képviselőnek*, ill. *képviselő* lesz belőle.

⁶ Ezeket a szerkezeteket ui. egyes és többes számú tárggyal is ki lehet egészíteni.

b) *A -nak, -nek* ragos véghatározó egyeztetése

Eredmény- v. véghatározásra a *-nak, -nek* ragos határozók is szolgálhatnak: *Elmentek napszámossnak* stb. Több alany, ill. több tárgy esetén itt is ingadozással találkozunk.

Példák a régiségből: *az imádságba érzik vala magokat keménynek* (VirgK. 75); *ezeket hagyom nektek örökséggel birandónak* (DomK. 134); *nem mondhatom ezeket a prédikációkat hamar műnek* (Pázm. préd. 4); *érik vala magokat kemennek* (VirgK. 75); *kik az zsidók között keresztyénné lettenek* (Tel. evang. III, 616) stb. Vö. Nyr. XIII, 407—8 és LXXVIII, 174.

Néhány példa a nyelvjárásokból, valamint a köz- és irodalmi nyelvből: *Megmaradnak magnak* (Msn. XII, 32); *Beállottak katonának* (Fedics 375); *Ártatlannak látszó pörsenések* (A Pesti Hirlap Nyelvőre 9); *De tanúnak őket senki be nem híván* (Arany: Toldi Szerelme X); *Szabályai kissé merevnek bizonyultak* (Juhász Géza: A magyar szellem vándorútja 66) stb. Vö. Nyr. XIII, 408 és LXXVIII, 173—74.

A jelenség értelmezésével az előbbi részben már foglalkoztunk. Ugyanaz vonatkozik az itt felsorolt példákra is. Ami pedig a szerkesztésmód elterjedtségét illeti, általánosnak mondható.

Helyi történeti példáink elég gyér számmal vannak:

őo kegyelmek kívanságait meltonak ítelven lenni (Gy. Ref. Egyh. it. 1633, A/III); viszont ellenpéldát már a régiségben is találunk: *Mi Giengesi kereztien ecclesiaban leuo attafioi, kik maskeppen Euangelicusoknak hiuattatunk* (D. Bachó L.: Gy. a t. h. id. 1606; 88) stb.

A gyűjtött nyelvjárási anyagból pedig: *Szép zsendűttnek lăccottak* (Gyh); *Limbunak csúfojjá őket mindénki* (Gypi); *elígērkésztek fűtőűnek a terre* (Gys); *Épen ijjennek kébzeltém őket mindég* (Gypi); *ezékēt én is jónak gondolnām* (Gyhj); *Boldognak lăcconak azok mind a ketten* (Gyo) stb.

Találkozunk elvétve ellenpéldákkal is: *Nē tētessētēk mā magātokat offjān ügyetlenēknek!* (Gy); *Ezékēt sē lehet jobbaknak mondányi ēty szēmmel sē-ē* (Gypi) stb.

c) *A -ra, -re* ragos véghatározó melletti egyeztetés

A beszédben olykor *-ra, -re* ragos véghatározókat is hallunk: *Văgd apróra a fát!* stb. Mint az előbbi két véghatározó-fajtánál, itt is előfordul a nemegyeztetési jelenség, ha a határozó több személyre, ill. több tárgyra vonatkozik.

Különösen sok példát hozhatnánk az irodalmi nyelvből: *Mihelyt a hajnal pirosra festendi a habokat* (Kazinczy: ŐM. II, 361); *Drága karos rengők dagadóra tömve... álltak a sátorban* (Arany: Toldi XI); *Homlokán a ráncok sűrűbbre vonulnak* (Arany: Toldi Estéje II); *Szép szemeit nappal nézheti fájósra* (Arany: Toldi Szerelme V); *(Szeretitek) a szép sík földeket egyenesre szántva* (Arany: Az Alföld népeihez) stb. Vö. Nyr. LXXVIII, 174 és XXIX, 360.

De naponta halljuk az élőbeszédben is: *A lécek simára vannak gyálulva, a falak fehérre meszelve* (Nyr. LXXVIII, 174); *Holtra fáradtak, holtra verték őket* (uo.); *Véresre verték őket* (uo.); *Văgd rövidébbre az ágakat!* (uo.) stb.

A jelenség magyarázatára a *-vá, -vé* ragos véghatározóval kapcsolatban

ugyancsak kitértünk. Ellenpéldákat már csak azért sem idézünk, mivel a vázolt szerkesztésmód eléggé megszokott a köz- és irodalmi nyelvben.

Gyöngyös és vidékének nyelvjárásából a következő példákat hozhatjuk: *7 Szép dombosra sülték most ezek a kényerek* (Gypi); *Hát tük mire válók váltok, ha nem arrá?* (Gyh); *Nyöhettek vóna nagyobrá is eppen!* (Gyt); *Kemínyre háttád nagyon eszt a teësttákot-ë* (Gyo); *Ápánk még oszt kékre-zödre vert bennünköt* (Gyhj) stb.

4. A jelzós szerkezet számbeli egyeztetése

a) A határozatlan számnév mint jelző utáni egyeztetés

Mind a határozott, mind a határozatlan számnév jelzői használatára vonatkozólag megjegyzendő — a fgr. nyelvek közös, ősi sajátágának megfelelően —, hogy a mellettük álló jelzett szó egyes számú. Ez a főszabály, azonban a magyar és a rokon nyelvekben is nagy ingadozást figyelhetünk meg körülötte.

Az egyes szám használata egyébként jellemző a finnugor nyelvekre, sőt mint SIMONYI említi (A jelzők mondatana. Bp. 1913, 63) általában az uráltajai nyelvekre — az indogermánnal ellentétben. (A rokon nyelvi ingadozásra vonatkozóan l. KSz. X, 313.)

Lássunk néhány többes számot mutató példát a régi magyar nyelvből: *Vimagguc mend szentucut* (HB.); *Mihent megbetegedett, egy sereg doktorokat gyűjtöttek össze* (Mikes 22. lev.); *Sokféle beszédekkel, sokféle költött nevekkel mulatozik* (Fal. 1); *Legtöbb halmokat rak a katonatestekből* (uo. 210); *Minden aprólék történeteit* (Báróczi: Munk. II, 148) stb. Vö. SIMONYI i. m. 64.

Nyelvjárásokban is eléggé gyakori: *Sok emberek* (Szalonta; Nyr. XLII, 255); *Sok cigányok, két piktorlegények* (Érmellék, Nyr. XXIX, 255); *Témérdek katonák, három forintok* (Ada, Nyr. XXVII, 410); *nihan csürkéim vótak* (Nagybacon NyF. LXXV, 26); — De megvan még Hajdú és Szatmár megyékben is (NyF. LVI, 22; XXVI, 20 stb.). Vö. KLEMM: Magyar történeti mondatna, 292.

Régebbi irodalmunkban a számnevek melletti többes szám használata nyilvánvalóan latin hatás (Vö. SIMONYI: i. h.). Így a kódexirodalomban, de Gyöngyösi, Mikes, Faludi, Báróczi, Dugonics és a többiek nyelvhasználatában is. Nyelvtaníróink közül egyesek (pl. SYLVESTER: CorpGram. 24) hibáztatják a többes számot, mások viszont, mint GELEJI KATONA ISTVÁN is — helyeslik. GELEJI így ír: „A' singularis numerusokat, a' pluralisoktól igen meg kell különböztetni, és az egyről szollo igéket singulariter, s' a' többekről szollokat pedig, pluraliter kell kimondani. Mint: *Két emberek; tizen-két Apostolok*... Nem: *két ember megyen vala fel*; a' mint hallom hogy a' község szoll; melly egy igen nagy vétkesség a' mi nyelvünkben” (Magyar Grammatikatska XVI).

GELEJI harca azonban kudarcra végződött. VERSEGHY-től kezdve (Nyr. XXXVI, 10) nyelvészeink hibáztatják a többes számot a nyelvszokásnak megfelelően. Csupán néhány latinos szerkezetben állandósulhatott: *háromkirályok napja, mindenszentek ünnepe* stb.

⁷ A feldolgozott történeti anyagban nem találtam egyetlen példát sem a jelenségre.

Ami a jelenségnek a mai magyarban való meglétét illeti, határozatlan számnév után nemcsak latin hatásra, ill. régies szemlélet maradványára kell gondolnunk, hanem elsősorban nyelvjárási hatásra (vö. KÁLMÁN B. opponensi véleménye; I. OK. VI, 435—36), hiszen a magyar nyelvterület nagy részén (palócság, északkeleti nyj. ter. egy része) így egyeztetnek. A nyelvjárási szemléletmód pedig könnyen érthető.

A jelzőben, mint összefoglaló kifejezésben már benne van a többségnek, a sokaságnak a képzete és így kerülhet utána a jelzett szó is többes számba. Tulajdonképpen értelmi egyeztetés történik.

Idézőnk helyi történeti példáinkból: *sok dolgokba foglalatos* (GyöngySzt. 11); *teőb keresztényekkel egieteőmben* (D. Bachó L.: Gy. a t. h. id. 50; 1566); *az egész Városbeliektől* (uo. 96; 1659); *minden dolgok veghez mentek* (Gy. Ref. Egyh. it. A/III; 1626); *minden káróktól védelmesztelek* (Káplány J.: Közl. 91) stb.

Csoportosított nyelvjárási adataink pedig ezek:

Annyi: *még annyi órákot!* (Gy); *hol férne el itt annyi szédők?* (Gypi); *annyi borzástó bájak vännák* (Gyh) stb.

Egész: *az egész tókések ellen* (Gy); *ismerem én ott az egész gázdákot* (Gyhj); *az egész jómódú embérek tönkreméntek má* (Gy) stb.

(Egy) csomó: *ván még káró, még étý csomó darábok* (Gy); *tud étý csomóy házákot, eládóyt* (Gys); *vitt étý csomó mádarákok... kálitkábá* (Gyh); stb.

Minden: *ot hátytám mindén íratokot* (Gypi); *mer ojján bálog vót neki mindén ivádékái* (Gypi).

Mindenféle: *nem állók én szóbá mindénféle embérekkel* (Gy) stb.

Összes: *az összes kölcsönök it hálgátnák á fiógbá-é* (Gy); *elverték azok az összes cigányokot* (Gyhj); *kiáltá á hüje áréndábá az összes főggyeit* (Gypi) stb.

Rengeteg: *ágyyig még rengeteg dolgáink lesznek* (Gyp); *rengeteg kis szigeték vännág benne* (Gypi); *most á kórházba is rengeteg gyomrosok vännák* (Gy) stb.

Sok, sokféle: *nágyon sok veszežlyékenn átestem én má* (Gyt); *ot vännák á sok vásalnyiválók is még* (Gypi); *sokféle bájak elékerütek ábbá az időbe* (Gypi) stb.

Több, többféle: *még tób mindénekre is futta vóná* (Gyh); *láltám én má tób režszégés kántorokot* (Gyt); *kápot tőpféle inekciókót is* (Gypi) stb.

Az efféle szerkesztésmódokat általánosnak mondhatjuk ezen a nyelvterületen. Megjegyzendő, hogy ugyanakkor a határozott számnévi jelző mellett következetesen egyes számot használnak.

b) A kijelölő jelző és a jelzett szó egyeztetése

A kijelölő jelző nem a jelzett fogalom tulajdonságát fejezi ki, hanem rámutatással mintegy megjelöli, kiemeli, megkülönbözteti, közelebről meghatározza. Kijelölő jelző leginkább mutató névmás lehet. A mutató az, ez névmás helyett a mai köznyelvben és csaknem minden nyelvjárásban rendszerint az *a(z)*, ez *a(z)* használatos. A mutató névmás kijelölő jelzőként önmagában csak néhány kifejezésben van meg, mint pl. *az időben*, *aznap*, *a tekintetben*, *e világón*, *ez életben* stb.

Kitérőnek látszik ugyan, de a továbbhaladás érdekében foglalkoznunk kell a kijelölő jelzős szerkezet létrejöttének körülményeivel, congruentiájának kialakulásával.

A szerkezet eredetére vonatkozólag meggondolkozottan vélekedik PAPP ISTVÁN (Hozzászólás Fokos Dávidnak „A névragozás történetéből” c. előadásához), aki a kijelölő jelzős viszonyt értelmezős szerkezetből vezeti le. Szerinte a névmás is szerepelhetett értelmezett tagként (utólag kitett névszóval értelmezve). Vagyis: „Az interjekcionális értékű névmás után egy objektív képtartalommal bíró névszót tett ki a beszélő, hogy a hallgató érdekében érthetőbbé formálja mondanivalóját. Pl. *Az!* (casus absolutus értékű névmástó, amely tehát olyasmit is jelenthetett, hogy 'ott, oda, azt' stb.) *Ember!* A két felkiáltó mondat egybeejtése után jött létre egy *Az, ember!* típusú mondat, amelyben a mutató névmás értelmezett tagként, a főnév értelmezőként áll. Majd ezt beleépítve más mondatba mondatrész gyanánt ilyeneket kapunk: *Az az ember ott volt. Azt az embert várom* stb. Ma már az ilyen névmásos szerkezetben (*az az ember, azt az embert*) nem érezzük az eredeti értelmezői viszonyt. Az értelmezős szerkezet átértékelődött jelzős szerkezetté: a névmást (kijelölő) jelzőnek, a főnevet pedig jelzett szónak fogjuk fel, a két tag korrelatív formáltsága, a congruentia azonban még világosan őrizi az ilyen szerkezet ősi értelmezői eredetét” (vö. NyK. LVIII, 102). Majd így folytatja: „Az egész fejlődési sorból azonban minket jelenleg az érdekel, hogy a magyar nyelv tanúsága szerint egy eredeti értelmezős szerkezet a forma legkisebb sérelme nélkül – tehát a congruentia megtartásával – jelzős szerkezetté értékelődhetik át, holott a jelzős formának legfontosabb alaki kelléke épp a ragozatlanúság, a congruentia hiánya” (uo. 103). E véleményben PAPP TOMPÁ-ra hivatkozik (Anyanyelvünk az isk.-ban II, 160). Hasonlóan fogja fel az értelmezős szerkezetet KLEMM is (TörtMtán 339–40).

A congruentia létrejöttével kapcsolatban legyen szabad még néhány gondolatot felvetni: Szerintünk a kijelölő jelzős szerkezet mai formáját *az a(z)*, *ez a(z)* mindenképpen másodlagos fejleménynek kell tekinteni, mely csak a határozott névelő általános használatá után (XV. sz.) terjedhetett el. Eredeti tehát a rámutató szerepben egymagában álló névmási jelző. (Különb. is, mi szükség lett volna a mutató névmás pleonazmusára?) Erre a régiségből számtalan példát hozhatnánk, azonban a szemlélet kedvéért elégedjünk meg egyvel is: *Mind ez tájban lakozó királyok*: in iis regionibus (JordK. 1. NySz.). Mit látunk? Semmi congruentia: a kijelölő jelző jelöletlen. Hasonlóképp a már említett: *az időben, ez életben* stb. kifejezéseknél, melyek megőrzött régiségnek tekintendők. Régies szemléletmód maradványa az ilyen szerkesztés is: *Hát ki volna úr más széles e határban?* (Arany: Toldi I.). A XV. sz. előtről tehát, de még a közvetlenül utána következő időkből is aligha várhatunk eset- vagy számbeli egyeztetést. Mikor következhetett be a congruentia jelölése egyáltalán? Akkor, amikor már a szükség úgy kívánta. Amikor a névmási jelző és a jelzett szó közé az addig szoros kapcsolatot megbontó határozott névelő ékelődött be. Akkor, amikor az addig szintetikus szerkezet megbomlott, analitikussá vált. Tegyük fel, hogy volt egy *az embert*-féle alak. Ennél: 1. A szórend még szoros, a jelző közvetlenül megelőzi a jelzett szót. 2. Az egyeztetésre még semmi szükség. 3. A szerkezet első tagja a hangsúlyos és egybefogja mindkét tagot. A határozott névelő kialakulásával azonban: 1. A szórend a közbeékelődéssel megbomlott. 2. Szükségessé vált a tagok alaki egyeztetése: *azt az embert*. 3. A hangsúly a jelző és a jelzett szó között

megoszlik, ezáltal is érzékeltetve összetartozásukat. (A beékelődött határozott névelő ui. már a lefokozódás következtében elvesztette hangsúlyát.)

Összefoglalva: A kijelölő jelzős szerkezet congruentiája különnyelvi fejlemény a magyarban. Úgy, mint az alany-állítmányi viszonyban bekövetkező egyeztetés, fejlődő kategória, amelyet az összefüggés jelölésének szükség-érzése hozott létre. Kialakulásának eme vázolásán túl még adatszerű feldolgozást igényel.

Köznyelvi példák: *Hordd be ezt a fát! Add ide azt a tintát! Ezek a gyerekek jártak nálunk. Mi van azokban a dobozokban?* stb.

A kijelölő jelző és a jelzett szó számbeli egyezését illetően előfordul, hogy bár a jelzettek többes számban állnak, a jelzők egyesben maradnak. (*Ez a gyerekek jártak nálunk. Mi van abban a dobozokban?* stb.) Az incongruentiának ezt a fajtáját úgy magyarázom, hogy a beszélő, amikor a mutató névmást kimondja, egységben látja maga előtt azt, amire rámutat; a jelzett többes számával pedig azt akarja érzékeltetni, hogy ez az egész — több részből tevődik össze. Ez teljességre való törekvés a kifejezésben, bár a folyamat szinte tudattalanul, automatikusan megy végbe.

Van aztán egy kis külső, kényelmességi szempont is, ti. a képzésben, mivel a beszélő takarékoskodni akar a hanganyaggal:

*Ezek a, azok a helyett
ez a, az a járja, vagy:
ezeket a, azokat a helyett
ezt a, azt a stb.,*

amely mindenképpen rövidebb és jóval könnyebben is ejthető. És az esztétikai érzék!⁸ A *-k* kétszer egymásutáni kitétele egyhangú és felesleges is. — Az is lehet, hogy az *ez, az* mutatónévmás nem az eredeti funkciójában szerepel minden esetben. Elhalványul a jelentése, egyszerű gondolatpótló szócskává válik.

A kijelölő jelző számbeli egyeztetésére egyetlen példát találtam a helytörténeti adatok között:

Mind ezeket a Jóságokat (Gy. Ref. Egyh. it. A/6; 1714).

Nyelvjárási példaanyagunkat így lehetne csoportosítani:

A kijelölő jelző és a jelzett szó alanyesetben áll: *olyan jó ez a kelét teleszták* (Gyp); *ván nekéd odabé az a ződ ingék* (Gypi); *gyönyörű az a szép táják a* (Gyh) stb.

Tárgyeset: *hová hānyhättátok el ászt a harisnyákat?* (Gyt); *kéne mā ászt a kisleköt is békötöznyi!* (Gypi); *jó vóna még eszt a pápirokot átnéznyi éccer* (Gy) stb.

Birtokos esetben: *ánnak a hosszúknak forint néty fillér dárábja* (Gyhj); *nincsen még ennek a jóu harisnyáknak a párjai?* (Gyt); *ennek az embereknek nágyon jó mēhet a dolgok* (Gyh) stb.

A határozók gazdag alakváltozataival: *abbá a hidegégbe még lehető fānnyi* (Gypi); *ezén a hibākon ázé vātosztātnyi kellene* (Gyhj); *erre a tē beszégygyeidre nem kívāncsi sēnki!* (Gypi); *széggé ki éty kicsit ábbú a szőlőszēmégbü!* (Gy); *nē kéréj tē áttú a fāsziariáktú* (Gyh); *mā mēgint evel a szavákkal ábajgácc*

⁸ PAPP ISTVÁN szíves közlése.

bennünköt? (Gypi); *szász forintot kért ázé a fuvaroké* (Gyhj); *mer ráhalgattá arrá az ásszonyokra* (Gyo) stb.⁹

Ellenpéldák különösen a fiatalabb nemzedék beszédében fordulnak elő: *ánnyira potyognak ezek a szemek, hocs csudalatos* (Gypi); *mivel türűjsem lé ezékét a kötelekét?* (Gy); *nem megy bele a lábá azogba a kis cipőgbe* (Gys) stb.

Egyébként az idősebbek és a nők nyelvhasználatában általánosnak mondható a nemegyeztetés.

c) Számbeli egyeztetés a birtokos szerkezetben

A birtokos szerkezet két fogalom egymáshoz tartozását, birtokosnak és birtokának viszonyát fejezi ki. A szerkezet alakja mind a magyar, mind pedig a rokon- és idegen nyelvekben igen változatos lehet (vö. SIMONYI: A jelzők mondattana, 136—41; KLEMM: Történeti mondattan, 345—53). Érdekes és tanulságos a birtokos szerkezet személybeli egyeztetése is, de most bennünket a számbeli egyeztetés érdekel közelebbről...

Tudjuk, hogy a birtokos szerkezetben manapság rendszerint csak a birtokos személyét jelöljük meg a birtokszón, a birtokosok többségét azonban nem (tehát: *a fák koronája*, nem: *a fák koronájuk*).

Arra előbb is utaltunk, hogy a számbeli egyeztetés körüli ingadozás — birtokos szerkezetben — már a legrégebb nyelvemlékeinkben is előfordul. (Vö. *mend w szentii es unuttei cuziçun* (HB), ill. *Habrosagben walacnok kegussege* (GyulGl) stb.)

Nem céлом itt a példák további szaporítása: elégedjünk meg azzal, hogy ez az ingadozás forrásainkban kb. egyenlő arányú. (Példákat SIMONYI és KLEMM idézett műveiben.) A nyelvjárásokat tekintve: egyikben egyeztetnek (általában a Dunántúlon és az Alföldön vö. HORGER: A magyar nyelvjárások 141), másikban pedig (Palócság: BARTHA J.: Nyr. XXI, 559; BERZE NAGY J.: NyF. XVI, 38 és a magam megfigyelése szerint is) csak akkor, ha a birtokos *-nak*, *-nek* raggal ellátott, vagy pedig távol áll a birtokszótól. Ezekben az utóbbi esetekben ui. a részeshatározós alak következtében, vagy a távolság miatt — lazább a kapcsolat a szerkezet tagjai között. Azért egyeztetnek, hogy a birtokos és a birtokszó összetartozását jelöljék.

Ami a birtokos szerkezet congruentiáját illeti, SIMONYI (i. m. 179) BALOGH P. állítására hivatkozva (Nyr. XX, 495) az egyeztető szerkezetet tartja eredetibbnek. Mi azonban MELICHNEK a kielégítő módon ugyan meg nem indokolt nézetéhez csatlakozunk (MNy. XIV, 247, 249), és azt állítjuk, hogy a birtokos szerkezet congruentiája fejlődő kategória, melyben ugyancsak lényeges szerep jut az összefüggés jelölésének szükségérezésére. Úgy gondoljuk, ez lehetett az eredeti szerkezet: *veremalj*; majd több birtokosról lévén szó *vermek alja* (egyeztetés nélkül); ismét később *vermeknek alja* (még egyeztetés nélkül, hiszen a birtokos és birtokszó szorosan összetartozik!), majd kb. a XV. sz.-tól, de inkább a XVI.-tól a *-nak*, *-nek* ragos birtokoszó és a nyomatékos birtokszó közé beékelődött a határozott névelő (*vermeknek az alja*) és szükségessé vált a két tag szoros összetartozásának a feltüntetése.

⁹ A mutató névmások közül jelzőkül leginkább a tulajdonságra és mennyiségre mutatók fordulnak elő: *olyan, ilyen, afféle, efféle, akkora, ekkora* stb. Ezeket — mivel a közbeékelődő névelő nem bontja meg a jelzett szóval való viszonyukat — nem egyeztetjük.

A palóc nyelvterület egyeztetése legalábbis ehhez a fejlődési sorhoz vezetett el bennünket. (A szórendet, a szerkezet tagjainak alaki viselkedését és a hangsúlyviszonyokat ugyanúgy képzeljük el, mint a kijelölő jelzős szerkezetben.)

Nyelvhelyességi szempontból RÉVAI (Antiqu. 318 stb.), hasonlóképpen GELEJI KATONA (CorpGramm. 311) az egyeztető szerkezetet tartotta helyesebbnek, ellentétben VERSEGHYVEL (MagyGramm. 405 stb.), aki meg az újabb nyelv szokás alapján a nem egyeztető szerkezet helyességét védelmezte (vö. SIMONYI i. m. 179; KLEMM i. m. 354).

Helyi történeti példáink: *kechkek kirallya: fejedelme: chordaya* (GyöngySzt. 24); *faaknak Isten azzonya* (uo. 47); *az Birák hivatalyára* (D. Bachó L.: Gy. a t. h. id. 99); *agiuk mindeneknek tutara* (Gy. Ref. Egyh. it. A/III; 1585); *Papiék szuóguáluója, mesteriék gyereke, Bangajiék szekere* stb. (Szeder F.: Pal. 31); ZALÁRNÁL: *Kerestük őseinknek temetőjét* (i. m. 5); *Ma van a dalok versenynapja* (uo. 297) stb.

Viszont: *Ezéknek a nagyatytyuk igen jó dudás vót; ezéknek az atytyuk olyan verekedő embër vót* (Káplány J.: Közl. V, 95); *agy gyermekéknek elvöttem aj jätékjokot; asz szomszédéknek elvitték a holmijokot* (Bartha J.: Pal. 559); *A bidaknak kitisztítottad-ë má a vállójokot? A virágoknak elvitte a szé' a levelylyékét* (B. Nagy J.: H. nyj. 38) stb.

Nyelvjárási adataink:

Ragtalan forma: *Égy ülökét á tyúkok ójjába is téthetté vóna még* (Gypi); *Mé száगतod lé á kisfák leveleit, mi?* (Gyh); *Írhátná má Sándor bátyádék levejjire is!* (Gy); *Mi á szenték lovát csinátatok ott annyi idejig?* (Gyhj); *Ferijék kocsijá még épen kapóra gyütt* (Gy) stb.

-nak, -nek raggal: *Nem is tudom mékköszönnyi magoknak á szivesseégikét** (Gyp); *Még ákkor á botoséknak az áblákjok ki vót világitvá* (Gyhj); *Csák má mégmonthátnám ezéknek á magokét éccër** (Gyh); *Hát á magok disznójok eszik-e még?* (Gyhj); *Lojzi bácsijék kertyébe még mindég van sálátá* (Gypi) stb.

Ellenpéldák is akadnak:

Nem ér má ennek á mászékoknak az élete ety f . . . t së (Gy); *Máj léfagy az orrá ezéknek á gyerekeknek, de ázë nem gyünnének bë* (Gyh); *Itt vót az orosznák á komándója á szomszédungbá-ë* (Gyh) stb.

Összefoglalva: Gyöngyös és vidéke nyelvjárásában ha a birtokos szó ragtalan, a nem egyeztetéses, ha pedig a -nak, -nek raggal megjelölt, az egyeztetéses szerkesztésmód általános.

Principales questions de l'accord numérique dans le dialecte de Gyöngyös et environs

L'auteur observe les phénomènes indiqués dans le titre sur la base de ses observations dialectologiques personnelles et des monuments de langue concernant le dialecte en question.

Il commence par examiner l'accord numérique du sujet pourvu du signe du pluriel -k, respectivement *i* avec le verbe en des constructions prédicatives. A côté de l'accord général, il a trouvé des incongruités (du type de *áz orvosok ász montá* = les médecins ont [a] dit; *jóy ez á kelët teşzták* = ces pâtes levées

* Ezekben a mondatokban inkább részeshatározónak, mint birtokosjelzőnek lehet fölfogni a -nak, -nek ragos mondatrészt. (Szerk.)

[est bonne] sont bonnes), qu'il explique par l'origine de *k*, suffixe collectif, respectivement (type : *hāt így vóyt az én történeteim* = voilà, en somme, les événements qui me sont [m'est] arrivés) par le fait que la notion du possesseur est plus dynamique que celle de la possession.

Parmi les constructions adverbiales, il examine à part les compléments de finalité en *-vá, -vé* ; *-nak, -nek* et *-ra, -re* (types : *kője vātunk* = nous sommes devenus des pierres [une pierre] ; *semmissé tēhetik a rendēletēkēt* = ils peuvent annuler (en hongrois : rendre nuls [nul]) les décrets ; *boldognāk lāccánāk* = ils semblent contents [content], *dombosra sūltek* = les pâtes sont levées [est levée] bien hautes). L'explication de l'auteur suit, à cet égard, la trace de KLEMM (Nyr. LXXVIII, 173) : la notion contenue dans le complément apparaît comme une unité dans la conscience de celui qui parle puisque, dans la plupart des cas, le complément indique un état abstrait, etc., plutôt qu'un individu concret.

Quant aux phénomènes d'incongruité se faisant jour sporadiquement dans les constructions adjectives, l'auteur les analyse dans les groupes d'adjectifs numériques, désignants et possessifs. Il explique le pluriel employé avec *annyi, egész, minden, összes*, etc., par l'idée de multitude qu'ils évoquent. Le mot déterminé au pluriel, près d'un adjectif désignant en singulier (*gyönyörű az a szép tájāk* = ces beaux paysages sont magnifiques [est magnifique]) semble être le reflet linguistique de la reconnaissance ultérieure du fait que ce que d'abord on avait considéré comme une unité se divise en plusieurs parties. L'hésitation dans l'indication des constructions possessives (*a tyukok ójjábā ~ a mágok disznójok* = à l'abri des poules ~ votre cochon [avec, en hongrois, d'un possesseur au pluriel à la place du pronom possessif français] est expliquée, d'après MELICH (MNY. XIV; 247) par l'incertitude où l'on se trouve sur la nécessité de l'accord.

L. FÜLÖP

Rom. Orîș, Orîș, Orîșa, Orășani, Orășeni < magy. Varjas

Orășa vagy *Orîșa* a Nagy Tázló (Bákó tartomány) egyik baloldali mellékfolyójának neve. Az *Orășa* patak, melyet *Coman*-nak is neveznek, az *al-Orășului* nevű forrásvidéken ered. Ettől a pataktól kapták nevüket az *Orășa*, *Orășa Mare*, *Orășa-Avram* vagy *Orășica* helységek, melyeket *Orîșa*, *Orîșa Mare*-nek is ejtenek és írnak stb. (Bákó tartomány, Tîrgu Ocna rajon.)¹

GUSTAV WEIGAND — nagyon helyesen — a magyarból eredeztette ezt a helynevet.² Valóban, a Tázló völgyében vannak más helynevek is, amelyek csángó eredetűek, akik valaha sokkal nagyobb számban éltek ezen a vidéken.³ Ugyanígy a Tázló egyik másik mellékfolyója, a *Nadișa* is a magy. *nádas* szó származéka. Vö. Erdélyben a következő folyó és falu nevekkel: *Nadăș* folyó és falu a volt Arad, Kolozs és Temes megyében,⁴ *Nădășel* (*Nădășelul-unguresc*) falu a volt Kolozs megyében, *Nadeș* (*Nadeșul-săseșc*) a volt Kis-Küküllő vármegyében, *Nadășa* a volt Maros-Torda vármegyében, *Nadiș*, három falu a volt Szilágy (*Nadișul-Hododului*, *Nadișul-romîn*) és Kolozs megyében (*Nadișul romîn*).⁵ A Tázló menti *Nadișa* patak neve 1442-től⁶ kezdődőleg szerepel az oklevelekben. A pataktól kapta a nevét a *Nadișa* falu is.

Ugyancsak magyar eredetű a *Ludașul* falu és völgy neve (*Ludași*-nak is írják)⁷ < magy. *Ludas* < *ludas* (vö. Erdélyben, a Szeben és Torda megyei *Ludus-Ludos* falu- és völgynevekkel).⁸

¹ D. FRUNZESCU, Dicționar topografic și statistic al Romîniei București, 1872, 333, 334, 512. Marele dicționar Geografic al Romîniei, IV, 596, 597.

² G. WEIGAND, Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, XXVI—XXIX, 87.

³ Éppen az *Orășa* patak mellett levő Stufu falut (Sänduleni község) is csángók lakják.

⁴ KNIEZSA ISTVÁN, Erdély víznevei, Kolozsvár. 1942, 12.

⁵ SILVESTRU MOLDOVAN și NICOLAE TOGAN, Dicționarul numirilor de localități cu populațiune romîna din Ungaria, Szeben, 1909. 150, 151. — IORGU IORDAN, Nume de locuri romînesti în R. P. R. I. Editura Academiei R. P. R. 1952, 78.

⁶ M. COSTĂCHESCU, Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare, Iași, 1932, I, 167.

⁷ M. dict. geogr. al Rom. IV, 192.

⁸ *Ludoșul-de Murăș* (*Murăș-Ludoș*), *Ludoșul Mare* magy. *Marosludas*, *Nagyludas*, ld. MOLDOVAN—TOGAN, i. m. 132.; KNIEZSA i. m. 22.

Magyar személynevek szolgáltak alapul a Tázló völgyi *Ardeoani*, *Bîrneşti*, *Lucăceşti*, *Solomonesti*, *Timareşti* és *Vereşti*⁹ (1546-ban *Veregeşti* alakban fordul elő, mely *Oană Veresé* volt) falvak nevének. Az *Ardeoani* helynév, hasonlóan alakult a *Săbăoani* (< magy. *Szabó* < *szabó* > rom. *săbău* + *ani* képző) helynévhez, az *Ardeu* személynévből (< magy. személynév *Erdő*),¹⁰ melyhez az *-ani* képző járul, *Bîrneşti*, amelynek régebbi alakja *Bârneşti*, lehetséges hogy a *Barna* személynévből ered (< magy. *barna*), *Lucăceşti*, *Solomonesti*, *Timareşti* és *Vereşti* a magyar *Lukács*, *Solomon* (szókezdő *s*-sel ejtve), *Timár* < *tímár*, *Veres* < *veres* magyar személynevekből erednek. G. WEIGAND a *Veregeşti* helynevet a magyar *vörös* szóból származtatja, jól lehet van a szónak *veres* változata is. Amint azt az 1546-ban kelt oklevél bizonyítja, a falut első birtokosa, *Oană Veres*-ről nevezték el. A *Veres* családnév igen gyakori magyar név, ami bizonyítja, hogy a moldvai *Veres* család magyar eredetű lehetett. G. WEIGAND a magyar *bölcs* személynévből származtatja a *Belciul*, a Tázló egy másik baloldali mellékfolyójának a nevét is. Hasonlóképpen úgy véli, hogy a *Tazlăul* is (magyar alakja *Tázló*) magyar eredetű.¹¹ Tekintetbe véve, hogy a Tázló völgyében sok magyar eredetű helynév van, magától értetődő, hogy magyar eredetre gondolunk *Orăşa* esetében is.

G. WEIGAND szerint e helynévnek a magy. *város* szó az alapja. Nehéz azonban megérteni, hogy egy patakot miért neveztek volna *oraş*-nak, azaz „város”-nak. Annál inkább, mert *Orăşa* völgye közelében a múltban egyetlen nagyobb, város jellegű helység sem volt.

Sokkal helyesebben magyarázta e helynevet M. COSTĂCHESCU, aki az *orăşa*-t szintén a magyarból származtatja, és úgy véli, hogy az *Orăşa* helynév alapjául egy *Oriş*, *Oriş*, *Orăş*, *Orişescul*¹² magyar eredetű moldvai feudális család neve szolgál. Hasonlóképpen a volt Botoşani megyei (ma Botoşani rajon) *Orăşani* is (*Orăşeni-Deal*, *Orăşeni-Vale*) az *Orăş* családtól kapta a nevét. A régi moldvai oklevelek kiadója azt állítja — nagyon helyesen —, hogy helytelen az *Orăşeni*, *Orăşani* helynév eredetét az *oraş* szóban keresni. Nem fogadhatjuk el azonban azt a feltevést, hogy az *Oriş*, *Oriş* személynév a magyar nyelv *Orosz* szavából ered.¹³ Ennek a román nyelvben *Oros* alak felel meg, amely Erdélyben román családnévként megtalálható.

Az *Oriş*, *Oriş*, *Orăş*, *Orăşa* neveknek olyan magyar szóból kell származniuk, amely vagy *o-*, vagy *vá-*val kezdődik (vö. magy. *város*, *vágás*, *Várad*, *Vásárhely* stb. > rom. *oraş*, *ogaş*, *Oradea*, *Oşorhei* stb.) és amelyik *-s* (*-ş*)-sel végződik. Ugyanakkor ennek a magyar szónak személynévként és helynévként egyaránt elő kell fordulnia. Ilyen alak a magyar *varjas* melléknév, amely a *varjú* főnév *-s* képzős származéka. *Varjas* a magyarban személynévként és helynévként egyaránt gyakran előfordul. Az Olt egyik jobboldali mellékfolyóját és

⁹ COSTĂCHESCU, Doc. mold. i. m. I, 106.

¹⁰ Ami az *Erdő* személynévet és az *Erdőfalva* (> rom. *Ardeova*, Hunyad rajon) helynevet illeti, ld. KNEZSA, i. m. 224.

¹¹ WEIGAND, i. h.

¹² Egy *Coste Oriş* vagy *Orişescul* nevű személyt, 1448-tól mint diván-bojtárt emlegetnek (COSTĂCHESCU i. m. I, 314, 315; II, 453–458). Egy *Oriş-Vlad* nevű személy után nevezték el a Szeret melléki *Vlădenii* falut (I. BOGDAN, Documentele lui Stefan cel Mare, Bucureşti, 1915. I, 376, 379).

¹³ COSTĂCHESCU, i. m. II, 458.

a mellette levő falut *Vargyas*-nak nevezik. Megszokott jelenség a magyar nyelvjárásokban az *rj* ~ *rgy* hangcsoport-változás. Ennek a helynévnek a román alakja *Vărghiș*, *Vîrghiș*. Hasonlóan a volt Arad megyében levő *Variaș*, *Variașul* helynév a magyar *Varjas*-ból származik. A szókezdő *va-* át nem alakulása *o*-vá, valamint az *rg* (< magy. *rgy*) mássalhangzó csoport jelenléte azt mutatja, hogy újkeletű átvétellel van dolgunk.¹⁴ A régebbi kölcsön-szavakban a magyar *va*-nak a román nyelvben hangsúlytalan *o*- felel meg (ha a *va*- hangsúlyos, akkor *oa*-vá alakul át). Hasonlóan az *-os*, *-as*, *-es* képzőnek a román nyelvben nagyon gyakran *-iș*, *-iș* felel meg, pl. *Ákos* > *Acîș* (falu a volt Szilágy megyében),¹⁵ *Árkos* > *Archiș* (falu a volt Bihar megyében), *Cintos* (a régebbi alakja *Acynthus* volt: 1352) > *Ațintîș*¹⁶ (falunév a volt Alsó-Fehér megyében), *Egres* > *Agrîș* (falu a volt Bihar, Szatmár, Szolnok-Doboka és Aranyos-Torda megyében), *Hódos* > *Hodîș* (falu a volt Arad és Bihar megyében), *Rákos* > *Raciș* (falu a volt Szilágy megyében), *Vargyas* > *Vărghiș*, *Vîrghiș* (az Olt jobboldali mellékfolyója és falu a volt Udvarhely megyében) stb. Ami az *Orîș*a alak szóvégi *-a* hangját illeti, vö. *Farkas* > *Fărcașa* (patak és falu a volt Bákó megyében), *Géres* > *Girișa* (falu a volt Szatmár megyében), *Hódos* > *Hodoșa* (falu a volt Maros-Torda megyében) és *Hodiša* (falu a volt Szatmár megyében), *Kékes* > *Chichișa* (falu a volt Szilágy megyében), *Komlós* > *Comlăușa* (falu a volt Szatmár megyében), *Meggyes* (*Aranyos meggyes*) > *Medișa* (falu a volt Maros-Torda megyében), *Sebes* (*Kissebespatak*) > *Săbișa* (falu a volt Szatmár megyében) stb.¹⁷

Az *Orîș* személynév *Orîș* alakban is megtalálható.¹⁸ Valószínűleg ez volt a név eredeti alakja. Az *Orîș* alak az *r* jétlenülésével magyarázható meg, mely különösen a moldvai nyelvjárásra jellemző, de gyakori a többi nyelvjárások szláv és magyar eredetű szavaiban is.

A jételenült *r* után, *i*, *e*, *ea* helyett *î*, *ă*, *a* jelenik meg, a *pîrî*, *pîrăște*, *pîra*, *pîriș*, *a tîrî*, *tîriș*, *a hotărî*, *hotărăște*, *hotăra*, *rît* (*răt*) < *rét* stb.

Az *Orășeni* helynév, melyet a moldvaiak *Orășani*-nak ejtenek, az *Orîș*, *Orăș* családnévből származik: *Orîș* + *-ani* képző. A helyneveknek ez a képzési módja főleg Moldvában és Erdély északi részében nagyon gyakori. Vö. *Armășeni* (vö. *Armășești*), *Avrămeni* (vö. *Avrămești*), *Băiceni*, *Bașoteani*, *Băbicieni*, *Brătuleni* (vö. *Brătulești*), *Costeni* (vö. *Costești*), *Creteni* (vö. *Cretești*), *Drăgoteni* (vö. *Drăgoești*) *Fedeleşeni*, *Giurgeni* (vö. *Giurgești*), *Iepureni*, *Mărășeni* (vö. *Mărășești*), *Murgoceni*¹⁹ stb. Mivel Munténiában az *ș* mással-

¹⁴ A román nyelv magyar jövevényszavai *v* hangjának viselkedésére vonatkozólag ld. E. PETROVICI, O particularitate a fonetismului maghiar, oglindită în elementele maghiare ale limbii române „Studii și cercetări științifice”, Academia R. P. R. Filiala Cluj, anul V (1954), 3–4. sz. 439 és kk. — UA. Egy magyar hangtani sajátosság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban. MNY, LII, 6 kk.

¹⁵ KNIEZSA, Keletmagyarország helynevei, DEÉRI JÓZSEF—GÁLDI LÁSZLÓ, Magyarok és románok, Budapest 1943. I, 286; MOLDOVAN—TOGAN, i. m.

¹⁶ KNIEZSA, i. m. 177.

¹⁷ Sánduleni falu (Tirgu Ocna rajon) Néptanácsától szerzett értesüléseimből úgy tűnik, hogy a község magyar lakossága már nem használja a völgynek régi magyar neveit, az *Orăș*-t és *Orășica*-t, hanem új helyneveket alkottak, melyeknek alapjául a román hangalak szolgál. Az *Orăș*, *Orăș*-*Avram* és *Orășica* falvakat a csángók *Oroș* *Folu*, *Noghi Oroș* *Folu*, *Avram folu* és *Orășica potoc foluio*-nak nevezik. (Az írásmód azonos a Sánduleni néptanács írásmódjával.)

¹⁸ I. BOGDAN, i. m. 376, 379.

¹⁹ Ld. CHOSTĂCHESCU i. m. II., 888 és kk.

hangzó után a helynevek *-eni* alakja *-ani* alakban jelentkezik (vö. *Bordușani*, *Căldărușani*, *Frumușani*, *Ghimbășani* stb.), a moldvai alakok, akárcsak az erdélyiek és az olténiaiak, az *-ș* + *-eni* (*-ăni*) esetében „irodalmiasodtak”, az *e-t* (*ă-t*) *a*-val helyettesítve: *Botoșani*,²⁰ *Orășani*, *Petroșani*,²¹ *Peștișani*²² stb.

Így tehát az *Orîș*, *Orîș* személyneveket és az *Orîșa*, *Orășa*, *Orășani* helyneveket be kell sorolnunk a román nyelv ama nagyszámú magyar elemei közé, melyek azt bizonyítják, hogy a magyar *v* hang, a román nyelvvel kapcsolatban levő magyar nyelvjárásokban, következtetésképp a csángó nyelvjárásban is, bilabiális jellegű volt. Moldva más magyar eredetű helyneveiből is feltehető a *v* hang bilabiális ejtése pl. *Aoașa* és *Cuieșdiu*.²³ Egyébként a csángó nyelvjárásban a *v* hangot a mai napig bilabiálisan ejtik. A csángó nyelvjárás *varjú* szavát, amelynek *Varjas* származékából erednek az *Orîș*, *Orîș*, *Orîșa*, *Orășa* alakok, Benkő Loránd fonétikusan *βarjû*²⁴ formában jegyezte le (az általam használt átírásban *uorju*).

Kolozsvár.

PETROVICI EMIL
akadémikus

Roum. *Orîș*, *Orîș*, *Orîșa*, *Orășani*, *Orășeni* < hongr. *Varjas*

En Moldavie (province de Bacău, Roumanie), il y a un ruisseau nommé *Orășa*, *Orîșa*, et des noms de villages formés du nom de ce ruisseau. G. WEIGAND (Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, XXVI—XXIX, 87) a fait dériver ce nom de ruisseau du mot hongrois *város*. Dans cette région il existe, en effet, un grand nombre de noms de lieux d'origine hongroise, ce qui rend l'étymologie hongroise du nom de ruisseau *Orășa* assez probable. Ce qui est plus difficile à s'imaginer, c'est la dénomination d'un ruisseau du nom de „ville” (*város*).

M. COSTĂCHESCU (Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare, Iași, 1932. II, 458) se trouve sur une piste plus juste en faisant dériver le nom de ruisseau en question du nom de personne *Orîș*, *Orîș*, *Orăș*, d'origine hongroise. Il pense au nom de personne hongr. *Orosz* (< orosz 'russe'). Cette supposition est, néanmoins, injustifiable, puisque ce nom d'origine hongroise vit sous la forme d'*Oros* dans le roumain de Transylvanie.

Les noms *Orîș* ~ *Orîș* ~ *Orăș*, etc., doivent provenir d'un mot hongrois commençant par *o-* ou par *vá-* (cf. hongr. *város*, *vágás*, *Várad*, *Vásárhely*, etc. > roum. *oraș*, *ogaș*, *Oradea*, *Oșorhei*, etc.) et qui se termine par *-s* (*-ș*). Ce qui plus est, ce mot hongrois doit figurer à la fois comme nom de personne et nom de lieu. Tel est l'adjectif hongrois *varjas*, ce dérivé du substantif *varjú* ('corneille'), pourvu du suffixe *-s*. Au suffixe hongrois *-os*, *-as*, *-es* correspond, en roumain, assez fréquemment *-îș*, *-îș* (p. e. hongr.

²⁰ A moldvaiak *Botoșăni*-nak ejtik.

²¹ A Zsil-völgye lakói ezt a helynevet *Petroșeni*-nek ejtik.

²² Falu Tîrgu-Jiu rajonban. Lakói *Peștișeni*-nek ejtik.

²³ Studii și cercetări științifice, Academia R. P. R. Filiala Cluj, V, 449, 458.

²⁴ MNy. LII, 23.

Árkos, Egres, Hódos, Rákos, Vargyas > roum. *Archiș, Agriș, Hodiș, Racîș, Vârghiș ~ Vîrghiș*).

Par conséquent, nous devons ranger le nom de personne *Oriș ~ Oriș* et les noms de lieux *Orișa, Orășa*, etc. parmi les éléments hongrois, bien nombreux, de la langue roumaine, qui prouvent que la consonne hongroise *v* avait un caractère bilabial dans les dialectes hongrois en connexion avec la langue roumaine, et, entre autres, dans le csángó (dialecte hongrois de Moldavie).

E. PETROVICI

A *fa fo* alakváltozatáról

PAIS DEZSŐ, A *fa* alakváltozásaihoz c. tanulmányában (MNY. XXXII, 106 kk.) a *fa* hangalakját nyelvtörténeti és népnyelvi adatok alapján nem a hangtörténeti kutatásokban szinte törvényszerűnek elismert fejlődési sor végső fokának magyarázza (fgr. **peps* > ősmagy. **fáyá* > *faa* > ómagy. *fá*; vö. GOMBOCZ : UngJb. VIII, 273, Hangtörténet 23; ZOLNAI : MNY. XXIII, 518; BÁRCZI, Magyar Hangtörténet 62, stb.), hanem analógiás kiegyenlítődés eredményének: „... valamikor nyelvünkben a *fa* szó alakrendszerében a járulék nélküli tőként *fay* > *fou* > *fó*, képzők, ragok előtti tőként *faa* > *fá* > *fá* állott egymással szemben. E szerint a pusztá *fa* tő nem egészében hangtani fejlődés eredménye, hanem a *fát*, *fás*-féle alakok a n a l ó g i á s¹ hatására lépett a hangtörténetileg szabályos *fay* > *fou* > *fó* helyébe *fá* > *fá*, és ebből lett a *fa*” (i. m. 107). E megállapítását látszólag elfogadja BÁRCZI is (l. utalását PAIS cikkére TA. 34).

Mindkét nagytekintélyű nyelvészünknek eme egységesnek látszó állásfoglalása adta az indítást a cikk írójának a kérdés újból való felvetésére és a PAISTól bizonyító adatokként felsorolt nyelvtörténeti és nyelvjárási alakok megvizsgálására.

Milyen adatokra támaszkodik PAIS?

Néhány XIII—XIV. sz.-i, jórészt a nyugati nyelvjárásterület peremvidékéről (Hetés) való oklevelek szórványemlékeire: 1273: inarbore *Nyrfo*; 1335: ad quendam arborem tilie vulgo *hassufo*; 1323: ad unam arborem *Magalfou* dictam — valamint a Hetésről, Göcsejről és Órségből közölt *fua*, *foa*, *fóa* nyelvjárási alakváltozatokra (i. m. 106—7).

A fent felsorolt adatokat az alább kifejtendő nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti megfontolások alapján esetleg másképpen is magyarázhatnók, mégpedig:

1. helyesírási ingadozásnak, amely abban a korban és főképpen az említett nyelvjárásterületen, a délről (Dráva—Duna egybefolyása tájékáról) nyugatra és északra terjedő labializáció, valamint az ország közepe tájáról nyugat felé húzódo nyíltabbá válási tendencia keresztelkedéséből állhatott elő (vö. BÁRCZI, Régi magyar nyelvjárások 15 kk., 22 kk.). Ez a keresztelkedés, egybefonódás okozza azt a hihetetlen kuszaságot, homályos képet, amely középkori nyelvemlékeinkből elénk tárul, és egyben nyelvemlékeink helyes-

¹ Én ritkítottam.

írási következetlenségeit is megmagyarázza. De lehetetlenné teszi azt is, hogy hangfejlődési tendenciáink „szétáramlásának útját, helyenként keletkezett vegyülésének mértékét határozottan megállapíthassuk” (BÁRCZI, i. m. 15).

Éppen ezen megfontolásból kiindulva tarthatjuk lehetségesnek, hogy a somogyvári konvent fentemlített, 1335. évből való jelentésének *hassufo*, *hasffo* adatai (valamint a többi *fo* adat) — éppen azért, mert az említett hangfejlődési tendenciák harcának sodrában állt a kérdéses nyelvjárásterület, amelyről származtak (Zala, Somogy, Baranya) — ilyen helyesírási következetlenség eredményei. A makacs helyesírási hagyomány ugyanis a kiejtés ingadozásától is némiképpen befolyásolva *o*-t írhatott olyan esetekben is az *â* jelölésre, amikor a társvarians nem *o*, hanem *â*, s az *â* nem *o* > *â* nyíltabbá válás eredménye, hanem *â* > *â* labializációé (vö. BÁRCZI, TA. 97; LŐRINCZY É., KTSz. 43).

Eme feltevésünket látszanak támogatni a PAISTÓL felsorolt oklevelek *fo* adatai mellett található *fa* alakváltozatok is: 1335: *zylfa*, *gertyanfa* — a *hassufo*, *hasffo* mellett —; 1273: *tulfa* et *Nyrfa* — a *Nyrfo* mellett —; 1323: *Magalfou*, de: *Gumulchenfa* (PESTY, Temes Okl. I, 30; PAIS, i. m. 107). Ezen párhuzamos alakok benne is felkeltették azt a gondolatot, hogy a *fo* alak esetleg íráshiba (uo.).

2. Gondolhatunk esetleg téves regresszióra is. Az egyes hangfejlődési tendenciákkal egyidejűleg fellépő konzervatív tendencia például az *â*-t nem az eltűnőfélben levő *â* irányában, hanem tévesen az *o* irányában tolta el (vö. BÁRCZI, TA. 98).

Feltevésemet, hogy a *fa*-nak nem volt ősmagy. **foŋ* alakváltozata, és nem egy *fó* ~ *fá* továltakozással állunk szemben, hanem egy szabályos *fá* > *fa* fejlődéssel, megpróbálom a finnugor összehasonlító nyelvészet, a magyar nyelvtörténet, illetve helyesírástörténet és nyelvjárások tanúvallomásai alapján igazolni.

I.

Sajnos a finnugor és uráli vokalizmus kérdése és az e területen végzett eddigi kutató munkák még mindig nem elégségesek ahhoz, hogy a fgr. nyelvek magánhangzórendszerét egybevetve, feltehetően biztos alapalakokat következtethessünk ki a fgr., illetve uráli alapnyelvre. Így a *fa* szó alapalakjára vonatkozólag sem, de a *fa* szóval rokon hangalakú és feltehetőleg azonos hangfejlődést tükröző — tehát a *fa* szó ősi hangalakjának kikövetkeztetését is elősegítő — *szá-j*, *há-j*, *má-s*, *há-ny* [és talán a *hó* 'mensis'] szavainkra sem.

Az első négy szót GOMBOCZ, A magyar *a*-hangok történetéhez c. kitűnő, de a tudomány mai állása mellett már kissé elavult munkájában a fgr. *u* sorba sorolja (NyK. XXXIX, 273, 274). Másképpen magyarázza a fenti szavak *a*-ját MUNKÁCSI: NyK. XXV, 178 és LEHTISALO: FUF. XXI, 10 kk.

Ha pedig STEINITZ, Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus c. munkájából próbálunk következtetni a *fa* szónak és rokon hangalakú alakpárjainak ősmagyar kori alakjára, akkor meglehetősen ellentmondó kép bontakozik ki előttünk e szavak fgr., illetve uráli alapalakjának vokalizmusát illetőleg.

Fa. E szót STEINITZ, művének 56. lapján a fgr. *u* sorhoz tartozónak veszi — a mariban, finnben, komi és udm.-ban *u* megfeleléssel, a tavdai manysiban és a magyarban *a* váltóhanggal: „tšer. KB. U. *pu* Holz; fi. *puu*: sy.

-votj. *pu*. — Wechselvokal **a* in wog. TJ. — *pā*; ung. *fa*'. Ugyanakkor a 134. lapon az uráli vokalizmusról beszélve azon példák között sorolja fel, amelyekben fgr. **a* = szam. **ā* megfelelés mutatható ki.

A fentiek alapján csupán egy dolgot merhetünk meg lehetős bizonyossággal megállapítani — már a szamojéd, különösen a nyenyec szamojéd alakok alapján is — és ez, hogy a *fa* szó fgr., illetőleg uráli alapalakjában hosszú veláris magánhangzó lehetett, valószínűleg *ā*. Vö. SETÁLÁ (JSFOu. XXX₅, 41) samJ. *pea*, T. *fā*, Jn. *fē*, *fe*, O. *po*, *puo*, *pē*, *pū*, K. *pha* usw. ~ fi. *puu*; LEHTISALO (MSFOu. LVI, 90) jur. O. *pā* usw. — STEINITZ szerint a nyenyec alak a döntő az uráli alapalakot illetően (i. m. 134).

Hasonló következtetésre jutunk a *száj* és *háj* esetében is.

Száj. STEINITZ nem foglalkozik a szóval. LEHTISALO (FUF. XXI, 22) az uráli **ū* sorba sorolja a *száj* < **szá* (*zawaban* JordK. 410) szót és fgr., ill. uráli megfelelőit, de a 7. lapon utal arra, hogy az ősuráliban feltehető hangzóváltakozási sorok átcsapása révén a szónak lehetett **ā*, **ō*, sőt **ū* megfelelése is. Kétségtelen, hogy a *száj* fgr., illetve szam. megfelelőiben általában hosszú veláris magánhangzót — vagy diftongust — találunk, pl. a finben *suu*, msiÉ.-ban *sū(nt)* alakot; a szamojédben pedig jenCh. *sū*, *sō* 'Kehle', OS. N. *hoi*, K. NP. *soi*, OO. Tsch. *suoi*, kam. *soi* (LEHTISALO: FUF. XXI, 22).

A fgr. alapalak **šē* < **šss* lehetett; ebből ómagyar **szá* > középmagyar *száj(a)* ~ *szá*. A *szá* fejlődési fokra vannak adataink nyelvemlékeinkben is. Pl. *Labadot vessed en z a m r a* (EhrK. 11); *Mi z a n bemegyen nem ferteztet meg, de mel' z a b o l k i jő, a ferteztet meg embereket* (MüncK. 42); *Nağokat. zolo z a*: os loquens (BécsiK. 149) stb. (NySz.). A megrövidült *sza* alakra pedig példa az *orca* összetétel (vö. HORGER, M. szavak tört. 155; SZINNYEI: NyK. XXVII, 240 stb.).

Háj. GOMBOCZ szerint feltehetőleg volt egy **há*² tóalak az ősmagyarban mint „*száj*, *fej* a régibb *szá*, *fé* mellett (f. *suu*, *pää*, *kuu*. = m. *szá*, *fé*, **há*”; NyK. XXXIX, 264). STEINITZ is fgr. **a*-ra vezeti vissza (i. m. 32, 37). A *háj* ~ *hízik* alakpárt pedig magyar *a* ~ *i* kvalitatív hangváltakozás nyomának tartja, amely fgr. **a* ~ **i* váltakozásra menne vissza (i. m. 94). Ezzel kapcsolatban azonban meg kell említenem, hogy nem látom tisztázottnak a *háj*, *haj* és *héj* genetikus kapcsolatát sem [lehet, hogy ez tisztázná a *háj* ~ *hízik* alakpár kérdését is]. A szamojédban ugyanis csak a „Rinde, Haut” jelentésű J. *hōba*, *hobo*, *hābo*, T. *kufu* g. *kubu*, O. *kob*, *kōb* stb., Mot. *kō* 'Haut, Rinde' szó fordul elő (SETÁLÁ: JSFOu. XXX₅, 56), a *háj* szóra viszont nem találtam adatot sem SETÁLÁNÉL, sem PAASONENNÉL, de még LEHTISALONÁL sem. Lehetségesnek tartom, hogy az említett szavakban ugyanazon uráli szó divergens alakj fejlődésével és ezt nyomon kísérő jelentésfejlődéssel állunk szemben: *fejen levő kéreg, bőr* = *haj*; *testen levő kéreg, bőr, zsírpárna* = *háj* ~ ? *héj*. Így eredeti **hájz*ikből is fejlődhetett a *héz*ik ~ *híz*ik (vö. *Halma*j ~ *Holme*, *gana*j ~ *gané*, *taraj* ~ *taré*; GOMBOCZ, Hangtört. 25—26), és nem kell alapnyelvi magánhangzóváltakozás maradványának tartanunk az említett alakpárt. A *há-j* szó fgr. vokalizmusát illetően

² Ez az alak sem nyelvemlékeinkből, sem nyelvjárásainkból eddig nem volt kimutatható. Úgy látszik, mint az emberhez talán a legszorosabban hozzátartozó testrészt (bőr, zsírpárna) korán került birt. viszonyba, és így korán tapadhatott hozzá a *j*.

pedig ismét ugyanarra a megállapításra szorítkozhatunk, mint előbb: feltehetően hosszú magánhangzó lehetett az alapszóban: fgr. **k̄s* > **h̄s* > **h̄a* (~ *há-j*).³

A *más* és *hány* szavak ősi magánhangzójának kikövetkeztetését az nehezíti meg, hogy a *má* és *há* tövükön kívül egy *mo* és *ho* tövük is van (*más* ~ *ma* ~ *most*; *há-ny* ~ *ho-l* ~ *ho-vá*). Itt már nemcsak kvantitatív, hanem kvalitatív különbség is van az egyes alakváltozatok között. A *más* á-ját STEINITZ *i*-re vezeti vissza (i. m. 59 SEBESTYÉN IRÉN (NyK. XLVI, 291) és JÓKAI ZOLTÁN (MNY. XXV, 362) fgr. **mo* névmástövből magyarázza (vö. fi. *molemmat*, *semmoinen*). A *má(s)* ~ *mo(st)*, valamint a *há(ny)* ~ *ho(l)* névmástövek alakváltozataira vonatkozólag ismét csak azt a véleményt merjük megkockáztatni, hogy azokban sem kell feltétlenül magánhangzó-váltakozás maradványát keresnünk, hanem különféle azonos mássalhangzóval kezdődő névmástövek egymást kiegészítő alakpárjait, mint amilyenek: *ez* ~ *az* ~ *oda*, fi. *tämä* ~ *se* ~ *tuo*, manysi *tit* ~ *tot*. E kérdésről részletesen ír LAKÓ (I. OK. I, 219). A **má* és **há* névmástövének fgr. és szamojéd megfelelői ismét túlnyomórészt veláris magánhangzót mutatnak (l. SETÄLÄ, i. m. 33). Így a fejlődés a következő lehetett, pl. a *má-s*-nál: fgr. **m̄s* > ómagy. *má* > *m̄a* > *ma* ~ *mo* (vö. *mái*; Serm. Dom. I, 314, 399); *máma*: 1788 „még *má ma* útomnak [így!] eredeek”; SÁNDOR I., G svédi grófné 224 (l. TECHERT: MNY. XXXV, 53); a *há-ny* esetében pedig **k̄s* > ősm. **h̄s* > **há* > *h̄a* (GOMBOCZ: NyK. XXXIX, 236, 271). A *há*-ról l. SIMONYI, M. Köt. III, 101: vö. *valahára*; l. még *hái-bái* (*háji-báji*) 'mikori, milyen régi (ó, vén)' stb. (MTSz.).

A *hó* ~ *hava* 'mensis' szó nem tartozik szorosan véve a *fa* szóval párhuzamos hangtani fejlődést mutató szavakhoz. Megfelelői a fgr. rokonnnyelvek legtöbbjében rövid magánhangzót mutatnak — emiatt is veszi STEINITZ az ő sorhoz tartozónak (i. m. 24, 92). — De a rövid magánhangzók mellett többnyire ott van egy *β*, *γ*, *η* mássalhangzó: chanti *kōy*, md. *kov*, *koŋ*, melyek az előttük álló rövid magánhangzóval tudvalevőleg kettőshangzót, majd hosszú magánhangzót alkothattak (BENKŐ: NyK. LIV, 48 kk.), mint pl. a finn *kuu*, m. *hau-a* > *hava*. Itt tehát valóban *u-s* diftongus volt az ómagyarban. De a *hau*-nak volt egy *há* változata is illabiális területen. Ezt az alakot őrzi néhány kódexünk, pl.: *kis azzony ha a na k kylenced napyaan* (ÉrdyK. 127); *zent Górg h a, pynkósth h a* (Winklk.) stb. (másképp ezekről az alakokról SIMONYI, TMNY. 288; PAIS: MNY. XXXII, 107). Az *au* > *á* változatról l. MELICH: MNY. X, 250; BÁRCZI, Magyar Hangtört. 71.

Az eddig tárgyalt összes esetekben — így a *fa* szóban is — a finnugor, illetve uráli alapalakban veláris hosszú magánhangzót — vagy diftongust — találunk (a *hó* szóban rövid magánhangzó + valamilyen mássalhangzó (*β*, *γ*, *η*) kapcsolatát), amelyből az ősmagyarban *š* (*á*) lett, majd az ómagyarban és középmagyarban *á* > *ǎ*.

II.

Nézzük meg a kérdést a nyelvtörténet és helyesírástörténet oldaláról.

1. A *fa* szót sem a Nyelvtörténeti Szótárban, sem az Oklevél Szótárban, de egyetlen egy szójegyzékben sem találtam meg *fo* alakváltozatban, sőt egy az 1273-as *Nyrfó* alakkal majdnem egy időből és helyről való 1286-os adat-

³ A rövid **ha* alak nem ismeretes sem a nyelvemlékekben, sem a nyelvjárásokban.

ban *machkafa* (:) *Magna arbor ilicis est pro meta machkafa nuncupata* alakban fordul elő (Zala Okl. I, 96). A XV. sz.-ból *makkos faa* (GyöngySzt.) adatunk van, ahol az *aa* feltehetőleg az *á* jele. Régi képzők előtt is mindig *á*. Pl. *fáész*: *Vallem Faizowelgh vocatam* (Oklsz.); *fái*: *Nem fa i tewysk wala, hanem tengeri tewysk* (AporK. 185); *fás*: 1283: *Fa a s halom*; 1291: *fa s-fuen* (NySz.).

Ami a PAISTÓL említett *hassufo*, *hasffo* (ff paleografiai sajátosság) összetételt illeti, előtagja a korabeli oklevelekben *has*, *haas* alakban fordul elő: 1272: *Has*; 1293: *has*; 1295: *Harus* [utóbbi alak már *ss ~ rs* elhasonulást és az így előállott mássalhangzó-torlódás feloldását jelzi]; 1338: *haas*; 1340: *haas*; 1357/1430: *Captarhassa* stb. (Oklsz.).

2. A *hassu* alak *u*-ját összetétel belsejében megmaradt tövéghangzó-nak, vagy *ó ~ ú > u* kicsinyítő vagy nomen possessoris képzőnek tartja PAIS (i. m. 108), és összefüggésbe hozza a Karancs vidékről közölt *hasso-fa* adattal (Nyr. XXII, 48, MTSz.).

Az első feltevés a valószínűbb, hiszen nem egyedülálló e korból és vidékről az eredeti tövéghangzó megmaradása. A kb. 1345—1400 közötti időkből datált Soproni Szójegyzékben is találunk *fafu* alakot a lat. *faço*, magy. *szász* szó megfelelőjeként (HÁZI J.: MNy. XX, 154). Gondolhatnánk esetleg mássalhangzótorlódást feloldó hangra is *ss* és *f* között, ami szintén nem ritkaság e korban. Pl. 1326: *Vifegarad* 'Visegrád' (ÓMOLv. 147; Vági Benedek és Miklós osztálylevele); vagy *fafo(r)ia(n)* 'sáfrán' (SoprSzj.; HÁZI, i. h. 156). A kérdéses nyelvterületen még most is találunk toldalékhangokat (*a, e, i, o* stb.) — főképpen a szó végén. Pl.: *Vakonda* (-át, -ája) 'Maulwurf' (IMRE S., A felsőőri földművelés); *moha*, *rigya* (rügy), *rizsa*, *guzsa*, *puócza* (polc), *mihe*, *epërgye*, *ángyi*, *ujji*, *husi*; igékben: *vuoti*, *csínyáti*, *adi* (GÖNCZI F., Göcsej 1914. 493—94). Példákat l. még BEKE: Nyr. LVIII, 81. BEKE e cikkében nézetem szerint nem egészen helyesen magyarázza a Karancs vidéki *hasso-fa* alakot (14 jegyz.) egy ősi **hássa* alakból, amely megvolna a *Hárságy* (*hashag*, *hassag* 1095, Oklsz.) helynévben. Alacsony nyelvtudású tövéghangzóval, mint megőrzött régiséggel, ugyanis a nyelvemlékes korban már nem találkozunk, legfeljebb szórványosan felső nyelvtudásúakkal (*u, ü, i*). De még ha elő is fordult volna egy **hássa* alak a nyelvemlékes korban, abból sem válhatott volna *hássó*, mert abszolút szóvégen álló illabialis *á*-ból sohasem lett *o*, hanem *â* (vö. GOMBOCZ: UngJb. VIII, 273, valamint STEINITZ i. m. 89).

A *hasso-fa* alak tehát feltehetően nyíltabbá válással keletkezett a már említett *hassu-fa* alakból (l. PAIS, i. h.). Ehhez a megállapításhoz azonban hozzátehetjük: feltéve, hogy csakugyan megőrzött régiség a kérdéses nyelvjáróterületen (Karancs vid.), nem pedig toldalékhang, amilyennel szép számban találkozunk nyelvjárásainkban (vö. BEKE: Nyr. LVIII, 84, 14-jegyz.).⁴

3. PAIS azon megjegyzésére, hogy a *fo* alakot *fó*-nak kell olvasni, csupán a kikövetkeztethető uráli alapalakra szeretnék utalni. Ebben ugyanis a nyenyec *p'ã* alak bizonyossága szerint hosszú magánhangzó, feltehetőleg *ã* volt. Ennek pedig az ősmagyarban hosszú *á* felelt meg, nem *ou > ó*. A *fá*-nak megrövidülése *fã*-vá feltehetően már a XIV. sz. közepén megtörtént (vö. LŐRINCZY, i. m. 25, 45), sőt az *á* labializációja is — mely tudvalevőleg szóvégi

⁴ A *hasso-fa* *ss*-je sem bizonyíték az adat megőrzött régiség-volta mellett, mert ez a palóc nyelvterületen szokásos asszimilációs jelenségre mutat: *bossó* 'borsó', *kossó* 'korsó' (KÁLMÁN B. közlése).

helyzetben a legkésőbb következett be — már erősen előrehaladt, különben nem tudnók megmagyarázni a GOMBOCZTól is kivételnek tartott: 1260: *Micudhotuono*, 1300: *Cucenushotuono* (OkISz.) és az ÓMS.: *scouuo* 3. szem. birt. személyragos alakokat sem.

A most felsorolt adatok, valamint PAIS *fo* alakjai azt bizonyítják, hogy az említett oklevelek kiállításának idején és azok nyelvjárásában az $\acute{a} > \grave{a}$ labializáció, valamint $o > \grave{a}$ nyíltabbá válás már megtörtént. Ugyanígy befejeződhetett a harmadik nagy hangfejlődési tendencia is az $\acute{a} > \grave{a}$ rövidítés, mert hosszú \acute{a} -t o -val jelölve nemigen találunk nyelvemlékeinkben. — Haacsak nem ez a jelölés található meg a Soprszj. *nodo(r)* — *span sag* 'hádoorispánság, palatinatus' szóban (HÁZI: MNy. XX, 152). De minthogy ugyanez a szó a Schlägli Szójegyzékben *nadruspan* alakban fordul elő, így lehetséges, hogy csupán íráshiba a Soprszj.-ben. — A különféle tendenciák kereszteződése okozhatta a helyesírási ingadozást, az \acute{a} -nak o -val való jelölését. Erre különben igen sok példát találunk a kb. XIV. sz. közepe tájáról származó — és hasonlóan a nyugati nyelvjáróterület sajátosságait tükröző — Soproni Szójegyzékben. Főképpen szó belsejében fordul elő, mégpedig olyan szavakban, amelyekben a finnugor nyelvek tanulsága szerint sohasem volt o , hanem a . Pl.: *lok* 'lak' (~ fi. *lakka* 'eresz, szín'; SzófSz.); *for* 'far' (~ fi. *perä* 'vég'; Etsz.); *sork* 'sark' (~ fi. *sarana* 'ajtósarok'. vagy udm. *serüg* 'szöglet'; SzófSz.). Szólnunk kell a *hal* szavunkról is, amely következetesen *hol* alakban fordul elő: *hol hew* 'hal héj'; *hol copolto* 'halkopoltyú'; *hol ho(r)las* 'halhorlás', *chetol* 'cethal', *kiféb hol* 'kisebb hal' stb. A helyesírás ingadozásából kifolyólag az is előfordul, hogy a mai o helyén a -t találunk: *combar* 'csombor'; *mochor* 'mohar'; *gabor* 'gyopár'. Sőt még ugyanazon szóban is váltakozhat az o az a -val: *varas biro* 'városbíró'; *varas* 'város', de: *varalat valo varos* 'vár alatt való város'. A *fa* azonban mindig *fa* alakban fordul elő: *fa-lab* 'faláb', *fa-hev* 'fahéj'. Hasonló ingadozást találunk az ugyanezen időpontra tehető és hasonló nyelvjárási sajátosságokat mutató Königsbergi Töredékben. (Vö. LŐRINCZY É., i. m. 42 kk.), amelyben még a szóvégi a -k o -s írására is találunk adatot, a már említett *scouuo* és a KTSz. (*v*)*olo*, *vol(o)* alakjában. Helyesírási következetlenséget találunk az 1372-ről datált zalavári konvent jelentésében is (Vizsgálat az Andi Tamás és a récei nemesek közt vitás birtokrész hovatarozása tárgyában; ÓMolv. 209) az *And* birtoknév írásában. Az oklevél írója jelöli *Ond*, *Onth* és *Anda*-nak. Ezen helyesírási ingadozás miatt nem tulajdoníthatunk különösebb jelentőséget a *ma mo* alakjának sem, amelyet SIMONYI említ meg a PAISTól is később elfogadott „**fó*: *fa*?” hangváltozással kapcsolatban (TMNy. 288). SIMONYI a VitkK. 104, TelK. 295; LevT. I: 10, valamint a Göcseji *mó* ~ *mua* alakra hivatkozik. (VitkK.: *M o velem léz paradíómban*; LevT. I: 10: *tegnapon, m o i s*).⁵ A VitkK. azonban XVI. századi kódexünk, tehát arra a korra tehető keletkezése, amikor már az összes hangfejlődési tendenciák befejeződtek. Így a *mo* alakot sem vehetjük másnak, mint a helyesírás ingadozását tükröző alaknak. SIMONYI ugyan hosszú $ó$ -nak olvassa, de ezt a finnugor nyelvek adatai nem támogatják. Magyarozatára inkább fogadjuk el VOLF Gy. A nyelvemléktár VII. kötetének előszavában tett észrevételét: „Az eredeti fordítás vagy inkább átdolgozás, melynek codexünk ki tudja hányadik másolata, jó régi lehetett, mert codexünkbe olyan alakok szivárogtak át belőle mint:

⁵ A göcseji *mua* alakról I. III. részt.

mo (ma : nunc), hot (hat : sex), čol (csal), hol (hal : moritur), vol (vall), holot (halott)” stb. (Előszó XLV—XLVI.).

4. A PAISTól feltett **fó* : *fa* hangváltás magyarázatára analógiaképpen felemlített *hulló* ~ *hulla*, *szülő* ~ *szüle* alakpárookra vonatkozó magyarázatot l. BÁRCZI, TA. 170—171.

5. Kétségtelenül problematikus adat azonban KNEZSATól a XIV. sz. első negyedéből 1323-ból közölt alak „ad unam arborem *Magalfou* dictam” (PĚSTY, TemesOkl. I, 39). Fenti oklevél a Baranya megyei Harkány község határjárásáról számol be, tehát feltehetőleg a déli nyelvjárásterülethez tartozó nyelvjárási sajátságokat tükrözi. Mi lehet itt az *ou* jelölés? PAIS ezt az adatot tekinti döntőnek az eredeti *fó* alak igazolására, mert hiszen az *ou* diftongus az *ó*-nak a jele volt, mégpedig nemcsak a XIV., hanem a XVI. sz.-i nyelvemlékeink számos adatában is, tehát akkor is, amikor már a diftongus monoftongizálódása befejeződött. Ez is éppen a helyesírás konzervatizmusát mutatja (vö. KNEZSA, M. helyesírástörténet 60; BENKÓ : MNy. XLVII, 224). Lehetett azonkívül az *u* jele is (1211 : *Ruozlicou*, *Nagfolou*; vö. MÉSZÖLY : MNy. XXIV, 274). Ahhoz azonban, hogy ezt az egyetlen egy adatot perdöntőnek elismerjük, szükséges volna az egész oklevelet ismernünk és a helyet, ahol íródott, hogy az oklevél esetleges helyesírási sajátosságaiból vagy nyelvjárási vonásaiból következtethessünk a fenti alak bizonyító erejére. Mindaddig, amíg erre nincsen lehetőségünk, megpróbáljuk ezt az alakot másképpen is magyarázni. Mégpedig : 1. az ingadozó helyesírás maradványának. Ezt látszanék támogatni az oklevél másik adata: *gumulchenfa* [tehát *a*!]. Abban a korban ugyanis, amikor a különféle hangfejlődési tendenciák keresztettk egymást, elő áll h a t o t t egy ilyen *ou*-alak az *o*-val jelölt *â* hang jeleként, mint ahogyan az *ew*, *eu* is jelölhette az *ö*-t és *ő*-t abban, sőt még a későbbi korban is egészen a XV—XVII. sz.-ig. Ilyen *ou*-val jelölt *a*-s alaknak gondolnám talán a mai *Gyanafalvának* 1350: *Ganoufolua*, (1451 : *Janofalwa*) alakját (MOÓR, Westungarn im Mittelalter 86), de e bizonytalan adat sajnos nem elég bizonyíték az *â*-nak *ou*-val való jelölésére. 2. Gondolhatunk esetleg egy másik lehetőségre is, mégpedig egy a szlavóniai nyelvjárásterülettel határos vidéken jelentkező *á* > *ã* labializációra. (Vö. BÁRCZI, Régi m. nyjár. 8; HORGER, MNyjár. 31, 77). Ez az *á* a nyelvjárásra jellemző labiálisabb ejtésben *ó*-nak hangozhatott, ezért jelölhették az *ó* jelével *ou*-val.⁶ Ezt a kérdést azonban ottani okleveleink alaposabb nyelvjárástörténeti vizsgálata döntheti el majd véglegesen.

III.

Utolsónak marad a kérdés nyelvjárástörténeti vizsgálata, a PAIS cikkében szintén döntő érvül felhozott hetési *fua*, *foa*, *fóa* — és őrségi *fua* alakok magyarázata. Ezek szerinte ugyanis az *ó* diftongusos alakjai lennének (i. m. 107). Hivatkozik a hetési közlőre, FATÉR JÓZSEFRE is, aki a Nyr. II, 44. lapján azt mondja, hogy a *fua*, *foa* alanyeset mellett a tárgyragos forma *fát*. Ez is igazolná a *fa* szó állítólagos ősi kéttövűségét. PAIS tételének igazolására HORGERRE is hivatkozik (MNyjár. 41, 91), de nem említi jeles nyelvtörténetészünk egy másik — alig pár lappal arrább tett és ugyancsak figyelmet érdemlő — megjegyzését. Eszerint igen elterjedt nyelvjárási jelenség, hogy a középső

⁶ Feltéve, hogy a kérdéses korban beszélhetünk-e *á* > *ã* labializációról.

vagy a l s ó⁷ nyelvválású hosszú magánhangzók, tehát *é, ő, ó* és *é, á* ($\sim \grave{a} \sim \acute{a}$) mellett „egy csökkentett nyomatékú inetimologikus rövid magánhangzó fejlődött”, mégpedig az általunk vizsgált nyelvjárássterületen és az ezzel szomszédos vidékeken az *é* előtt *ë*; *á* ($\sim \grave{a} \sim \acute{a}$) előtt pedig *o* (i. m. 38—40). Éppen eme megállapítás vezette a sorok íróját arra a gondolatra, hogy az idézett nyelvjárási alakokban ne az *ó*, hanem az *a* ($\sim \acute{a}$) diftongusos alakjait keresse.

PAIS nyelvjárási adatainak eredetét kutatva, átnéztem jó néhány Hetésre, Göcsejre, Őrségre, valamint a szomszédos nyelvjárássterületekre vonatkozó gyűjtést, feljegyzést és monográfiát. Teljességre természetesen nem törekedhettem, de így is megállapíthattam, hogy az *ua, oa, óa*-féle „esve erősödő” (HORGER terminusa, i. m. 40) vagy „nyitódó” diftongusok (BENKŐ L.: MNy. XLVII, 225 jegyz.), nem az *ó*-nak megfelelő kettőshangzók a vizsgált nyelvjárássterületeken.

FATÉR JÓZSEF például Hetésről közölt adataiban (Nyr. I, 423) a középső nyelvválású *ó*-t *ó*-nak írja és nem *uo* v. *ua*-nak. „*Kár kjenne a gyó szó!*”; *gyó sz á g* 'rozs' stb. Ugyanakkor az azonszótagú *l* kiesésével előállott hosszú labiális *á*-t *óa*-val jelöli: „*nem hó a g a t kje még soha*” (i. h.). Sőt még abban a közlésében sem találjuk az *ó*-t *ua* \sim *oa* diftongusként, amelyben a PAISTÓL említett „*fua, foa*: *fá*; *tárgyraggal fát*” alakmagyarázat fordul elő, hanem *ó* alakban. Pl. *éstálló*: *istálló* (Nyr. II, 44—45). Ugyane vidéken előfordul az *ó* a nyugati nyelvjárásra jellemző zártabb és rövidebb *u* alakban is: *Gyanku*: 'János, Jankó' (Nyr. II, 44); *csaptatu* 'csaptató'; *favágittu* 'a hol a fát aprózzák' (Nyr. XIX, 142—3), mégpedig főleg többtagú szavakban és szó végén.

Monográfiájában GÖNCZI FERENC (Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár 1914) is említ kettőshangzós alakokat főként „az északi és keleti nyelvjárási határok körül”, pl.: *uóda, uóvas*. Az *uo* kettőshangzó főképpen azonszótagú *l* kiesésével keletkezett *ó*-nál fordul elő. GÖNCZI megemlíti a *fua* alakot is, amely szerinte az egytagú szavaknál igen kivételesen előforduló zártabb alakban él az említett vidéken (i. m. 489). Nézete szerint ez az alak főleg Göcsej nyugati részén, továbbá a Rábaközben és a vas megyei Őrségben fordul elő (uo. 491). Az említett diftongusok szerinte kevés kivétellel tőszavakban fordulnak elő, mégpedig az *ó, ő, é* és *a, á* hangokkal kapcsolatosan „úgy, hogy egy más magánhangzót eleibe, ritkábban utána helyeznek. *ó*-val *u*-t párosít: *huó, juó, luó* . . . Az *a*-val *ó*-t és *u*-t: *óara, szóama, tuap, mua, á*-t *o*-val: *oángyom, boátyám, Poákoóbé*” (i. m. 494). Nála is megtaláljuk tehát a kétféle diftongust, egyfelől az *ó, ő, é*-nek megfelelő: *uo, üö* ($\sim \ddot{oe}$); *ie* ($\sim \acute{ee}$) kettőshangzót; másfelől az *al > á*-nak vagy *a*-nak megfelelő *óa, ua* és az *á*-nak megfelelő *óá* diftongust. Ha az *a*-s diftongusok jelölésében meglepő és talán nem mindig a tényleges hangértéknek megfelelő jelölésmódot is alkalmaz GÖNCZI, egyben mégis figyelmet érdemelnek hangtani fejtegetései és jelölésmódja, abban, hogy élesen megkülönbözteti az *ó, ő, é* diftongust az *a* kettőshangzóktól.

Ugyancsak felfigyelt erre a kettősségre KARDOS ALBERT a göcseji nyelvjárássterületen. Talált *ó, ő* és *é* diftongusokat, főképpen egytagú szavakban: *juó, luó, vüö, kiés, sziep*, de többtagú szavak hangsúlyos szótagjában is, főképpen ha valamilyen mássalhangzó (*l, v*) kiesése következtében egymás mellé kerülő magánhangzók összeforrásából állt elő a kérdéses *ó*-s vagy *ő*-s diftongus.

⁷ Én ritkítottam.

Pl. *csuórint* 'csavarint', *fuókodik* 'fuvalkodik', *suónyu* 'savanyú', *fuóros* 'fuvaros'. Ezen diftongusokat azonban Göcsej nagy részében egyszerű *ó*-nak ejtik, pl.: *csórint*, *fókodik*, *fóros*, *sónyú* (Nyr. XIII, 213). De alább megemlíti: „Nagy ritkán *ua* diftongus is hallható *mámua* (márma), *fua* (fa); ez az eredeti hosszú *á*- vagy *a*-ból magyarázható,⁸ melyet a két szón kívül még több nyelvemlék is megőrzött (vö. *mái*, *fái*)” (uo. 214—215).

SZARVAS GÁBOR, aki 1872 nyarán BUDENZ és BERCZIK ÁRPÁD kíséretében bejárta Göcsejt és Őrséget, szintén észrevehette a kétféle diftongust, mert göcseji jegyzeteiben az *ó*-t, ha azonszótagú *l* kiesése folytán előállott hosszú hangzóról volt szó, *uó*-nak vagy *ou*-nak, esetleg *ó*-nak; többtagú szavak végső szótagjában zártabb és rövidebb *u*-nak jelöli. Pl.: *duógozunk*; „nyuódz vuód” [nyole volt]; *fuókáru* = falkáról; *puógár*; *voutam*, *voutak* (NB. *ou*!); „Akinek eddig vuót kezibe a fékszár: kormány” (*vuót!*), de ugyanakkor: *ollan okozs vód* (*vód!*). Hangsúlyos szótagban tehát *uó*-t vagy *ó*-t találunk, többtagú szavak hangsúlytalan szótagjában *u*-t: *csikut*, *csikus*, *csikuzik* stb. (Nyr. XLVII, 128). Az *al*-ból azonszótagú *l* kiesésével keletkezett *ā*-t *oá*-nak jelöli pl. *O á va taláta* = alva (uo. 128).

Az általa feljegyzett őrségi adatokban pedig csupán *ó*, *ö* és *é* kettőshangzókra találunk példát: de sohasem *ua*, *oa* alakban, pl. *niézd*, *fiécek*, *tüőfa* (tölgy), *téüfűő* (így, tejföl), *gyuó*. Ugyanezek azonban előfordulnak monoftongusként is (Nyr. XLVIII, 78). Az *a* diftongusokra egyetlen példát sem említ: *vari* (varjú), *fattyu sari* (másod sarjú) (uo. 78—79) (vö. Felső-Őrvidék: *voari*, *soari*).

Nem találunk *a*-s diftongust később KARDOS LÁSZLÓ őrségi adataiban sem (Az őrségi népi táplálkozás. Budapest 1943), csupán az *é*, *ó* és *ö* kettőshangzókat, pl.: *küött-riétes* (127); *tuskuó* (160); *tuóka* 'tálka' (240).

VÉGH JÓZSEF pedig, aki alig pár évvel ezelőtt (1949), és feltehetőleg pontos megfigyelés alapján jegyezte le nyelvjárási szövegeit arról a vidékről — ahonnan a PAISTÓL idézett KÖNNYE NÁNDOR-féle őrségi adatok származnak (*küőbn a fua*; Nyr. VII, 322) — szintén csak *uo*, *üő*, *ie* kettőshangzókat jegyez fel az említett területről. Pl.: *Farkasos üüü v u o t*; *viékonnyábo*; *viér*; *fü ő t h ő ütött engem* (MNy. XLVI, 280—81). A Felső-Őrvidékről, Hetésről és Göcsejből ismert *a*-s kettőshangzók (*ua*, *oa*) egyszerű *a* alakban fordulnak elő nála. Pl.: *sargyu*, *mán*, *favágu*, *fa* (uo. 280—82). Lehetséges, hogy 1949-ben már a köznyelv egységesítő hatása érvényesült, vagy pedig az *a* előtti magánhangzó (*ó*, *o*, *u*) válhatott nyomatéktalan elemmé, amely azután idők folyamán teljesen elszíntelenedett, végül el is tűnt e nyelvjárásterület eredeti *a*-s diftongusaiból. Ugyanakkor azonban a szomszédos Göcsejben és Hetésben megmaradt legalábbis néhány alakban, mint megőrzött régiség, sőt alig 100 kilométerrel feljebb a Felső-Őrvidéken nemcsak, hogy megvolt, de még ma is megvan a kétféle diftongus.

VARGA IGNÁC felső-őrvidéki nyelvjárástanulmányában sűrűn ejtett *oa* és *é* és „nagy ritkán” használt *öe üő* kettőshangzókról beszél 1903-ban (NyF. IX, 7 kk.). Szerinte azonban a kettőshangzók jelölésében az említett nyelvjárásterület nem következetes. Azt is mondják: *ma*, de azt is *móa*; *malom* és *móalom*, *émegy* — *emegy* és *émeegy*; „... valószínű, hogy a kettőshangzók egy része — különösen a hol rövid *a*, *e* hangokat kettőztetnek⁹ — a

⁸ Én ritkítottam.

⁹ Én emeltem ki.

köröskörül terülő s kettőshangzóban roppantul bővelkedő héncz¹⁰ nyelv hatására keletkezett, melyet annyira-mennyire minden felnőtt magyar ember ért és beszél” — állapítja meg végső következtetésként. Ezt a megállapítását a nyugati nyelvjárasterület határvidékeire (Felső-Őrvidék, Alsó-Őrség) vonatkoztatva, amelyeknek Ausztriával és Stájerországgal határos földrajzi helyzetét és a lakosság évszázados igen élénk kapcsolatát ismerjük, azt hiszem nem szabad figyelmen kívül hagynunk.¹¹ A hienc nyelvben igen erős tónikus, melódikus hangsúly figyelhető meg, ami meglehetősen éneklő modorúvá teszi ezt a nyelvjárást. Talán éppen ennek hatására diftongálódott az őrségi és felső-őrvidéki nyelvjárás hangsúlyos helyzetben levő *ā*, *a*, *ē* magánhangzója pl.: *hóa mész?*; *Ó a szög* (Alszeg); *ki beszíté jée sztet?* (uo.). Érdekes jelenség ugyanis, hogy míg a névelő *a*, *az** sohasem kettőződik, addig mutató névmás minőségben, tehát hangsúlyos helyzetben mindig *óa*, *őaz*. Pl.: *ó a mēg más! má ó az!* (i. m. 7). (Az emfázis diftongáló szerepéről l. BÁCZI: MNy. XLIX, 35.)

Göcsej és Hetés nyelvébe azután már valószínűleg a szomszédos Őrség nyelvi hatására kerülhettek át az említett szórványos diftongusos alakok. KÁLMÁN BÉLA és IMRE SAMU majdnem 30 évvel később gyűjtötték a Felső-Őrvidéken. Teljes élességgel, határozottsággal megállapíthatták, hogy a vizsgált nyelvjárasterület diftongus-állománya nemcsak középső nyelvállású hosszú magánhangzóknak megfelelő kettőshangzókból áll, hanem alsó nyelvállású rövid és hosszú magánhangzó megfelelőiből is.

KÁLMÁN BÉLA: *uq*, *ie* és *üe*-nek, illetőleg *üö*-nek jelöli az *ó*, *ő*, *é*-nek megfelelő diftongusokat: *zsiduqgomba*, *borsuq*, *örögzüed* v. *tiēlēnzüed*, *ragaduq* (MNy. XXXIII, 346); ugyanitt az *a* diftongust *oq*-val jelöli: *gyártyánfoq*, *kőimoqg*, *voqrībükkön*. Későbbi tanulmányában (MNy. XXXVIII, 211 kk.), az egységes átíráshoz alkalmazkodva az *ó*, *ő*, *é* diftongusainak jelölésére *uq*, *üö* és *iē*-t használ, pl.: *zohoguo* 'zapor'; *danguo*, *donguo*, *bunguoqogár* 'bagócs bögöly'; *essüö*; *gyiüplüö*; *csádiē* stb. (i. m.), az *a* diftongusra pedig *üā*-t, mert mint mondja: „ellenőrzés hiányában magam sem tudnám eldönteni, vajjon ilyenek hallottam-e, vagy pedig *qā*-nak . . .” (MNy. XXXVIII, 214). Pl.: *cuqpámfsüā*, *füāszin*, *süāri*. Utóbbi szó előfordul *sari* alakban is a Felső-Őrvidéken, Őrségben, Göcsejben és Hetésben. — IMRE SAMU is *üā*-val jelöli az *a* kettőshangzót (az *ó*, *ő*, *é*-nek megfelelő kettőshangzót *uó*, *üő* és *ié*-vel), pl. *füāeki* 'faeke'; *vüāri* 'varjú'; *gyūāz* 'gyom'; *üācci* 'mágneses'; *süāri* 'sarjú', és miképpen VARGA IGNÁC, úgy ő is diftongusnak jelöli az *az* mutató-névmás *a*-ját. Pl.: *üā n n y i gonā van*; *üā sz t*; *üā z o k r a* (A felsőőri földművelés); *jerre-ü ā r r a*, *ü ā m mögiē* (MNépn. III. 370). Ugyancsak *üā*-t találunk az azonszótagú *l* kiesésével keletkezett *ā*-k jelölésénél is, pl.: *kazüā*, *tavüā* (A felsőőri földművelés). Egyetlen bizonytalan példában esetleg az *ā* fordul elő diftongus alakjában: *Na hálā Istem müā mēkkapátok e kurumpit* (A felsőőri földművelés), ha a *mua* az IMRE SAMU többi felsőőri közlésében található *má* 'már' diftongusos alakja, és nem a *ma* szóé.¹²

¹⁰ Hiencek vagy heancok Vas és Sopron vármegye németajkú lakói. Eredetileg talán külön csoport, melynek főfészke az a szöglet, ahol Sopron és Vas m. Ausztriával határos.

¹¹ Ez a diftongálás figyelhető meg a soproni nyelvjárasterület németajkú lakosságánál a „poncihtereknél” is: *Vqata* (Vater) e *Gqans* (eine Gans) stb.

* A Felsőőr vidéki nyelvjárásban a névelő a közelre mutató névmásból (*e*, *ez*) fejlődött. (Szerk.)

¹² KÁLMÁN BÉLA az utóbbit tartja valószínűbbnek.

Ha eltérés is van az *a* diftongusok jelölésében az egyes feljegyzők között, és ha a nyugati nyelvjárásterület diftongusainak mai ismeretében nem is tudjuk eldönteni, hogy melyik tagjuk nyomatékos, és melyik a simuló, azt mindenesetre megfigyelhetjük, hogy a feljegyzők, illetőleg gyűjtők élesen megkülönböztetik jelölésükben az *a*, *e* kettőshangzókat az *ó*, *ő*, *é* diftongusoktól.

A *foa*, *fua*, *fóa* alakok a gyűjtők, illetőleg közlők egybehangzó véleménye szerint az *a* ($\sim \bar{a}$, $\sim \acute{a}$) diftongusos alakjai és nem az *ó* hangé.

Hogy ugyanazon nyelvjárásterületen ilyen ellentétes típusú kettőshangzók léteznek, arra BENKÓ L. hoz fel igen érdekes példaanyagot az Ecsedi láp környékéről, ahol még ugyanannak a középső nyelvállású hosszú magánhangzónak, az *é*-nek is, kétféle diftongus felel meg, aszerint, hogy az *é* nyílt *ē*-re vagy pedig zárt *ĕ*-re megy vissza (MNY XLVIII, 233).

Ha ugyanazon hangnak (*é*) kétféle diftongus megfelelője ilyen értékes hangtörténeti megállapításokra vezethette a kutatókat, akkor a vizsgált nyelvjárásterületen (Göcsej, Hetés, Őrség, Felső-Őrvidék) megfigyelt kétféle diftongus-jelölésnek is pontos hangérték-megkülönböztető szerepe lehetett a régebbi adatközlőknél, csak úgy, mint ahogy a maiaknál.

*

Eredményeimet abban foglalhatom össze, hogy a *fa* szónak sem az ómagyarban, de még az ősmagyarban sem volt *fó* (<**foy*) alakváltozata.

1. A finnugor és a samojéd nyelvekkel való egybevetés alapján ugyanis a *fa* szónak és vele rokon hangalakú, valamint azonos hangtani fejlődést mutató szavaknak fgr., illetőleg uráli alpalakjában a legtöbb esetben hosszú veláris magánhangzó vagy kettőshangzó (szórványosan rövid magánhangzó + β , γ , η mássalhangzó volt).

2. A nyelvtörténeti adatok sem bizonyítják a *fo* alak meglétét, mert az *o*-s alakok a helyesírás ingadozása folytán *ā* helyett kerültek bele a kérdéses adatokba.

3. A nyelvjárási adatok sem mutatnak *ó* diftongusra, hanem az *a* ($\sim \bar{a} \sim \acute{a}$) kettőshangzós alakjai a nyugati nyelvjárásterület peremvidékein, Göcsejben, Hetésben és Őrségben.

A. KÖVESI MAGDA

Über die Variante *fo* des Wortes *fa*

Verfasserin weist in ihrem Artikel auf eine frühere Behauptung von D. PAIS hin, nach der die altungarische Grundform des Wortes *fa*, *faɣ* > *foy* > *fó* gewesen wäre, und deren vor Flexions- und Bildungssuffixen erscheinende Nebenform *faa* > *fā* > *fá* auf den Wortstamm analogisch eingewirkt hätte, so dass statt der regelmässigen Stammform *fó*, die unregelmässige Form *fa* zustande kam.

Die Verfasserin versucht auf Grund der entsprechenden Belege aus den finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen, ferner der Beweise der ungarischen Sprach- und Orthographieforschung und Mundartenkunde festzustellen, dass das Wort *fa* weder in der altungarischen, noch in der urungarischen Periode eine Stammform *fo* (<**foy*) aufweisen konnte, da :

1. Die Belege der nächstverwandten Sprachen (und weiterhin des Samojedischen) beweisen, dass diejenigen Wörter, die ihrem Lautbestand und ihrer vermutlich lautgeschichtlichen Entwicklung gemäss, dem Worte *fa* nahe stehen (z. B. *szá-j* 'Mund'; *há-j* 'Fett'; *má-s* 'ander, sonstig' etc.) — in ihrer uralischen Grundform einen l a n g e n H i n t e r v o k a l (mundartlich einen Diphthong) oder sehr selten eine Verbindung von einem kurzen Vokal und Konsonanten (η , β , γ) aufweisen (z. B. *fa* ~ fi. *puu*, szam. *pea*, *fā*, *fē*; *száj* ~ fi. *suu*, szam. *sū*, *sō* 'Kehle' etc.)

2. Nach den Daten der ungarischen Sprach- und Orthographieforschung sind die angeführten *fo* Formen in den ungarischen Urkunden (z. B. 1335: *hassufo* 'Lindenbaum'; 1323: *magalfou* 'Steckeiche') Ergebnis orthographischer Schwankung, die zur Zeit der mit einander kämpfenden und einander kreuzenden Lautentwicklungsprozesse (Regression, Labialisation, Verschiebung des Öffnungsgrades) — das gesetzmässige *a* oft durch *o* ersetzt hat.

3. Die mundartlichen Belege, die aus der Entstehungsgegend der angeführten urkundlichen Belege stammen (*fua*, *foa*, *fóa* aus Hetés; *fua* aus Órség) sprechen auch nicht für einen *ó* Diphthong, sondern für eine später entstandene Diphthongierung der *a* ~ (*ā* ~ *á*) Laute.

A. M. KÖVESI

Telek

1. *Telek* szavunknak 1. 'földrész, földterület, birtok' és az ezekhez kapcsolódó jelentésárnyalatai mellett 2. 'kötél, szíj' jelentése is van. E jelentések között nagy eltérés mutatkozik, mégis már BUDENZ egy tőből származtatja őket. Mégpedig a kötél, zsinór jelentés alapján ajánl finnugor etimológiát. A szó földterület jelentésének kialakulására vonatkozóan FÁBIÁN ISTVÁN véleményét fogadjuk el, aki szerint a „telkeket kötéllal is szokták mérni, a bizonyos földterületet is a mérő „telek(strick)”-től is el lehetett nevezni, úgy mint néhutt a *hold*-földet *láncz*-földnek vagy egyszerűen *láncz*nak nevezik” (MUSz.). BUDENZ a z. *köl*, v. *kuali*, oszTB. *kel*, finn *köyte*-, észt *köiz* 'strick' szavakkal veti egybe a magyar kifejezést. Bár SETÁLÁ a kezdő mássalhangzó miatt kétségbe vonja BUDENZ etimológiáját (NyK. XXVI, 392), a Magyar Nyelv I. még elfogadja (240). Később GOMBOCZ az ismeretlen eredetű szavaink közé sorolja (vö. NyK. LI, 300).

BÁRCZI elképzelhetőnek tartja FÁBIÁN véleményét, mely szerint a 'zsinór, madzag' jelentésű *telek*-ből fejlődött a 'terület' jelentésű *telek* szó. Finnugor eredeztetését azonban nem fogadja el, s így ismeretlen eredetűnek minősíti a szót (SzófSz.). Kétségtelen, hogy a középkor folyamán mérték kötéllal a földet. Erre vonatkozóan számos adatot hoz újabban BELÉNYESY MÁRTA (Ethn. LXVI, 57 kk.) és PAPP LÁSZLÓ (Nyr. LXXX, 240—41). Az adatok azonban főként a XIII—XIV. sz.-ból valók, szavunkra pedig már 1095-ből van adat: *theluch* (OkI Sz.), és minden valószínűség szerint már korábban is ismerték, használták őseink. Az pedig nem valószínű, hogy a magyarság mai hazájába kerülése után közvetlenül (X. sz.) már mérte volna a földet. Véleményünk szerint a földmérést a falvak kialakulása, majd pedig a feudális keretek hozták magukkal a XII. sz.-tól kezdődően.

PAIS DEZSŐ egyik tanulmányában megjegyzi, hogy a *telek*-a *telik*, *tölt* igék családjába tartozik (MNy. XXX, 40). PAIS szerint a *telek* „folyóhordalék által feltöltött földet is jelent” (Szóbeli közlése alapján idézi BELÉNYESY MÁRTA, Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez . . . Bp. 1948. 18 l. A továbbiakban: Adatok . . .). BELÉNYESY elfogadja PAIS véleményét, s megállapítja, hogy a *telek* 'földterület' jelentése kialakulásának alapja a feltöltődés folyamata lehetett, ugyanis a jóságok trágyázása, folyóvíz hordaléka stb. által feltöltött földet vonták be először a művelésbe. Ezen túlmenően, mivel a *telik* — *tölt* szavak finnugor eredetűek, és a nomád téliszállásokra jellemző a vízközelség is, nem kis merészséggel kijelenti, hogy „egy az őshazából

hozott földművelési eljárást kell felismernünk a telkek mögött” (Adatok . . . 24). BELÉNYESY újabb tanulmányában is ennek az etimológiának alapján jár el (Ethn. LXV, 394). Ellene szól azonban ennek az elméletnek az, hogy a jószágok „állítására” általában nem lapos nedves helyet, hanem víz közepében, de kiemelkedő száraz részt keresnek a pásztorok. A *telek* tehát már akkor „feltöltött” volt, amikor a jószágokat odahajtották, a feltöltődés tehát nem azután történt meg. A trágyafelhalmozódás sem lehetett olyan nagy mértékű, hogy ez, mint feltöltődés legyen a névadás alapja. A PAIS professzor által említett jelentés is valószínűleg azért alakult ki, mert a telkek víz mellett voltak. Továbbá okleveles adataink szerint a *telek* kiemelkedést is jelentett: Vallem que wigariter *Telek*-alya welgh dicitur; Peruenit in vallem *Thelek* ueulg dictam (Oklsz.).

BENKŐ LORÁND szintén PAIS nyomán úgy véli, hogy a *telek* valóban a *telik* — *tölt* igék családjához tartozik, azonban nem deverbális származék, hanem egy **tel-* névigezőnek *-k* denominális képzős származéka. A **tel-* névszói töve megtalálható a *Csoktele* 'Csok földje, Csok birtoka' határrésznév utótagjában. Tekintettel arra, hogy csupán ez az egy adata van, a kérdést nem tekinti lezártnak (MNy. XLIII, 207). PAIS, BELÉNYESY és BENKŐ a *telek* 'kötél, zsinór' jelentéséről nem szólnak, valószínűleg azért, mert nem tartják egy töről származónak az eltérő jelentéseket. •

Más úton indul el RÁSONYI LÁSZLÓ (NyK. LI, 299—302). Ő török eredetűnek véli szavunkat. Több török nyelvből kimutatható *täl- tel- til-* 'hasítani, lyukasztani' igéből származtatja. Mégpedig ennek az igének partic. perf. passivi származékából, melynek van 'kihasított, kivágott' jelentése: kips. *tälük* 'lyuk', óoszm. *delük, delik* 'Loch', anatóliai *dilik* 'kihasított', s végül ide tartozik ez a feryanai, dželalabadi szó: *telak*, melynek jelentése: távol levő, határozott tulajdont képező területrés. *Telek* szavunk másik jelentéséről RÁSONYI nem ír.

2. Véleményünk szerint a *telek* szó két eltérő jelentését lehet egy tőből magyarázni, azonban nem a BUDENZ által járt úton kell elindulnunk. A ma már oly távol eső két jelentés valamikor egy töről származott, s ezt a kiinduláshoz szolgáló jelentést RÁSONYI fentebb idézett etimológiájában véljük felfedezni. A RÁSONYI által ajánlott eredeztetésből könnyen megmagyarázhatjuk szavunk minden jelentésárnyalatát is.

A *telek* szó eszerint 'kihasít, kimetsz, lyukaszt' jelentésű ige származéka, amely igének igen kiterjedt családja megtalálható a különböző török nyelvekben. A törökben van a szónak, amint már az előzőekben láttuk, határozott tulajdont képező földterület jelentése is. Nekünk azonban, hogy a magyarban megtalálható két jelentés magyarázhatjuk, nem ebből az értelmezésből kell elindulnunk, nem is a 'kihasított, kivágott' jelentésből, hisz ebben az esetben a magyarságot kétnyelvűnek kellene feltételeznünk (bár ez a nép egyes rétegeit illetően nem elképzelhetetlen), hanem egy általános 'szelet' jelentésből. Ennek az általános 'szelet' jelentésnek meglétét támogatja a középt. *tilim* 'Fleischschnitte, hússzelet' is, a csag. *tilim*-nek pedig egyenesen ilyen általános 'valamiből kivágott szelet, hosszúkás szelet, töredék' jelentése van (vö. NyK. LI, 300). Egy ilyen általános 'szelet' jelentésű szó átvételéből könnyen magyarázhatjuk mind a földterület, mind pedig a szij értelmezés kialakulását. A földterület is, a szij is szelet, de az egyik összefüggő földterületből, a másik pedig bórdarabból *kihasított* szeletet jelent.

Magyarázatunkat támogatja a vándorlások korabeli magyarság életmódja. Kétségtelen, hogy a vándorló magyarság főfoglalkozása az állattenyésztés volt, de ismerte már a földművelést is. S szókincsünk tanúsága szerint a földműveléssel éppen a törökök révén ismerkedtünk meg. *Búza, árpa, eke, sarló, tarló* stb. szavaink török eredetűek. A vándorlások magyarja tehát már, a maga módján, művelte a földet, termelt rajta, így nagyon valószínű, hogy nevet is adott annak a területnek, amit megművelt. S hogyan nevezte el? Annak a népnek a szavával, amely a földműveléssel megismertette. A török etimológiát ebből a szempontból tehát elfogadhatjuk. Mivel azonban az állattenyésztést is jórészt a törököktől vettük át, így a *bocskortelek, ostortelek* kapcsolatokban előforduló szíj jelentésű szó török eredete szintén érthető és természetes.

3. Az *ostortelek, bocskortelek* elnevezésekben azonnal érthető a névadás, azonnal elővillan az elnevezés alapjául szolgáló szemlélet is, a nagy bőrdarabból kihalított szíj: a *telek* 'szelet'. A másik esetben a szemlélet alapja az összefüggő, szemmel be nem látható füves pusztá volt, melynek végtelenbe nyúló egyöntetűségét, valóban csak az bontotta meg, hogy az ember kihalított belőle egy-egy darabot valamilyen célra: gulyaállásnak, ideiglenes letelepülésre stb. A pusztából így kihalított darabok valóban szeleteknek tűnhettek a steppe végtelenjében.

A XIII. században olyan helyet jelentett a szó, ahol valamilyen hely (akol, karám) volt a jószágok számára (Adatok . . . 31). A népnelvben ma is megtalálható a szónak a jószágok szállására vonatkozó jelentése. VERES PÉTER szerint a *telek* igazi jelentése az ő falujában található meg: gulyaállásnak körükerített, sövényvel övezett földdarab (Magyar Csillag 1942; vö. MNy. XLII, 38). Erdélyben disznóolat is jelent (MTsz.).

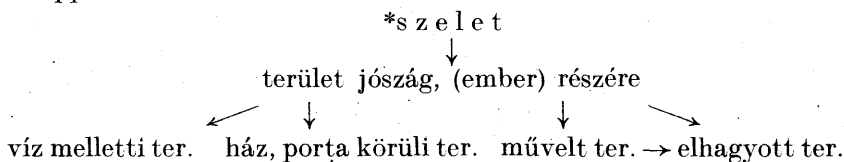
A *telek* szó művelésre használt földterület jelentésének kialakulása érthető, minthogy az első kezdetlegesen megművelt földek a telephelyek, szállások körül keletkeztek. Még a XIII. században is olyan művelt területet neveznek teleknek, amelyen állatokat is tartottak (Adatok . . . 52). BELÉNYESY határozottan megállapítja, hogy „. . . az első szántóföldeket mindig a telelők helyén törték fel” (uo.). Ma is általános jelentése a szónak a házhoz, portához tartozó földterület. GYÖRFFY ISTVÁN Kisázsia északi partvidékéről azt közli, hogy nyáron az üresen maradt aklokban, és környékükön különböző termékeket termelnek, míg nyári szállásukról visszatérnek a jószágok, s ismét el nem foglalják helyüket (Ethn. Ért. 1926. 121 l.; vö. Adatok . . . 20). A szavunkra vonatkozó első adat is (1905) a jószágok állására utal: *Inde ad culmen uadit quod uocatur chigisti a quo per medium ruris quod dicitur theluch itur ad lupinum montem* (Oklsz.). A *telek* itt a művelt terület egy részét jelenti csupán, valószínűleg azt a helyet, ahol a jószágok szállása volt. Egyes vidékeken a *telek* ma is csak a határ egyes részeit jelenti (MTsz.). „Ezek leginkább olyan legelődarabokra vonatkoznak, melyeket az állatok állása, karámja körül felgyülemlett állati trágya szinte teljesen beborít, feltölt” (Ethn. LXV, 394).

A telkek a magyarság életmódjának megfelelően víz mellett keletkeztek. Víz feltétlenül szükséges volt jószágok, emberek részére egyaránt. Annak nyomát, hogy a telkek víz mellett voltak, megtalálhatjuk a szó jelentésárnyalataiban. Számos adatot hoz erre BELÉNYESY a XII—XIII. századból (Adatok . . . 18). De nemcsak a régiségben találhatunk ilyen példákat, a

népnyelv is őriz idevágó adatokat. TIKOS BÉLA a Hortobágyról közli, hogy a *telek* olyan összefüggő jótalajú területet jelent, amelynek egyes részei koratavasszal víz alá kerülnek, „de a víz hamarosan lehúzódik a *fokokba, laposokba, fenekekbe, erekbe*” (Nyr. LXXV, 345). Nyilvánvaló, hogy ezeken a helyeken nagyobb vízállások voltak talán még nem is olyan régen. A karcagi határban pedig mindenképpen víz mellett levő területet jelent a *telek* (Föld és Ember, 1921. 62 l.).

A lakosok továbbvándorlásával ezek a területek elhagyottá válnak. Mivel a magyarság mai hazájában is folytatta egy ideig vándorlásait, továbbá a művelésre fogott földeket célszerű volt váltogatni, így érthető, ha korai okleveles adataink már elhagyott területeket neveznek *telek*nek (Adatok... 31—3). A mai népi elnevezések között is vannak hasonló adatok. GYÖRFFY ISTVÁN a karcagi határból közli a következőket: „A *telek* elnevezés egykori emberi lakóhelyet jelöl, mely természet szerint árvízmentes helyen vagy részben árvízves helyen, de mindenesetre víz közelében van. A *telek* többnyire elpusztult falvak, szállások, ritkábban csárdák, újabban tanyák helyei” (Föld és Ember 1921. 62 l.).

A földterületre vonatkozó különböző jelentések kialakulását a következőképpen lehet szemléltetni:

4. Talán már elől fel kellett volna tüntetnem, hogy szavunknak van harmadik jelentése is: 'trágya'. Erre Kiskunhalas határából (MTsz., MNy. XXIV, 136), Kunmajsáról, Szegedről (MTsz.), Ada vidékéről (Nyr. XXVII, 413) van adatunk. Már a múlt században is közölnek ilyen adatot Csongrádból (Új M. Múz. 1850—1. I. 374; vö. Adatok... 30). Ez a jelentés eléggé távol esik a másik kettőtől, azonban ez az előzők egyikéből, a földterület jelentésből fejlődött tovább, így célszerűbb volt különválasztani. Az előbbieket alapján már könnyen megállapíthatjuk, hogyan fejlődhetett ki szavunknak ez az értelme. Ahol a jószág állt, arról a területről nevezték el azt, ami a területen található volt: 'terület a jószágok szállására' → 'trágya'. A *ganaj* stb. szavak kerülésére való törekvés is elősegíthette ezt a jelentésváltozást. A jelentésváltozás folyamata: *szelet → terület jószág részére → trágya. A *telek* 'trágya' szóból képezték azután tovább a *teleköz* 'trágyáz', *teleköl* '1. trágyáz, 2. ganajjal beken' (MTsz.), stb. kifejezéseket.

5. A madzag, zsinór jelentésű *telek* csak későn bukkan fel nyelvtörténeti adatainkban. A NySz. a XVIII. századból hoz adatokat a *telekes bocskor*-ra. Hasonlóképpen a XVIII. század első feléből van adatunk a *telekes ostorra*: „egy *telekő ostor*” (MNy. VII, 278). Az OklSz. 1522-ből közöl *Thelekes* tulajdonnevet, amely feltehetőleg ebből a jelentésből alakulhatott ki. Az, hogy aránylag ilyen későn bukkan fel szavunk ebben az értelmezésben, nem jelenti azt, hogy korábban nem ismerték. Az *ostortelek* vagy a *bocskortelek* korántsem képviselt olyan értéket, mint névrokonuk, nem volt érdemes írásba foglalni nevüket, így érthető, hogy nem szerepelnek az oklevelekben. Ez a magyarázata annak is, hogy az ország egyes vidékein már nem ismerik a szót, s más

elnevezést használnak a fogalom jelölésére. A szlovákiai Izsapon az *ostortelelek* neve: *tócx, tőty* (MNY. I, 505), Zsitvabesenyőn: *kengyē* (uo. 217), Nagyölveden: *konty* (uo. 218). Nagyölveden még idegen szóval *trputyinā*-nak, Vágán pedig *trupátyinkā*-nak nevezik (uo. 505).

A legtöbb helyen azonban ismerik szavunkat ebben a jelentésben is. A MTsz. számos adatot hoz az ország különböző részeiből mind a *bocskortelelek*-re, mind az *ostortelelek*-re. A *bocskortelelek* az a szíj, amellyel a bocskort összefűzik. Csík megyében a *telek* a bocskor orra tövében levő ráncot jelenti (Nyr. XXXII, 406). Valamikor ezt a ráncot vékony szíj helyettesíthette. Az *ostortelelek* jelentését az MTsz. így határozza meg: „kettős szíj v. madzag, a mellyel az ostort v. a korbácsot a nyélre rákötik”. HERMAN OTTÓ rajzon is szemlélteti a telkes ostort (MNY. I, 187). LAMBRECHT KÁLMÁN a magyar szélmalomról írt tanulmányában közli Fülöpszállásról, hogy a *garat telke* a lisztesláda fölött pálcára erősített madzag, amellyel a kisgarat magasságát szabályozzák (Ethn. XXII, 290).

A *telek* 'madzag, zsinór' jelentése így alakulhatott a nyelvtörténet során a rendelkezésünkre álló adatok alapján:

*szelet → børszelet, szíj
}

 a bocskor orra tövében levő ránc
 madzag, zsinór

6. Alaki szempontból is meg kell vizsgálni szavunkat, hogy a két jelentéshez kapcsolódó hangsorok között nincsen-e olyan eltérés, amely lehetlenné tenné a szavak egy töről való származtatását.

Telek 'földterület' első adatai a XI—XII. században *teluk* formában jelentkeznek. A XIII—XIV. században a *teluk* mellett már a *telek*-et is megtaláljuk. A XIV. század végétől pedig csak a *telek* fordul elő (OkISz.).

A két forma kialakulása könnyen magyarázható a törökből átvett *telik*-ből. A korábban meginduló labializálódási folyamat hozta létre az *ü*-s változatokat, egyes helyeken azonban egy ideig megmaradt az *i*-s alak, majd ebből nyiltabbá válással lett a *telek*. Ez azután diadalmaskodott az egész nyelvterületen, elterjedését elősegíthette gyakori használata. A *telek* 'szíj, madzag' jelentésű szó érthetően már első adataiban is *e*-vel fordul elő.

A szóvégi mássalhangzót illetően már nagyobb az eltérés a két szó között. A szíj stb. jelentésű szónak van több alakváltozata, bár leggyakrabban ez is *telek* alakú (vö. MTsz.; Ethn. XII, 290; MNY. I, 187; XIX, 98; Nyr. XXXII, 406). A sok alakváltozat természetes, hisz míg az előző jelentésben már a XI. századtól leírták, s ezzel elősegítették a szó állandó képeinek kialakulását, addig ebben az esetben ilyen állandósító erő nem működhetett közre. Itt sincs azonban olyan eltérés a két szó között, amely egy töről való származtatásukat kétséggé tehetné.

A MTsz. több helyről közöl *telleg* 'szíj stb.' alakot. Szóvégen gyakori a *k ~ g* váltakozás, de ez nemcsak ebben a jelentésben, hanem a másikban is megvan a régiségben: 1211: *Zegthelegu, Telug* (OkISz.). A *k > g* változás intervokális helyzetben ment végbe, és onnan önállósulhatott a nyelvjárási *g* végű forma.

Néhányszor a *g* előtt *n* is előfordul: *teleng* 'szíj stb.' (MTsz.). Erre a másik jelentésben nincs adatunk, bár BEKE ÖDÖN a Pápa vidékről közöl *teleng ~ telenk* adatot jelentés nélkül (NyF. XVII, 10). D. BARTHA KATALIN

„Az *-ng* gyakorító képző keletkezése” c. tanulmányában (MNY. LI, 24—32) megállapítja, hogy az *-ng* végű igék egy részében az *n* elem analógikus alakulás, pl.: *bolyog* > *bolyong*, *borog* > *borong* stb. Kétségekívül az *-ng* végű szavak hatására került szavunkba is az *n*: *teleg* > *teleng*. Innen azután a *-k* végződés elé is behatolt: *telenk*.

Nyelvünkben az *l* geminációja gyakori magánhangzóközi helyzetben. Mindkét jelentés alakváltozatai között megvan a *tellek* (MTsz.).

Ezekon kívül a MTsz. még egy változatot ismer: *telep*. Ez is előfordul mindkét jelentésben, valószínű, hogy a *telepedik*, *telepszik* stb. hatására fejlődött ki ez a forma, először talán a földterület jelentésben, s innen terjedt el a másikon is. Földterület jelentésben Erdélyben fordul elő szavunk, a másikon Borsod megyéből került elő (MTsz.), így az a gondolat is felvetődhet, hogy olyan hangváltozásról van szó, amely a jelentéstől függetlenül a nyelvterület különböző részén ment végbe.

Amint látjuk, ellentmondó alakváltozatokat nem találtunk a rendelkezésünkre álló adatok között.

7. Végül megállapíthatjuk, hogy RÁSONYI fentebb idézett etimológiájából kiindulva *telek* szavunk összes jelentésváltozatának kialakulását meg tudjuk magyarázni. A többi etimológia elfogadása esetén ezt nem tehetnénk meg. Szavunk alakváltozatainak vizsgálata sem mond ellent a szócsalád közös eredetetésének. Így tehát nagy a valószínűsége annak, hogy közel járunk az igazsághoz, amikor *telek* szavunk török eredetét valljuk.

JAKAB LÁSZLÓ

Telek

En partant de l'étymologie turque de RÁSONYI (NyK LI, 299—302), on peut expliquer chacun des trois sens du mot *telek*: '1° territoire, 2° engrais, 3° courroie, ficelle', autant que les nuances de signification qui s'y rattachent, — ce qu'on ne saurait faire en adoptant une des étymologies jusqu'ici proposées. Les variantes des mots ne s'opposent pas non plus à faire dériver les différents sens d'un même thème commun.

L. JAKAB

A finn nyelv jellemzése*

A finn nyelvnek az összehasonlító vizsgálódás számára talán leginkább szembeötlő sajátossága egy bizonyos terjengősség, elsősorban szavainak terjedelmes volta. Csak a két honi nyelvet kell összevetnünk egymással, rögtön észrevehetjük, hogy a svéd az általános benyomást tekintve rövidebb szavú, kifejező eszközeinek részleteire nézve mintegy átütőbb erejű. Gondoljunk pl. a dátum kifejezésére. Ami svédül: *den tjugofemte mars nittonhundrafemtiofya*, az finnül úgy hangzik, hogy: *kahdentenakymmenentenäviidentenü päivänä maaliskuuta tuhatyhdeksänsataaviesikymmentäneljä* '1954 március 25-én'. Mindkét nyelv kifejezésében egyformán négy szó van, de a finnben ez leírva összesen 86 betűt és 34 szótagot foglal magában, a svédben ellenben csak 39 betűt és 13 szótagot. A magyarban a megfelelő számok: 44 betű és 17 szótag. A svéd nyelvű dátumkifejezés betűinek száma tehát a finn megfelelőének csak 43%-a, s a szótagszám a finn szótagszámnak csupán 38%-a.

Egyetlen példa alapján nyert százalékszámoknak természetesen nem tulajdoníthatunk valami túlságosan nagy bizonyító értéket, kivált ha számnevekről van szó, amelyek történetesen a finnben még saját szavainak zsinórmértéke szerint is roppant nehézkes szerkezetűek. De bizony a -szélesebb körű statisztika is ugyanebbe az irányba mutat. Nem ismerek egyetlen olyan európai nyelvet sem, amelyben Máté evangéliuma fordításának szótagszáma megközelítőleg is akkora volna, mint a finnben. A finn ugyanis itt hét nyelv statisztikájában 40 és fél ezer viszonyszámmal vezet, míg a svéd megfelelő szótagszám 39, a német 33, az angol csak 29 s a kínai csupán 17 ezer. S míg a finnben egytagú szó csak 50 körül van, addig a németben és kivált az angolban ezrivel vannak ilyenek.

Figyelmet érdemel továbbá az a tény, hogy a finn ebben a vonatkozásban még saját rokon nyelvei közt is kivételes helyzetben van. Így például a finnségi nyelvek közül csak a kis vót hasonlít nagyjában a finnhez, az összes többi ún. közeli rokon nyelvek rövidebb szavúak, mint a finn. A távolabbi rokon nyelvek közül pedig csupán a lapp emlékeztet a maga teljesebb alakjaival a finnre, másutt pl. a mi kéttagú szavaink etimológiai megfelelői általában egytagúak, pl. : cser. *ì* = f. *ikä* 'kor, életkor', *jal* = f. *jalka* 'láb', *jär* = f. *järvi* 'tó'; votj. *ki* = f. *käsi* 'kéz', *šin* = f. *silmä* 'szem', *ju* = f. *joki* 'folyó'; magy. *ad* = f. *antaa* 'adni', *fi* = f. *poika* 'fiú, fia', *jal* = f. *pato* 'gát'.

* A debreceni egyetemen 1956 szeptemberében elhangzott előadás.

Mivel a kutatás meggyőző módon bebizonyította, hogy a megfelelő szavak a finnugor alapnyelvben kéttagúak voltak, láthatjuk, hogy a finn konzervatívabb nyelvrokonainál, s hogy az évezredekkel ezelőtti hangszerkezetet aránylag épen őrzik mind a mai napig. Minthogy nyelvünk természetesen éppoly takarékosan bánt az ún. jövevényszavakkal, mint saját szavaival, megérthetjük azt az érdeklődést, amelyet az indoeurópai nyelvek kutatói tanúsítanak pl. a finnbe vándorolt régi germán kölcsönzők iránt: ezek ugyanis nyelvünkben egypár évezreden át majdnem eredeti alakjukban őrződtek meg, míg ellenben a megfelelő szavak magukban az átadó nyelvekben ugyanezen idő alatt alaposan megváltoztak. Közismertek az olyan példák, mint finn *kuningas* = ném. *König* < ősgermán **kuningaz*, melynek megfelelője pl. a mai angolban *king* alakban jelentkezik, azaz elvesztette szótagszámának kétharmadát és eredeti hangjainak 50%-át; továbbá finn *tanhua* < germ. **tanhu*, amelyből való a mai svéd nyelvjárási *tå* 'marhajárás, baromudvar'. Nem hiába mondták tehát, hogy az ősgermán szavak a finnbe való átkölcsönzésük után úgy megőrződtek a hangtani változástól, mint ahogy a mocsárba süllyedt fa megőrződik a korhadástól.

A nyelvkutatás ez ideig nem volt képes megfelelni arra a kérdésre, hogy honnan van a finn nyelvnek ez a rendkívüli hangtani konzervativizmusa. Viszont rá tudunk mutatni nyelvünk fonetikai rendszerében egyes olyan tényezőkre, amelyek a maguk részéről közreműködtek abban, hogy pl. egytagú szó olyan kevés van nyelvünkben. Egyik ilyen tényező a finn mássalhangzók csekély száma. A finn magánhangzók száma nagyjában ugyanaz, mint általában Európa többi nyelveiben (8), viszont csak 13, vagy ha nem vesszük figyelembe a mesterséges *d* hangot, 12 külön mássalhangzója van, míg pl. a svédben kb. 50%-kal több, vagyis 19, távoli rokon nyelvünkben, a magyarban pedig éppenséggel 24, azaz 100%-kal több mássalhangzó van. A finnben még az amúgy is csekély számú mássalhangzók felhasználásához is hozzájárul az a hangrendszerben gyökerező korlátozás, hogy semmiféle szótang nem kezdődhetik két, még kevésbé három mássalhangzó kapcsolatával. Ilyenféle korlátozás — tudjuk — teljesen ismeretlen pl. a germán nyelvekben. Így már pusztán számtanilag is érthető, mily nagy mértékben csökkentik az efféle körülmények az elméletileg egyébként lehetséges egytagú szavak számát a finn nyelvben.

Hagyjuk el most egyelőre a szavak terjedelmes voltának kérdését, és vizsgáljuk meg a finn nyelv hangszerkezetének bizonyos más jellegzetességeit. Kapcsolatban van a finn mássalhangzók csekély számával a finn nyelv néhány legfontosabb mássalhangzójának fonetikai különlegessége.

Minden olyan külföldi, akinek csak valamennyire is dolga akadt a finn nyelvvel, észreveszi, hogy a finn nyelv *s* hangja feltűnően különbözik pl. a svéd, a német, az angol és a francia *s*-től. A finn *s* ugyanis mintegy vastagabb, aztán lanyhábban sziszegő és nagyobb nyelvszatórnával képzett, mint más nyelvek élesen sziszegő, szűkebb résű *s* hangja. Innen van, hogy a finn nyelvi *s*-et az idegen füle gyakran inkább *š*-nek hallja (tehát olyan hangnak, amilyen-nel a magyar *sor* kezdődik). *Š* hangunk eme különleges voltának oka éppen az a körülmény, hogy nyelvünk hangrendszeréből hiányzik az *s*-nek minden más említett nyelvben meglévő párja: az *š* sziszegő. Ugyanis minden nyelv hangrendszerében fontos szerepet játszanak az ún. fonológiai ellentétpárok. A magyarban pl. a *szó* és *só* szavak jelentéskülönbsége kizárólag a szókezdő mássalhangzó különböző voltán alapszik. Természetesen ilyenkor ezt a különb-

séget azzal igyekeznek a beszélők erősíteni, hogy azt a fontos kezdő mássalhangzót mindkét szóban a lehető legeltérőbben ejtik. Ilyen módon automatikusan eljutottak oda, hogy az *s* artikulációját szűkítették, az *š* artikulációját pedig tágították. Az eredmény egyfelől az *s* éles sziszegése, másfelől az *š* képzésmódjának olyan tágulású volta, hogy ezt a sziszegőt különösen a svéd beszélő ejtésében csaknem inkább *h*-nak fogja fel a finn ember füle, mint *š*-nek. Hasonló folyamat ment végbe mindazokban a nyelvekben, amelyeknek rendszerébe beletartozik mind az *s*, mind pedig az *š*. Mivel azonban a finnből jelenleg hiányzik az *š* sziszegő, *s* így nincs szükség afféle megkülönböztetésre, ennél fogva a finnek a maguk *s* hangját a legkisebb ellenállás törvényének értelmében a lehető legkisebb energia felhasználásával, ti. tág artikulációs nyílással és lanyha sziszegéssel ejtik. Azt mondtam, hogy a finnből *m* a hiányzik az *š* hang. Néhány ezer évvel ezelőtt azonban valószínűleg még megvolt őseink nyelvében, *s* nyilvánvaló, hogy abban az időben az *s* is magájában ugyanolyan éles típusú volt a finnségi alapnyelvben, mint a mai általános európai *s*. Miután azonban nyelvünkől eltűnt az *š* — úgy, hogy *h*-vá változott, amelyet már nem fogott fel a nyelvtudat az *s* ellentétpárjának, akkor az *s* hangunk kezdett szabadon fellazulni *s* a mai sajátos *s*-szé eltolódni.

Elvileg az *s* jellegzetességéhez hasonló módon magyarázható a finn zöngétlen *k*, *t* és *p* hangok különleges volta is. Mivel ezeknek hiányzik a zöngés ellentétpárjuk, a *k* mellől a *g*, a *t* mellől a *d*¹ és a *p* mellől a *b*, más nyelvekkel ellentétben nálunk nem volt semmi szükség fokozni a zöngétlen és a zöngés zárhangok sorának különbségét; ez a szükség fejlesztette ki pl. a germán nyelvekben a robbanásszerűen felpattanó *k*, *t*, *p* explozívákat. Ezzel szemben a finn beszélők annyira mehetnek, hogy a zöngétlen *k*, *t*, *p*-t magánhangzók közt — kezdő és végső mozzanatokban — kissé zöngésen ejtik, amint azt az eszközfonetikai görbék mutatják; ennek viszont az lett a következménye, hogy a finn *k*, *t*, *p* egyszerű zárhangokat a germán fül rendkívül lágynak hallja. Nem csoda hát, ha a svéd írnokok a középkorban és az újkor elején a finn nevek leírása alkalmával a mi *k*, *t*, *p* hangjainkat a régi oklevelek tanúsága szerint sokszor *g*, *d*, *b* betűkkel jelezték.

Ezek a fonetikai tények önmagukban jelentékteleneknek tűnhetnek fel, gyakorlati jelentőségük azonban mindjárt felnagyítódik, mihelyt a finn ember idegen nyelvet kezd beszélni. Az *s* és *š*, valamint másfelől pl. a *k* és *g* egymástól való éles elkülönítése Európa legtöbb nyelvében nagy fontossággal bír. A finn embernek tehát, ha kielégítő módon akarja ejteni az idegen nyelveket, tudatosan meg kell változtatnia megszokott artikulációját — legalábbis az *s*, a *k*, a *t* és a *p* pontjain. S az ejtésnek ilyen árnyaltszerű megváltoztatása sokkal nehezebben mehet, mint valamely egészen új, régebből ismeretlen hangnak a megtanulása, amelynek helyes elsajátítását semmi megrögzött szokás nem zavarja.

A szegény mássalhangzórendszerhez képest egészen más képet nyújtanak a finn nyelv magánhangzói. Amellett; hogy ezeknek abszolút száma azonos más nyelvekével, még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a magánhangzók viszonylagos használata a beszédben rendkívül bőséges. A statisztikai számítások azt mutatják, hogy a finnben 100 magánhangzóra csak 96 mássalhangzó használata esik, míg viszont néhány más nyelvben 100 vokálisra száznál több mássalhangzó esik:

¹ Itt még egyszer megjegyzem, hogy a finn köznyelv mai *d*-je mesterséges hang, *s* még nem volt ideje hatást gyakorolni a beszélt nyelv rendszerére.

az olaszban	108	az oroszban	150
a spanyolban	122	a svédben	161
a magyarban	141	a németben	177
a franciában	141	a csehben	188

Számítások mindössze 16 nyelvből állanak rendelkezésemre, s mindezek közt a finn áll az első helyen magánhangzógazdagság dolgában, s a finn az egyetlen olyan nyelv, amelyben a mássalhangzók használata ritkább, mint a magánhangzóké. A megvizsgált nyelvek közt ebben a vonatkozásban az olasz áll a finnhez legközelebb, de még ebben is a magánhangzók viszonya a mássalhangzókhoz 100 : 108, úgyhogy még itt is kissé kevesebb magánhangzót használnak, mint mássalhangzót. Ha most már tudjuk, hogy az olasz nyelv éppen magánhangzókban való gazdagsága miatt az általános közfelfogás szerint zeneileg rendkívül hangzatos, éneklésre alkalmas nyelv, minden énekművész eszménye, akkor a most bemutatott számadatok alapján megállapíthatjuk, hogy a finn nyelv ebben a tekintetben nemcsak hogy az olaszhoz fogható, hanem azt világosan meg is előzi (hogy úgy mondjuk, 96 ponttal az olasz 108 ellenében). A többi nyelvek annyira elmaradnak mögöttük, hogy pl. a svéd és a német nyelv mássalhangzóteltettsége kb. 60—70%-kal nagyobb, mint a finné. Túlás nélkül mondhatjuk tehát, hogy a finn nyelv hangszerkezetére nézve a lehangzatosabb nyelvek közé tartozik, a 16 legismertebb európai nyelv közt egyenesen a lehangzatosabb.

A finn nyelvnek magánhangzókban való bősége s ezzel együtt a mássalhangzók említett laza artikulációja és a mássalhangzókapcsolatoknak csekély száma magyarázza meg azt, hogy egész hangrendszerünknek alapvető vonása egy bizonyos feszítetlen könnyűéjtés, hogy úgy mondjuk : fonetikai kényelemszeretet. Van olyan vélemény, hogy a finn beszélőt általában jellemző halk hanghasználat, az alacsony hangfekvés, a kis hangközök, az érzelmi nyomatékolás enyhésege, a szájnýilásnak az ajkak takarékos mozgásából adódó aránylag szűk volta s mindezek következményeként a finn-nemzeti szégyellős motyogó beszédmód közvetlenül népünk vérmérsékletében leli magyarázatát. A svéd pl. — Hugo Bergrothnak, a „Finlands-svenska” c. mű írójának megjegyzése szerint — egyrészt vérmérsékletére nézve élénkebb, másrészt magabiztosabb, gyakran pózoló, a finn viszont hozzá képest halk szavú, zárkózott, igénytelen, túlságosan lassú ahhoz, hogy koturnusban lépkedjen. Mindez talán — úgy lehet — meg is állja a helyét. Azonban bizonyára helyénvaló arra is figyelmeznii, hogy a finn nép beszédstílusának renyhe összhatása a finn nyelv saját hangszerkezetében is gyökerezik. Ez ugyanis enyhén artikulálva is aránylag hangzós jelrendszer, s mint ilyen rendkívül kis erőfeszítéssel lehetővé teszi a helyes megértést és meghallást. A svéd finnugrista, Björn Collinder professzor mesélte, hogy Észak-Svédországban, ahol a köznép emberei is folyékonyan beszélnek három nyelvet : a finnt, a svédet és a lappot, a finnról azt tartják, hogy azt „könnyű beszélni”. Ez talán ösztönös felismerése a nyelvünk fonetikai szerkezetébe bizonyíthatólag is beletartozó sajátosságának. Valószínű, hogy ha valaki a franciát olyan renyhe kiejtéssel beszélné, mint ahogy sokszor a finnt ejtik, akkor egyáltalában nem értenék meg. — A finn nyelv fonetikai szerkezetének egyszerűségéből adódik aztán, hogy irodalmi nyelvünk helyesírása, mint ismeretes, a világ legjobb, egyben a legpontosabb és a legkönnyebb helyesírásai közé tartozik. Így például a finnben nincs meg az a hangrendszerben gyökerező sok átírási nehézség, amely a finn közeli

rokonának, az észtnek a helyesírását terheli. Másrészről az is igaz, hogy a finn irodalmi nyelvet annak viszonylag fiatal volta óvta meg az íráskép és a hangalak közt a hangváltozások következtében támadt olyan szakadékoktól, amelyek pl. az angol nyelv ortográfiáját megrontották.

Térjünk most vissza az elején érintett hosszúszavúsághoz. A finn szavak szótagszámát természetesen nyelvünk szintetikus szerkezete is növeli, vagyis az, hogy a finnben az alaktani és a mondattani viszonyokat túlnyomórészt ragokkal és képzőkkel jelöljük, nem pedig előjárók és más külön szócskák segítségével, mint az analitikus típusú nyelvekben, pl. a németben és az angolban vagy a franciában. Ismeretes ugyanis, hogy a finnben pl. névszói esetalak 15 van, míg a svédben és az angolban csak egy-egy, a franciában pedig egy sincs. A nyelvszerkezet szintetikus voltának persze néha előnye is van. (Régóta ismeretes, hogy a finn nagyszerűen megfelel távirati nyelvnek, minthogy itt a szó-, nem pedig a betűszám szerint kell fizetni — már amennyiben a szavak 15 betűnél rövidebbek. Ha ilyenkor még tudatosan is törekszik valaki a tömörségre, akkor a finnben olykor egészen rendkívüli eredményeket lehet elérni.) Az esetek nagy számának rovására írhatjuk azonban azt, hogy a finn nyelv mondattani fejlődése egyes pontokon igen gyakorlatiatlan eredményre vezetett. Arra a jelenségre célok itt, amelyet a nyelvtudományban úgy hívnak, hogy a melléknévi jelző kongruenciája, azaz az ún. főszavával (a jelzett szóval) való ragozási egyeztetése. Az előadásom elején szóvá tett dátumpéldában éppen ez az egyeztetési kényszer növeli a kifejezés szótagszámát: a *kahdentenakymmenentenäviidentenä päivänä* kifejezésben háromszor tesszük ki a sorszám képzőjét és négyszer az *essivus* ragját, a megfelelő svéd kitételben és a magyarban is mindkettőt csak egyszer. Való igaz, hogy elvileg az efféle ragozási egyeztetésmód sokkal jobban illenék a svéd vagy az angol típusú nyelvhez, amelyekben csak egy névszói esetvégződés van, mint a finn típusúhoz, ahol — hogy úgy mondjam — az egyeztetés diktatúrája ugyanabban az ütemben mintegy 15-ször nagyobb esetcsoportot rángat. Szinte kedvem volna azt mondani: a sors különös iróniája nyilatkozik abban a történelmi tényben, hogy az angol ugyanúgy, mint a többi indoeurópai nyelv, eredetileg a melléknévi jelző teljes egyeztetésének alapján állott; a finn pedig ellenkezőleg hajdan a nem-egyeztetés elvét képviselte, mint ahogy az összes finnugor nyelvek — a finnségi nyelvek kivételével — mind a mai napig ezen a fokon állanak. Több kutató megkísérelte azt a magyarázatát adni a dolognak, hogy a finnségi nyelveknek e tekintetben az ősi finnugor mondattani típustól való eltérést az indoeurópai szomszéd nyelvek — mégpedig vagy a balti, vagy a germán nyelvek — hatása idézte elő. Valószínű azonban, hogy nem így áll a dolog, hanem nyilván belső fejlődés vezetett a nem-egyeztetés fokáról a mai egyeztetés vonalára, amint azt más kutatók véleményem szerint meggyőzően be is bizonyították. A végeredmény mindenképpen az, hogy a finn nyelvtant egyfajta szintaktikai forradalom eredményeképpen olyan újítás terhelte meg, amely nem felel meg saját szerkezeti típusának, s amely eredetileg nem is tartozott hozzá; ezzel szemben pl. az angol nyelv, amelyhez jól illenék az egyeztetés, és amely még a középkorban is inkább emlékeztetett ebben a tekintetben a latinra, mint mostani önmagára, azóta lemondott — s előnyére mondott le — erről az ősi, eredeti sajátosságáról. Mint ismeretes, a francia nyelv fonetikailag oly rövidszavúvá „kopott”, hogy maguk a francia nyelvészek egyenesen nyelvük hangtani pusztulásáról, a „mutilés phonétiques” jelenségéről beszélnek. A finn nyelvben ellenkező

irányú a hiba : a fejlődés spontán módon részben egy nem egészséges fonetikai szilárdsághoz vezetett.

A melléknévi jelző ragozása tehát nyelvünk mostani rendszere szerint kötelező erejű, s valóban annyira vérévé is vált a finneknek, hogy semmiféle visszhangot nem tudott kelteni az a lehető legtekintélyesebb helyről jött javaslat, amely ezt a kényszert megpróbálta egyes pontokon némileg enyhíteni. Arra célok, hogy E. N. Setälä kitűnő iskolai nyelvtana már több évtizede megengedhetőnek nyilvánította a hosszú számnevek ragozását olyanképpen, hogy csak az utolsó rész ragozódjék. Setälä tehát azt ajánlotta, hogy pl. így mondjuk : *kolmesataakuusikymmentäviidenneksi* '365-dikre'. A finn nép azonban — úgy látszik — az ilyen fürgeséget a maga jellemével összeférhetetlen gyakorlatiasságnak minősíti, és ma is a megszokott módon leginkább csak így beszél : *kolmanneksisadanneksikuudenneksikymmenenneksiviidenneksi*.

A finn nép azonban még ennél is tovább ment. A mondattani egyeztetés szabályait nemcsak akkor követi, amikor azok a rendszer szempontjából kötelezők, hanem — a terjengősség veszélye ellenére — követi akkor is, amikor az nem kötelező, hanem csak két lehetőség közül választható. Van ugyanis másféle kongruencia is, mint a melléknévi jelzőé. Nyelvünkben olyan szabály is uralkodik pl., hogy a mondat alanya egyezik az állítmánnyal személyben és számban. A svéd pl. ma megelégszik azzal, ha úgy beszél, mintha mi azt mondanánk, hogy *minä menee* 'én megy', *sinä menee* 'te megy', *hän menee* 'ő megy', *me menee* 'mi megy', *te menee* 'ti megy', *he menee* 'ők megy'; ezzel szemben mi a biztonság kedvéért kétszeresen kifejezzük az illető személyt és számot úgy, hogy e hat igealak mindegyikét külön végződéssel látjuk el. Ugyanez vonatkozik mutatis mutandis a birtokos személyragos szavaknak a személynévmás genitívusával való nyomósítására : a német mondattan a *minun kirja* 'enyém könyv', *sinun kirja* 'tied könyv' stb. típust használja, mi azonban kétszeresen mondjuk meg a dolgot : *minun kirja-ni* 'az én könyve-m' stb. Meg kell azonban jegyezni, hogy a rendszer az 1. és a 2. személyben nem kívánja meg feltétlenül ezt a szószaporítást, csak akkor, ha az alany, illetőleg a személynévmás genitívusa különösen nyomatékos. Kénytelenek vagyunk tehát pl. azt mondani : *Kuinkas si n ä jaksat?* = 'Hát te hogy vagy?', de nem vagyunk kénytelenek pl. így beszélni : *Lähdetkö sinä k ä v e l e m ä ä n?* = 'Jössz-e (te) sétálni?', hanem a rendszer szempontjából elegendő, sőt célszerű is azt mondani : *Lähdetkö kävelemään?* (ha ugyanis a *kävelemään* a legnyomatékosabb szó a mondatban). A finn nép azonban — az iskolai nyelvtanok egybehangzó javaslata ellenére és másként, mint az egészen azonos szerkezetű magyar meg a latin nyelv — az 1. és 2. személyű névmásnak ezt a tautológiás használatát részesíti előnyben. Erről a kérdésről meglehetősen kiterjedt elvi vita folyt a legújabb finn bibliafordítással kapcsolatban. Az ideiglenes, 1912-ben készült Újszövetségfordításunk Juhani Aho befolyására az 1. és 2. személyű névmás takarékos használatának álláspontjára helyezkedett. Később azonban — miután Aho halála után Otto Manninen került a helyére — a fordító bizottság megváltoztatta véleményét, úgyhogy az említett ideiglenes fordítás szövegébe tudatosan nagy számmal betoldották az egyes és többes 1. és 2. személyű névmásokat — éppenséggel nem tárgyi, hanem bizonyos stilisztikai-ritmikai okokból. Íme, néhány példa. Márk 13 : 37 így hangzott 1912-ben : „Minkä teille sanon, sen sanon kaikkille : valvokaa!”, a mai egyházi bibliánkban azonban így hangzik : „Minkä minä teille sanon, sen minä sanon kaikkille : valvokaa!” (Latinul : „Quod autem

vobis dico, omnibus dico : Vigilate!” Magyarul : „A miket pedig néktek mondok, mindenkinek mondom : Vigyázzatok!”) Márk 14 : 49 így hangzott 1912-ben : „Joka päivä olen ollut luonanne . . .”, jelenleg azonban így hangzik : „Joka päivä minä olen ollut teidän luonanne . . .” (Latinul : „Quotidie eram apud vos”, magyarul : „Naponta nálatok valék”). Kiszámították, hogy az új fordításban egy lapra esik átlagosan 7 és fél felesleges személynévmás, ami az egész műben ezer meg ezer felesleges többletszót jelent. A finn népnek a szükségtelenül terjengős kifejezőmódra való hajlama ilyenformán megkapta a maga emlékművét a legértékesebb és legtöbbet olvasott irodalmi műben. Hogy mi az oka a finn és pl. a magyar nyelv közt ennek az eltérésnek, azt egyelőre nem tudjuk megmondani. Talán a nyelvlélektani kutatás számára kínálkozik itt a maga nemében érdekes feladat megoldásra.

Mindabból, amit eddig elmondtam, könnyen azt a következtetést vonhatná le valaki, hogy a gondolatok kifejezése finn nyelven általában is terjengősebb, a beszédben több időt s az írásban több helyet igénylő, mint más ún. művelt nyelv használata esetén. Ilyenféle következtetés azonban — majdnem azt mondanám : minden várakozás ellenére — téves volna. A kutatók összehasonlítottak 7 különféle nyelvű bibliafordítást — a Biblia alkalmas összehasonlítási tárgy abban a tekintetben, hogy az összes mai nyelvű szövegek fordítások, s így egyforma előnytelen helyzetben vannak — kiszámítva ugyanazoknak a könyv különféle helyeiről egyenletesen kiragadott szövegrészeknek a terjedelmét, s hosszúságegységnek véve egy-egy betűt és üres betűközt. Ekkor kiderült, hogy a legkisebb hosszúságegységyszám, ti. 2766, a magyar nyelvre esett, és ezt követték

az észt	2817	az angol	2945
a finn	2890	a francia	2965
a német	2894	a svéd	2970

hosszúságegységgel.

Különös véletlen, hogy ilyenformán három finnugor nyelv szerezte meg ebben a rövidégi versenyben az első helyeket. Figyelemre méltó az is, hogy a német nyelv, amelyet általában terjengős nyelvnek tartanak, megelőzte az angolt, és hogy az aránylag rövid szavakkal bíró svéd e hét nyelv közt utolsónak maradt. Amivel a magyar megelőzi a finnt, az teljes egészében abban a helyesírási körülményben leli magyarázatát, hogy a magyar nyelvben a hosszú magánhangzókat mindig egy betűvel jelölik (amely fölött hosszúságjelként vessző van), a finnben azonban kettővel; a magyarban ugyanis úgy írnak, mintha mi pl. *láhámán*-t íránk, nem pedig *laahaamaan*-t. Ebben egyébként ortográfiánknek egyetlen olyan gyenge pontja nyilatkozik meg, amelyet talán még az 1800-as évek elején el lehetett volna távolítani, ha akkor rájöttek volna, hogy a hosszú magánhangzók jelölésében a magyar nyelv által elfoglalt álláspontra helyezkedjenek. A jyvaskyläi Volmari Kilpinen korában — az 1860-as években — ez már elkésett, és az a mód, ahogy ő úzte az újítást, nem volt valami bölcs előrelátású. Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a finn nyelv a maga kifejező eszközeinek rövidségében képes versenyre kelni legalábbis a három legismertebb kultúrnyelvvvel s hozzá még a svéddelel, valamint saját rokonaival, a rövidszavú észttel és a magyarral. Ha azonban így áll a dolog — mindannak ellenére, amit az imént megfigyeltünk a finn nyelv különálló egyes szavainak terjedelmessége és a szerkezeti sajátságokban gyökerező szöszaporító nehézkessége tekintetében, akkor kell,

hogy meglegyen a finnben a terjengősséget előidéző sajátságoknak ellensúlyozásaképpen a kifejező eszközöknek valami olyan tömörsége, ami magyarázatát adja annak, hogy ennyire előnyösen került ki nyelvünk abból a nemzetközi versenyből.

Hogy miféle szerkezeti sajátságok jöhetnek itt elsősorban szóba, abból ebben az összefüggésben csak egyet említünk, amely azonban minden bizonynyal a legfontosabbak közé tartozik. A finn igék ún. igeneveinek nagy számára és használatuk sokoldalúságára gondolok. A más nyelvekben is közönséges két participium és egy infinitivus mellett a finnben még egyenesen n é g y más infinitivus is van. De fontos emellett az is, hogy mivel az igenévi alakokban egyes igei s csaknem az összes névszói sajátságok egyesülnek, ezekből a finn nyelv szerfölött gazdag esetrendszerének és birtokos személyragozásának alapján egy olyan hasonlíthatatlanul dús árnyalású és mindenre kész kifejezőmód fejlődött, melynek segítségével a finn mondat sokszor — hogy úgy mondjuk — morfémagazdaságosság tekintetében igen előnyös határfokot ér el.

Gondoljunk az I. infinitivusnak olyan használatára, mint *oli kaatua* 'majd elesett' = ném. 'er war nahe daran zu fallen', ahol a finn kifejezés egyetlen *kaatua* szavának a németben négyszavú szerkezet felel meg; az I. inf. hosszabb alakjának olyan használatára, mint *vettä juodaksemme* 'v. zet innunk, hogy vizet igyunk' = ném. 'um Wasser zu trinken, damit wir Wasser trinken'; a II. inf. segítségével formált *mennen tullen* 'jövet-menet' = ném. 'auf der Hin- und Rückreise' kifejezésre; a III. inf. abessivusának következő használatára: *huomaamattani* 'anélkül, hogy valamit észrevettem volna' = 'ohne dass ich was gemerkt habe'; vagy a participiumok különféle használataira, pl.: *tultuani* 'megérkezésem után' = ném. 'nachdem ich angekommen war'; *älä ole tietävinäsi* 'ne tégy úgy, mintha tudnád'; *muista sanoneeni* 'jusson eszedbe, hogy megmondtam'; *sanon sanottuanikin* 'mondom, ha már egyszer megmondtam is'; Lönnrot így fordítja svédre szótárában a *näin käytyä* 'így fordulván a dolog' kifejezést: 'sedan saken tagit en sådan vändning', ahol a két finn szónak a svédben teljes hat felel meg. — A szintetikusság tehát ebben az esetben éppenséggel nem marad el a szerkezeti analitikusság mögött, sőt éppen ellenkezőleg.

A legutoljára érintett alaktani és mondattani szerkezeti sajátságok alkalmat adnak két általános természetű megjegyzésre. Az első az, hogy a történelmi fejlődés eredményeként előállott szerkezeti fogyatékosságokat tudatosan el lehet kerülni a rendszer gyakorlati alkalmazása esetén — az ilyen eljárás a jó stílus egyik szabálya az egész világon. Másik megjegyzésünk az, hogy a stílusbeli önállóság ápolása, a saját jelleméhez való hűség egy egész népnek, valamint az egyénnek is gyakran teljesítményeinek célszerűségét és így a munka magas határfokát, majdnem azt mondanám: a versenyképesség jelentős fokozódását is jelenti. Nem hiába hangsúlyozták az emberiség nagy tanítómesterei annak az emberi magatartásnak az értékét, amelyet Henrik Ibsen így öltöztetett formába: *vaere sig selv* = 'legyünk önmagunk'.

Helsinki

LAURI HAKULINEN

Charakteristik der finnischen Sprache

Verfasser charakterisiert die wichtigeren Eigentümlichkeiten der Struktur der finnischen Sprache. Sehr auffallend sind die vielen langen Wörter, was durch den phonetischen Konservatismus der Sprache begründet ist. Das Finnische hat sehr oft den Lautbestand der uralten finnisch-ugrischen Wörter unverändert bewahrt und zeigt oft auch die ursprünglichere, vollständigere Lautform der ins Finnische überkommenen germanischen Lehnwörter viel besser, als die modernen germanischen Sprachen. Die kleine Zahl der einsilbigen Wörter im Finnischen ist durch den geringen Bestand der Konsonanten und durch die Verwerfung anlautender Konsonantengruppen erklärlich.

Bezeichnend für das finnische Lautsystem ist die weite Artikulation des *s* (eine Folge des Ausfallens von *š* aus dem Lautsystem), die weiche Artikulation der explosiven *p, t, k* (sehr nahe dem *b, d, g*, welche letztere im Finnischen fehlen) und der reiche Vokalismus im Gegensatz zum ärmlichen Bestand der Konsonanten. Daraus folgt die nicht straffe, leichte Aussprache, ein gewisser Hang zur phonetischen Bequemlichkeit. Die träge Gesamtwirkung des finnischen Sprechstils ist in diesem eigentümlichen Lautsystem verwurzelt. Das finnische Lautsystem ist nämlich schon an und für sich ein sonorisches Zeichensystem, das auch bei geringer Kraftanstrengung richtig gehört und verstanden werden kann.

Der Umfang der finnischen Wörter ist auch durch die eigentümliche Struktur der Form und im syntetischen Charakter dieser Sprache bedingt. Sie bezeichnet die formellen und syntaktischen Beziehungen meist durch Flexions- und Wortbildungssuffixe, nicht durch besondere Wörter oder Präpositionen wie die analytischen Sprachen. Bekannt ist die grosse Anzahl der finnischen Nominalkasus. Die Kongruenz des adjektivischen Attributs macht den Ausdruck oft schwerfällig und weitläufig. Obzwar das keine uralte Eigentümlichkeit des Finnischen ist, hat sich diese Ausdrucksweise so festgesetzt, dass selbst der Schulunterricht der Grammatik dem Sprachgebrauch keine gesündere Richtung mehr zu geben vermag. Die Setzung des Personalpronomens der 1. und 2. Person beim Verb, ferner dessen Gebrauch bei einem Wort mit Possessivsuffix verursacht im finnischen Sprachgebrauch gleichfalls viel Umständlichkeiten.

Neben Weitschweifigkeit und Umständlichkeit wird das Finnische aber auch durch Bündigkeit und Gedrängtheit gekennzeichnet. Deren Mittel sind vor allem die Konstruktionen mit Nominalformen des Verbs. Bekanntlich vereinigt diese Art von Wörtern die nominalen und einige verbale Eigentümlichkeiten in sich. Es gibt im Finnischen zwei Partizipien und fünf Infinitive. Die Fülle der Gebrauchsarten der Nominalformen des Verbs erklärt uns vor allem, warum das Finnische viele andere Sprachen an Gedrängtheit übertrifft.

Die strukturellen Eigentümlichkeiten einer Sprache können bis zu einem Grade reguliert und gelenkt werden, so dass gewisse Unebenheiten der Struktur von den Sprechenden absichtlich gemieden werden können. Doch kann der Einzelne und das Volk seine sprachlichen Leistungen bis aufs höchste steigern, wenn es seinem Charakter und seinem Sprechstil treu bleibt.

L. HAKULINEN

Gyermeknyelv és nyelvjárások

I. A kisgyermek a kezdő gőgicsélések után egyénenként erősen változó módon 1—3 éves kora közt tanul meg beszélni környezetétől utánzás és analógiás újraképzések útján. A kisgyermek beszédkézsége egészen fölnőtt koráig állandóan csiszolódik, fejlődik, nemcsak a hangképzésben, hanem szókincsben és mondatalkotásban is. Az „anyanyelv” elnevezés elég találó, mert anyjától tanulja meg a legtöbb gyermek a beszéd első elemeit. Természetes, hogy olyan családokban, ahol a nagyszülők vagy mások foglalkoznak legtöbbit a kisgyermekkel, a gyermek kialakuló beszéde ezeknek a szavajárásához idomul. Az így megtanult nyelv rendszerint végig kíséri az embert egész életén át, noha az újabb és újabb környezet mindig más irányban formálhatja a kisgyermekkorban elsajátított nyelvet. A faji, antropológiai sajátosságok tehát aligha hatnak a hangképzésre, beszédmódra. Ha például egy Magyarországon született német ember németes hangképzéssel beszél magyarul, annak oka nem az illető egyén német származásában van, hanem abban, hogy németül tanult meg először beszélni. Az is előfordul — erre is hallottam példát —, hogy a gyermek német anyanyelvű anyja magyarul tanította gyermekét beszélni, de persze — tudtán kívül — a maga németes hangképzésével, kiejtésével. Az amerikai négerek egy részének különleges angol beszéde sem annak a következménye, hogy az illetők négerek, hanem annak, hogy még az egy-két évszázada Amerikába behurcolt négerkialakítottak maguknak bizonyos különleges angol (a szigeteken francia) nyelvjárásokat. Ez azonban még akkor történt, mikor még afrikai anyanyelvüket is beszélték. A késő nemzedékek már nem örökölték az afrikai anyanyelvet, hiszen a szülők is, hogy a többi — más anyanyelvű — néger rabszolgával érintkezhessenek, inkább egy leegyszerűsített angol-féle nyelven beszéltek.

A nyelv olyan hallatlanul bonyolult és gazdag jelrendszer, hogy a gyermekek (vagy a felnőttek is az argot-ban) titkos nyelvként sem alkotnak új nyelvet, hanem csak szótorzításokkal, jövevényszavakkal, furcsa és szokatlan jelentésátvitellekkel teszik nehezen érthetővé beszédüket. Az argot sem külön nyelv tehát, hiszen van párizsi (francia) argot, német rotwelsch, pesti (magyar) jassz-nyelv stb. Az a különös jelenség, hogy két észti gyermek a körülmények összjátéka folytán „nyelvet” alkotott kettejük számára, kényszerűségből jött létre. Nem is nevezhető külön nyelvnek, hanem csak az észti helyi nyelvjáráson alapuló, két gyermekre korlátozódó gyermekes, külön észti nyelvjárás-csírának. Keletkezésének körülményei tehát

nem a nyelvek, hanem a nyelvjárások keletkezésére vethetnek némi fényt. Az történt ugyanis, hogy az említett két észtt gyermek, iskolába kerülésük előtt egy — a forgalomtól távol eső — magányos tanyán élt. Mivel szüleik éveig távoli munkára jártak, gyermekeikkel csak ritkán beszélhettek, ezek a gyermekek (egy fiú és egy leány) kezdetleges észtt nyelvi tudásukat saját maguk fejlesztették éveig tovább az észttül beszélő közösség ellenőrzése nélkül. Sajnos, csak akkor jutott ez a különös dolog egy nyelvtudós tudomására, mikor a gyermekek már hónapok óta iskolába jártak, és az észtt nyelvet kezdték már magasabb fokon elsajátítani, saját, egymás közt kialakított „nyelvüket” iskolatársaik csúfolódása miatt pedig már nagyon szégyellték, és egészen elhagyták (SAARESTE: Eesti Keel XIV [1935], 105—124).

2. Ha most vizsgálatainkat leszűkítjük egy nyelv, a magyar területére, és itt is szinte egyetlen kisgyermek beszédére, ez az egyéni nyelvvizsgálat is vezethet néhány általános érvényű következtetésre. Sőt talán arra is rávilágíthat, hogy néhány — eddig idegen nyelvi hatásra keletkezettnek vélt — nyelvi jelenség lehet belső nyelvi fejlemény is.

A gyermeknyelvi vizsgálatokra a magyar nyelvtudományi irodalomban eddig elég kevés gondot fordítottak, hiszen a gyermekek néha mulatságos szóalkotásait és mondat szerkezeteit pillanatnyi nyelvbotlásnak, téves analógiának, nyelvi hibának fogták fel, olyan paróle-jelenségeknek, amelyekkel nem érdemes foglalkozni, hiszen rendszer nemigen mutatható ki bennük. Olyan nyelvész-apa is kevés akadt, aki rendszeresen jegyeztette volna valamelyik gyermeke csetlő-botló beszédkísérleteit. A magyar nyelvészek közül csak BALASSA JÓZSEFRŐL tudjuk, hogy sokirányú nyelvész-tevékenysége mellett erre is volt kedve, türelme és ideje (NyK. XXIII, 60 kk., 129 kk.).

Minden egyén nyelve állandóan hullámzó, fejlődő, sohasem megállapodó folyamat. Sokkal fokozottabban érvényes ez a megállapítás a kisgyermek nyelvére, hiszen ismereteinek bővülésével szinte naponként fejlődik szókinése, mondatalkotási készsége. Sajátos rendszert már csak azért sem tud kialakítani magának, mert a köznyelv (vagy a környezet nyelvjárása) szempontjából szokatlan analógiás képzéseit, szóragozását környezete folyton javítja, kineveti, és így a spontán nyelvfejlődési csírákat azonnal elnyomja a környezet hatalma. Utánzó készsége is folyton arra sarkallja, hogy környezete módján beszéljen.

Talán ezek a nehézségek, valamint a sok fáradsággal járó jegyezgetés, — amit étkezés és más egyéb otthoni foglalatosságok közt kellene rendszeresen megtenni, hogy valamelyes tudományos igényű anyagra szert tehesünk — teszik olyan gyérré a tudományos értékű közleményeket a gyermeknyelv területén.

Megvallom, nekem sem áll rendelkezésemre rendszeres és bőséges jegyzetanyag. Hogy mégis elszántam magamat hevenyészett és csekély anyagom közzétételére, arra csak az ösztönzött, hogy bizonyos — elég rövid — időszakokban láttam kialakulni valamiféle rendszert a hangképzésben, hangfejlődésben vagy mondatalkotásban, amelyekre meglepő analógiákat lehet találni a magyar nyelvjárásokból vagy esetleg a nyelvtörténetből. Már egyszer fölhasználtam kísérlet céljából Gyuri fiamat, akin észtrevettem, hogy nem tudja a szókezdő mássalhangzócsoportot kiejteni. Elmondattam vele számos — neki teljesen ismeretlen — mássalhangzócsoporttal kezdődő szót, és megfigyeltem, milyen szabályszerűség mutatkozik nála ezek föloldásában (MNyelvj. II, 65 jegyz.). Hasonlót észlelt BALASSA is említett cikkében (70, 135).

3. Most pedig bemutatom a „nyelvi alanyt”, adatközlőmet: Kálmán Péter, született 1954. szeptember 25-én. A családon kívül más nyelvi hatás még nem érte. Elsősorban édesanyjától, nagymamájától és bátyjaitól tanult meg beszélni, elég korán (testvérei közül is legkorábban), mert egyéves korában már több szóból álló mondatokban beszélt. Édesanyja és nagyanyja, ennek következtében természetesen testvérei is egy-két tájszó kivételével nyelvjárási árnyalat nélküli köznyelven beszélnek. Így tehát az alább említendő nyelvjárási jelenségeket sohasem hallotta.

A rendszerbe foglalható nyelvi jelenségek közül is csak néhányat említek meg.

A) Hangtan. Köztudomású, hogy a kisgyermek beszédében milyen nagy szerepe van a labialis mássalhangzóknak és a szótagismétlésnek. A legjellegzetesebb példái ennek a szinte minden nyelvben jelentkező *papa, mama, baba* szavak. Még egyéves korában figyeltem meg Peti fiamon a bilabialis mássalhangzók használatának túltengését, de azt is megfigyeltem, hogy mindig a visszaható hasonulás irányában burjánczottak el. Példáim a következők: *bebe* 'zsebe', *bába* 'lába', *pámpa* 'lámpa', *bomb* 'gomb', *meme* 'szeme', *püpe* 'cipő', *mömmé* 'könyve', *popo* 'kopog', *boba* 'szoba', *boboš* 'doboz', *babba* 'labda', *bobál* 'dobál', *ömembe* 'ölembé'. Ez a sajátság néhány hónap múlva visszafejlődött, és kétéves korára tudtommal csak egy maradt meg belőle, az is már magánhangzóiban a köznyelvhez idomuló *pipő* ('cipő') alakban. Talán ide tartozik még a részleges hasonulással keletkezett (megmaradt zárhangnak, de labialis lett) *süpemény* 'sütemény'. Részben ide vonható a *ćumbe* 'csukd be!'. BALASSA tanulmányában elszórva számos példát lehet erre a jelenségre találni, de általában későbbi életkorból, a 20. hónap után: *pámpa* 'lámpa', *babáto* 'kabát', *pappa* 'sapka', *pép* 'kép, szép', *bomb* 'gomb', *bobába* 'szobába', *měmi* 'semmi' (i. h. 67), *mámli* 'sámli', *babad* 'szabad', *měme* 'szeme', *papocs* 'kapocs', *pap, papok* 'kap, kapok' (68), *pompó* 'kompót', *pumpi* 'krumpli', *babda* 'labda' (135). Nemcsak a jelenség azonos, hanem a példák egy része is pontosan egyezik. A két megfigyelés egymástól teljesen független,* időben és térben igen távoli. Az egyezés tehát nem lehet a véletlen műve.

Egy másik hangtani jelenség is a megfigyelt gyermek eléggé korai beszédkorszakából való, és nem is sokáig tartott (másfél éves korában). A palatalis magánhangzók előtt (de csakis ott!) a *k* helyett *ć*-t ejtett: *ći aš?* 'ki az?', *ćömmet* 'könyvet', *ćintom* 'kinyitom', *ćélem* 'kérem'. Példáim mind szókezdők, de az is lehetséges, hogy ez csak véletlen. Ez a jelenség a latin *ke-, ki- > ce-, ci-* hangváltozásra emlékeztet.

Újabb keletű, nem mindig következetes, de gyakori, és e sorok írásakor is még élő sajátsága Peti fiam beszédének az inetimologikus szótagzáró nazális. Ez a szeretlen hang mindig csak zárhangok előtt jelentkezik, és természetesen vele azonos helyen képződik: *juj, de sőtét van!* 'juj, de sötét van!', *szobába* 'szobába', *Pentinkének* 'Petikének', *szompoqat* 'szopogat', *kocinton-tunk* 'koccintottunk', *cumpantok* 'cuppantok', *kantintom* 'kattintom'. A két utóbbi példa a kettős mássalhangzó elhasonulásából is magyarázható. BALASSÁ-nál is fordul elő néhány hasonló szeretlen nazális: *tántondá* 'katona', *man-csenta* 'mandzsetta' (66), *füngön* 'függöny', *anygya, anygyon* 'adja, adjon' (70).

* BALASSA tanulmányát, noha már ismertem, csak cikkem fölvázolása után tanulmányoztam át tüzetesebben.

Nem következetesen, de a két nyíltszótagos törvény (vö. BÁRCZI, Hangtört. 58) is érvényesül néha nála: *apka* 'apuka', *éintom* 'kinyitom'.

A palóc nyelvjárásokban közönséges a *leg-*, *meg-* és *még -g-*jének hasonulása (HORGER, A magyar nyelvjárások 97, KÁLMÁN, A mai magyar nyelvjárások 19, 26). Ugyanez a jelenség Peti fiamnál is gyakori, különösen a *meg* igekötőben: *memmonta* 'megmondta', *mettülül* 'megtörül', *meccínátam* 'megcsináltam', sőt: *mav van benne* 'mag van benne (citrommag a teában)'.

Mivel a beszélt nyelvben is nagyon gyakori, a családban is hallhatta az azonszótagú *l* kiesését (vö. HORGER i. m. 45—7, KÁLMÁN i. m. 18, BÁRCZI i. m. 88), de korántsem olyan következetesen, mint nála jelentkezik: *ít vót, szótam, asztála* 'asztalra' (itt ugyanis az azonszótagú *l* esett ki, a számára nehezen kiejthető *r* hangot pedig *l*-lel helyettesíti), *kijabátak* stb.

Egyetlen szóban következetesen használja a székelyes *lúva* ('ruha') alakot (vö. *ruva, ruvá* Szlavónia, Székelyföld MTsz.), holott ezt sem hallotta soha környezetétől.

B) Részben hangtani, részben alaktani sajáttság a számos nyelvjárásban is meglévő *mondi, tudi, fogi, adi, iszi* 'mondja, tudja, fogja, adja, issza' alakok (HORGER i. m. 154, KÁLMÁN i. m. 21, 25). Petinél e sorok írásakor is közönséges és általános igealak. BALASSA csak az *iszi* (72), *megiszi* (70) adatokat jegyezte föl annakidején Laci fiától. Ennek a fordítottja (*köttye, nézze, leültette* 'köti, nézi, leülteti') jóval később és csak szórványosan jelentkezett Petinél, de a nyelvjárásokban is újabb hiperurbanizmusképpen mutatkozik, amint a környelhez igekeznek közeledni.

Ugyancsak az igeragozásban több vidéken (Palócság, Ormányság stb.) ismeretes a rövid magánhangzós *-t* végű igék köznyelvinél rövidebb alakja: *ütte, sütte, ett, itt, futtam* 'ütötte, sütötte, evett, ivott, futottam' (vö. HORGER i. m. 113, KÁLMÁN i. m. 21, 26). Ezeket az igealakokat különben nemcsak Péter fiamnál, hanem három bátyjánál is észleltem, amikor még kisebbek voltak. BALASSA is följegyzi az *ött* 'evett' igealakot (70).

C) A mondattani sajátságok közül is csak kettőt említek meg. A palóc nyelvjárásokból ismeretes az *enyim lovám, enyim lányom*-féle birtokos szerkezet. Még távolabb került a köznyelvi kifejezőmódtól a vágai (MNY. XLIX, 518—9) *istenkéjé tehenke* 'katicabogár (istenke tehénkéje)', *enyim sógor, övéké szobá* stb. Ezt a jelenséget idegen (szlovák) nyelvi hatásnak volt szokás tulajdonítani, és magam is hajlottam e nézet felé (i. h. 519), amíg nem tapasztaltam ugyanezt a vágai szerkezetet Péter fiamtól több ízben: *esz Petikéjé pohál* 'ez Petike pohara', *ez apukáé kömm* 'ez apuka könyve', *nanyamáé tányél* 'nagyamama tányéra', *ez enyim bab* 'ez az én babom'. Hasonló a Balassától följegyzett: *ez az aptydé kalá, ez a acié kalá* (68). Náluk pedig aligha lehet idegen nyelvi hatást föltenni. Így tehát a vágai és gyermeknyelvi birtokos szerkezet az értelmezőbből, az újrakezdő formulából (forme à reprise, vö. FOKOS: NyK. LVIII, 81 kk., PAPP uo. 100 kk.) magyarázható ilyenféleképpen: *Ez Petikéé, (ez) pohár* stb.

Ugyancsak a palóc és az északkeleti nyelvjárásból ismeretes az az incongruentia-jelenség, hogy többes számú alany mellett egyes számú állítmány áll (HORGER i. m. 163, KÁLMÁN i. m. 21). Ugyanezt tapasztaltam Petinél is: *ninc lovackák* 'nincsenek lovacskák', *kijabál a gyelekek* 'kiabálnak a gyerekek', *zölög a laktolok* 'zörögnek a traktorok'. Az eddig följegyzett mondatokban mindig az egyes számú állítmány van elől, a többes számú alany követi. Beszédben egy kis szünet is elválasztja a két mondatrészt.

Ez a szünet is mutatja, hogy itt az alany lélektanilag másodlagos, értelmező, magyarázó, későbbi rész. Először csak a hiányt, a kiabálás tényét vagy a zörgést veszi észre és közli szinte személytelenül a gyermek, majd részben önmaga, részben a környezet számára kiegészíti, megmagyarázza az alannyal, amely persze lehet többes számú is.

4. Mindezek a rendszertelenül följegyzett példák arra utalnak, hogy a gyermek beszéde számos analógiás vagy lélektanilag másképpen is megmagyarázható nyelvjárási jelenséget tartalmazhat anélkül, hogy ezeket valaha is hallotta volna környezetétől. Az is kiviláglik, hogy az idegen hatások föltevésében a kellő óvatossággal kell eljárunk, mert nagyon sok nyelvjárási jelenség magyarázható belső nyelvi fejlődéssel is.

A gyermek beszédének kibontakozása egyénenként bizonyára sok eltérő változatot mutat, de az is valószínű, hogy számos közös vonást is föl lehet fedezni nyelvi fejlődésükben. Éppen ezért érdekes eredményeket hozhatna számos hasonló korú (1—3 éves) gyermek nyelvének megfigyelése. A gyermek (és a nyelvjáráson beszélők) hallás útján tanulja anyanyelvét, az írás nem zavarja, tehát asszimilációi a hangképzésben gátlástalanabbak, analógái merészebbek és következetesebbek, mint a hagyomány által megkötött irodalmi és köznyelv.

KÁLMÁN BÉLA

Langage enfantin et dialectes

Le langage de chaque individu est un processus en fluctuation permanente, en évolution ne permettant jamais de stabilisation. Cette constatation des faits se fait valoir dans une mesure accrue quand on l'applique au langage des petits enfants, puisque, avec l'extension de leurs connaissances, leur lexicque, leur disposition à former des phrases augmente pour ainsi dire journellement. Le petit enfant réussit d'autant moins à se former un système particulier que son ambiance ne cesse de corriger, de tourner en ridicule ses formations analogiques inusitées du point de vue du langage généralement parlé ou de celui du dialecte de l'ambiance. Sa facilité d'imiter, elle aussi, le pousse sans cesse à parler à la mode de son ambiance.

L'auteur suivait avec attention le langage d'un de ses fils de la fin de la première année accomplie jusqu'à la fin de la deuxième année de l'enfant. Il a constaté que certaines lois s'étaient fait valoir dans telle ou telle période. Du point de vue phonétique il insiste sur le rôle prépondérant des consonnes bilabiales, de même que sur les nasales inétymologiques. Les romanistes ne trouveront pas sans intérêt le fait que l'enfant prononçait le son *k* comme *ts* devant une voyelle palatale. Du point de vue de la morphologie, l'auteur fait remarquer certaines formations analogiques ; dans la syntaxe, une forme curieuse et rare, usitée dans un dialecte hongrois, du rapport de possession, que l'enfant n'a jamais entendu employer. L'enfant emploie fréquemment des incongruités qu'on rencontre dans certains dialectes hongrois.

Les observations de l'auteur permettent la conclusion que le langage du petit enfant est susceptible de comprendre de nombreux phénomènes dialectaux analogiques ou autres, demandant une explication psychologique ou phonétique, — sans que l'enfant les ait jamais entendu prononcer dans son ambiance. Par conséquent, il faut se tenir sur la réserve en s'autorisant, dans la dialectologie, d'influences étrangères, car beaucoup de phénomènes dialectaux peuvent s'expliquer par l'évolution intérieure de la langue.

B. KÁLMÁN

A Csűry-féle, szamosháti *ě* fonológiai értékeléséhez

1. „CsűRY maga nem foglalt állást abban a kérdésben, hogy ez az *é* és *í* között ejtett, szerinte tehát mindkettőtől kb. félfokos eltérést mutató hang funkcionálisan melyik fonémnek [a] realizációja” — állapítja meg DEME LÁSZLÓ (A magyar nyelvjárások néhány kérdése Bp. 1953. 108). Ezután a kérdés tüzetes vizsgálata alapján kimondja: „a *věnsěg*-féle alakok zárt *í*-ző formák félfokkal nyiltabb realizációval; a szamosháti nyelvjárás tehát funkcionálisan, szembenállása felől nézve *í*-ző, noha egyetlenegy *í* hangja sincsen” (uo.).

Állásfoglalása újabb munkájában (Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái Bp. 1956) már nem ilyen kategorikus, és ebben része lehet BENKŐ bírálatának is (I. OK. VII, 500). Itt az *é*-zésnél (162) elutasítja, oda nem vonhatóan tartja az *é*-t, mivel „fonológiai értéke egyelőre még tisztázatlan”. Az egyes fonémák hangszínének vizsgálatakor az *é*-nél nem említi, az *í*-nél pedig megvizsgálandónak tartja, hogy az *ě* „legalábbis a nyelvjárások egy részében nem tartozik-e ide, mint az *í* hangnak alacsonyabban képzett változata” (i. m. 89).

2. Az *ě*-nek az *í* fonéma alá sorolásához felhozható érveket legteljesebben először említett művében gyűjtötte össze DEME (MNYNK. 108). Az alábbiakban az ottani sorrendben vizsgáljuk meg ezeket és a belőlük levont végső következtetés indokoltságát.

„Az *ě* hang általában *é* hangok helyén fordul ugyan elő — hozhatnánk fel DEMÉVEL, — de mind olyan *é* hangok helyén, amelyek az *í*-ző nyelvjárásokban *í*-vel ejtődnek” (i. h.). Ez az érv mitsem mond. Az ún. XVI. század előtti *é* egyes nyelvjárásokban *í*-vé fejlődött (bár vö. erre PAIS véleményét; id. BÁRCZI: Régi magyar nyelvjárások 14; PAPP L.: MNY. LI, 374; stb.), másokban megmaradt *é*-nek. Minthogy a fonéma alá sorolást a mai tényleges hangzás alapján kell elvégeznünk; „minden szót azokkal a fonémákkal kell elfogadnunk, amilyenekkel az adott nyelvjárásban előfordul” (DEME: NYAF. 87—8), az *í*-zést az *í*-hez, az *é*-zést az *é*-hez soroljuk. Ez azonban nem visz előre az *ě* kérdésében: mért kellene más nyelvjárások *í*-je alapján az *í*-hez vennünk, mikor a köznyelv és az *é*-ző nyelvjárások legalább annyi joggal az *é* alá utalják?

3. Az *ě*-t „nem csak *é* helyén találjuk, hanem *í* helyén is; *ěny* (*íny*), *irětyśeg*, *ěz* (*íz*) . . .” (uo.). Ez az érv csak a köznyelvhez viszonyít, és egyenes ellentéte az elsőnek, mely a zárt *í*-ző nyelvjárásokhoz mért. De most meg az

é-ző nyelvjárásokat hozhatjuk fel ellene, ahol az idézett szavak é-s ejtésűek (vö. DEME: NyAF. 162—3). Amíg tehát az első érv a köznyelvből, ez a második a nyelvjárásokból cáfolható. Közös hibájuk, hogy a nyelvjárás rendszerén kívül eső szempontúak.

Mindezt természetesen DEME is pontosan látja, sőt meg is mondja: az eddigiek alapján „még a nyelvjárás lehetne é-ző és az é az é-nek zártabb realizációja” (i. h.). Tanulságul azonban ebből is levonhatunk valamit: a köznyelvhez, mint normához való hasonlítás nem lehet kizárólagos, mert igen hamar cserbenhagy bennünket; csupán más nyelvjárásokhoz meg azért nem mérhetünk, mert a mértéknek különböznie kell a mérendőtől.

4. A meggondolandó harmadik érv az, „hogy a nyelvjárásban hosszú *i* egyáltalán nincsen . . . : a hosszú *i* helyén vagy *é* hangot találunk, vagy rövid *i*-t, pl. *igér* [*igér*], *iggy*, *in*, *indit*, *épit* [*épit*], *írás*, *iz* ('ujjperc'). Az *i* hiányából már következtethetünk arra, hogy az *é* hang a más nyelvjárásokbeli *i* helyett áll”. [én ritkítottam SÁ.]

Meg kell jegyezni, hogy a Szamosháton a köznyelvi hosszú *i* helyén messze túlnyomó többségben rövid *i* van, *é* viszont a SzamSz. tanúsága szerint igen kevés, főleg a második érvnél felhozott szóban. Az *i* hiányából viszont, szerintem, semmi esetre sem szabad azt a fenti következtetést levonni, hogy az *é*, *i* helyett áll, tehát *i* fonéma. Úgy érzem először is, hogy az érvben megint nem válik el: a köznyelvhez, vagy az *i*-ző nyelvjárásokhoz viszonyít-e. Másodsor: tudvalevő, hogy nyelvjárásunkban nemcsak az *i*, hanem a másik két felső nyelvállású hosszú magánhangzó, az *ú* és *ü* is alig fordul elő (vö. CSÚRY: MNyTK. XLVI, 12) — eltekintve az *l*, *r*, *j* hatására megnyúltaktól. Kérdés: hát az *ú*, *ü* hiányából mire következtethetünk, ezeket mivel helyettesíti a nyelvjárás? Az *i*-nek *é*-vel helyettesítése mintha hasonlítana ARANY ALBERTnek ahhoz a gondolatához, mely szerint a koloni nyelvjárás azért nyílt *ö*-ző, hogy a zárt *i*-zést kiegyensúlyozza. Ezt éppen DEME cáfolja igen szellemesen (NyAF. 303).

5. Az előzőhöz szorosan kapcsolódik az az érv, hogy „*é* hang — az *é* nagy elterjedtsége ellenére is — van a szamosháti nyelvjárásban, mégpedig olyan szavakban, amelyek *é* hangja az *i*-ző nyelvjárásokban is *é* marad, illetőleg amelyek a kétféle hosszú *é* hangot ismerő palóc területeken *ē*-nek hangzanak: *még*, *kéccer* [*kéccēr*], *én*, *papné*, *fél* ('Halb'), *másé* stb.” (i. h.). Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a XVI. század előtti *ē* — *é* különbséget nyelvjárásaink egy része megőrizte (*ē* — *é* vagy *é* — *i* formában), másutt viszont — és a köznyelvben — a két hang *é*-ben találkozott. Kérdés: az eredetileg egész fokos zártági különbségnek szamosháti félfokossá válását vajon az eredeti különbség megőrzésének vagy egybeesésének fogjuk fel? Ez bizony megintcsak nem visz előbbre. DEME a különbség megőrzését vallja *é* — *i* formában, félfokos erőszakot téve az *é*-n. De világos, hogy hasonló módon egybeesésnek is felfoghatjuk a dolgot, ugyanannyi joggal.

6. Megfontolandó végül „az a korántsem lényegtelen érv, hogy a nyelvjárásban általában elég erős zárt tendenciát találunk: gyakoriak a zárt *u*-zók (*rulla*, *hun*), a zárt *ú*-zók (*lú*), a zárt *ü*-zók (*tülle*), a zárt *ü*-zók (*tű*, *bür*), a zárt *i*-zók (*é* realizációval, pl.: *kényér* [*kényér*], *gerenda*), a zárt *o*-zók (*hont* ~ *hunt* vö. kny. *hant*) alakok”. Még kell ehhez jegyezni, hogy a *kényér*-félék nem gyakoriak, sőt, igen ritkák, sokkal gyakoribb a *kényér*, *gerenda* ejtés. A zárt *o*-zásnál is gyakoribb a nyílt *a*-zás: *hārgas*, *bālha*, *lakadalom* stb.

A zártság tehát főleg csak a labiális felső nyelvállású hangok számát szaporítja. Az illabiális, *e*-féle hangoknál mintha éppen az ellenkezőjét tapasztal-nánk! Köztudomású, hogy ez a nyelvjárás a zárt *ē*-t nyíltabbá fejlesztette még az egytagúak és vegyes hangrendűek nagy többségében is. Ezért — véle-ményünk szerint — a nyelvjárás labiális zártsága nem elég ok az *ē*-nek *i* alá sorolásához, mert az illabiális korrelációs síkban inkább a nyíltabb megoldás dominál.

7. Végeredményben tehát a felhozott érvek mindegyikével lehet szembe-állítani egy másikat, s ezek, ha nem is döntenek el ellenkező irányban a kérdést, semlegesítik az *ē* = *i* felfogást.

Minden eddigi fejtegetés üres szócséplés és nyitott kapuk döngetése, ha BENKŐVEL együtt teljes egészében feljegyzési babonának minősítjük a szamosháti *ē*-t, és minden esetben *iē* ~ *iĕ* ~ *iē* ~ *iĕ* stb. diftongusnak vesz-szük (vö. I. OK. VII, 502). Ebben az esetben — és erre DEME is utal (MNYj. 108) csak az *é* fonéma diftongikus realizációja lehet (vö. NYAF. 92), és az *i* foném alá sorolás magától elesik.

Meghökkenítő azonban, hogy CSÚRY, aki a szamosháti *ē* helyén jelentkező felvidéki diftongusra maga is felfigyelt (vö. MNY. XXXIV, 279) és nagyon jól ismerte pl. TÖRÖS BÉLÁNAK és másoknak e területről származó diftongusos feljegyzéseit (vö. MNYTK. LIV, 8—12), ne látta volna be tévedését. Amennyire magam ismerem anyanyelvjárásomat, főleg a Szamos északi partjának Fehér-gyarmat—Csenger közti szakaszát, a mások és a magam ejtésének alapján arról győződtem meg, hogy ez a hang sem nem kizárólag diftongus, sem nem kizárólag monoftongus. Magam is többször jegyzem — főleg hangsúlyos vagy emfatikus helyzetben, de másutt is — *iĕ* ~ *iē* stb. diftongusnak, de gyak-ran — hangsúlytalan helyzetben, gyors beszédben stb. — *ē*-nek, mai jelölés-sel *ĕ*-nek. Ez a hang tehát valóban létezik, de minthogy az *iĕ*-vel váltakozik, nem szakítható el az *é* fonémától: mindkettő annak realizációja. Érdekes egyébként, hogy utóbb, szájpaddlás fölvételei alapján CSÚRY is úgy nyilat-kozott, hogy e hang „közelebb áll az *é*-hez, mint az *i*-hez” (NYK. L, 66 ; MNYTK. LIV, 12).

8. A XVI. század előtti *ē* — *é* > *é* — *i* záródás tehát vidékünkön nem jutott teljességre: az *é* > *i* fejlődés megrekedt. Ennek okai közt talán gon-dolhatunk az illabiálisok záródásának a labiálisoknál gyengébb voltára, ami megengedte az *ē* > *e* fejlődést is; esetleg a hosszú *i* hiányára, ami az *é* > *i* változásra taszítólag hatott, és harmadszor a középső nyelvállású hosszú magánhangzók erős diftongáló hajlamára, ami a félüton megrekedt *ē*-t a diftongáló *é* fonéma körébe vonzotta.

A mai nyelvjárási beszélő az *ē*-t és *iĕ*-t egyaránt a köznyelvi *é* egyen-értékésének érzi, és helyette, különösen idegenekkel beszélve, a nyelvjárás másik, irodalminak érzett *é* hangját ejti, gyakran diftongusos realizációban. Így keletkeznek ilyen kettősségek: *ebéd* ~ *ebéid*; *szíjérü* ~ *széirü*; *csép-
pélni* ~ *csépélni* stb. Ez a köznyelvhez igazodás egyre terjed.

Egyébként az *é* > *i* félfokos zárulás legfeljebb néhány szórványos eset-ben következett be: *firc*, *fircel*, *bijjog*, *kisztet* (= készttet), *típász* (= tépász) stb. (vö. CSÚRY: MNYTK. LIV, 14), bár az általam ismert területen csak az első kettő él. Az *-it* (<*-ét*) képző ennek ellentmondani látszik. CSÚRY még az öregektől ilyen alakokat jegyzett fel: *javét*, *igazét* (MNYTK. XLVI, 14), de már akkor is túlnyomóan *-it* volt a képző alakja. Én már csak ezt hallot-

tam. Az *-ét > (-ít >)* -*it* változást CSÚRY délről jövő *i-ző* hatásnak tartja (i. h.), de bizonyára nem szabad szem elől téveszteniünk a köznyelv hatását sem. Egyébként ui. nem lenne érthető, hogy a tucatnyi többi képzőben (vö. MNyTK. LIV, 13—4), ahol az *é* köznyelvi *é*, de *i-ző* nyelvjárásbeli *i* helyén fordul elő, miért nem vált *i-vé*. Ezt a ma folyó köznyelvhez hasonlást természetesen nem tekinthetjük az *é > é* szerves folytatódásának.

9. A szamosháti *é-zésnek* az *i-zés* alá foglalását történeti oldalról támogatja PAPP LÁSZLÓ a Pais-émlékkönyvben megjelent tanulmányában: „Az északkeleti nyelvjáróterület a XVI. században”. Arra a meghökkenítő megállapításra jut, hogy: „A Szamos melléke is a legteljesebb mértékben *i-ző*” volt (i. m. 471). Szerintem sem a „Szamos melléke”, sem a „Szatmár megyei” nyelvjárás nem vonható egy kalap alá. A Szatmárnémetitől keletre és délre eső területeken ma is van *i-zés*. FÜLEP IMRE pl. megkülönbözteti a „falvak” és a „városok” nyelvjárását, utóbbit *i-zőnek* jelölve meg (Nyr. IX, 263. Az *i-ző* adatokra l. Nyr. V, 570; VII, 229; IX, 184—5; 264; stb., stb.). A Szamos mellékének talán a jelenlegi országhatár körüli részén találkozott a Tisza felőli *é-zés* a keleti részek *i-zésével*. Ez azonban nem bizonyít a szamosháti *é ~ i*-nek *i*-ből származása mellett. Az *é < i* feltevésekor PAPP L. csak Sylvester *i-zését* említi név szerint. Ez nyilvánvalóan a megye keleti részeinek *i-ző* nyelvjárásában gyökerezik, s nem vonatkoztatható a Szamoshátra. Nem ismerem viszont PAPP Csengerből, Nábrádról vett levéltári *i-ző* adatait. De emlékeztetnék arra, hogy éppen e XVI. századi háborús időkben a megye nemessége hol Nagykárolyban, hol Szatmáron, hol Nagybányán, hol meg éppen Csengerben vagy más, kisebb, de nyugalmasabb faluban gyűlésezett. Így az efféle „csengeri”, „nábrádi” jegyzőkönyvek sokkal inkább az *i-ző* megyeszékhely jegyzőinek, mint e falvak nyelvjárásának tükrözői.

CSÚRYnek kétségtelenül hibája, hogy az *é-zés* történeti előzményeit nem a nyelvjárás saját nyelvemlékeiben vizsgálja (MNyTK. LIV, 8—14). Egyelőre mégsem tudom elhinni PAPP LÁSZLÓ *é < i* magyarázatát. Inkább az általa is *i-zés* előttinek tartott Ung megyei *ié-s* példák területéhez kapcsolnám Szatmár megye egész északnyugati harmadát, az ottani *é-zést* tehát, nem *i-zésből* alakultnak, hanem e hang XVI. századtól való megőrzésének tartanám.

10. Az *é* besorolásának gondját — mint látható — az okozza, hogy a nyelvjárás fonémaállományát a köznyelvi és rendszertani kombinációval létrehozott sémába akarjuk belegyömöszölni. Az *é*-nek mint fonémának önállóságához nem fér kétség. Így akár az *é*, akár az *i* realizációjának tekintjük, ott a köznyelvi fonémának a nyelvjárásban két különálló fonéma realizációja lesz: *i ~ é* vagy *é ~ é* (az utóbbira l. lentebb).

Véleményem szerint az *é* fiziológiai jellege még korántsines tisztázva, ez még elvégzendő feladat. Akár az *é*-hez, akár az *i*-hez mérve nem olyan finom árnyalatnyi a hangzási eltérése, mint CSÚRY nyomán LAZICZIUS jellemzi (NyK. XLVIII, 22), s nemcsak a helyi beszélők, de az első ízben hallók is könnyen meg tudják különböztetni. Az *é*-től és *i*-től független, önálló fonéma voltát világosan bizonyítják az efféle szembenállások: *ér* 'vena', *ér* 'tangit', *ír* 'scribit'; *fél* 'halb', *fél* 'befürchtet', *fil* 'Ohr'; *szél* 'Wind', *szél* 'Rande', *szül*(fa); *szén* 'Kohle', *szén* 'Schuppen', *szin* (< *szín*) 'Farbe' stb.

Fontosnak tartjuk azonban, hogy — bizonyára a köznyelv hatására — a szamosháti *é* (*~ i* stb.) felbomlóban van, pusztuló fonéma. A nyelvjárási

beszélő által köznyelvinek érzett $\acute{e} \sim \acute{e}_i$ mindig előfordulhat az \acute{e} ($\sim i\grave{e}$) helyén — és egyre gyakrabban elő is fordul, miáltal párhuzamos alakok keletkeznek —, megfordítva azonban nem. Legfeljebb regresszió vagy a változási (váltakozási) reciprocitás következtében. A *kék* \sim *kiék*-félék helyett bármikor lehet *kék*, *kéik*, de a *kérd* \sim *kérd*, *pucér* \sim *pucér*, *fűzér* \sim *fűzér*, *gép* \sim *gép* félék (CSÜRY, MNyTK. LIV, 13—4) ma ritka kivételek. Hasonlóan, a köznyelv hatására keletkezett bomlásterméke az \acute{e} -nek az *-it* képző rövid magánhangzója.

11. Az eddigiek alapján tehát úgy véljük, a szamosháti \acute{e} és diftongusos változatai az \acute{e} fonéma realizációiként foghatók fel. Kérdés még, mi történjék a köznyelvi \acute{e} helyén előforduló másik \acute{e} hangunkkal? Ezt CSÜRY kizárólag monoftongusnak hallotta, a mai feljegyzők hajlandók kizárólag $\acute{e}_i \sim \acute{e}_i$ stb. diftongusnak jegyezni. Meggyőződésem, hogy ez is előfordul mindkét változatban.

Meggondolkoztató, hogy DEME — inkább történeti alapon, mint a köznyelvhez hasonlítás elve szerint — a XVI. századi \acute{e} ($< \acute{e}$) mai \acute{e}_i fejleményeit nem a köznyelvbéli \acute{e} , hanem a rendszerbe fölvett \bar{e} fonéma alá sorolja (NyAF. 94). Ha ezt hozzávesszük az \acute{e} -ről mondottakhoz, kiderül, hogy a szamosháti nyelvjárás \acute{e} ($\sim i\grave{e}$; $\acute{e} \sim$) \acute{e}_i -féle, erősen megterhelt hangjai ellenére *i*-ző, és \acute{e} fonémája nincsen. Félő, hogy a rendszertani, funkcionális felfogás így egy kissé elszakad a valóságtól.

12. Véleményünk szerint tehát mind az $\acute{e} \sim i\grave{e}$, mind az $\acute{e} \sim \acute{e}_i$ az \acute{e} fonéma realizációja. Igaz, így egy köznyelvvél két nyelvjárási fonéma áll szemben. De ezen az sem segít, ha az \acute{e} -t a köznyelvi \acute{e} alá soroljuk, minthogy a szembenállások bizonyosága szerint a fonológiai különbség ott is megvan. Igaz, az \acute{e} csak bizonyos fonetikai helyzetben van meg, de ahogyan nem „helyettesíthetjük” a hiányzó \acute{u} , \acute{u} fonémákat, ahhoz sincs jogunk, hogy az \acute{e} üresen maradt helyére betelepítsünk egy fiziológiai jellegében, fonematikus értékében elütő másik hangot.

Végezetül egy megjegyzés. Az itt kifejtettek csak a szamosháti \acute{e} -re vonatkoznak. Más nyelvjárások hasonló hangjainak besorolása a nyelvjárás hangrendszerének leíró, történeti és rendszertani vizsgálatára, az uralkodó tendenciák, a fejlődés iránya, a köznyelv hatása stb. alapján más is lehet.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Zur phonologischen Wertung des \acute{e} in der Mundart von Szamoshát

Die Arbeit nimmt Stellung gegen die Auffassung, nach der dieses, zwischen \acute{e} und \acute{e}_i stehende, aber von beiden unabhängige Phonem, als Realisation des gemeinsprachlichen \acute{e} zu betrachten sei: Verfasser weist die diesbezüglichen Argumente von L. DEME und die historischen Ausführungen von L. PAPP (A magyar nyelvjárások néhány kérdése Bp. 1953. 108; bzw.: Pais-émlékönyv Bp. 1956. 471) zurück. Des Verfassers Endergebnis ist, dass das \acute{e} die Realisation des gemeinsprachlichen \acute{e} Phonems ist, und dass diesem gemeinsprachlichen \acute{e} Phonem in den genannten Mundarten zwei selbstständige Phoneme entsprechen, nämlich \acute{e} ($\sim i\grave{e}$) und \acute{e} ($\sim \acute{e}_i$).

Á. SEBESTYÉN

Ismertetések és bírálatok

Orbis. Bulletin International de Documentation Linguistique. Louvain. Centre International de Dialectologie Générale. Tome I. 1952. 616 l., Tome II. 1953. 590 l.

POP SZEVÉR a louvaini egyetem tanára 1950-ben megjelent La Dialectologie c. kétkötetes nagy munkájában egy Centre International de Dialectologie Générale alapítását kezdeményezte. A központ Louvainben legyen, egy nagy folyóiratot, az *Orbist* adja ki évenként egy kb. 600 lapos kötettel, két részben. A louvaini egyetemi hatóságok pártfogása, valamint a belga kormány és a Fondation Universitaire de Belgique bőkezű támogatása lehetővé tette, hogy POP 1952 elején már két köriratot küldjön széjjel a szaktársaknak és intézményeknek s ezekben részletesen ismertesse a vállalkozás célját. A két körirat teljes szövege az I. kötet 311—16. lapján olvasható. Az első körirat szól a főbb feladatokról, melyeket az *Orbis* elősegíteni kíván: a már működő nyelvjárástani központok szoros együttműködése, olyan nyelvészeti szekciók létesítése, melyek különösen az általános nyelvjárástan szempontjából fontos jelenségeket tárgyalják, azoknak a legfontosabb tudományos eredményeknek az ismertetése, amelyek megkönnyíthetik az emberi nyelv elemzését, szoros együttműködés azokkal a szakmákkal, melyek közelebbről érdeklik a nyelvjárást (tehát fonetika, onomastika, ethnographia stb.), nyelvjárástani munkák krónikája, linguisták és dialektológusok munkájának elemzése és kritikája, egy nyelvészeti enciklopédiához szükséges anyag gyűjtése, nyelvészeti térképek számbavétele és ösztönzés új dialektológiai munkára különösen a kevésbé ismert nyelvek területén. A szerkesztőség nyelve a francia, de a beküldött cikkek angolul, németül, olaszul, spanyolul vagy portugál nyelven is írhatók. A második körirat már az *Orbis* rovatait ismerteti. Akkor még csak 8 rovatot terveztek, azonban a második kötet második részében már 15-re növekedett a számuk. Mindegyik rovat nagyon változatos és bő tartalommal bír, és a legkülönbözőbb nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek jelenségeit is részletesen tárgyalja. Ismertetésünkben persze csak egy néhány cikk tartalmát tárgyalhatjuk.

Az első rovatban — ez a leghosszabb — egy nyelvészeti kérdésnek világviszonylatban való tárgyalására a szerkesztő a nők beszédét tűzte ki (*Le langage des femmes. Enquête linguistique à l'échelle mondiale*). Az idevágó cikkek legtöbbször a román és germán nyelvekre vonatkozik, de vannak tanulmányok a balti, szláv, görög, finn, mongol, kínai, japán, arab és berber köré-

ből is. BOUDA KÁROLY (a debreceni egyetem volt német lektora a 30-as években, jelenleg erlangeni egyetemi tanár) a csukcs nők beszédére vonatkozó megfigyeléseit közli (II, 1. 33 kk.). Az egész tanulmányorozatot a szerkesztőnek egy rövid tájékoztatója vezetí be, milyen elvek, milyen a szempontok alapján kérte fel a munkatársakat tanulmányaik megírására (a jövőendő munkatársak is ehhez igazodjanak), majd rövid bibliográfiát ad a legutolsó és legfontosabb irodalomról, mely a nők beszédével foglalkozik. — Általában a nők beszéde leginkább a szókincsben különbözik a férfiakétól (ezt a jelenlegi tanulmányokból is meg lehet állapítani), de több cikk a szóalaktan és a hangtan területén is állapít meg különbséget a nők beszédében, pl. COETSEM a grammonti flamand nyelvjárásban a vokálisok különböző ejtésére hívja fel a figyelmet (I, 358 kk.). A régi \bar{i} , \bar{u} -ból fejlődött és gyakran előforduló \bar{a} (\bar{a}) helyett a nők \bar{o} ($\bar{o} \rightarrow \bar{i}$, $\bar{o} \rightarrow \bar{a}$, $\bar{o} \rightarrow a$) hangot ejtenek. A két ejtés szívósan tartja magát, s a szerző, kinek ez a nyelvjárás az anyanyelve, megfigyelte, hogy atyjának fivére és húga, bár hatvan évnél idősebbek és évtizedek óta együtt laknak, a két ejtést változatlanul megtartották, a gyermekek pedig — a fiúk is — kb. 7—8 éves korukig az anya kiejtését utánozzák, mivel nyilván vele vannak együtt legtöbbit, de a fiúk 7—8 éves korban áttérnek a férfiak ejtésére. — *Mutten* svájci alemann nyelvjárásában HOTZENKÖCHERLE megállapítása szerint erősebb a zenei hangsúly a nők beszédében mint a férfiakéban (I, 38), a csukcsban pedig egyes präteritum-alakok másképp hangzanak a nőknél, mint a férfiaknál (BOUDA I, 34 kk.). — Egy másik, szintén eléggé általánosan elterjedt felfogás szerint a nők beszéde konzervatívabb, egyes esetekben szinte archaikus a férfiakéhoz viszonyítva. Ennek oka a nőnek más szociális helyzete, házhoz kötöttsége, egyes vidékeken a nyilvánosságtól való elkülönítése, kevesebb iskoláztatás, kisebb műveltség és hasonlók. A legtöbb megfigyelő szintén erről értesít bennünket, de vannak más megfigyelések is. STRAKA (I, 335 kk.) a XVI—XVII. sz. francia grammatikusaiból vett idézetekkel kimutatja, milyen erős újítók voltak annak a kornak a női a francia kiejtésben, tehát a hangtanban. Már ERASMUSnak is feltűnt (1528), hogy a párizsi nők intervok. r helyén z hangot ejtenek (*Maria* > *Mazia*), újabb időkre nézve pedig pl. GAUCHAT 1905-ben megállapítja, hogy Charmeyben (Gruyère Orientale) a nők kiejtése több újítást tartalmaz mint a férfiaké. STRAKA nyitva hagyja a kérdést, miért konzervatívabbak a nők egyes esetekben s miért újítókban másokban (I, 338), a fent idézett COETSEM pedig pszichikai okokra gondol, a nők erősebben állanak az érzelem hatása alatt mint a férfiak, s ez okozná a változó magatartást. Ez a magyarázat persze esetenkénti bizonyítást kívánna, mert a többi, fent említett ok válhatta ki az érzelemnek nagyobb vagy kisebb szerepét a kiejtés megváltozásában.

A második kötetben a szerkesztőség részletes tárgyalásra: *Frontière linguistique, son aspect scientifique* (Nyelvhatár és annak tudományos megítélése) c. témát tűzte ki. A számos cikk közül itt csak egyre szorítokozom, HEINEMANN-éra, aki a mai középalasz nyelvjáráshatárokról és az ún. substratumhatásról értekezik (II, 302 kk.). Tétéleít 5 nyelvi térképpel is szemlélteti. A mai olasz nyelvjárások egyes jellegzetes különbségeit ASCOLI (1881) óta a rómaelőtti Itáliának etnikai sokféleségére szokták visszavezetni. Ez a felfogás egyrészt a kiejtés fiziológiai determináltságán alapszik, másrészt azon a véleményen, hogy a hangok autonóm képződmények, melyeket keresztetni lehet, mint pl. piros és fehér virágokat. Bár az agyvelő és a beszélő szervek szerkezeti különbségét az egyes fajoknál nem lehetett bebizonyítani, ez a

nézet lassacskán mégis elterjedt és a legújabb nyelvészeti irodalomban is még nagy szerepet játszik. Ha azonban a substratumhatást nem biológiai, hanem történeti (hozzátennem: különösen társadalomtörténeti) tüneménynek tekintik, amely két különböző nyelvközösség együttélését, tehát — egy ideig legalább — kétnyelvűséget is feltételez, akkor az ún. substratumhatás elvileg nem különbözik attól a folyamattól, mikor egy nemzeti nyelv vagy egy regionális koiné a helyi nyelvjárások rovására terjed el. A két idioma sokféle módon befolyásolja egymást, míg végül a legyőzött társadalom nyelve teljesen eltűnik. HEINIMANN főleg MERLONnak és másoknak a nézetét, akik vele egy véleményen voltak vagy vannak a középolasz nyelvjáráshatárok eredetéről, cáfolja sok, új és apró részletekbe is belenyúló adattal. A cikk különösen három jelenségről szól: az oszk-umberből ismert $nd > nn$, $mb > mm$ változás bizonyos latin és középolasz nyelvterületen, etruszk aspirált explosivák és Toscanában az ún. gorgia (azaz intervok. explosivák aspirált ejtése), végül egyes morfológiai és lexikális típusok, amelyek vagy kizáróan, vagy majdnem kizáróan Toscanában fordulnak elő, s amelyeknek elterjedési határai nagyjából azonosak az aspirációs határral. Ez a cikk, eltekintve a sok adattól és adatscsoportosítástól, elvi szempontból is jelentős.

Az „*Enquêtes Linguistiques*” rovatban GOUGENHEIM (I, 113 kk.) beszámol egy elemi francia nyelv kidolgozásáról (*français élémentaire*), melyet a francia nemzetnevelési minisztérium indított meg, hogy az ún. *basic English* mintájára egy erősen egyszerűsített francia nyelvtant és szókincset teremtsen a gyarmati bennszülöttek számára, mellyel — mint az Unesco keretében működő nyelvészeti bizottság már 1947-ben hangsúlyozta — sok egészségügyi, mezőgazdasági és háztartási fogalommal lehetne megismertetni a bennszülött népeket s ezzel gazdasági és szellemi életük szintjét emelni. — GROOTAERS (I, 126 kk.) „Egy egyén nyelvi tevékenysége egy nap alatt” címen ismerteti a tokiói nemzeti nyelvkutató intézet kísérletét, melyet „Huszonegyórás felvételnek” neveznek. Célja megállapítani, hogy az illető beszélő mennyire használja az irodalmi nyelvet, mennyi nyelvjárási elemet kever beszédébe és végül ez a felvétel mutatja a mindennapi társalgási beszéd való képét. Három személyt kértek fel, engedné meg egy napi beszédének a megfigyelését reggel 5 órától este 10-ig (a cím tehát egy kissé túloz). A beszéden kívül a mimikát és gesztikulációt is feljegyezték. A kezdet minden nehézsége ellenére is a mostani kísérlet egy ember nyelvi tevékenységének a keresztmetszetét adja meghatározott időben és helyen, adott szociális életkörülmények között. — SAARESTE észt nyelvjáráskutató, aki 1947-ben Upsalában telepedett le, a Svédországba átköltözött vagy átmenekült kb. 6000 főnyi észt között folytatta gyűjtő-tevékenységét. Fontos eredménye, hogy a tartui nyelvatlaszban található szókon kívül sok olyan ritka vagy elavult szót tudott gyűjteni, melyek létezéséről 1945 előtt nem tudtak.

A „*Problèmes linguistiques*” c. rovatban WEISS előzetes jelentést. ad (I, 1. 135) a svájci néprajzi atlasz eddigi térképei alapján arról, hogy a nyelvhatárok korántsem esnek össze a népi művelődési határokkal annyira, amint ezt sokan ma is várják. Sok vonatkozásban egy svájci keleti, német művelődésű és egy svájci nyugati, francia művelődésű területet lehet megkülönböztetni, de utóbbihoz tartozik a túlnyomóan német nyelvű berni kanton is. — CARNOY (I, 423 skk.) az „indoeurópai alapnyelv nyelvjárási” közt az indoeurópai nyelvterület déli „peremnyelvei”-nél (ide számítja az etruszkot is!) egy palatalizációs hullámot akar megállapítani, mely azonban csak a lykot,

lydet és pelasgot lepte el, de a hettit és etruszk nyelvterületet már nem tudta elérni. Egy másik ilyen nyelvjárási saájtsága lenne ennek a nyelvterületnek a szókezdő laryngalis, melyre a lyk, hettit és etruszk nyelvből állít össze példákat. Mivel azonban az említett nyelvek közül csak a hettitet ismerjük behatóbban, a kombinációk értéke bizonytalan. Még inkább bizonytalan az, hogyan lehetne ezeket a szókat egészen az alapnyelvig visszavezetni. — PULGRAM (II, 67 kk.) „Családfaelmélet, hullámelmélet, nyelvjárásföldrajz” c. cikkében kimutatja, hogy mind a két elmélet — erősen képletes felfogása miatt — tulajdonképpen nem zárja ki egymást, hanem az egyik kiegészíti a másikat. A hullámelméletnek (1872) megvan azonban az érdeme, hogy megindította a nyelvjáráskutatást és térképezést (Wenker 1881, H. Fischer 1895, Gilliéron 1896). Megemlítjük, hogy PISANI a *Lingua* III. kötetében (1952) a nyelvrokonság sematikus szemléltetésére a folyamrendszert (forrásaival és mellékfolyóival) használja fel. — TAULI a birtokos személyragok és az esetragok sorrendjét vizsgálja az uráli nyelvekben (II, 394 kk.). Wiklund és követői szerint az esetrag + birt. szem. rag következés a régibb, míg a birt. + esetrag elhelyezkedés másodlagos fejlemény. GYÖRKE (MNY. XXXIX, 1943) viszont azon a véleményen volt, hogy a gen. -n, az acc. -m és esetleg a lat. -k-ragjánál az elhelyezkedés változott. TAULI szerint a részletes elemzés azt látszik mutatni, hogy a sorrend a megfelelő suffixumok viszonylagos korától függ. A korra nézve az általános szabály az, hogy ha egy morféma egy másik morféma előtt áll, tehát szóközépen, akkor az előbb álló a régibb, a szó végén következő a fiatalabb. Kivételek analogikus úton magyarázhatók. TAULI az összes uráli nyelveket megvizsgálva arra az eredményre jut, hogy a régebbi eseteknél az esetrag általában megelőzi a birt. személyragot, míg az újabbaknál az ellenkező sorrend járja. Utal még arra, hogy RAMSTEDT tanulmánya alapján (JSFOu. 53. 1946—47) az altaji nyelvek közül a törökben a birtszr. + esetr., a mongolban és tunguzban az esetr. + birtszemr. sorrend járja.

Az „*Atlas linguistiques*” rovat sok készülő nyelv atlaszról számol be. A német nyelv atlasz (I, 87 skk.) 1951-ben a 12. és 13. füzetrel folytatódott s MITZKÁNAK régóta hirdetett *Handbuch zum Deutschen Sprachatlas* c. könyve 1952-ben Marburgban megjelent. Tartalmazza a német nyelv atlasz történetét, technikáját, szókincsét és a vele kapcsolatban 80 év óta kialakult elveket. Sok más készülő nyelv atlaszról is referálnak a szerkesztők.

A „*Chroniques dialectologiques*” rovatban: az elzászi német nyelvjáráások kutatásában egy eddig kevésbé felhasznált kérdezői módszer alakult ki, főleg BEYER-nél (I, 189 skk.). A kérdezőnek az illető nyelvjáráson kell kérdeznie, különben az elzászi nyelvjárást beszélő igen könnyen folyomodik az általánosan ismert német vagy francia köznyelv megfelelő szavához, a nyelvjárási szó pedig elsikkad. Tárgyak, képek mutatásával kérdezik a nyelvjárási szókat, vagy rövid történetek elbeszélésébe egy olyan mondatot fűznek, melyben a kérdezt szónak vagy szóalaknak elő kell fordulnia, de ezt a kérdezt személynek kell kiegészítenie. — DA SILVA NETO részletes képet ad arról a munkáról (II, 143 kk.), mely a Romania Portucalensissnak Brazíliában való fejlődését igyekszik felkutatni. Az a régebbi téves felfogás, hogy a brazil gyarmatosok főleg Portugália déli részéből jöttek volna, ennél fogva a brazil-portugál nyelvjáráások főleg délportugál elemeket tartalmaznának, újabb adatolás által helytelennek bizonyult. A legkülönbözőbb portugál országrészekből származó nyelvjáráások keveredéséből egy koiné alakult ki.

De az unité még nem égalité s a további kutatásnak éppen ezeket a kisebb különbségeket kell felkutatnia, hogy a brazil-portugál nyelvnek az elemeit, illetőleg azok eredetét megállapíthassa.

A „*Centres de Dialectologie et de Phonétique*” rovat néhány nagyobb nyelvtudományi (főleg nyelvjárástani) intézet megalakulásáról számol be (Bologna, Coimbra, Buenos Aires és másutt).

„*Portraits*” cím alatt a folyóirat régebben elhalt vagy élő nyelvészek munkáját méltatja, ha azok a nyelvjárástannak is kiváló művelői voltak (köztük van egy SETÄLÄ méltatás is RUOPPILA tollából: I, 273 kk.). Az „*In Memoriam*” rész nekrológokat hoz nemrégén elhalt nyelvészekről (JAKOB JUD, FRANC. RIBEZZO és másokról). A „*Les collaborateurs*” c. részben az ill. félkötet munkatársainak életrajzi és irodalmi működési adatai olvashatók, míg a félkötetek utolsó rovata a *Centre* adminisztrációját hozza, valamint más nyelvtudományi egyesületek üléseiről, kongresszusokról számol be.

Mindent összevéve a nyelvtudomány, de különösen a nyelvjárástan egy rendkívül értékes, az egész világ nyelveire, ill. nyelvjárásaira vonatkozó folyóirattal gazdagodott, melyet különösen a mostani nehéz könyvbeszerzési, közlekedési és egyéb a személyes érintkezést gátló körülmények miatt örömmel kell üdvözlünk.*

BENIGNY GYULA

* Az első két kötetben a magyar nyelvjárástan nem jutott szóhoz. A következő köteteket még nem tudtam megkapni.

J. SOLTÉSZ KATALIN

Az ősi magyar igekötők

(Részletek egy kandidátusi értekezés bírálatából)

A vizsgálat alá vett hat igekötő mindegyikéről van már feldolgozásunk. A legfontosabbak köztük BUDENZnek idevágó dolgozatai. KUNOS IGNÁC és KOMÁROMI LAJOS Budenz nyomdokain haladnak igekötő-tanulmányaikban. Soltész Katalin támaszkodik ezekre a dolgozatokra. Egyben kiegészíti és újabb adatokkal szerzi meg eredményeiket. Kiigazítja Budenznek és követőinek egy módszertani hibáját. Más tekintetben is nagymértékben támaszkodik a szakirodalomra. A szórendi fejezethez önálló gyűjtőmunkát nem is végzett: MOLECZ BÉLA és SIMONYI ZSIGMOND szórendi tanulmányaiból, továbbá KLEMM ANTAL Törtémond-ából veszi át a törvényszerűségek megfogalmazásával együtt a példamondatokat is. El kell azonban ismerni, hogy még ebben a fejezetben is van némi önállóság a tények újszerű elrendezésében. A szerző általában hozzáértéssel elemzi a nyelvi alakzatok funkcióit. Világos, határozott funkciókategóriákat teremt — anélkül, hogy megfelelkezne a fejlődéstani kapcsolatokról s az átmeneti alakzatokról.

A csoportosító készséghez és a világossági igényhez azonban nem mindig társul az elmélyedés képessége. Az a benyomásunk, hogy a „leíró” módszert a szerző kissé felületesen fogja meg. Azt gondolja, hogy „leíró tanulmányban” nem szükséges mélyebbre ereszkedni az okok kutatásában, hiszen a magyarázat és az okok felderítése a történeti nyelvtudomány feladata. Azt csak helyeselni tudjuk, hogy a „leíró tanulmány” „történeti háttérrel” készült, s hogy a szerző a szinkroniát nem szakítja el a diakroniától. Ellenkezőleg: a mai funkciók rendszerében történeti tájékozódással igyekszik rendet teremteni s a jelenségek közti belső kapcsolatokat felfedni. Azonban a leíró tanulmányban mégis csak másodlagossá süllyed a nyelvtörténeti magyarázat, s magában a szinkroniában, az egyidejűleg fennálló nyelvszisztemben kellene megkeresni a jelenségek magyarázatát. Ezért jó lett volna, ha a szerző tisztázta volna a leíró módszer elvi kérdéseit. Így világosabban álltak volna előtte a lehetőségek, s bizonyára rájött volna, hogy a mai igényeknek megfelelő szinkronia új szempontokat és új meglátásokat is képes nyújtani, s nem kell az okok kiderítését és a magyarázatot teljesen átengednie a nyelvtörténetnek.

A szerző nem méltatta kellő figyelemre a szintaktikai összefüggéseket. Jellemző, hogy az igekötő használatával kapcsolatban nem vette észre a *correlatio* eléggé feltűnő jelenségét. Pedig saját példái is ösztönözhatték volna erre. *Szalad a kertbe*: ebben a határozós szerkezetben a határozó *-be* ragja jelöli a hova-irányú belső helyviszonyt, illetőleg utal az igei tagra. A meghatá-

rozott: a *szalad* ige legfeljebb implicite, alapjelentésével utal a hova-irányra, illetőleg a szerkezet névszói tagjára, külön alaki exponenssel nem. Itt tehát a szintagmatikus viszonyítás — formailag legalábbis — egyirányú: *szalad a kert-be*. Ettől a szerkezettípustól nagyban különbözik szintaktikai megformáltóságában a *be-szalad a kert-be* típusú szerkezet. A hova-irányt most már nemcsak a határozó *-be* ragja jelzi egyértelműen, hanem ugyanarra a viszonyra mutat a szerkezet igei tagja is a maga *be-* igekötőjével. Kölcsönös viszonyítással van dolgunk: a *be-szalad* . . . meghatározott a maga *be-* elemével, alaki exponensével (igekötő) egy olyan tárgyra mutat, amelynek belsejébe irányul az igei cselekvés; a . . . *kert-be* határozó pedig a maga járulékelemével (rag) visszautal egy olyan cselekvésre, amely a névszói tárgyfogalom belsejébe irányul. Nyilvánvaló, hogy a *be-* igekötőnek itt ugyanaz a szerepe, mint a *-be* határozóragnak: egy bizonyos határozói viszony jelölése. A különbség csak annyi, hogy a határozórag a névszói tagról utal a határozós szerkezetben az igei tag felé, az igekötő pedig az igei tagról mutat a szerkezet névszói tagja felé. Az igekötőnek tehát viszonyjelölő, azaz ragszerű funkciója is van. Egyben van egyeztető szerepe is: egy határozóraggal együtt két szónak szintagmatikus összetartozását mutatja. A jelölt az igekötőnek sem egyik, sem másik szerepéről nem tesz említést: az egész jelenségesomó kívülmaradt érdeklődési körén.

De nemcsak a szintaktikai összefüggések meglátása terén vannak hiányosságok, hanem — úgy látom — a tiszta formális szempontnak: a hangtani alkatnak sem tulajdonít a szerző kellő fontosságot. Az igekötőnek mindössze két kritériumát említi: a jelentésmódosító szerepét és a vele alkotható igeik nagy számát. Véleményem szerint az igekötőnek lényeges kritériuma a hangalak nagyfokú redukciója is. Lényegesebb a perfektuáló funkcionál. Hiszen a közönséges határozónak — különösen a hova és a honnan irányt kifejezőnek — is megvan a perfektuáló hatása az igeire. *Tükörbe néz*: itt, ebben a kapcsolatban a *néz* ige cselekvése befejezett, bár önmagában *néz* folyamatos cselekvést jelöl. Ugyanígy *támad* folyó cselekvést jelez, *lesből támad* befejezett cselekvést. Ezért nem látom indokoltnak, hogy a szerző a HB *míge zocoztia vola* adatát a *meg-* igekötő első előfordulásának veszi azon az alapon, hogy itt az „már teljesen kifejlődött perfektív funkciót mutat”. A perfektív funkció fennáll akkor is, ha a *míge* még határozó. A hangalak eredeti teljessége s ennek következtében a világos morfológiai szerkezet (főnévi alapszó + *é* lativus-rag) még önálló határozói funkcióra utal. Legfeljebb arról van szó, hogy a *míge szokosztja volá* értelme eltávolodott az eredeti konkrét jelentéstől: képes vagy elvont határozóvá vált. A képes vagy elvont határozó azonban — szerkezeti felépítését tekintve — éppoly határozó, mint a konkrét helyhatározó. Én tehát úgy látom, hogy a HB *míge szokosztja volá* adata határozós szerkezet: *míge* a határozója, *szokosztja volá* az igeje. Ezzel szemben a mai *megszakasztja vala* kifejezés szintagmájellege feloldódott, egységes mondatrész (igei állítmány) funkcióját vette fel. Ugyanígy a KTSz-n található *ele menuen* és *ele mulhassa* adatokban én még nem látok igekötős alakulatot, hanem csupán határozós szerkezetet, ahol az *el-é* a maga világos morfológiai szerkezetével, teljes hangalakjával őrzi az eredeti határozói funkcióját.

A szerző legtöbbször megelepszik nyelvi típusok egyszerű megállapításával, s nem igyekszik az okok, összefüggések kutatásáig lehatolni. Az *el-kimegy* típusú szerkezet sűrítő jellegére és párhuzamos felépítésére például könnyen

rámutatott volna. Az *el-kimegy* sűrített formája annak a párhuzamnak, hogy *elmegy, kimegy*. A sűrítés abban áll, hogy a párhuzamos tagok közös elemét csak egyszer tesszük ki: egy igét két igekötőre vonatkoztatunk. Fordítottja ennek az olyan sűrített párhuzam, amikor a közös igekötőt vonatkoztatjuk két külön igére, pl. *Bár megszépülne, jobbulna a világ* (Ady). Ez utóbbi szerkezetről más összefüggésben szól a szerző leíró módon, de tovább juthatott volna a pusztá típusképzésen, ha észreveszi az *el-kimegy* típusal való rokonságot: a párhuzamsűrítés jelenségét. Sőt én még ennél is tovább mennék. Az *el-kimegy* és a *megszépülne-jobbulna* féle típusok vizsgálatát összekapcsolnám az olyan szerkesztésmódokkal, ahol a közös járulékelemet vonatkoztatjuk több névszóra, pl. *Hegy-völgyet benne lelsz* (Arany) vagy: *Török s tatártól mely titeket védett* (Petőfi). A sűrített szópárhuzamnak ez utóbbi formáival már ERNST LEWY foglalkozott (Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung. 5—10), s a magyar szerkeztípus megfelelőit kimutatta a rokon nyelvekben is.

Az igekötő elhagyásának, illetőleg az igekötőjét vesztett igének erős affektív értékét a szerző a szokatlan használatnak tulajdonítja a költői nyelvben: *Jaj, ki parancsom, élve, szegi* (e helyett: *megszegi*). Itt is közelebb járt volna a valósághoz, ha rámutat a nyelvrendszerben található rokon jelenségekre. Az elhagyás (már amennyiben csakugyan elhagyásról van szó) a jelentéstapadás eredménye. Az igekötő és ige kapcsolatában kétirányú tapadás s ennek következtében kétféle ellipsis történhetik: 1. az igekötő sűríti magába az ige jelentését, pl. *Megértetted? Meg* (ez az, amit a jelölt az igekötő önálló használatának címe alatt tárgyal); 2. az ige szívja magába az igekötő jelentését, pl. *Jaj, ki parancsom, élve, szegi* (ezt a jelenséget a szerző az igekötő hiánya című fejezetben tárgyalja). Pontosan olyan jelenséggel van itt dolgunk, mint a szintagmatikus tapadás eseteiben. A tárgyias szerkezetben például vagy a tárgy szívja magába az ige jelentését (pl. *Vízet!* 'vizet adjatok') vagy az ige a tárgyt (pl. *vet* 'magot vet'). A jelzős szerkezetben is megtalálható mindkét iránya a tapadásnak. Gyakoribb eset, hogy a jelző szívja magába a jelzett szó értelmét (pl. *hitves* 'hitves feleség'), de van példa arra is, hogy a jelzett szóhoz tapad a jelző jelentése (pl. a *viszonya van valakivel* kifejezésben a *viszony* annyi, mint 'szerelmi viszony'). A tapadásos kifejezések természetesen sűrített értékűek, tömörek: ez az oka affektív hatásuknak is.

Maga a típusformálás, illetőleg a típusok csoportosítása sem mondható mindig szerencsésnek az értekezésben. A magunk részéről például szívesebben láttuk volna, ha a szerző az összetett igekötő típusai közé felvette volna a *nagy lebocsátotta*-féle alakulatokat is. Ezt a jelenséget később az igekötő önálló határozói szerepével kapcsolatban említi. Kérdés azonban, hogy valóban elveszti-e a *le* a maga igekötői értékét, illetőleg megtartja-e eredeti határozói jelentését azzal, hogy bővítményt vesz maga mellé. Szerintünk az önállósodásnak semmivel sincs itt nagyobb foka, mint például a *felé* névutóval való egybeszerkesztés esetén, — amit pedig a szerző az összetett igekötő típusai közé sorol: *rohant lefelé a dombon*.

Az imperatívusi értékű igekötőnek *-val/-vel* ragos határozóval való kapcsolata a jelölt szerint „német mintára keletkezett, meglevő formát szorít ki (a tárgyragosat)”. Hozzáfüzi ugyan nyomban, hogy az ilyenféle szerkesztésmód klasszikus íróink nyelvében is megvan. Mégis úgy látszik a megfogalmazásból, hogy eredete szerint itt is németesnek tartja ezt a kifejezésmódot. Kíváncsiak volnánk, hogy mondaná helyesebben azt, hogy

ki vele! el vele! el veled! Tárggyal semmi esetre sem lehetne itt az igekötőt kapcsolni: *ki azt! el azt! el téged!* Már ez arra mutat, hogy a kérdéses szerkezetek önálló alakulatok lehetnek s egészen természetes módon fejlődhetnek ki nyelvünkben. Az igekötő (illetőleg az igekötős ige) ugyanis nemcsak a tárggyal alkot a mondatban szoros szintaktikai kapcsolatot, hanem a határozóval is. Egy helyen a jelölt maga is megállapította, hogy az igekötő olykor oly szoros kapcsolatba lép a határozóval, hogy szinte névutóvá tolódik el, pl. *hegynék fel, völgynek le*. Ehhez mi hozzátennénk, hogy nemcsak névutóként, hanem előljáróként is állhat olykor az igekötő egy határozóval kapcsolatban, pl. *fel a piacra, le a völgynek*. Nos, az *el vele* szerkezetben az *el* ugyanilyen előljárói szerepet tölt be a *vele* szóalakkal kapcsolatban. Ha azonban ez tipikus szerkezet a magyarban, semmi okunk sincs az *el vele* típusú szerkezeteket az idegenszerűségek csoportjába sorolni: nyugodtan láthatunk bennük önálló, belső fejleményt. Hogy aztán ennek a nyelvi képletnek elterjedésére, bizonyos jelentéskörökben való megszilárdulására idegen nyelvi szerkezeteknek is lehetett hatása: az már más kérdés. Nem az eredet, hanem csupán az elterjedés kérdése.

Hogy a magyarázat, az okok keresése mennyire felszínen mozog olykor a dolgozatban, annak jellemző példáját találjuk ott, ahol a szerző ezt írja: „Nyelvünknek azon sajátossága folytán, hogy lativusi határozók locativusi értékűek is lehetnek (pl. *odahaza = otthon*), helyettesíthetik (ti. az igekötők) a megfelelő „hol?” kérdésre válaszoló határozószókat, pl. *Hej, te Julcsa, gyere ki! Vár már Péter ide ki!* Népk. (= *itt kint*).” A szerző nem veszi észre, hogy ez egyhelyben topogás, nem okfejtés. Nem mond semmivel sem többet, mint azt, hogy ez meg ez azért van így, mert ez így sajátossága nyelvünknek. Pedig itt is önmagától kínálkozott volna a magyarázat. A *vár* igét általában hol-irányú cselekvésnek fogjuk fel (*vár valahol*), de alkalmilag hova-irányt is jelezhet (*valahova vár*). Ez utóbbit a szokott locativusi vonzat hatása alatt sűrített szerkezetnek érezzük: *vár ide ki = vár itt kint + várja*, hogy gyere *ide ki*.

Az értekezés stílusa könnyed, világos, élénk, eleven. Itt-ott a képszerűsége törekvés kissé kiütközik az egyébként szakszerű előadásmódból. Egy alkalommal például a szerző a *meg*-et az igekötőcsalád nesztorának nevezi. Máskor túlságosan élénk képzelettel úgy látja, hogy „a HB-ben... a perfektív *meg* már úgyszólván teljes fegyverzetben ugrik élénk”. Kiütközik másféle hangulatával az összefüggésből az ilyen mondat is: „E család benjáminja a sokat kárhozottat *meghibásodás*”. Zavaró asszociációkat támaszt bennünk, ha „a *be* és *le* konkurenciájáról” olvasunk nyelvészeti szakmunkában. Nem akarom én a képes beszéd jogosultságát kétségbe vonni a nyelvészetben. Sőt azt tartom, hogy érdekesen, elevenen, szemléletesen kell és lehet is írni szakkérdésekről. Csak azt nem helyeselhetem, ha az alkalmilag előbukkanó képek zavarják az írásmű alaphangulatát. A stílustalanság mindig túlló a célon.

PAPP ISTVÁN

Nyelvjárási adatok

Bazsó Lidi néni önéletrajza

(Martosi nyelvjárási szöveg)

Közzéteszi: *Sulán Béla*

Bazsó Lidi nénivel 1939 nyarán, első martosi nyelvjárásgyűjtő utam során ismerkedtem meg. Minthogy a helyi nyelvjárást¹ kitűnően beszélte, ő lett nyelvmesterem és fő adatközlőm 1942-ben bekövetkezett haláláig. Gyakori beszélgetéseink során hamar feltűnt nekem Lidi néni nagyszerű, színes előadókészsége, igazi íróhoz méltó meseszövege, 65 éves életének gazdagsága jó és rossz élményekben, emlékekben, amelyek közül nem egy a magyar néprajz, művészet- és irodalomtörténet művelőinek érdeklődésére is számot tarthat.

1939-ben és 1940-ben csak a nyári hónapokat tudtam Martoson tölteni, csak 1941 őszén Érsekújvárra történt tanári kinevezésem óta vált lehetővé számomra, hogy a tanév közben is szinte hetente egy-egy napot Martoson töltsék nyelvjárási anyaggyűjtéssel, gyűjtött anyagom rendezésével és kiegészítésével. Ezt megelőzően az anyag rendezése során felmerült kérdésekről, illetve anyagom kiegészítése végett elég sűrű levelezést folytattam Lidi nénivel. Már első leveleiben feltűnt nekem, hogy — bár sokat olvasó asszony — a hangsajátságok közül a magánhangzók minőségét, az irodalmi nyelvi írásgyakorlaton túltéve magát, következetesen jelöli, és világossá vált számomra, hogy írásai eme sajátságos, lényegében nyelvjárási írásgyakorlatuknál fogva, az adott nyelvjárásnak nyelvésztől készített leírásának közbeiktatásával, teljes értékű nyelvjárási szövegekké válhatnak. E felismerés alapján elhatároztam, hogy felkérem, írja le saját, igazán lenyűgöző élet-történetét. Elsősorban azért, mert arra gondoltam, hogy mint a vizek (Nyitra, Zsitva) szabályozása (1896) előtti Martos környéki régi vízi világ ismerője

Lidi néni 1941 nyarán
(Szőke Béla felvétele)

¹ A nyelvjárási rövid leírását l. Magyar Nyelvjáráások I (1952), 9–25. l., „Szempontok az *i*-zés vizsgálatához” című tanulmányomban.

értékes leírásokat és adatokat szolgáltathat néprajztudományunk számára. Másodsorban azért, mert tudtam, hogy mint a Martos községgel határos Kinges-pusztán lakó Feszty Árpád körképe fejedelemasszonyának egykori modellje² — aki a körkép elkészülte után is bejáratos volt a Feszty-családhoz, ott megismerkedett Jókai Mórral és Jókai Mór Nagy Bellával kötött házasságának körülményeivel, valamint a Feszty-családnak erről való véleményével —, Lidi néni számos olyan magyar művészet- és irodalomtörténeti érdekű ismeret, illetve adat birtokába jutott, amelyek vele együtt elenyésznek a tudomány számára. Végül azért, mert Lidi nénit az élőbeszéd és az írásbeli előadás igazi művészenek tartottam, noha az első világháború éveiben katonafiához és 1939—40-ben hozzám írt levelein kívül egész életében nem írt egyebet.

Lidi néni 1940 őszén fogott hozzá önéletírása elkészítéséhez. Ettől kezdve szorgalmasan írogatta a hosszú téli estéken, és folytatta 1941—1942 telén. Ekkor azonban sajnos megbetegedett, abbahagyta írását, és 1942 tavaszán meghalt.

Így született meg az alábbiakban közzétett életrajztöredék.

² L. erről dr. Manga János: „Martoson, ahol folyók találkoznak” című cikkét a Tolnai Világlapja 1939. évi kötetében.

vót is mindenünk mint szegényeknek ha sokan vótunk
is azért vót mindenünknek eszi valója is es
ruhánk is vót olyan mint mások mert a szüleink
szorgalmasan dolgoztak és nekünk is költ
dolgozni aki mit birt aratkölt nekünk is alymi amit
parancsoltak a szüleink - Itt irom le hogyan kerestek
még szüleink a minden napi kenyerünköt idés apám
Bencso Pál születet 1828. ba. 20. éves korábo besoroztak
katonának. 1848-49 ben a magyar fordulomba adgát
mint Kosut Lajos katonája mint magyar honvéd a
százagyábo mint kis dobos, sokat sokot rula beszélgetnyi
hoogy az acri erdőben is vót nagy ütközet mikor komáromot
fólatak a fővezérek Klapka és Görgeji arután aggy
maritota a magyart a muszka hoogy Világomál már
leraktak a fegyvert. arután a főjábólokot akiket elfóltak
a muszkák a magyarokból arókat még gyilkoltak vagy be-
börtönözték, sokszor beszéle idés apám hoogy ő is nekere
került a halált mert egy lovas kovács sívén akarta
szuranyi de jobba lépét is csak a balharját találto át szuranyi
de ő is elvót murgedre megkapta a lábát aggy lerántota a lomal
hoogy leruhant a főve és ő a raját szuronyaról szurta aggyon a
aggy muszkat arután. 1848-igun. elő Ferencz Jozsefet megkoron-
cizták, arután fótet valamonyire a rend de még mindig dühöngt
a népi

arután kötöltöte a katona idjét hazá szabadult arután
beszegődöt egy garádozó szogányi és öt szogit még csak
még nem nőit, 1858. ba nőült még 1859 ben még valóntot
ak a kössigbe harangoznak, arután a harangozás sör fizetét
az egy ház. 12 vika burát és egy hold ritet és hat pintot
egy pár csirmáro, és ha még halt valaki aruris fizetek
10. krapzart a kiharangozás sör, ez volt az egy évi fizetés
de még a tiszteendő urnak fát vágnyi aruris templom
udvart lelkes udvart tiszán tartányi és a templomot
tiszán és rendszeren tartányi aris a csekij fizetis -
de arután voltak a tiszteletes urnak teheneji 6 darab
jósa tehene volt azokat és az idős apám étete, november
elzejtül mégis 150ig aruris fizetét a tiszteendő ir,
6 hat vika burát és egy még volt a kényir. de az idős apám
nagyon sokat dolgozott eddig még mink kísérsények vótunk.
a hajnali nyug óra nem irté az cigyábo soha, telen
ment étetnyi a tiszteendő ir tehenejit még munka
közben az iskolás dijakok ra, mer aris is adott a kössig
két korsi szolnait amivel othon ^{és a fizet.} fűtöttünk kemenczebe-
nyáron pedig ment a katarbo, mikor márok mentek
arutánkor ő má akkor az egisz napra való kötelet megöröszöl
kapáláskor is elment mihamt csak virat ment tuta
hogy a süllenk csak kijön mellet el neki segitényi. -

A tiszteletés urnák voltak főgjeji abul adot nekünk is
 feles kukoricza földet kapálnyi 2 holdat így volt kukorica is
 idős anyjánk még mikor elvite on ebédet jár orájig segített
 kapálnyi idős apámunk, minkét mindig beszart a hárbó-
 nær mindig azt mondta hogy ot még vagyunk, votunk öt-
 testvérék. mégis mindig atul fitt hogy a toba erünk bizony
 mitünk éléget de már bajunk nem történ öt julia testvérem
 mikor akora volt hogy ráhagyhatot a szükem akkor már
 nem zártok be mikor már iskolábo jártunk a julia testvérem
 1878. ba ment iskolábo én még. 1880 ba de akkor ojan-
 nagy víz volt a faluba hogy ladikon köllöt járnyi-
 an iskolábo minden háznia volt egy ladik vagy tutaj nekünk
 volt egy kis ladik a tiszteletés ur atá idős apámunk.
 de mink azon nem jártotunk iskolábo mert idős apám
 elment még nagy orakor étetnyi a tiszteletés ur tehényit
 mink még akkor alutunk azután mabotunk idős apámunk
 hogy csinájon nekünk tutajt idős apám nem akart
 hogy bele erünk orula a vízbe de nagyon montuk hogy
 tudunk mink ladikainyi no azután csinált 6 kive
 nádót esze soritot drótal aba szürt egy ojan hoxenu-
 fát amijen kérsztül inte közepet is esze soritota
 ada a máink fát az orá **h**oz a harmadik fát akkor
 ot jól esze soritoták egy eris fát murtak a nádbo-

középre, a két szisö kivibe mégis egy egy fát szünt,
a három fát a középsőhöz erőse huzta azért ot mégis
jó erősen erre kötötte vagy szögete, ez volt egy méter magas
akkor a néidot megtörök és földaljátak a náid kivé
fölső végét a fákhöz hozzá kötözik úgy né ki mint
az abótu ez az óra a tutajnak úgy né ki mint a kajo
a tutaj még fél méter hosszú recost a náid kivék
tetejére két vastagab fát fésznek rákötik ara két
vagy három darab deszkát szögnek akire rá lehet
álmúji akkor már kissz a tutaj ijemen járunk iskolábo.
de azon övéreni nem lehet csak nagy hosszúu fával
tologányji de csak hátul mer anak csak a közepin
leket megálmny mer más kümben elfordul ijem lilékventón
járunk iskolábo bizony sokszor lebuhtunk vula mitkor
kun jobbra kun balra mént vagy a tolofa a sárbo nagyon
liment hogy nem birtam hamarosan föbrántonyi akkor
vagy én estem a vízbe vagy a tolofa marast ot a vízbe
akkor a tutaj vagy is a cronik mént velünk amere akart.
otkor már nem mehetün csak ara amere a mel vite
a tutajt még valaki ladikal nem hozot tolofát vagy
aki elmarat oda nem hozta meraz bizony ot át a
vízbe még valaki kinem huzta a vízbeil mer az úgy
léxorot a nagy sárbo hogy ki is zödült vonda ha kinem huzták
vonda-

azután mikor eljárt a víz akkor még maradt ójan sár
hogy mégis aba nem birtunk járni az emberek úgy csináltak
triggyából korából szamárból utakat egyik kaputól a -
másikig úgy járható mindenki rajta, de miink azir
mindig elmentünk iskolába bizony sokszor mentünk
mentünk haza ha az egyik csizma maradt el a sárbo-
máskor a csizma talp maradt el mindenestül ha
találtuk meg ha nem, de többször otmarat a sárba hiszen
sokszor meg a öklejünk is sárosak voltak de meg a ruhánk-
is Jós Sülénk nem győzte a ruhánkat mosni és
csizmájunkot csináltotni de azir iskolába mindig
eljártam szobgalsmanan tanultunk a tanító úr is
nagyon szeretett mind a ketőnköt mer minden lecskét
győzen megtanultunk ^{tanulunk} tanítani az osztályunkba mindig elöb
votunk én is meg a julia testvérem is hat osztályt jártunk
minden napot és 3. ismétlőt ^{osztályt} szerdán. szombaton dilután
és vasárnapon dilig voltunk az iskolába, Már mikor megjedit
osztályos votam mind tutam azt is amit az ötödik es hatodik
osztályosok tanultak a testvérem két osztályt elöb vot én mind
megtanultam azt is amit az tanult így könnyen letettek az
iskolaji erék mind a ketőnknek mert a julia testvéremnek
megy jobban mint a tanulás de nem is lehet rajta csudálkany.
mert a sülejünk is nagyon istent filók voltak azok mindig imá-
kordtak

és minket is mindig tanítottak inekönyvi imádkozni meg
nem jártam iskolába má akortutám minden imát és
sok inckéket a szoltáros könyvemből mer a szüleink
este mikor lefekütnék mindig tanítottak minyájukat
de mikor már nyosz estendő voltam akkor má a szüleim
tanított varny is mind a ketőnköt. arut rostanok
a kirgít lerváigto és ara szoritot rá szíjal gyors ruha-
darabot és arut vartuk pamutkal lukacsosra, cseruzával
kivajzolta a szüleink, tulipánt virgot és arut kiköllöt
varny a kezünkbe szepkendőnek mikor mentünk
a templomba; először bizony nem valami nagyszerű volt
a varrás de az idős szüleim mindig aral bíratatot hogy
aki szébet varr szébet. kordoz, már másk a másk
keszkenyő szébet volt és így tovább, mindig szébet vartunk.
mer én mindig ojat igazkótam csinányi mint a testvérem
ha az Keszkenyőt varrot én is arut vartam ha kötényaját-
varrot én is arut vartam minden ruhánk egyforma volt-
aki nem ösmert arut hite Moogy ikrek vagyunk ment-
a természetünk is egyforma volt, arután mikora kijártuk.
az iskolát minden ruhánkot kitutuk varny; dobon-
ami fehér batisztabul vagy piengajbul volt, arut hijuk máig
is dobon varrot ruhánok arután meg tanultunk a dobra
huzot piengajro vagy batisztra vagyolnyj; papira is rajzoltam

mintakota és a testvirém meg nében tudot rajzolnyi-
 mint én mindaralamenti barátmonknek mink rajzoltunk -
 a dobjáró mintakot és tanítottuk őket varnyij meg nálunk sokal-
 idősebe két is, no azután mikor estma jól meg ~~is~~ tanítottuk -
 akkor gyűt a másikk munka a kender fonyás a ropkázás perz
 meg kutya munka volt etül bizony egy kicsint fitem, mer
~~is~~ a ropkát lábol hajtany a guzrajrul a kenderet balkezél
 huzkálnyi, szi vikonyra és egyformán szi simáro kisimitanyi
 a jól kérel, a ropkát jobblábol gyorsan hajtanyi hogy a fonalat
 meg sodorja de ha nagyon tul sodrot, az orsó akkor meg simörgözte
 meg se volt jó. no hát azt egy kicsint nehezeben tanultuk meg
 mer a ropkán orsó is volt az szete magáro a fonalat az orsót
 meg a ropka kerekét egy méterés hommaságu spirágo ~~száncát~~
 kötötünk körül a kerekre is az orsora és így mint a fonyás-
 három nap tanított az Tócs Szülénk mikorra má jól ment
 a fonyás, mindig azt mondta a szülénk hogy ha nem fonyunk
 jól és simát, és akiye szakados lesz, ha lesz gombojitra annak
 a körmire tekeri a fonalat és begyűtja a körmivel együt-
 eljéti - a testvirémnek csak jobban ment mer ő öregebb volt
 de az én orsóm nem akarta vényje vagy szenyi magáro a
 fonalat mer ha hajtatom a lábomól a ropka kerekét
 akkor ara nixtem akkor a kenderet nem éremtetem rajja a fonalat,
 ha a fonalat huztam a kenderből azt igazítottam, a kerek ment -

jobbra is balra is érsze vizu. bizony nem valami kelemes-
munka volt az a folyás, de addig kinkotam hogy megtanultam
szíven folyi, még ma is napig is folyok, hiszen én akkor -
még csak 8 extendős voltam mikor megtanultam folyi és -
varnyji, mer az idős szülénk is azt csinálta telen este vöröjig
fontunk régel 5 orakor fökötünk akkor ötökötünk fűökötünk
nyosakotunk és tornutunk, mer este jártok hozzánk töben
is folyóba akkor nem kéhetél tomnyji mer szavartak -
mikor kisseen voltunk a lezárkivel akkor mentünk az -
iskolába - még foktunk egymás kezit hogy a legkiseb testvir -
is elné marogyon mert mikor esők voltak a víz elapát voltam
gjan seim hogy majd eldülőgetünk bene idős szülénk a vízma-
szárat még kötöte macragal vagyis kötövel a lábunkszáráho
mégis sokszor elmarat a vízünk csak este szoktunk hozzá
mennyi az iskolából a rosszú miatt úgy ritük el az ebédet
régel, mer akkor már hármon jártunk iskolába, Julia, Lidia,
és József, azután Erzsébet és Mária. öten voltak testvirék, ^{70 éves 8 é} volt is
szüleinknek ilig sok gondjuk velünk, de azir soha se rugolotak,
mikor már farsang utójoiro még volt a kender folyva, akkor
neki fogtunk a dobon való r. varrasnók husvitig vartunk,
azután mikor a munkaidő tavasszal be alót, az idős szülém
is apám mentek dolgozni, az Julia testvirém otthon marat a
kis testvirékel. én még kacrákot és kislibakot örösztemz

minyöjünköt fölhammatok amire lehetet Jás szükem kelttetet
40 dorvob köcsörtis hírsén nem röstelt velük bajmolvolni,
lehetet tartományi elégét mer nem sok ényivalo kölot nekik
csak este meg véjel etek mer mikor apat a víz minden
laposab heleben anyi hal marat hogy rüvü vot tüle a víz,
hogy ha nyáron má elapatak a vizek votak ojan mileb főjark
oda maít minden hal vot akácsoknok élig mit ényi, mikor
má az is hírsény vot akkor idé apám kiarkota milebre vot-
arutain benne meg csik is élig ojan vaptagok votak mint
a sörvü nyél ^{az ényik} úgy szétik rostárol dírsábo a falujak -
mink is fogtunk kérel is anyi halat hogy a kötényjünköt
este mindig tele vitük hallal, mikor árotak a vizek, a nyitra
meg a vag mikor kiöntöt, gyüt a víz ki belüle három méter -
magosab is ahun laposab vot a talaj, a víz amint terüt a
ritekre földekre úgy hozta a poczikot vgyis egeréket bugarát
kákát vidot szinát gabonát mindent ami élöte vot meg
döglöt nyulakot is hozot, az eleven nyulak úgy szalatak -
a víz élöt ara amire szávoz földet látok, ha valamelik.
talát valami kis dombot és ot megát pikényi hamarossan
a víz körül véte és a nyul ot marat így puszultt el a legtöbb nyul-
aki nem röstelte a lakikázást fokhatot nyulat is elégét
mer azon a kis szávoz dombokon ot szoritak és ot puszultt
el éhen ha a vízbe mint ot is elpusztult, mindenünköt -

tönkre tet a víz bizony akkor nem sok bura kenyeret étünk mer
töbnyire csak kukoricza marot meg a víztil de ha soká apat
el a víz akkor aszt is elpuvztatotak az egerék mer a víz elül a kukoricza
korokra másotok föl és hamar vot véne a kukoriczának mind el
ragtak, bizony legtöbször csak kukoriczais kenyeret étünk, meg krump
lirat, iskolábo mindig sűt krumpelit meg kukoricza liszttil sűtöt
ides sülem görhönt és malet vitünk ebidre meg kokoricza liszttil
pogácsat is sűtöt de nem aszt tetám bele hanem kendir magolajt
meg a halot is olajon sűtöte meg ides sülem, kendirt termeszettek
sokat mer aszt május utoján is lehetöt vetnyi mikor a vizek má
elapatak mer alul vot a ruhánk is az ebéreknek vássonny ing
vássonny gatyá meg telen is gatyót hordotak az alsó vihonyab -
vássonny vot a fösö pedig vastagab melegel vot aszt neversztek
a nigi öregék komiszgatyának, az aszonnyok jányok pedig vássonnybul
hordozunk legalul pentöt vássonnybul van a kötényünk meg
maji napig is mer en leg erőseb, alul a pentöt fehéren hordozuk
a kötinek pedig meg festetyük feketire az komáromba asztán -
ugy varjuk meg és ugy hordozuk munkáim mer az soká eltartó
Megy viza terek a kis koromi emlikékre, etra a kis néid födeles
hárvó - mer ahogy elkeztem írni mink a fatu sülin laktunk -
két tö partján. elötünk vot a horvát tö oldalt magahédertö
májig is az a neve és maji napigis ot vanak ahun votak, azir
vot nekünk ojan neher a járás hogy mihint árot a víz minyji

a két tő erre fogot így azután nem mehetünk csak tutajon vagy ladikon
az iskolábo vagy a faluba még úgy is egy gardárok az udvarán járunk-
vígig, mer úgy járunk egyik udvarul a másikra így kerítük ki a
vizet és a sárt így juttatunk el az iskolábo a templomba és a botba.
még akkor az iskolánk is csak kicsiny volt csak egy iskola volt
anak volt egy kis könyvhájo abba volt egy kis laka nekva téglából
ot volt a keménore szajo ot volt a kemény is abul fölvesetve oda
bujt be idés apiam fütényi, mer akkor az iskolábo is nem kájho-
vot hanem téglából csinált keménore. minden dijak minden
régel vagy dilbe szoma vagy káko tekeresét vit a hona alatt
mer aki nem vit avat fölirta az első dijak és az kikoyot-
mink is vitünk vona tekeresét csak let vona mibül de szománk
csak kevés volt az odahaza is nagyon köllöt fütényi a kicsinikre-
de mink abul voltunk szemenesek hogy anak a jójardárok
sok folyte volt akinek az udvarán vigig járunk iskolábo- volt neki
sok szomájo is és volt egy kis szándor nevü szogájo is és az mindig
akkor huzta régel a szomát mikor mink mentünk iskolábo
azután mindig mondtu neki hogy szándor bácsi könnyen nekünk
is tekeresét hogy vikerünk az iskolábo, az migojan vicés volt-
szeretet velünk tréfálnyi mindig avat monda hogy anak-
kötök tekeresét aki tud harmadfelet ugranyi anyira-
ugráltunk majd bele szaktunk azután mikor ma maga-
is még sokalota akkor kötöt mindenüknknek tekeresét

még község is megcsinált olyan viccéket velünk, az a
sándor bácsi, megtörtént velünk is hogy Edér Sándor mákos-
tortát akart főzni azt azt mondta a Juliska testvérünknek
hogy menyén el a botba hozom hát Krájeriárér ~~de~~ egy vérdung
felír csukort a testvérén meg azt felelte hogy én magam nem megyek
gyűjön velem a Lidir is oner mindig ígyit mentim minden-
hova akkoris mint mindig meg fogtuk egymás kezét mentünk
a jó gondra udvaron vigig a hobortos kis sándor bácsi ipend fát
vigot az udvaron azt kérdéte tőlünk mikor elmentünk -
meleke kömöntünk neki hogy hát jöjnek hova mentek mink
meg montuk neki hogy a botba, megin kérdéte tőlünk hogy
mit akartok a botba venni hát egy vérdung felír csukort, megin
azt kérdéte hogy, hát viszitek a vérdungot mink nem viszük
hát akkorcsak szalaggyatok vissza & kirjíték el anyátólul a vérdungot
mink azután vardi vissza szaladunk a szülenkhö megyünk
neki hogy a vérdungot agyaked oda az meg kérde hogy
micsoda vérdungot hát akibe a csukort agyák hiszen azt
papírosba agyák, kimonta azt nektek hogy vérdungba agyák-
hát a sándor bácsi, azt gondotam, hogy az aáros fejű sándor
csapot be, no de most mi sjesetek mer sokia kisműl el-
az ebid, azután szaladunk a botba de bizony nem vérdungba-
aták a csukort hanem papírba, de én bizony még vinttem
de bizony maji napig se tudom hogy hány diká vót az-

ör egy vérdung fekir szukor merakor meg hire se vot adek-
ánok, no azutan mentünk hara vitük a czukort a hobontos-
sándor bácsi megin csak sinát huzot a kazalbul a lovaknak
ma meszirül nevetet minket kerderte hogy hat janyok
kaptatok egy vérdung szukort mink meg montuk neki
hogy bizony kaptunk de nem vérdungba mint ked montu-
hanem papirosba, a sándor bácsi megin rimonta, azam
de anyatok mot vot it noilunk azt montu hogy ma nem
föz mákos tésztát, mangyam meg nektek ha gyütök a botba-
hogy meg ehetitek a szukort mer ma nem kööl, hat
bizony mink kaptunk rajta megörütünk a czukornak
szijen kibalagtunk az udvarbul az utra ma anan hara
látunk a mi kapunkba, azt mondja a juliska testvirem
hogy nem vör ides szülem csak nem köll a czukor gyereünk
ijünk le ide a sövény melle szorak el ugy is let szijen meg
ortotuk egymás kösz a czukort meg is étük mikor károlodunk
a czukor ivisbül nem györtük egymásnok mondanyu hogy de-
jö jártun, meg enyi czukort sohanem étün, hat ides szülem
csak szalad am ki a kapun elker~~et~~ ^{dit} Rajdásznyu hogy julka
lidi gyertek ma hamarab mink szaladunk meg nem isirtük
horma közel ma akkor kerderte hogy hat a czukor hun van
hat meg étük hat minak étetek meg, mer ked azt montu
a sándor bácsinak hogy ma nem köll a czukor, nohat ortan -

Kapitunk mink a cukorér ójat hogymég ilék mindig de
mindig ezimbe jut az a cukor évis, mer idis szülem meg fogot
hun engem hun a testvirémet meg pufot ugy mind a ketönköt
agyba főbe nyokont posont meg csak kimen faret bele: ezután meg
a tejás sándor bácsit mita atkorta. mer az meg a kaputbul
lesté hogy mi törtinik velünk ot nevetél benünköt. no de
mondhatom én is hogy ojan keserü keserü cukort az iléimbe
nem étem de töbet nem is kívántom ingy, az után mikor -
ma lécsilapodot idis szülem mirye, azt menta prontg hogy
megajotok torkos kutják megbüntettek avál hogy nemvéretek
a fejetekre bécsi piroz keszkenyöt, mink akkor elkesztünk
rinya újbul szipen szabonyi a szülemeknek. hogy csak keszkenyöt
vagyis töbet soha nem éssük meg a cukort, no ezután
még in adot hát kirajercart az idis szülem még in szalattunk
cukorér má akkor várt a bolondos kis sándor má akkor arra
borrontot hogy ne jányok jó vót a cukor de nagyon nevetél
mink meg montuk neki hogy jó csak önéki köllöt vone az
háta tartanyj, ezután oda irünk a botba minya kérdés
a kedos hogy tik mir ritatok, hogy ugy kíván riva a szemétek
hát azir ritunk hogy amit először ritünk cukort hát megétük
eztén azir ritunk hogy jól elvert a idis szülemük, no az nem ojan
nagy baj kikajtatok, azt szokják mondanyj hogy eb eront-
beheged, az igaz. nap keleti baeri? mer így csufoták a szidot-

no azután meg a zsidó förmét ránt aszkérdi hogy kimonta
aszt néktek hogy én napkeleti vagyok s hát kimonta hát mindenik
ugy mongya magának hogy napkeleti, vagy hát g huggan mongyuk
magának ugy hogy nyenyugoti. s vagy ugy hogy kutya farka bácsi s
mink csak ugy mongyuk ahuggan moister hajuk, azután a
zsidó is jól förmét ránt, azután hogy bolondvót akittel hallo-
törtök hát akkor az egész falu bolondvónta a testvirém hiszen
mindenik aszt mongya a faluba hogy egyik botos a nap keleti
a másik meg a kutya farka a hoosmárvát meg körmörnek hívák
azután a zsidó mirgesis vót meg nevetet. is. aszt montra hogy no
hát kisjányok tik bizony jól bemontátok a bodosok nevezit
én azután montam neki hogy mongya meg hogy mi a neve mást
ugy mongyuk magának azután abut montra a zsidó, hogy ha-
míg akarjátok tunyi hogy mi a nevem hát megmondom engem-
vót számulnek hínak, akkor jó van azután drót bácsinak hívuk, de
nem értetitek meg most jól nem drót vagyok csak vót azután a guliska
testvirém jól odába bököt a könyökivel amint melete átom azúnta
knekem hogy te meg most érted hogy huggan mongya a vót bácsi
de bizony mi értém, de kedves vót bácsi uggyi nem haragszik
ránk s hogy csunyjái montuk a nevit azután mindig szípen mongyuk
magának a nevit, csak agyon mékünt bácsi piros keszkenyítő-
vótok bír én, csak hozatok piszt de menyí piszákölene két keszkenyítő
kérdeszte a guliska testvirém a vót bácsitól, az meg aszt montra nekünk

nem olyan drága csak 25. Krjczár egy keszkenyő két 50 Krjczár
no az elég drága anye piros ideszülemnek nincsen. én mondtam
a testvéremnek no de gyereim am hazra mer majd megint kikapunk
hozz soká meggyünk, még jól kisé mondtam csak be lépet a bolba
idés szülem egy versével a mesztelen lábunk szárhoz ro szp mup
egy rai vágdat hogy azt se tuduk mere szalagunk, a szidó.
még szabodot idés szülemnek hogy nébinesen, hiszen akudortak a
bécsi piros keszkenyőre, no osztán idés szülem is hazra ért. osztán
monda nekünk hogy no jó madarak a csikort is megélték
két sorosan köllöt meg venyi. nos kölene a bécsi piros keszkenyő
majd kaptok majd ha tutok dogoz nyi majd akkor veszek ha-
megérdemlítették, ere a juliska testvérem azt mondta hogy hát ez
nem dolog hogy elmentünk a bolba idés szülem ara azt mondta
hogy isten messz ijen dologtú amit csináltak, no azután az elidből
vacsora lét; este idés apám kezdete hogy mir nem vit idés szülem-
elidét idés szülem elmonda neki hogy huggan becsapot az a bolondos-
kis sándor arután idés apám nem bántot mer az soha nem veret meg
csak azt ^{mondtam} markor né hugganunk senki szorviro csak idés születék
amut parancsol azt csinájatok meg; akkor majd lesz bécsi piros
keszkenyő ha jók lesztek. de lét is nem is sokáro, de ki gondolta.
vona azt meg hogy miből rendote ki a jó Isten. it le irom!
vót egy hüségis proppán nevű kutyaunk, hogy vacs extendit
jártok minden fele alót a szárhoz va bujt, hugga törtint

azt nem tuduk magunk se csak csak ijel nagyon ugatott a
kutyánk ma idős apám nem hangozhatta hogy mir ugator a kutyá
onyit talán valami boy van azután idős apám kimint hát mit
látot mint a pitar ajtoba egy nagy fekete álotot megdögöre
a progyász kuta meg mindig ot ugatot körülöte, azután idős apám
a sétitbe nem ösmerte föl hogy mifele álot meg gyújtota a lám-
pit kivite avval nixate meg hogy mifele álot hát bizony egy
nagy göriny vót a tyúkokat akartta el hurvazony de a jó kutyá
meg mentéte ikét, no azután begyüt idős apám. idős szülem kien-
dészte tüle hogy mit ugatot annyira a progyász idős apám azt-
azt monta rá hogy megse mondom mer meg ijetek tüle de mind
is szabotunk neki hogy csak mongya meg nem uruk meg akkor
nem ijedünk meg, ez az idős apám azt mongya hogy egy nagy görint
fogot a progyász, bair csak fogot volna hármot vagy nygyet mer-
akkor töb pirt kapnánk a börjér. én is meg a juliska testvirem
ecire mind a keten fö kajátotunk, hogy hát a börít meg is vessen
no hát annak az áribul csak kerül nekünk is becsu piroz kerkenyő
megjelig nem is tudunk alony de nem az ijedistül hanem az örömtül,
elis vite meg az nagy idős apám az öreg öcső ször bör kereskedő xsido-
nak meg is vete, 2 forintér, a xsido. én meg montam idős apám-
nak hogy annak ne agya hiszen az keres pirt öd erte mer meg
a neve is öcső, de azt monta idős apám hogy moir nem venne meg a:
faluba. no aztan elment idős szülem a keleti boggyiba, vét is a 2 for

nikton nem csak bécsi piros keszkenyöt hanem meg két réf kartont-
nekim, két réf kartont a juliska testvirémnek. Fedros kacsinak valot
no orvutain arütünk nagyon a szajr hukainok, a poogjara kutját egy men-
etük. hogy van iskolabo evase szetünk minden kinyir durabokot ami
ert ö fogot nekünk szajr bécsi keszkenyöre valot. de tobet nem sikerüt
neki ojan alotot fognyi, moir most elis versüt meg a gyirjo is a
sbecsi piros keszkenyönek, aba az idöbe meg notät is kerekitelek rula
a nagyobb martosi janyok is menyecskék. It le is iram a dalt majigis
danóják mikor janyok az ugrot a menyecskék is a janyoka kurjan
meg a pilliket meg fogják egymás kezit is menek körbe is akor
szokják danonyi, hogy bécsi piros a keszkenyöm barna leginya
szertöm ha barna is de nem origjany szert az engem igazán-
is meg tobt ijen notäket danonak evst mongják kurjanok ex marto-
son régi ösi szokas. vana horvat tö meket egy kis domb evst nev-
vük kurja dombnak. farsang utójakor be al a böt egise bötbe
minden este oda esse gyülekesnek a falulul kireb nagyobb janyok.
menyecskék, gyerekek leginyek, is ot pillikének a gyerekek labdáznek
de vararnoy meg ebid után is dilutam havangozarigot pillikének ex
egy megy ha jö az idö minden este egise kuzvritig akor orutä aba hagyäk-
ent ma ebnyom' vissza tereb meg a gyerekek korra amikor megojan boldog vnt.
am - mer en is eldandhatnam avta régi notät. hogy: ha meg egyzser
gyermek tunik lenyi, minden bimoto el tunam felednji szep gyermet.
kor jöj vissza egy szora, öxi vissza fehér öxi vissza.

mer igazán boldog voltam mer gazdagok vagyunkha nem votunk de,
azir nem eseretünk volna meg sok joggardarol mer a mi szeginy ház
unknál minden vot, mer mind vala mennyin dolgoztunk, ki mit birt
mint már az elyin irtam, mikor már a kocso és a liba pisztorszig
aguratusba léteit akkor oda atak a szüleink gyümöcsöt öröznji
nigy öt gardsinok is örösztük a gyümöcsös kertjyt, ömel unyi gyüm-
öcsöt kapunk hogy vot olma körte asmat, sziva egiz tehe valo nu-
ndig vot mit vinyi az iskolaba, ezután má vot fejös tehemunk is
meg mihekét is szörzet az ides ajiam. vot minden a házunkná
vot hgy voj turo aziz gyümöcs lelköröz egzik évül a márikig tar-
tot mindig. mer az ides szülenk beosztot mindent remolésen és
mink sokan votunk testvirek de mink korra nem nyugturi
semihö csak azit etük meg amit az ides szülenk adot, miye ruhink
is vot ojan mint a leggardagab jányoknak, szinte ivégyeltük a
faluba a töbi jányok de nem is hevertük el az idöt, mikor
már én is extendör votam a juliska testvirém meg 12. akkor má
elmentünk napxadimbo másonyat irtanji egy zimmaczija
birtokba egy nevezik hogy agyagosi pusita ot moktak a
mártosjakk aratnyi is maji napugis, az utarir fizetek 15. krajczár-
t a jányoknak az aronyoknak pedig 20 krajczárt fizetek egy,
hetre kapunk 90. krajczárt. ezt a fizünköt meg piroz eszm
airo, szántuk mind a keten, de hát nagyon soká gyüt eszm egy
jár piroz eszmáro valo tizenöt krajczáronkint, mindig

számitogatnak este mikor lefeküdtünk hogy hány hétig köll eljá-
nyi nap számba mikorra kikeressük a piros csizmairo valót de
nem köllöt mised nap számbol kikeressnyi mer az idős szülemék anár
okorra szípen évone szület turót vaját és elvite az érsékujvári
pünkösdi vásáro ot vét mind a ketönknek piros csizmát
mikor este meghozta én is mega testvérem is úgy örültünk hogy nem
győztük a szülemket csokolgatnyi mer gyalogniént oda is és
háza is gyalogolt hát nagyon elfárat a séginy mer az érséküliis
mer ugy emlékszik rá mint ha most let volna hogy panyvokka-
dot hogy drágák voltak a piros csizmák mer a legszebb két párt
ö-vete meg hát mindén krajczinyját érte át, mer csak egyfo-
rmát akart vény hogy ide háza eszse ne haraggyunk nyta
hogy ne mongyuk egymásnak hogy a tized szebb inkább ö-koplaton
még mer akkor még nem lehetét csin vonaton szényi érsékujvárho
mint most akkor csak kórsin vagy gyalog pedig montorkó jó memore-
van, azután azt mondta idős szülem hogy no kedves jányojim még
vétem a legszebb piros csizmákat de ugy még kinnjiték hogy legal-
is öt esztendőig eltárosson, mer tujjátok hogy nem bívunk vényi
hát megis kinnültük bizony minik sárba föl nem hirtük inkább
ha sár vot a fekete csizmákba elmentünk az iskolájig ot a feketiket
lévetetük idős szülem hozta a piros csizmákat utánunk és
az iskola pitarba fölvertük a piros csizmát ugy mentünk be a templa-
mba ha jó vagy vot akkor telen is hordortuk de bizony érsék nagyon

még jártunk a piros víz márvól, no hát az is ex embe jut megilek akkor is
nagy karrierony táján igen hideg volt akkor is víz volt de be volt fagyva
mindenütt a víz, hát a két tón elötünk vagyis a házunk elöt ug,
szombati napon halászottok a halászok körös körül ki lehetik a
tón a jégét, a köcszin meg egy nagy leket vágtoth, mikor körül
kerítetik a nagy hialloval a jég alatt a tót a nagy leken a köse
pin huzták ki a hialót mikor egy tanyát vetetek a halászok.
ez nagy történet vagyis nagy osztoták be a halászok a jégalati hial-
sótot hogy amit hízom vagy nagy társaság osztoták az egyik
tót is vagyis a hovat tót is a hiedis tót is amit megint apam vagy
akora lekekel ki lehetik mint egy jó nagy vasmó kősz.
és mikor az mind kivót tanyákra lekeve de ez meg törtöt a
halászok nak sokszor két hízom napis, minden kis lek volt
a másikkó ajan hízom vagy nagy méter távolságra mikor ez
kis volt akkor meg kezdődöt a halászt, de minden kis lekbül a
jéget ki köllöt a jégvágó fejszével huzni hogy az apasú
meg ne akaqyon benne, no azután bele hízoták az apasúit
a vízbe, az apasú hízoták a leg vigirc kötötek.
egy hízom méter hosszú toló fát is az mint elő az a jég
alatt az hízta a kötelek apasúit utána mint a nagy hiallo
egyik halász a nagy lekbül indult meg a halászt, a toló fát
egyik halász a jég alatt egyik kis leglül a másik kis lek-
be toltta a toló fát ot a másik halász toltta megint előbre

Kis legből kis legbe a mezitelen kezükkel igazították a to-
foit hogy elne akagyon a harmadik halász meg az aprósut
igazította utánuk. Egy kerítetek tonnyát így irték ki a nagy
lékre, a másik vige is ott volt a halonak a nagy léklee ott is
egy halász az aprósut tartotta hogy a jég alá ne menjen.
egy pedig ott is a köteleket így irték észre a nagy léken akkor
elkeresték a halászok mind a két viginél szenyi föl a
halot egyik vigin is két szete a másikon is mikor föl
vették a jégre mind a két vigin az aprósut utána az egyik
két halász aprósut a felső felit a másik két halász az olmos
felit alumul szete így irt ki észre a haló a nagy lékre
ott hurttak föl észre a roth halat a jégre úgy vették ki
mintha székbe lettek volna, azután jó mennyire elhurtták
a jégen a halot ott osztán kivetik a halat így meg a
jég alatt való halászat, a fojó vizen is így halásznak télen
mindig a viznek szembe a fojárának, a versének meg kivi-
gnok akora lehet és aba alityaik bele ha vegeré bele fojgy
úgy lekelik ki a jéget körülöte is úgy vették ki a verset,
(már most le írnom hogy jártuk meg a nagy lékel, úgy harci-
ony táján volt az idő jó fagyos volt sombaton halászták a
a tókat, mind sokkór szénint vasórnok vigele fölöttösztünk
Templomba mind a keten a juliska testviréssel föl hurttuk
a szép piros orizmánkot is mikor mentünk a templomba meg

ides szülem utainunk kajátota arit hogy vigyáruunk a
ruhánkro meg a juos crismánkro hogy crunya né leggen
mink rá montak hogy vigyáruun is, hát jól vigyáruun,
mikor dilbe gyüitünk kava a templombul má akora el-
felejtétük hogy ides szülem mit mondót néki a sima
jégnek crusztunk erre verzetén a jégén egy kis ho vót nem
látuk meg a nagy leket néki iramolunk a cruszmok
meg foktuk egymás kezit egy barátöm meja sarkunkba
~~x~~ cruszt mint a szélvén ugy crusztunk eszünkbe né jutot
hogy lekek vannak hát a közepin bele crusztunk a nagy
lékbe éczere keten a mint pajáruun a barátömöl a testv-
irém meg utánunk nyomba az meg akart álgni de nem tudot
vén is utainunk bele meg joban bele nyomt a vízbe, no hát
let am kajdászis mer ki nem birtunk márnnyi föl
nem birtunk kaparoknyi mer a jég nagyon sima vót a víz
is melig irt a ruhánk elázot a juos cruma száro tele
vót vól de bizony neheren tutak kihúráknyi besüinköt
az emberek ot jaggatunk a vízbe szákot terigeték a jégre
a lék szilire hogy ne cruszon ugy húrákat föl egy halász
ember majd ot fatunk bele a lékbe a ggerék, is ki ak-
artak húrányi de nem birtak, ki húrányi, arutin ides szü-
lem is oda gyüt majd éze esét ijetebe hogymost mit csinál-
a sok szije valánköl bizony vótunk minki sajátuk a szje

ruhánkot, akkor még fogatuk hogy ezután jobban vigyázzunk
a jégén, ez után telt mult az idő mindig öregebek letünk jobban
még tutunk gondolni mindent mikor kimaradtunk az iskolából,
akkor má köllöt dolgozni mentünk az urasághoz a
varasol istanyi ezután kecsinyi aratnyi így sorba amint
együtt munka még az utolsó nyáig harca nem hortak a birsék
egyig mindig mentünk, napszámot 20 krajczár volt a nap
szám az országosoknak még 25-öt fizeték, de akkor abba az időbe
20 krajczár volt egy feje való kenyő. 20 krajczár volt egy
fej győz, ócsó volt a matorja kevés volt a napszám de azér
egy forint haza krajczárt kerestem minden heten így köllt
a ruházatot kikéremni, idés cipőnköl együtt aratunk a
a tiszteletis ur galonáját így volt elégis kenyőnk is
is volt rendis ruhánk is, volt, mer mindigunkot fölhasználtak
ki mit birt aki nem birt még a határba dolgozni az hács-
akot még libákot őrzöt még a mást is elváltak háron
még fakot in őszel mikor elaták egyik gazdasszony kötiyt
vél mástik szoknyát vél így volt rendis ruhánk mid vala-
menyünk, még törtint velem az is hogy nagy vízék jartok hogy
1882 be is megárotak a vízék a falu körül körül is csak ojan kintet
is tartotak az is volt a faluba is de nem mindenütt a laposab
udvarokba. minilunk is volt az udvarunkon majd a konyha
ajtóba átunk ki a tutéjal, csak vizet még fakot látunk,

amennyig azsemünkel ellatunk a falu körül voltak gyümölcs fák ~~nyír~~
nyír fák fűz fák szil fa ~~nyír~~ fa minden fele vad gyümölcs fa -
bukrok borot minden fele kányot ^{ukor} véres gyüvő vanji türke
galagonya bukrok még több más fele bukrok, ezékre a komló-
ráfójt egy erre sőté hogy csak alotta lehet el bujkálni
mikor a víz meg árt az egerek bugarak madarak mid
ezen maratok meg, a víz a száraz fa ágot ~~akát~~ nádot
csúskát a mit föl vet rá habota ara a szövényre, mikor a
víz elment úgy marat ot mint a ház tető ojan vastag volt
hogy még laknyi is el lehet vona alatta, őszel az ember
úgy erre nem tuta vona csinányi amint ezers szil es a víz
erre habota őszel mikor víz gyűt hozta a sok gyümöcsöt vadomát
vad körtét fekete körtét mer anyi volt am ez a volgyümes fa
hogy más fajta alig volt, a száraz fák azok is csak úgy voltak
egyiket fehér szivánok nevertük a márikot ködnek. a harma-
tikot, lösmünnek negyediket szőlő szivánok ötödiket tucán. szí-
vánok, hatodikoto véres szivánok hetediket durvánzójinak. 8 dik
berovánoreji vagyis honore szimü szivánok maji nagyig is,
de ezéket talán mind a noje ültete vagy ojtota mikor
az aravát hegyin kizsát a bérkábul, de a víz még még márt
is sokat hoznyi ~~nyír~~ nagy fenyő szalokot sok gubiorot para fa
gyugot, azat csak az isten tudja hogy hogy hűmien hozta mikor
ojan here kileböt telen a szil ot bele fagyot a fenyő szál, a falusi

emberek mikor anyira befagyot az árvíz télen elméntek
fenyőket keresni aki aztán talált elment fejszével
ehető vagy testvert vagy kőmát vagy szogort aztán ki
lehetik, az után van káposzt vertek az egyik vigike ara
vastag kötelet kötötek így fölhurrták egyik vigit a jégre
így ki hurrták az egész hosszú szűfenyőt az után szíven
elhurrták ha az a fenyőt otthon megosztották rajta.
még ez a rozsa arítal a kin most is írom ezt a vigi történetét
ez is a hetvenhatsi nagy árvízbe volt fogva ez a véres fenyő
akiből ez az arítalt csinálták a nagy öreg apánk nagy
halász volt mer ejesmihöl is csak a halászok értették leg-
jobban mer azok korán mentek hát azok találtak rá
leg hamarab, node sokan még az iletükkel is vesztettek,
egy fiatal ember igen bátor volt amint meglátta a nagy
szál fenyőt, a kerték melet az árnnyikori nem vóta víz még
erősen be fagyva mezzirül oda csuszot, de még közel se
se írt a fenyőhöz akkor má lázokat a jégala mint a több
jék közel se lehetek lázra többet nem is látak csak akkor
mentek keresni mikor az jég erősen befagyot valami
egy hetven tudak kívényi a jégalul mer az víz megot volt
leg mileb ide ha az még a szűleji még a felesige majd mérny
út hatok mikor még moniak hogy ezertint, amlot két hónapal
részt még a felesige víz az is mint a szűleji, az én

aprosom is me jart a fenyő huszkálisó amig az egyik nemi
vel fixatét ori aris bele szakat ajégle mire hara irt megfagyot
szita a ruha mikora hara irt nagyon megbetegedét a nagy
lax neki mint a fejinek valami kelis tántot berone a
fejbe az orvos arit montai hogy ~~mar~~ lehet meg gyógyítani
csak ha a szemin kifekad és az egész szeme gözöje mind
ki fogt, fenyőt huszkát de neme csak egy murat meg ez
az astat is abulvan esincitotva amit ketven hatra a
nagy arvizkor az ^{a fenyőből} ^{akir irak} aprosom huszkát mar aris nagy halas,
rot, rot magamról irak egy kalandot, mint kemtémis irány
hogy a fidesz sulin baktunk miként arit a viz ninyá
teli szalat az udvarunk vixel hat elgyútek a kollégijó
sik, vasárnop delutan hozdánk kitálaltuk hogy gyereink
et hadikisznyei az agyagosi sánczra a nagy jegénye fákra
rok a varju fixek meg a szarka meg a vörse fixek majd
szédünk rok tojást, én arutan montam hogy szédünk ám
de ki márnik föl a főre a juliska testvirem csak ra mon
ta hogy hat kimene föl csak te mar te legjobban tudo föl
márnnyei én meg montam hogy igaz hogy tudok föl márnnyei
de ha letalálók esnyei arul a nagy fákrol akormi lesz, de
de csak birtatati hat szót fogatom nekik arutan meg
iggyertünk aba hogy én nem övesik, a testvirem let a kor
márnnyei, a hatrituóm meg a guxor most az egyik mikor az,

mikor az elfarot akkor meg a marik övezet gust a ladik odalán.
 bele ütünk niggén a ladikba neki raxon a nagy tenger
 vizén csak a fák hegyei voltak ki nagy nota zóval igony
 est az agyargosi raxonok de az bizony távol erik martosko-
 no ostoin oda irtünk valami más fél ora múlva csak
 a nagy tóts teteje volt ki a vizben még a nagy jegenge
 fák töveji is mind a vizbe voltak de fiziek mindmáig
 volt két is mer aláronyab fáro nem fizikehetet a viztül
 no azután mekerdödöt a fa mázias én kerütem a rona
 coda állítottuk a ladikot a fátörvibe én rá itom a ladik
 faráro onan kerütem máznyi fél fele nem sokat kö-
 llöt máznyi mer főjeb má sürü ágos bugar volt a fa
 csak az volt baj hogy nekem volt köztük menyi fél fe-
 le. mer a fák nagyon magonk voltak mégis meg mártom
 jó sokat mer tojást szitem ki sokat a tojásokat mind a
 keblemben raktam hogy ezre né törjem még ki irek a
 fáru. má jó este volt én montam hogy gyérünk harra
 de a tób csak birtatak hogy mázok rá meg valahang
 fáro, mer én má ki voltam fárodra, de a testvirem
 csak birtatot de én má nem akartam de meg ot volt egy
 fél szaroz fa de nagyon magos volt ugy kihajlot a nagy
 vizre de fiziek meg nagyon sok volt rajt montak hogy
 meg ara menyek fél no azután mártom fél de má akkor is

meg, mondtam is nekik hogy engem mos levés a szél de mikorra
fél irtem a fészékbe igen szellem ki a tojásokat a fészékbe
őjan nagy rugós tomat a nagy fak ágai között gyűjt nagy
szavak akkor má kajálatok fél hoztam hogy gyere nyer
léfele de én bizony nem mentem először kiseretem a tojá
sokot csak kajálatam nekik hogy, hát akkor meggyűtem fél
igen magosra a semjér, no azóta evésüktem léfele má nem
is merész votom a ladikái de a szél má akkor úgy fűjt csak úgy
hajtogatva a fak hegyét hát má megse gondoltam volna hogy
alanni baj történyen, aba a pilanában az ág levete a
fűjévről a keményét, amint hátra kaptam utánna
hogy a szél is el né vigye a márik. Kezemet előalajótatom
ijetembe az ágot prof lestem a ladik mellé a vízbe de az
vot a szörnyete hogy nem a ladik odaláiro estem hogy
nem töröt el semim, a vízbe zuháiro estem, hamarosan
elkaptam a ladik odalát azután bele huztak a ladikába
de meg ököt is majd nem elfordítottam a ladikal, meg votom
ijedre mind, az után én mondom nekik hogy lársitok most
enek tik votok az oka hogy én a vízbe estem, mire most
ha hara meggyünk, a testvirém csak mongyarnilene má
mint idős szülem jól elvör bennünköt, azután kiserarar
gatuk a ruhámot ahugyan tutuk má én jól fánatom igazut
én bele kuperotam a ladik orábo a szörnyete nagy szörnyete

arután neki fgtak on öveziskő ladikóvátunk hara fele
de most nem ojan vigan am mint mikor mentünk mes-
tutuk hogy most mi vir ránk, hogy mit kerestünk mink
tojásokot szenyi majd mongya ides szülem, hát meg jó
menni mentünk a ladikal mikor má halottuk hogy
ides szülem kajászot nevétkvül hogy julesa lodi
gyerték hara. mer mindig fitek hogy a nagy vizbe
valahun bele esünk ontan majd meg ijedünk no
bele halunk, de mink nem ijedünk am meg a vizbe
mer ~~szük~~ avt meg szektuk in tutam jól usanyi is
de a testvirém nem, no ontan hara itünk ides szülem.
ma várt mer má jó ate vot eső szova is av vot hogy
kun ladikóvátotok igen estélig a testvirém mongya
hogy tojásokot szenyi votunk az ayyagosi sinoron
in meg akoris csak után a ladik órábo a szóman, ram,
vám kajátot ides szülem hogy szájok ki má a ladik-
bu akor mongya a júlitka testvirém hogy nem mer kí-
szanyi mer lonosza ruhójo lé avt a fáru a vizbe
ides szülem meg ijed joban mint mink megvotunk, nem
in bántot benünköt csak meg jööt mind valaményinkét.
avt monta hogy töbet el ne menjünk ojan messzire
hát ha most elvettünk vóna mindénistül valami nagy
vihar előntöte vóna a ladiket az irás se tudot vóna val
unk.

Kiseb korunkba sokat ladikasztunk sokat fűrűtünk
sokat halasztunk tapogattunk veremő koraralkal mikor
elment a víz minden gödör teli motrat hallal sűtötük
förtük meg a hideg is kirárat tulle mer meg etük meg meg
megse vót főve mint a fele gycrékék mer a szűlejink
nem vótak othon, ~~kok~~ sok vízet meg köllöt gáronyi
csak mi azöte nem möte a tötisek vannak csinávo-
asztán minkis nagyobak létünk aréntünk a hat
árbo dogozny meg naprazámbo az unarsighe arata
sbo, arutan a testvirém fűrhö mint. 1890. be en marvat
am en vótam utánno a legöreget en is arutan
fűrhö mintem. 1894. be arutan mi nem köllöt nap
számbo járny mer vótak az apozomnak főgyeji
nem menthatom jó sorom vót mer mindenkinek nö
fogatom szorgalmassan dogoztam, örütem hogj nem
köl naprazámbo járny az uramnak két testvirje vót
egy nyeny meg egy bátyó amek is vót felesige, megy erst
zudejig együt vótunk arutan elvölökasztunk ocsin
átunk nekik hárat arutan elmentek aba lakny
apozom a földékét is át ata a két fűjánok arutan meg
unk gardsalkotunk orem valami jól mint mer egy
esztendő malva meg döglöt az egyik lovunkyx meg nem
vót mer a ház csinálam is a bankbul vete jól az

apósom egy nagy öreget, arontul is volt adóráig hát két fele
osztotta a földet két fele' mint őz aróráig is a két öreg
velünkmarott mer én jó vótam hozzájuk igazkodtam
dogoruj hát engém nagyon szeretek, minden fele garda-
rági eszköz elosztot az apósom közöttük a lovakot is de
tehen nem vót mer az is meg döglöt egy tehen nem jut
ot senkinek azután mikor magunk maratum nekem
adot az idős apám egy két éven borjut az vót az
örmes vajjonom az apámtul de mit is kirivintom
vona bór orak mindenkiünknek anyit is dtharon
mikor föggyünk nem vótek, megis az segitét ki a
bajbul mer a borjut elatuk anak az árabul vót az
uram egy esikot ahelet aki meg döglöt egy két két
lovunk ez vót a kezdete a gardájkodásunknak aru-
tán ez nem vót az nem vót sok fele gardarági eszközt
be kötöt mérerem hogy legyen valahugyan az uram
is igazkodot télen sok nádót vágot szót elatta
hogy legaláb a kamatot meg egy keves törlesztést
birjunkt firtnyji meg malacokot is abu soktunk
vénji mer bizony lovat vagy tehenet nem tudunk elanyji
amibül tób piszt kaptunk vona bizony nagyon sokat
kellót gürönyji mikora kitutuk firtnyji az adórágot
mer mindig vágat hozzá két sok marolék meg sok más

arutain het esztendőjig küzdötünk a bajokkal akkor még betegédet az anyosom másfél esztendőjig elme zavarba vot-nem nem is tudtam le írni hogy mit szeretünk vele-arutain meghat arutain ma csak az anyosom maradt meg két kis fiam vot az andrás születet 1898. be az István. 1904 be születnek a nagy mama gongyukot visete. mehetünk nyugotán dolgozni. mikor ma az andrás segitet volna 1914 be ki ütöte világ háború akkor vot ma 18. esztendő besorozták katonának-arutain az uramat is itthon mondtam a 28 esztendő öreg aranyal meg a 11-esztendő pítárol az uramat a munkás csoportba helyezték az andrást vez. p. rembe. a 31. honvedokhoz vitik. 15. be arutain dolgoztun volna ha birtun volna arutain az öreg mama is megbetegédet szél ütést-köszet a nagy agodalomtal. 3 esztendőjig mindig az az ügyöt nyomta. & nem mehetem a határba dolgozni arutain nem tudtam mit gondonyi elmentem a jegy zű ürtö hogy agyon valami taniacrot mer igy nem len. sémink a lovaknak egyzál szina se vot a jegyző ur azt mondta hogy irassak orvosi bizonyítványt & az öregmülevül azt küggem el az urammak lehet hogy harca evessék valahány napra arutain elhozták agyalarul az orvost irt 60. koronájér

aratóin elkütem az uramnak harca is gyűt 13 napra
lagalóib leharáto a mexököt aratóin ugy hitam regi
tsiget a pistához a juliska testvirémmel gyűtögetik föl
mikor nem vot a lovakknak egy szél minájuk se elmen
tem a tiszteltes urho igen jó lelkü ember vot atul ki
rtam Kolesombé ar. után az is irt egy kérvényt négin
harca eventetik. 13 napra aratóim no aratóin az is
még lét de nem mind a zap láiben marat no most
kit kijunk aki le arama a 11 extendis fijam azt mo
nta hogy elmegyünk keten valamikor csak le len
majd a szél ütöt meg ennyis hogy hát az öreg
militet harca tegyük vagy kire hagyjuk a lovakat is
ar. után egy segitetünk magunkon hogy a lovakat
be foktuk a kocsiba kocsin elmentünk az öreg mamát
még rábintam a romxid ar. szonyra aratóin elmentü
nk aratónyi az nem is jutot az emünkbe hogy a karr
át még is köll kalyáinyi, aratóim oda irtünk, kifok
tuk a lovakat atunk elejbejuk zabot karmatot le a
pita. minya mongya hogy ez a kama nem fog en
még mondok hogy kőörüd még meg kőörüite de biz
akor se fogat en is probatom de bizony nekem se fog
ot mit csinájunk hát vele a justa mongya hogy még köll
ora kalapáinyi hát ha joban fogna nész. kelötim min

olen mere ha lütnänk valomere embirt de aratnji
nem löitünk senkit kät exzerer a pirsta még löitöt egy
juhászit meszre a talokon hogya birkeköt terigete
arot mongya nekem hogya ~~idés~~ anyám én oda vizem
anoak a bácsinak a kamrát ha megkalapainoi én
én birony nagy bánatoran arit montam neki hogya
uogis hujábo visséd anak ugy se kalapajó még nem
löitöd hogya ojjan öreg alig botlog de a gyereik csak el-
vite de birony uoff vizsza is horita amunt elvite arit
monta neki hogya öbirony nem tuggya megkalapainji
még az öreganyja se kalapait kamrát nem még ö
de még az öreg anyja se nem ajis juhász vot arutan én
mondom hogya gyere kard arit a kamrát ide majd meg kalapá-
lom én arutan kimentünk az agacsfák alá vitetem a kama-
nyelit egy bukorai lüventük az üllö fat a földbe arutan
montam gyere pirsta kalapajó minos máslija majd regit
ék én is ha elfarod a kered most megtanit a nyomorvasig
arutan ütötük ventük kalapaituk mind a ketten de
birony má máj di lét nikorra valahuggyan ^{az kamrát} kassakotunk
no arutan jobban fogta a zabot arutan örütünk hogya má
megis tudunk valamit kassainyi erö nap csak két esfel
kérészet birtünk másik nap má töbet harmadik nap
má lét de minden nap nézer is kalapaitunk de megis.

leíróitunk magunk még hozzá még mégis tartunk karóinai is
leányai is csak az volt a leg nagyobb baj hogy gyűjtek voltak bizony
gyon sokat szeretünk a másik háború alatt is azután 17be
még hat az öreg süle is akkor csak keten voltak a pistoról
otthon, az utómnak egy sürgönyöztem hogy gyűjön hozzá porro-
nybul, mi akkor még is hat az idős anya, de én is majd még
írtem a sok bajba már még csak rokony se volt itthon
sok bajt leköltöt nekem is gyurnyi, amint megvolt a temetés az
andras is sürgönyözöt verjérembül hogy mények aronal
már föltöszkötök szünkébe menek ki a frontra az volt
a hírvérese hogy az szeptem 15 napja szabatságot kapot de
még azt is írta a fiam hogy vigyek utra valót még már
koronát majd ezim nekü maratom azután ezre ritom
amit tudom még a száz koronát is vitem magamal még
írít mikor oda írtam hozzá azután öt voltam három nap
de nem tudam kivérnyei hogy elvénnek át kölöt hányai
mi akkor márokor mint ki a frontra akkor mi csak
románijábo mentek először megbeszüt az újáro de rom-
ánijábo nem írte semmi baj, három nap után haraggyü-
tem ez volt 1918 be október 15 dikén eszlejtbe voltak val
ami két honoyiig oda küldöttem a sok csomagot már
akkor se voltam mi enyi való utója felé nagy kényere-
két küldöttem még mindent amit csak tudam

Visszaemlékezés a régi Debrecenre

Városrészek, telepek, utcák

Akkor kértél vóút körül Debrecē, semmiféle telep nē vette körül. Csak az érdeji útō vóutak meg a nyaralóg, de ott a kērtgebe nem lakot senki sehúse. Az árpátíteri templom akkor épült, emezek megvóutak — a kosútuccaji, a szécsényi-uccaji csonkatemplom, annak a tetejét lelökte a szél. A spítáj-templom¹ is megvóút. Emezek az épületek, mán templomok, nyilastelepi, homokkērti, meg ot kint a kērtgebe kisőyb lettek. A bēllegelő bē vóút egészen. Kilencvennyóudzba csinálták a vagongyárat. Aszt a riszt úty hitták: Epreskērt, meg úty híjják ma is. A sorompóy ot vóút. Mindenücs csördalegelőy vóút arra ki. Mājd, ahogy elíri az Ungvári-kērtet a létaji útfélen, emērrre bējjep, Kosút-kērtnek nevesztik. Az mind Gerébinéjé vóút az a főūd. Ahun a Kosút-kērt-szőülőy van, abba is egy risze Gerébi-telep. A másik risze amārra a sintérhász fele van, az izz Gerébi-telep. A Téglavetőūbe, ērrőy a mátaji-útfélē hét cigámputrik vóút. Csak Balognak vóút ety fennállóy háza.² Odafent, a többinek mint főütkunyhóyja vóút. Mos tessik megnizni, nē jalu asz, ha³ városrisz! A Homokkērdbe imitt-amot lakott egy-egy vasútas. Mekkértek akkor a városon! Ojan kerek vóút a város, mint egy álma. Most ot vam még a Téglavetőūnél a Szalaji-telep, a Cájzlingēr-telep. Ot van a ki az isten doktor . . . Hatvan-uccá vóút a háza . . . ige, Szotyori Naty Kálmán telep.³ Az a Nyilas telep? A kosútuccaji templom hátameget lakott az öreg Nyilas István, a mindig gatyaszárba járt, annak ot vóút a főüggye oszt arrúl nevesztik ēl. Nem jóyl van . . .⁴ Halasi telep. Annak Sípos vóút az ipa. Ottan, ērrül a Pircsi úton ahogy megyünj bálkész felőyl, ot vóút az az örek tanya, most is megvan. Emērrül esett a vasút meg a Pircsi-út köszt a sógorának a főüggye, a még most is úgy van. Vannak szőülőyök izz benne, annak a Hērmannak, aki Tulogdíjé vóút, annak is vóút egy darab benne. Am másik meg emērrre, bējjep, közelebb a kathóulikus templō fele, am meg Emeriké vóút egy darap főūd. Azír hitták Nagy József telepnek, amaszt meg Emerik-telepnek. Áyt megyē lefele a vágóyhídnál a Bihari-telep. Biharijé vóút a. A sorompóyn keresztülmegyem, minygyán ot van ety körcsma. Abba a házba lakod Bihari. Naty hízlalóyja vóút annak. Az osztotta ēl. Amārra meg osztá jóm megint a Volofka-telep. Volofka püspöknek a risze vóút. Ot megyen el a Monostórpáji-útfélen. A Nyúlason nē vóút ety hás se. Tavasszāl, mikor a mezőyik kibúttak, a fuharosoknak legēlt a lovok egészen ki a Futtatóy⁵ árkájig. Az meg ot mēllette a Futtatóy vóút. Am mek⁶ csördalegelőy vóút egésze, le a macsi fojóyig,⁷ ahum ment el a rigi őrszágút.

Nagyot épült a város! Monygyuk, számōlhatunk ojan ötven évet, azóyta változott el ennyire. A Csicsogóynál, a Csapóy-uccádnál ot vóút ezelőyütt a zsig-

¹ Ispotályi templom.

² Rendes, a föld felett épített háza.

³ Gondolkozik rajta, mert nehezen jut eszébe.

⁴ Sorba, földrajzi sorrendbe akarja szedni az egyes várócsrészeket, azért igazítja ki magát.

⁵ Régi lóversenyter.

⁶ Ti. a Nyulas másik része.

⁷ Zelemér-érig. (A Zelemér Józsa, ill. a Kismacs felől folyik a Nyulas felé és a kanálisba ömlik.)

vásár is. Ott is van most két templom: a csicsogóybeli,⁸ meg a görökkatolyikus. Ott vóút az embérvásár,⁹ meg a barōvásár is. Még ot vóút csak a kutya világ! Vóút ot vagy nity kocsmá akōrūl. Ott osztám ment a pájinka, meg az ivás, akkor osztá járt a kasza, kapa! Megájjun mán! Kutya banda vóútak ezek a fuharosok, kivált a sámsomiják,¹⁰ azok verekettek lektöbbit. A tajigások ot vóútak, ahun a demke van. A dobozi temetőü nē vóút ott. Vóút ott ety ki az istennek is hitták, ety fellábú embēr, Csonka nevű, annak vóút oda ety főútkunyhóü ípitve, vóút annag disztóüja mek tehene is. Azok a paloták nē vóútak még meg. A pijac legelēbb ot vóút a főúteren.¹¹ Mekkezddőüdt az elsőü takarékpészttár előüt, oszt nyúlt lefele a Szentannára.¹² Ot vóútak ijeny tyúk meg gyümdőücsfélík, a másik pijac meg a Simōfi-uccán. Még az a két naty sōr ház nē vóüd, gömbőüj fák vóútak élvagdálva, kihegyezve, osztán avval aszfaltoszták ki az uccát.¹³ Ott árútták megint a tejet, túróüt, ot vóútak a mézsárszékek. Az óyszer, úgy nevesztík, ot vóút a Hatvan-ucca-vigen. Ot vóút az a mázsaház is. Vóút ot nagy asztal őszepakōlva, lábakkal állátva, ezek a búrszujok szalonnákat, húsokat, kölbászt, kivált úgy aratás előüt vittík, oszt atták ēl. Akkor ojā jóü világ vóút. A Pircsi sor ahun a demke van, a Koptalōcúnál. A Rakofszki-ucca meg ott a Nyóüchász- szilem megvóút. Ezem belül a Csillag-ucca, a Pacsirta-ucca az is megvóút, a Kégyóü ucca az is megvóút. Amárrūl túlnen a templomon a Csapóü-uccán túlnen ot vóút a szilen az Apafi-ucca, áütán ez a Homok, áütán a Kút-ucca. Ezek mind megvannak ma is. Őütá léjjeb vóút a Hatvan-ucca.

A falusiak és a Hatvan-utca

A Natytemplomnál vóút két falusi ember, oszt kérte,¹⁴ valami nagyvásár hoty hum, mēre van.

— Itt a Hatvan-uccám mennyenek vīgig, elírík a Tizēhárō-várostit, ot keresztúlmennék, ott a vásár. (Azon a soron, nem is tudom . . . igē, Szepességi-uccán kupleráj van ottan tizēhárom is, azír vóút tizēhárē város.)

Azok meg monygyák:

— Hállot komám,¹⁵ hatvan uccám mennyün keresztúl, mek tizēhárō városon? Mennyík af fenē, egye meg af fenē aszt a vásárt! Gyere, fördőüjunk, mennyünk vissza!

Útcák, régiségek

A nagyvásár ot vóút a Szécsényi-ucca vigin, meg itt a Hatvan-uccán; árútták a szekereket, meg mindēfélít, meg amárrūl a Szécsényi-ucca vigin a téren a mestereknek vóút a hējje: suszterek mek szígyártóü, szürszabóü. A Tímár-ucca ma is megvan. A többi mesteremberekrōl is vā valamejík ucca élnevezve. Az Ērsēbet-ucca is megvóút mán.

⁸ Árpád-téri.

⁹ Másként: cselédpiac: ahol a gazdasági munkásokat fogadták meg nap-számra.

¹⁰ Hajdúsámsoniak.

¹¹ A Kálvin-tér Nagytemplom előtti részén.

¹² Szent Anna-utcára.

¹³ Tréfás célzattal mondja így.

¹⁴ Kérdezte.

¹⁵ Férfiismerős barátságos megszólítása.

Na, a püspöki palota! Ot van az az emlíktábla, ahun az az iszalak kinöűtt, oszt fél van kerítve. Nem tudom én, miféle püspök vitatkozott ety kathóulikus pappál. A kathóulikus pap asz' monta:

— Mit kilóúttok? Úty se lessz ebből semmi, a ti vallásotogból!

Hát oszt asz monygya (ot vóút egy iszalag)

— Mikor ebből ety fa lessz,akkör lessz a ti vallásotogból valami.

Asz' tártálmazza is az emlíkirat¹⁶. Azír gondólták úty, hogy azír nőűt meg, mer a református vallás is ojan nagy led Debrecembe. Ot meg ety kis alacső ház vóút csak. Egy ablak vóút a vigin, amárrép féjjeb lakod benne a püspök.

Aszt a riszt azír hitták fűvészkértnek, mer ot vóút a kolégijomi fűvészkert. Ottam még nád is tērmett. Mék tán a Nattytemplom háta megett is megván az a bokör nád, nem tudom, mék szobörnnek a háta megett.

Debrecen város nevének eredete

Rigen a neve tán nem isz Debrecē let vóúna. Döbrögi nevű juhásznak a nyája ot vóút valahun a Péterfiján, ěrrül nevesztik ěl. Előűb vóúd Döbröcen, na oszt óútá led Debrecen. Csupa lápos, rítes vóút. A mostani Hatvan-ucca hējjin a Nattytemplom mēllett a rucák mek szárcsák köűttök.

A zeleméri tengerszem

Ot van a Báltazar főűgyibe¹⁷ a Csonkatoronnál¹⁸ ety főrrás. Mēllette vóút a Kiráj Miháj bácsi főűgye. Lējjeb lapos vóút a, kaszáló. Vasfazikra kötelet kötöttünk, kettőűt is összekötöttünk, összetóúttunk, mékse írte el a fenekit. A mindig dúrta, vērte kifele a vized, de ha a Nap kisütöt min most, hoty süit huszadmagával,¹⁹ abba mindik kristájtisza víz vóút ojú, hogy nem állotta mek kacagás nélkül, ojú hideg vóút. Ot vā lefőjva a tenger, aki Debrecend boritotta.

Debreceni kútfúrások, mélyfúrások

Hállottam, hogy ott a Nattytemplom előűt két és fél ěvik kilóúttak a kútfúrásšal. Nem tudom pontoső, hoty kétezēr há száz mēterre vóút má lent az a méjsig, oszt valami küsziklába beleszakatt a fúrúja. A mérnök kilóúdot véle ety fél esztendejig, nemhogy lement vóúna írte! A mérnök mekhibáddzot, megzavarodott. Jött abból ki mindēféle színű főűd, veres, kik, mek fejír, vóút ojú, hogy májd ojú zőűd vóút, mint ez a krumpli. (Mutatja a közeli krumplitövet.) Még ojam moszat is jutot fél, mintha a hásztetőűrül amēkē vín nád van, arrólj jő le a moha.

— Na, — monták — mán átalfúrja a főűdet, mēr hozza a másik világi náttetőűrül a mohát!

A Kosút-ucca vigin, ahun a templő van, ott is próúbálgatták két esztendejig. Az is valami küsziklába akatt.

Azom beszűt a kupaktandács, hogy ot fúrjanak a Dépóútnál, a Csonkatoronnál, ahű van a Báltazárnak a tanyája. Az a víz bisztoson ělláttya Deb-

¹⁶ A nevezetes liceumbokron levő emlíktábla.

¹⁷ Baltazar Dezső református püspök.

¹⁸ A zeleméri templomromnál.

¹⁹ Utalás az akkori igen nagy forróságra.

recent. Az a! Még a torony is benne úszot volna a vízbe!²⁰ Így osztán nē vóút kurázsi.²¹ Annak is jój juknak kellett lenni, hogy annyi víz beletért!

A se vóúd bolon csizsmadija inas, aki rá tudod bukkanni a hőűfőrrásra! Mirül tapasztálta asz, hogy egyenesen odafürt, ahun az a hőűfőrrásvisz fejjön? Hát az is biztoson ety kétkrájéáros iskoláirkába nem tutta vóuna beleírni a tudományát!²²

Lóvasút

Ém mikör bejöttem kilencvennyóudzba, erre a Hatvan-uccán, a Barōvásártérik szalatt a lúvasút, a szinaevőű mozdonyyál.²³ Átán emerre a Kosút-uccá lefele a Vágóyhídüg. Mer ez a híd²⁴ nē vóút még akkör meg. Ot vóút nekik az istálóyjok, errőül a híd ahoty fekszik a vasúton. Ot vóút a „mozdonyoknak” az istálóyjok, ott abrakóltak. Amarra túlnen a vasúton is vóúd, de a sínnye a vasúton nem ment keresztül. Ot vóút túlnen egy lú, aki megvárta a másikat míg jön, osztán önnen ű vitte tovább. Mán a Nagyérdőűre megvóút az a kizs gép, aki megvam ma is. A hórta a Nagyérdőűre az embereket. Eggyik jött, a másik ment. Csak egy óúdálba járt. Most is, ahogy a villany mekhibált,²⁵ a húzogatta kifele a vendégeket, a kis cérnatekerőű mozdony.²⁶ A lúvasútnál dudáltak, ennél mek csengettek. Mán én akkör lovasrendőűr vóútam. Mentűn kifele a barōvásártérre. Vóút ety Szalaji nevű, meg ecs Csapóű nevű. Időűsek vóútak mind a ketten, ezek vóútak a kocsisok. Mentűn kifele a barōvásárba. Félszóűlotam ec cifrát hozzá, mán, akkör minygyán káronkodott az öreg:

— Mír nē fér meg, mír baszogad bennünket?

Montuk osztám:

— Be vā fűtve jóul, láccik, hogy maga a fűtőű!

Röhöktik oszt. Sok lovat élnyűtt az, egye meg a fene! Nehéznek nem nehéz, de mindik trabba kellett nekik menni azon a sínen.

A villanyos és a villanyvilágítás

Kilencszászhadba gyalútták az élsőű oszlopát a villamosnak. Két évik kizsűlt. Körűbelűl kilencszászhédbé indútt meg a villamos. Csak úgy bámulta mindenki! Ott a natyhídon az állomásnál fekszik a hídő fűlefe beton kanálizsba ijē három micsoda, ni, hászoros kábéldrőűt, aki jóm be a vározsba. Onnan kapja osztá szana-szíjjel az áramot. Azóuta vā villanyvilágítás. Azelőűcs csag gázvilágítás vóút, aki most is megvā, ha vam mán.²⁷

Amikör mám be let vezetve, hács csináltak egy nagy bált a Bika²⁸ dísz-térmibe. Oda bevezették. Gál Eleknek odajött ety tüzezs gépje,²⁹ osztám beállították a dinamóűt, asz hájtotta a dinamóűt. A naty terembe fűl vóút állítva nyóűc ívlámpa, mek szásztiz ezek a kis kőrtíllámpák. Körűl vóút húzva a sínóűr, mindē fűl vóút szerűlve, akkor azoknak az uraknak meg búrszujoknak a csalágyyok

²⁰ Lásd a zeleméri tengersizemről mondottakat.

²¹ Bátoróság.

²² Tréfás jellemzés a nagy tudású emberről.

²³ Tréfás célzás a lóvasutat húzó lovakra.

²⁴ A jelenlegi beresényiutcai közúti híd.

²⁵ Meghibázott, tönkrement (a második világháborúban).

²⁶ Kis vicinális vonat mozdonyja.

²⁷ A debreceni gázvezetékek háborús sérüléseit ekkor még nem javították ki.

²⁸ Arany Bika szálló.

²⁹ Gőzgép, lokomobil.

azok ültek be, nem mentek oda kis valamik. Csakhogy amikor osztán éjött az este, Magyar vóút még itt a cigány, az első bandás, am már ot várta. Vóút Gancéktul egy Lábél nevű mérnök.³⁰ Annak az intisire Magyar rázendített, ű meg meksavárta a kapcsolóút, vakítóú finy lett a terembe, az a sok isten apróú lámpa meg az a nyóúc ílámpa! Nem mértek mék fél se nízni rá. Hőú, az a naty taps, ami ot vóút!

A debreceniek beszéd módja

A mostani tájszóláshoz, ezelőtt ötven évvel ha emlékeznek rá ezek a mostani civis parasztok, maga, mek kendnek szólította az embert, mekszólította vaty tudom is ém miféle beszédet kezd, annyira jár most hozzá, mint az ég a főúthöz. Az a tulajdonkippeni valóságos sült paraszt, az igen!

— Hát, hájja pógármester — asz monygya — én nem nízem asztat jóú-nak, hogy evvel az érdoúvel asz csinájják!

— Hát mi csinájjunk véle Jánozs gazda?

— Hát én asztat mondom már — asz monygya — őússzél, mikőr beszorúl a jóúszág a Hortobágyrúl, hát had mennyik oda, hagy járja ott az érdoúút, ne at tél egye meg!

— Jóú vam, májd élmegyek a tanácsát megbeszólni. Meg élmegyek Jánozs gazdánál, osztán csapunk egy jóú vacsorát, oszt májd ot lebeszójjuk.

Ijen társálgásokacs csináltak. Ijen oszt lektőb risze benne vóút a Dongóúba, ennek a Szélnek a fija belevette.

Viselet

Nyárba kint a mezőú mind gatyaszárba jártak. Ot Jóúnának, Jámbőr-nak, Kővezsdinek száz mek szásztiz embér kapál' tengerit. De nem ekekapáúval kapáltak. Ot minneg³¹ gatyáson, gatyaszárason kellett lenni. Nē fogatja meg ijē rossz istem putinába³² csag gatyaszárba. Minnek enni adott. Öccőr főúzetett azoknak húst ety héten. Ijen darap húst adott. (Majdnem tenyéryit mutat.) Csak pintekē vóút tiszta. Nem bírta megenni fele se, éltette. Ha az a kövir vóút, nem bánta, a kutjának élhajította. Ha jóú vóút, tette zsacskozóba, vitte haza a csalágygának. Meg ijen kenyerek (ölnyit mutat) az a búzakenyér, hogy mék kés kellett hozzá, hogy átvágja. Meg vóútak azok a rigi szíp szűrők, mindēféle szűrők. Mentül virágosab vóút, annár ronggyosab let, mer a cérnákkal érrákták. Vóút nekem egy negyvennyóúcefórintos fakóú szűröm. Mikor élkezdet nyúnyí, lehetet vóúna bátrā rostálni véle.

A gazdáknak a csizsmájogba csizsmanadrág vóút, meg az a hosszú, mint van nekik most is, az a hosszú kabáttyok. A bēlévőú civisek nem jártak szúrbe. Ha ment a tanyára kifelé, odakintre vóút neki ojan naty, hogy elíg let vóúna nekē fele. Fēllökte a szekérderekába, ha nē vóút rá szúksíg, de vitte magáúval. A hosszú-szárú tájtíkpipa meg a szájába lóúgot, mék ha a pógármester úrhoz bement is. Ijenek vóútak azok a zsiros parasztok, a zsirosfúúlék.

A kik kötint a fíjúk hőrták. Az azír vóút, hogy a gatyá ne piszkolóúgygyik így előú. A fíjatáj jányoknak vóút idájig írőú ruhájok. (Bokáig mutatja.) Vóút nekik ojam buk' fél szoknya, az is ojan kőrcos ruha vóút. Vóút nekik ünneplőú,

³⁰ L. mérnök a Ganz gyárból.

³¹ Mindnek.

³² Hosszú nadrág.

vasárnapi ruhájok, oĵā hat-hét fodōr vōut körūl, ijen arasz szīlesek, hogy most a fodōrjajibūl mekcsinálnának nĳgy vagy öt ruhát. Most ippen ělniszem eszt a Sz. jánt, bizony Isten, eddig irt a ruhája. (Těrden felūl mutatja.) Montam neki: egy araszt ně vāgatōl le belōūle?³³ (Mikōr tengerit hāntottunk, akkōr vōut.) Asz monygya:

— Hōū, hogy a fene egye meg, Gellěm bācsi!

Hāziipar

Nyārba, mikōr nyomtattunk, akkōr hūzgālták a būzābōul kifele aszt a szīp fehér būzaszālmākat, mikōr ki vōut hūzgālvā csomōy, ělcsīpělttik kězzel, akkor odatettek valami kōnnyū szěket, aho věrtik, kidōrzsōlttik, a hūlladikot kirāsztták, ōsszefonták, ōsszekōtōttik, fěltettik a padra szārasz hějre. Vōut negyven-negyvenōt kive fěltive. Mikōr beāllott a těl, akkōr levittik a hāzba, a sudba kět-három kivit. Nem kellett annak měg vilāgbeli³⁴ se. Szegin nagyanyām mekkeszte, osz csak akatt a kezibe. Ebbōūl szālmakalapot kōtōttek. A jānyok, ha este mentūnk a fĳatalok tanyāzni,³⁵ hat-hét jū vōut valahun, egy ruhāba minneg be vōut tekěrve ecs csomōy szālma beāsztatva, oszi ūk fonták a szālmāt. A fĳjuk mek kārtyāsztak, vagy valamics csināltak. Ūtyhogy vōut nekem egy vĳn ĳgetnivalōy mostoha-anyām, nem is sokat csinālt a mās egyebet, mer a jānyāt ugrasztotta³⁶ ide is meg oda is. ěn nem tanyāsztam ot vělek, nagyanyāmnāl vōutam. Egy vĳget egy nap mekfont. Egy měter hosszúra vōut věve, huszonōttěl mekfont egy nap. Ūtyhogy mikōr kitavasodott az idōy, hāt szěkěrrěl vittem a nagyvāsārra. Jōttek a szālmakalap-vārrōuk, azok věttik meg. Tuggya, oĵā szīp sārga bundāt ved belō le magānak eggyik esztendōybe, mikōr neki megvōut, akkōr meg a jānyānak vět. Nem attak a pĳzbūl, csak těrvesztik: mājĵ ily lesz, mājĵ ūy lessz. Akkōr csak nem kětteg belōūle.

Most? Mennek a fĳatalok a kabarět tanūlni. Ot nem ette potyāra³⁷ a kenyeret! A māsik mek fonta aszt a fonālnakvalōyut. Az ěn asszonyomnak most is van egy nacs csomōy fonala, mājĵ a hūgānak odaaggya, osztām mekshōvi, mer annak vā szōvōy-szěke, mekshōvi zsāknak. Eggyik is jōm, meg a māsik is: aggyik mán-ety kicsit. Bānyajinak is van kerekes rokka, meg ōrshōy, de měg nem szěttik meg a sok fonalat. Azok a falusi nĳpek, vaty kisseb vārosi nĳpek nem ereszti a mek tělbe se kōrhělsĳgre a dĳsztōy-hūst, meg a kōlbāszt, meg ōyda-last, mindĳg dōugoznak azok valamivěl.

Elmondta Gellěn Andrās 75 ěves földmūves 1946 nyarān. Fōljegyezte

KOVÁCS LÁSZLÓ

Szōveggyūjteměny a kabai juhāszok nyelvěbōl

Ez a szōveg egy kěsōbb feldolgozandō nagyobb anyag egy-kět rěszlete. Meggyōz arról, hogy a pāsztorszōkines měg sok ěrdekes dolgot nyūjthat a nyelvtudomāny szāmāra. Szōvegemet hallās utān kězĳrāssal jegyeztem a Hajdū megyei Kaba kōzsěgben 1956 nyarān. Kaba szūlōfalum, a nyelv-jārās anyanyelvjārāsom.

³³ Gūnyos cělzatū kifejezěs.

³⁴ Vilāgĳtō anyag.

³⁵ Szōrakozni.

³⁶ Hajszolta, szalajtotta.

³⁷ Hĳāba, haszon nělkūl.

A juh gondozása, ápolása

Kèrgebírka, kábabírka; *ëggyëves tokjók*. Máj mikòr nyárba naty szá-rasság van, a vim bírkaék észik még a kutyaganéés mezőüt. Ezelőüt kèezën hágat-tuk a bírkaát. Külö külön mindëm bírkaát, kutricát¹ csináltak mindëm bírkaá-nak, oszt beeresztették hozzá éty kost. Mikòr az a kos megüzste a bírkaát, kieresz-tették, ahány számú vaüt az a kos, az anyát is megbiójogoszták (ti. azzal a szá-mmal). Akkòr tutták, mejik bírka mejik kostúl üzöüdütt. Annak a kosnak a sza-porólata is mind ije kába lett. A valóüdi kába sèrèk-forog, othaggya a többit is, meggyën széélnek. A kergesigèt,² aszt a viszhóüjagot ki lehet vènni a koponyán kèrésztül. Ott, ahun a kerge van, ot puha a koponya vagy jobrúl vagy bal-rúl. Ètlyàja az a nyavaja a koponyáját, azir puha. A szarva tövim belül meg-lèlni.³ Fèélkòrbe félvagni a bürt körülötte, ahun puha a koponya, akkòr osztán addig dörzsöli kikküvèl, míg elád a vírzise. Akkòr oszt . . . girincire fordította, akkòr az óürát befogja; magatúl kifüja aszt a viszhóüjagot. Szípè kijön az a hóüjag. Akkòr éty kis szürkot a koponyájukra rátész, a bürt ráfordította, ráöüti éty-kèét hèjt. Akkòr fèjül éty kis rongyot ráöütoget a gyapjúho vagy a szarváho, hogy még ne ütöügyik. A szurok alatt a kóponyacsont befòrad, a félvagot bürt èlszarad. Új bürt nõü hèjette oszt beszöürösödik, akkòr lè lehet vènni a rongyot is a fejirül. Csak a jóülsikerèdètnek nincs sèmmi baja.

Rühkòr

A bírkaát meglepí a rü, a rühössig. Lèeszi magárúl a bürt. Mègrágja a gyapjúját, mèég a bürt is. Mèég ha éty szèm (ti. rüh) van rajta, mèég akkòr is megláttyuk. Vakraü; nem tuggya sè mègrugni, sè mègrágni, ojan hèjt van — hátám vagy az ülepin. A rëndés juhász az ijét megláttya, mer a bírka feléè (= feléje) csap.⁴ Hájnalba a hármat megnyomja a szöürít.⁵ Akkòr oszt jobban viszket neki, oszt intèget hozzá.⁴ A rü alábüvik a bürnek, oszt szüja a virit. Ezelőüt rüzsirral rüheltik. (Miból van a rühzsír?) Víko terpentin vastak terpentin mèk faggyú. A juhászok magug gyártották. Annýira összekevertük, hoty kikkèè vált. (Hogy csináltak?) Éty kila higany, éty fèélkila víko terpentin, éty kila vastak terpentin, kèét kila faggyú. Eröüssen összetörtük, e száz darabra rá is mënt. Tèèlbe, nyárba étyformán lehet rühes a bírka. Most fűrüsztik kreolinaüdadba. A ladányi fòüdön éty fèélitèr tanatont⁶ nem rüheltem fél. Ha higab vaüt a tana-ton, akkòr keveseb vizet kívánt, ha öreg vaüt, akkòr többet. Fòüzügettünk ezelőüt magyar dohámüül is lügot.⁷ Éty kilábül nýgy-öt litèrt, éty kanál láty sóüt bele. A tehèén szarvábül vaüt a rüzsíros tülök vagy rüzsíros kupa. Ki vaüt cifrázva.

Tüdüüfíreg, tüdüüszöürfíreg.

Ijen esöüs nyárba mëkkapja eszt a locsogóü füvet. Köhögöt, mint a hep-tikás cselèéd. Mint az a bunda szöüre, ojan vaüt a tüdejibe, abba köütözik bele. Mennèül töb vaüt a tüdejibe (ti. tüdüüfèreg), annál gyèngèeb vaüt a köhentise. Èl kèlèt hájtani tarlóüra, vizet nem ítatni vele, akkòr kihevèrte.

¹ Deszkából vagy lécból készült rekesz.

² A kába bírka fejében levő féreg.

³ Megtalálható.

⁴ Fejével arra csapdos.

⁵ Megnedvesedik a gyapjúja.

⁶ Dohánykivonat rüh ellen.

⁷ Dohánylé.

Egyéb betegségek

Májmitűj, sármitűj. Homokos, mocsaras vidékén kerül még.⁸ A birka sorvad összejele, sémmit betekésigét nem mutat. A virit félili, éccer oszt mégdöglik bele.

Májdaganat. Mékkövesedik a mája (a birkának). Nyövik léfelé, még nincs étvágya. Leginkáb vin, mustraöregéknél,⁹ de csak ritkám fordul az is elő.

Firges birka. Nyáron méktörtinik, hogy a birka firges, a léegy mékköpi, kosoknak a szarvatöve lipálik, a juhász firégvájójú jával¹⁰ kitakarítja, kreolinnal bekeni.

Elmondta: Erdelyi Károly 78 éves juhász.

A juh nyírása

A birkát birkanyíróuollóval megnyírják. A juhász a lábaközzé fogja (a birkát) oszt a fején kezdi el (a nyírást). Tiszta hűjre, a főüdre nyírják a gyapjút. Mikor megnyírják, a koloncokat külön tesszik, ez a hasláb, mer a hasárul még a lábárul van. A gyapjút belenyomják a gyapjúságba. A haslábót külözsgba tesszik. Nem tesszik a tiszta gyapjúho. Mikor a birkát megnyírták, megbijogozzák, oszt eleresztik.

Juhtejtermékek

Juhtúrókészítés: A jutejet mikor kifejék elszűrjük, egy vájlingba bele-szűrjük oszt beaüttyük¹¹ aütőjüvél,¹² vagy ojannal, amijet maguq csinálunk vaty patikaszerrel.¹³ (Hogy készül az oltószér?) Az aütőjüt úty csinájuk, hogy mikor malacot ölünk, akkor a malacnak a gyomrát megvesszük,¹⁴ lühúzzuk a félsejít, teletésszük sójvél, összevájjuk, félakasztjuk éty szégre. Áprilisik szárad. Ápriliszbe csinájuk az aütőjüt. Ápriliszbe összevagdájjuk a gyomrot karikára. A tehéensavójüt félforájuk kééccer. Mikor a tehéensavóü lühül, akkor beleöntjük éty üvegbe. Akkor tesszünk hozzá csöves paprikát,¹⁵ szemés borsot, beletésszük a gyomrot is. Lészoríttyuk az üvegét, hogy ne téérjén hozzá levégőü. Akkor hagyjuk éty hóynapig disztolóüdni, írni. Mikor megírük, akkor beaüttyük vele a tejet. Ha jóü az aütőü, akkor tíz litérhè éty kávééskanállal kél. Mikor megalszik a birkatèé, akkor féltörjük¹⁶ kanállal, hogy a savóüjüt félaggya. Akkor a sajt-ruhába¹⁷ léöntjük aszt a féltört tejet. Akkor kinyomkoggyuk jóü. Mikor bele-öntjük a ruhába az aluttejet, akkor a sajtnyomóüba¹⁸ tesszük a ruhát oszt ot nyomkoggyuk ki. Mikor mán nincs benne savóü, félakasztjuk csurogni. Másnap ki kél venni a ruhábül oszt a szárítóüba¹⁹ szárad, ebbül lész a gomoja.

⁸ Előfordul.

⁹ Kiselejtezni való öreg birka.

¹⁰ Erre a célra készült vékony fapálcika.

¹¹ Az oltóanyagot beleteszik.

¹² Oltószér.

¹³ Gyógyszertárban készített oltóanyag.

¹⁴ Eltesszük.

¹⁵ Megszáritott paprikaeső.

¹⁶ Felkavarjuk.

¹⁷ Erre a célra készült ritka szövésü vászon.

¹⁸ Asztalszerü alkotmány, ezen nyomják ki a savót.

¹⁹ Lécből készült rostély, a ház elé szokták akasztani.

Mikòr mèkszárad a gomoja, a géépèn²⁰ lèdèrájuk. Akkòr vájlingba vaty sütöjteknöübe besózzuk, légyúrjuk és kisz a túróy. Ezelöütt a túróút túrózsbodomba tettik vaty túróuskádba. (A sajtot hogy készítik?) Mikòr kinyomjuk a gomoját, akkor a ruhába besózzuk, szikkad éty pár napot oszt fèltészik a füstre három-nég napig.

Elmondta: özv. Hevesi Mártonné 79 éves, juhász felesége.

SZABÓ GÉZA

Trunk (Moldva)

Mánole mester

Indittak éccèr égy|éppületet. | Aszt az éppületet meginditták, | vótak | tizènkèttèn. | Dòlgozstak, | dòlgozstag, | dòlgozstak. | Mi csinállyanak, min csinállják è zéppületet, | mënyit nappal csinálnak, | éjjèm min lèromlik. | Számísszák òk magikba. | mi csinálljunk. | Annyid dòlgozunk, annyi — no it fèlèjtèttem èl, hogy — | annyi vart èlrontunk, | annyi matèriáalt, | kèremidát odarakunk, | s asz mük min hijába rakjuk. | Okkor asz számísszák magigba: | mit tuggyunk csinálni? | Monygyák azok a szaláriátok és: | Mid dòlgozstattak münköt hijába? | — asz onygya. | Ha az, | mük mënyet nappal dòlgozunk, | ez éjjèm min lehull — asz onya. | Imá lásszuk, | még mi csinálljunk — asz onya. | Mèk csèrkálljuk mèk hónap — asz monygya. | Akkor az è hièt, | kik vótak a nagyobb, | nagyobbak azakann a zegésszen, | akkor asz monta éty belölik: | Számísszuk meg ugy, asz onygya, | valami mérjüng belé. | Uty háltuk á, . . . itt úty háltuk a zöregèktül, | hogy mikòr | valami nagy éppületet | csinának, | míg valamid belé nem mürnek, | aggyig è zéppület nem mènèn élé. | Asz onygya akkor Mánolyé: | Még má rakjuk élé. |

Rakták akkor nap, | rakták, | mikòr régvèl mènnek oda, | még lè van rombólval, | fűòdig lè vòd zugva. | Okkor még monygyák azok a szaláriátok: | Többèt vèlètèk nem dògozunk, | ha tük min kárba mènèn è dòlgotok, | nem . . . | nem csináltok valamit. | Okkòr monygya egy belölik: | Mérjüng biè valami èlèvèm-fjèlèt; | èmbèrt, | valakit. | — Há èmbèrt kit akàrz bièmèrni? — asz onygya. | Mire a zèmbèrd bièmèrèd, | è zèmbèr mèkhal — asz onya. | Mürjüng biè okkor éty kutját. | Èlimènt ott éty kutya. | Asz onygya Mánolyé — asz onygya —. | Allisz még è kutját, | aggy è kutjának égy darap kènyerèt — asz monygya —, | hogy a kutya állgom nagy lábom, hogy | ien mérjèm èl èz árnyékját — asz onygya —, | hogy ò nè és vègyè számát, | met nàm ál meg — asz onya. |

Ut tèt Mánolyé; megmèrtè kutjának a zárnyékját. | Bjerákják | nagy örömvèl; | na | immá tuggyátok, asz onygya, | hogy mènèn élé è báj — asz onya. | Bièmèrtèk è kutját, | aszt az árnyèkòd biètètték è zit kòzi. | Rakják, | rakják, | mikòr régvèl odamènnek, | hát még lè van zugva. | Nò ugyam fèlharatak akkor azoka szaláriátok, | s òk ész hètènn, | kik vótak nagyok, | nagyobbak azakonn à mászikokonn! | Akkor monygya égy, | asz onygya: | Mürjüng biè tè még valamit — asz onygya. | — Há kit akàrz bièmèrni? — Tègyüng bé éty tèkenyòzsbékát. |

Èlment égy, | éty tõlbol | s kihozott èn naty tèkenyòzsbékát. | Odavitték, | s abba zidba biètètték; | béka èlèvèm vòt. | Sz akkor monta Mánolyé — asz onygya. | Égy békát szájnálók — asz onya. | Há mikòr — asz onygya — | àrra jut lèhet ki — asz onygya —, | hogy itt èlèvèn èmbèr kell — asz onygya — | valakit idè biètègyünk. |

²⁰ Húsdaráló.

Akkor monták a mászikák: | Nēm, | immā — asz onygya — így jól van; |
| így bírung dolgozni; | mēnēn élē munkánk — asz onya. | Rakták, | rákták, |
| tēp:lött:k; | mikor régvēl | odamēntēk, | nāgy örömvēl mēnnēk, | — monta Mánolyē,
| asz onygya: | Dē még job régvēl föl kēl kēlni — asz onygya —, | hoty ha lē nēm
| talált lēz zugni. | Mi zistēn, asz onygya, | hogy annyit rakjuk, | s am min zug! |

Mikor odamēntēk régvēl, | még mēsszūnet monta Mánolyē: | Még nagyobb
| lēzugott, | mind a tēnnap ējjēn, asz onygya. | — Akkor asz monygya egy bēlöl-
| lik: | Tuggyátok-ē, mi vam vēlünk? — asz onya. | Asz kēl mēkszāmitōdni, asz
| onygya, | vogyunk tizenkettēn. | Mik vogyunk hētēn nagyobbāk | azakonn; | mük
| kēzünkōm vam mindem mātērijād, asz onygya. | Nē roncsunk többēt! | Égynēk
| ē zasszonyāt | idē biē kēll | ēlōvēnēn | tēnni. |

Asz onygya Mánolyē: | Nām lēhet esz mēkszinālyuk, asz onya. | Há, asz
| onygya, | zīēn asszanyam tādál jōni hāmārābb! | Akkor monta ēty közüllik: |
| Így vann ē törviny, asz onygya, | mēnnikē hāmārāb jō, | oz idē biē lēsz tiēvē.
| Okkor asz onygya Mánolyē: | Min tāt a zasszanyam nēkēm, asz onygya;
| sz millyēn jó régvēl nēkēm örökkē ēnnēm ad, asz onygya. | Aszt a drāga gyēr-
| meket aszt, asz onygya, | bár ēlvēnnē vēlē, asz onygya, | mēt lēhet aszt vissza-
| ēngēdik ē többik, asz onygya, | mēt wōt ēgy gyērmēkik. |

Mikor ēccēr, | monygya Mánolyē: | Immā virjad mēg, asz onygya. | Áldott
| istēnēm, mikor | bár, asz onya, | nyóckōrra vaty | kilenckōrra, asz onya, | ullyan
| szēlēt hozz, | s ullyan villāmlāst, | s ullyan dōrgetēgēt, osz onya, | sz okkora vizēt, |
| hogy mēg ēz us sē tēccēgygēk, | hogy ū idē birjon jōnni — asz onya. |

Okkor monygya ēggy: | Há, tē szerētnéd, | tējēd nē jōjjon, | há hā idējō
| zenyim! |

Tudom | ē zenyim lēhet idējō, asz onygya; | a tijejtēk, asz onygya, | mēk
| tōp kōlkik van, asz onya, | de nēkēm vann ēj jó māmām, asz onygya, | ēlfogaggya
| gyērmēkēmēt, asz onygya, | s okkor, asz onygya, | idē jō zīēm fejlességēm. | Dē
| naty, | szēb | gyōnyōrū asszonya vōt Mánolyēnēk, | naty, | szēp asszany vōt. |

Mikor ēccēr, | régvēl felē, | há villāmōlni fogik, | ēssēni fog, | dōrrōgni fog, |
| asz onygya Mánolyē: | No, | jō istēnēm mēkhālgatta a kérésēmet, asz onygya. |
| Imā nēm jō ēl. |

Mikor ēccēr leginkābb villāmlōgt, | dōrrōgōtt az ē nagy víz, | okkoro vízbe
| mēnt ē zasszany — monta māmōka nēkünk —, | hogy a gunyjājāt fēlgyūtte, |
| tárgyig mēnt ē víz | ē zutan sz ū igyēkszik. | Éggyik kārán vōt az étēl | sz mászigba
| ēggy, . . . mi lēsz lēt, vit; | vit lēssz ételt az urānak. |

Mikor Mánolyē meglātta, | okkor asz monygya mászikaknak: | Tuggyátok
| mēg, asz onygya, | hogy mōszt, asz anygya, | ēli mēnēn ē zidunk, | dē | itt — asz
| onygya | — nagy bu lēssz az jēm fejēmēn. | — Há mēt? — asz onya |. — Nē,
| asz onygya, | gda állak, | mikor nagyat villāmlik, asz onya, | s abb' a vízbe |
| látam jō az asszanyam — asz onya. | Okkor a mászikak ēlkesztēk: | Jāj, | bár
| az övē jōnē, | jōnē imā! | Māszik mēg, | mászik mēg. | Dē Mánolyēt | ullyam
| bētēkszēk fokta lē | sz ullyam bū, | hogy | — ugy monygya vata māmōka | — hogy
| még esz szēnyē sēm vōt az. |

Drāga asszanyam jō, asz onygya, | mosz tōllē nēkül kēl maraggyak, asz
| onya. |

Oda ér ē zasszanya abba a nagy vízbe. | Elkezdi Mánolyē: | Mīnēk jōssz, |
| arannyas tēszvērēm — asz onya —, | tāršm? — asz onygya. | — Há hōnne
| jōjjek — asz monygya. | Azēt, hogy ullyan nagy villāmlāsz van — asz monya — |
| sz ullyan nagy ēssō? — asz monya. | Nēkēd ēnnēt kēllēt hozzak — asz onygya. |
| — Job nē jōttēl lēnnē — asz onygya — | job lēt lēnnē — asz onya. | — Há mēt?

— *asz onygya.* | *Léhet* | *nem szeretéd ebbe a zesszöbő millyen ételt hoztam* — *asz onygya.* | — *Tüdom,* — *asz onygya* — | *lélkem,* | *éleg jó ételt hossz* — *asz onygya.* *De* | *nem kellett lenne eljöjj!* — *asz onygya.* | *Hoty hattat t_z aszt a drág gyermekünköt el?* — *asz onygya.* | — *Elhattam anyádra* — *asz onya;* | *dor ő jól vigyáz rivája.* | — *Bár ha gyermekét élvezéd vala* — *asz onygya* —, | *lehet vissza mentél lenne hámarább* — *az onya;* | *de immá uty sz imittuk* — *asz onygya* —, | *hogy eszt é . . .* | *Okkor asz monya Mánolyének é zasszonya:* | *Mi zisten* — *asz onya,* | *most és romlik ez a zid!*? — *asz onya;* | *há mikor léssz ennek vége?* — *asz onya.* | *Immá* — *asz monygya Mánolyé* — | *lehet mégál,* *nám zug* — *asz onya.* | *De akkor monygya Mánolyének é zasszonya:* | *Há miét vátoztál ugy el,* *Mánolyé?* — *asz onya.* | *Há ullyan nagy esső van,* | *ullyan nagy . . . nagy villámá s* — *asz onygya* —, | *paré ká félek,* | *t_z ide jöttél* — *asz onygya.* | — *Én nem féltém,* *hē attul,* | *gyjēt ide jöttém,* | *ennēt hoztam* — *asz onya.* | *Háj,* | *egyjél!* — *asz onya.* | — *Nám kál nákém* — *asz onya.* | *Eggyig mennyit ett m* — *asz onya* —, | *immá többet nem kell egyem!* — *asz onya.* | — *Okkor min csak nem szeretéd, mit hoztam* — *asz onya.* | *No,* *lehet* | *megvizült mig jött m* — *asz onya.* | — *Nēm* — *asz onya* —, | *nēm kál nákém* — *asz onya.* | — *De akkor monygyák a mászikak:* | *Mind odaert Mánolyének é zasszanya,* | *szépen félvilágosodott,* | *szép üdő vót.* | *No,* *ők asz monták,* *hogy imá fognak munkálni.* | *De Mánolye mind ugy járt,* *hoty* | *készéb lét lenne mekhallyan,* *minceb még zidat fogjanak rakni.*

Okkor asz monygya a zasszanyának: | *Nē* csak *tē,* *társom* — *asz monygya:* | *ugy van közöttünk ety kicsi törvény* — *asz onygya* —, | *hogy egy b löllünk é zéjjenn aszt álmatta* — *asz onygya* —, | *hoty kinék é zasszanya ma hámarább idejő* — *asz onygya* —, | *aszt ety kicsitt ada zidba biētesszük* — *asz onya* —; *férakjuk a darakájig* — *asz onygya* —, *fől félytbb* — *asz onygya.* | *De há mint-hoty tē jöttél ide* — *asz onygya* —, *a zidat irántad iēn rakam* — *asz onygya.* | *No,* | *asz onygya a zasszany,* | *iēm biē* — *asz onygya* —, *csak* | *szüvesszen* — *asz mongya* —, | *csak mennyen élē dōlgotok* — *asz onygya:* | *iēn . . . iēn odamenek* — *asz monya.* |

De okkor asz monygya Mánolyé: | *Ide jőj,* *huol iēn rakam!* — *asznya* [azt mondja]. — *Há miét?* — *asz onya.* | *Én akarhól megállunk* [!] — *asz onygya.* | — *Nē máj* — *asz onygya* — | *ugy ész irántam jőj!* — *asz onya.* |

Valamit paciltál tē — *asz onya.* | *Ullyan sze nem észél,* *ullyam* | *busúlt vagy.* | — *Nēm* — *asz monygya* —, *de* | *tudod-é szokam monygyák,* *hogy* | *mit é zembēr álmod,* *lát,* | *valami képeré biēvalósodik.* | — *Ó,* *asz monygya Mánolyé,* | *ő az a zasszanya Mánolyének:* | *Alom* | *s essős üdő!* — *asz monya.* | — *Okkor monygya Mánolyé:* | *Ő,* *az ugy* — *asz onygya.* | *Nē,* *eppe ugy álmattad vót tē* — *asz onya* —, *hogy* | *igy* | . . . *igy mérjētég biē* — *ész szür* [?]; *nē nem nagy.* *esszō lé sz ugy ész ide jöttem* — *asz onya.* | *D'ēr felállot Mánolyének é zasszonya,* | *sz rákják é zidat* | *rákják . . . De ugy bōgöt Mánolyé!* | — *Há minēg bōksz?* — *asz onya.* | — *Bōgök* — *asz onygya* —, *mēt* | *úgy jō nekēm* — *asz onya.* | *Tōt nyik,* *hogy itt űlsz estig* — *asz onygya* —, | *mēt it káll űlly,* | *ugy van a fogaccságunk.* |

De akkor elkeszték é többjék, *asz anygya:* | *Mük lásszuk,* | *te zidat rakad* — *asz onya.* | *De at mét hagyat künnbb* — *asz onya* — | *mind egybütt?* |

Okkor a . . . | *egynek megmenta alattamba,* *asz onygya:* | *Szajndalm* — *asz onygya* —, *hogy* | *mostontol szriccsen össze a zid valakit.* | *Akkor en elmének innēt* — *asz monygya* — | *s jōnek ide másak* — *asz onya.* |

— *Akkor montá a zasszonya:* *Há mi van veléd?* — *asz onya.* | *Félraktál a darakamig* — *asz onya* —, | *félraktál* — *asz onygya* — | *a csécsjéimig,* | —

én így mondom, | met no, ha uty háltam. | Te látod jól — asz onygya — hogy | csécs jim m:gdagattak — asz onya. | El kel mennyek haza, | gyermékét mekszop-
tassam — asz onya. |

— Ném innét lélkém — asz onygya —, | nem lehet — asz onya. |

— Okkor mēny hgzd, | hgzd idz gyermékét — asz onya. | Há hogy —
az onya —, | csupa szájamig biérakjatak!? — asz onya. | — Ném — asz ony-
gya —, mēt csak mérjük — asz onya. | Asztám még odamenek, | kiérésztēm —
asz onygya — | é zidat — asz onya. |

De okkor, mikor mász mēnt oda, | azak ud rákták, | s ut tēpelötték! |
Mikor immá az asszan látta, | hogy é zurát többet nem lássza, | akkor aszt rikó-
totta: | Mánolye, Mánolye — asz onya —, | ha nem szájnálsz ingēmēt — asz
onygya. | Látam — asz onygya —, | hogy él, tēmnek, élő napamnak, élőnapam-
nak v'gít akarát csinálni — asz onygya. | Bár aszt a zaranyazs gyermékét nem
szájnálád! |

Akkor asz monta Mánolye — asz onya: | Nincs micś csánnyak, | arannyaś
társom, | mēt közöttünk ez a naty fęgaccság így vót — asz onya. |

— Ha így vót ez a naty fęgaccság, | miēt nem küttél valakit haza, | hod
ne jőjék ién el. | Nem szájnálád, | ha ingēmēt nem szájnálsz, | nem szájnálod
a gyermékét? — asz onya. |

— Nincs micś csinállyak — asz onya. |

Fęrrákták é zasszont végig. | Sz egészš éjjēnn od bęgött é zasszany. | Fęl-
vitték é fejim félül, | félül aszt é zidat | s fęlmēntek. | Bęgöt Mánolye. | Męnták
a mászikak — asz onya. | — Hadd el — asz onya —, | mēt lehet, nem hál meg
— asz onygya — | régvęlig — asz onya. |

— Am mákhal — asz onya. |

Uty hálták az egészš éjjēnn, | hogy a zasszany csak mind aszt rikótotta: |
Ezét ráktál bé, | ezét hittál ingēmēt ide, Mánolye. | Az gondoltam tréfáلكodol. |
Hoty szájnáltalak ién tięgedēt. | Sz tę ingēmēt nem szájnálsz, | hogy ide a zidba
biérakj — asz onya. |

Akkor asz onta Mánolye: Hadd el társam — asz onya | —, mēt tę it
mękhótál, | męk kel hállly; | de mikor ez az éppület bięfogy, | akkor nekēm es
életēmnek vége lészš.

Akkor, mikor az az éppület a legmagossap toronnyot, mikor fęlcsinálták, |
akkor Mánolye fęlmēnt, a v'gít ű végēsze bię | at fęnn. | Fęlkért oda magának
két zęndęty szálat, | sz azogból a zęndęty szálagból szárnyakat csinált, | s gnat
elęrészkędēt. | Aszt rikótotta a tobbiknek: | Tuggyátok meg, mind itt az assza-
nyam mękhót, | ha élve esēm le, | élék, ha hálva esēm le, | męk kel hálllyak — asz
onya. |

Szárnyakat tēt Mánolye | s annak a nagy éppületnek é legmagossap toronnyá-
rol elęrészkędēt; | s hova lészšēt, | hova eszēt lészš abba ott elé ię, | gda csináló-
dott ęty fęrlász. | Ulyyam fęrlász csinálódott, | ki a világon attul jop forlász nem
volt. | Sz ullyan tiszta viz wült, | hogy ugy mēnt ahoz é világ | vizét; | s asz męn-
ták — asz onygya: — | Ez a kut | maraggyan — asz onygya — | Mánolye kuttya. |
S ez májig ugy męnták mámókájék, | hogy az a kut | ugy vām maradvá, | Mánolye
kuttya.*

Trunki mese. Elmondta Dogár Mártonné 65 éves. Lejegyezte a kolozs-
vári Folklor Intézet magnetofon felvételéről

Kolozsvár

GÁLFFY MÓZES

* A szöveg a közismert Kőmíves Kelemenné ballada egy prózai változata (Szerk.).

Somogyhatvan

L ó k ö t é s *

Ezelőtt | ojan huszonöt-hárminc | évvel | hallottam | egygy öreg | bácsitol, somogyviszlói lakozs volt, Radics Jánosnak hífták, | de fíjatalembër korába ez a Radics bácsi | somogyapáti lakozs volt itt a szomszét kösségbe | s az emlegetté énnékem, a Radics bácsi, | hogy volt neki | éty pár nagyon szép három éves | csikó lovaji. | Éccër osztán | így | hajnalba | ú korán fölkelt, hogy elhajtya ü az istállóbu a lovajit legeltetni* | s asztá addig, | jó röggelig beötet | és azután pedig | árpát fognyak a szérübe nyomtatni. | A csalággját, | no szót is röggel korán, hotyhát | ök is kéjenek föl | és ágyazzanak be, | majd osztá amikor ü hazajön, akkor elkezd ü | nyomtatni.* |

Hát kimönnek az istállóba, | de bizony a lovaknak csak a hűlt heje volt. | Tehát | nem sikerült | sè legeltetni, sè nyomtatni, mert a lovakat elhajtották. | Abba* az időbe | Pata-Poklosi | kösségbe | voltak | ijen | lókötféle | bandák, | úty hogy | éjártak messzebre is, így vidékökre, | másik embèreknek élopták a | lovajit, mők cigányokká | cimboráskottak, mők | satöbbi. |

Hát osztán | ü akkor minygyár elmént | többed magával, | falubeli embörökkel keresni ezöket a fíjatal lovakat. | Möntek ök | Patán is, | Poklosiba is, | mindönfelé a világo, | de a lovakot sèhul nem taláták. | Hád bizony | végin | téjessen nyoma veszétt ezöknek a fíjatal | lovoknak. „Igen sajnáltam öket — monta az öreg — | de mid vót tönöm, | bizony köllöt másik lovakat szöröznom. | Utánna rá két év múlva, | akkor mőkhallottam, hogy | a pataji kocsmának az istálojába voltak | egy nap és egygy éccaka lovag bezárva. | Sajnos, | oda nem nyitottung be. |

Hát így | elvesztek a lovajim, | de — meséte az öreg, hogy — | egygy igön érdekös dolok történt azután. | Már | tíz év múlva | a szomszédom* | vött egygy lovat, | egy vért szürke lovat, mert ezök az én lovajim az egygyik | szürke volt, a másik pedig sárga. | Hát kieresztötte a szomszédom a vöt lovát itatnyi | az udvára a vájura | és mikör | mönd be az itatásrol, ivásrol a ló, | há nem az ő istálojába mönt, | hanem beszalatt | a szomszédba, átjött az én istálomba | és odaélt a ló ára a hëjre, ahol abba ja fíjatal korábó ált, mikör még az én lovam volt. | Utánna rá tíz év múlva. | Szènt ég — mondóm a szomszédomnak — gyűjön csak átal! | E, e biztos ez az én lovam vót. | Nézzük még! | Hát | nézzük alapossan. | Mondom a szomszédnak, | — nekünk má az öreg eszt mesélte,* | nekem, — hogy | mögnézzük neki belürü a combját, | me én emlékszök rájo, | mikör még az enyim volt, | szántázsbá kieresztéttem a combját; az istrángbó kilépött | és a szört annyirá lehörzsolta, | hogy | többet azon a kis hejen | ször sosé nyítt, | hanem ott éty | kicsit kopaz vót, szóval aszt mög lehetett ismérni. Hát nézzük. | Hát csakugyan | az a ló volt. Nem volt neki ször ott a combján, ahol istráng léreszete. |

Azután — meséte az öreg, hogy — | mijen érdekös dolog esz, | hogy a ló mijen okos állat, | hogy még utánna tíz év múlva is mégismerte a régi hejét. | De hát osztán én | — monta az öreg — | montam a szomszédnak, hogy | csak légyen az övé” — | mer már agyon vót hájdvá és vèrvè. Ez má egy ócska, virslibe való | ló vót abba az időbe. De mégis hazatalát! |

Elmondta F. Nagy Sándor 47 éves földműves Somogyhatvan községben (Somogy m.) 1951. ápr. 9-én.

* A csillaggal jelzett szavakban az utolsó szótag hangsúlyos.

Kenyérsütés

Íty szoktunk mast a kenyeret sütni. Szóval hozzákészüni előtte nap. | Mèk-szitájuk a lisztet, | mer bizon szog ben lenni egy-ety kis mojkucac, még nem tom ém mi, egész buzaszëm. Hát hogy ezek nè légyeneg ben, hoty szóval tiszta légyèn, mèkszitájuk élte nap a lisztet | és osztá akkor | létakarjuk és hozzuk a kászfát¹ | és oan kizs gömböjü kis szitát és a kászkeverő | lapátot. | Asztá akkor létakarjuk ugyé és úty hagyjuk. Akkor úgy delután, estefelé, akkor kiskováaszt áztatunk, | mer mindik szokjung belöle kivönni előtte mindön sütésön a kiskovázbü ety kis marékravalót, | asztán akkor liszté összekeverjük és elzsurmójuk,² akkor | kitericcsük és az ot mökszárqad. | Ugyé régebben nem isz szoktak. A nagy-néném | az emlegeti, vagyis hát láttam is hoty csinyáta, akkor még én csak figyem. | Az úty szokott | visszahagyni a | kenyérbü, mikor lédagasztotta, ety kenyeret mindig visszahagyott, aszt nem rakta be kemencibe. Akkor hozot lè a padlársú | komlót, árpát, aszt összeföszte. | Akkor mög ojan pillangós³ korpát hozod be, asztá aszt is | avval, avál az egész kenyérré lédagasztotta. | Asztá akkor széjé-szaggattá még jó még nem szárqot. Mikor jó mèkszáratt, akko szóval úgy elzsurmúta, akkor osztá étette acskóba. Akkor mindig abbü szokott áztatni ki, kis élesztót nem is szokod beletenni, | me mindik szépön mökkét és nagyom magos kenyér vót tüle. |

De | mink mos má csak íty szokjuk, hogy minygyá a kenyérbü, mikor, mielőtt el akarnám dagasztani, akkor kivészég belülö, osztán akkor úgy. | Úsz szoktyuk. | Szóval úsz szokom. | Akkor osztán mikor | este a kiskováaszt möktöszöm be, | krumplát is szokjung belefözni. | Asztat mökpucolom, átnyomom, akkor osztán | beleöntöm oda a kiskovász hejire | és akkor oszt högyibe öntöm a kiskováaszt, mög az ety kocka élesztót elzsurmolom högyibe. | Akkor osztá szépön újbü rátészëm a kászfát, | mög a kis szitát, mög aszt a kászkeveröd behagyom, akkor szépön létakarom | abrosszal, vánkost töszök högyibe. | Akkor osztán | még a fejer kötényemet is akkor szépön högyibe szokom oda teríteni, akkor szépön röggelig az úgy van. |

De má akkor a vizet is fétégyük este | neki, ami köll a könyérhő. | Asztán akkor csak röggè mikor főbelök ugyé az az első minygyár, | hoty tüzet rakok, | alágyújtok és ugyé korábban természetös, mint máskor, mer ugyé dologra kő iparkonni, | hogy akkor amire menni kell, akkor legaláb ben lögyön a kemencébe. Maj má kiszèdni kiszèdi ithun ugyé, aki ithun van, a nagy-néném az öregebb asszo. | Akkor osztá eldagasztom, abba kis söt teszék. Szová hát | kanállá méröm mög, mer úgy nem tudom marokszám, kalánnal. | Hat kenyeret sütök, | hat kanállá beletészég, de jó böve mögmérëm. | Akkor osztá | akkor osztá mög úty hagyom. Mikor szóval eldagasztottam, úty hagyom. Létakarom mégen szintén az abrossza, de akkor má ugyé kásza nem köl, félre töszöm, | mög a szita sè, mer a szitát azér tartom ott, | hogy avval a vizet, amit megmelegitök a kenyérhöz, abba beleöntöm, abba a kis szitábq és még avva mökszüröm a vizet is ugyé, hogy valami | piszog vagy mi nè kerűjön bele és osztá így akkor tudom, hoty tiszta. | De akkor az má nem köll ugyé. Akkor létakarom abrosszá, | vánkust töszök rá, akkor az úgy van. Akkor ugyé tètetem a másig dógomat közbe. |

Akkor osztán mikor mög-mögnézëm dolok közbe, hotyha mökkel, mikor úgy végigér a teknyébe, mikor látom, hogy végigér, akkor | efütöm a kemencét,

¹ Kovásza.

² Elmorzsoljuk.

³ Öreg korpa.

kiszödöm a kemöncébü a fát, | mer hát | beraktyuk ugyé többet, minthoty szároz légyén, mindig od van, be van előre, mindön sütésné berakom a másik sütésre a fát. | Kiszödém, legalább ojan, ojan nyódz darabot hagyog benne, akkor az alá alágyujtok. |

Akkor aszt mikor ez elégött, akkor a szevinyóvü | ényomom, ára hátrább étolom. | Akkor oda hátü dobog be három darabot, akkor osztán ez mégen möggyullad ottan. Mikor ottan elég, | akkor még zhuzom, möge elkotrom idább a szevinyóval úgy a szája felé. | Akkor mégen rádobok három darabot. | Akkor úty hagyom mán akkor, mikor az is léég, | akkor éteritöm az egézbe, akkor osztá mikor elfütöm a keméncét, akkor minygyár ki is | szakasztom a kënyeret ugyé, hogy éccére akkor mire az mökfü, akkor a szakasztógba még mëkkel a kënyér. |

Akkor osztán mikor mëkkét, szóval má a keméncébe is léégött, akkor ugyé berakom. | Berakom a kënyeret, | két órájig benthagyom, | mëk sokszó nem is nézém, nem érek rá, hogy vagy az óra nem mëgy, vagy valami, | gondolomformán kivószék éty kënyeret, odatártom az óromho. Az órom elája,¹ | hogy nem éget, | akkor mëksüt a kënyér. |

H.: Hát lángost szoktak-e itt sütni? | Lángost is szoktam sütni.

H.: Hogy monygyák itt: langos vagy lángos? | Lángos.

N. D.: Langalló. |

Langallónak monygya a sógorom. Az annak szoktya mondani: „langalló”. | Hogy lögyén ám éty kis „langalli” vagy „langalló”. | Éccér így, máskor úgy. |

N. D.: Ami a kemönce föggyin sü, az „langalli”. |

Akkor osztán | H.: Aszt hoty csináják? | étülo a tüzet arább, asztán akkor vészék ki a kënyérbü annyit, | akkor osztá mëk kiviszém oda ja, ára ja | lapátra | rá, | szová | kisodrom | rajta, — azon a lapáton — akkor osztán a paraszat ényomom hátrább. | Akkor bedugjuk oda, oszt otta mëksü. Kicsit, ha van téjföl, éty kicsit möktejffölözni, zsirozni, möksózni, | osztá akkor möksü szépén a langalli. | Jó, jó dolog ám az is! |

Elmondta: F. Nagy Sándorné 44 éves földművesasszony Somogyhatvan községben (Somogy m.) 1951. április hó 9-én. A hangfelvételt „Dimafon” mágneses hangfelvevő készülékkel készítette, átírta és közzéteszi

HEGEDŰS LAJOS

Egeraracsa, Zala m.

Aratás

Tizenhat évezs vótam, mikor elméntem aratnyi | urasági tarryóra, | Bárándra. | Hát ugyé papi birodalom² vót, | ott arattunk. Hát | mëkkesztük az aratáást. | Első nap mëkkesztük az árpa aratáást | és léarattuk az árpát. Aszt réndre váakták. | Utánna másik hármadnapra főkötöszttük, kötelet raktunk alá | és az embéreg bekötösztték. | H: Na most a kötelet mikor vetették? A kötelet aszt kivetették. | H: Mikor? Mijen időbe? | regge | mëk hármad vót. | Mëk hármad vót, | addig kivetették a kötelet, utánna beleraktuk sarryova, | az embérek

¹ Kibirja.

² Uradalom.

még utánnunk kötösztek. | Kötözés után | összehörtük, | az emberek még kepiébe rakták. | Képlés után | a tarrvót | loval gráblták még. | Másik réggel még harmad vót, nem tuttunk kimenni aratni, | hármattával összekötöttük a kuszmágt. | H: Mit híftak kuszmának? | Ami emarát száal, | mikor szeggyük a márkot. | Gerébléző gép összeszedi. | Akkor | másik nap nyóc órára | összevágatuk, összehörtük a kuszmágt és megéttük a réggelit. | Réggelit éttünk | paprikágt, | krumplít, | húst, | kinek mi vót. | Utánna asztá mékkesztük az aratást. | Közbe | glan tisz-tizénéggy óra felé égyet nyugottunk is, mer az emberek is elméntek égyet | cigaréttágni, még égyed bört is ittunk. | Efárottak, | asztán | ujbu csak arattunk. | Közbe dé lett, | a szakácsné | kihosza ja zebiédet a | tarrvora. |

H: Mijen ebédekert szoktak? | Krumpi leves, borsvó leves | vót. | B. J.: Gujásleves. |

Gulásleves, | pörkűöt, | grqnatérmars, | darástiészta, | pogáacsq, | kót pogáacsq. | Eszt szoktunk ebédéni. |

Az emberek a kaszát mékkalapáták ebiéd után, | asztán újra kiméntünk aratnyi. | De akkor mégen délátán olla három-négy vora felé mégen pihentek az emberek, égyet | ráagyújtottak a cigaréttágra | és utánna mégen mékkesztük az aratágt. | Ót órájig, | uzsonnakorig arattunk. | Akkor megéttük az uzsonágt. | Amit arattunk egész nap, aszt a marokszédő lányok összehortágt, | az emberek pedig összekepiéték. | Képsort raktak. | Méktártot tisz-tizénéggy órájig, utánna beméntünk — ahul aluttunk — az akvóba, | ot megmosakottunk és vacsorágtstunk. Vacsora után léfeküttünk. |

H: Mit attak úgy vacsorára? Vacsorágra? Kásgágt, | paprikásg krumpit. | Lektöpször csak ez vót a vacsora. | Másik nap régge korán mégen négy vorakor fölkeltünk, kiméntünk kuszmágt vágni, | és utánna ujból csak kesztük az aratágt. |

Aratágt után mékkezgyük a gabonahordágt. | A gazda hí | öt-hat szekéred gabonád behördanyi. | A gazdaasszony pedik fűöz | a kephördovknak. | Réggelit csinál, közbe ebiédet fűöz, | vacsorágt | és réggeli után kimennek a | szekerek a mezzőre. | Mindén szekér melled van egy rakuódó, aki mékraja a szekeréket, földogassa a kiévéket. | Mikor befogy a gabona, behörgyák a mezzőről, | akkor mékkezdik a masinyálágt. | A masinyá | hoz legáláp köll | tizénöt, | tizénhat embér. | Mindénkinek mégvan a maga dölga. | Kettő van a | kiévés kazalon, kettő az asztalon | és egy étető, | a törekligba izz van kettő, | a torkába izz van kettő, | utánna mégen kettő, a többi pedig a szalmakazalon, rakják a szalmakazalt, | kettő pedig zsákol. Uty hogy a tizénhat embernek állandójan mindig van munkája. | Pláne a zsákolóknak erős munkájug van, mer a padlásra hórják fél a gabonágt. Udvarba elfogy a masinyálás, akkor átalhuzattyák a gépet a másik udvarba | és ott újra kezdí a cséplést. |

Szerencsétlenség istállóbontáskor

Ezerkilencáznegyvenhédbe történt. | Mi fent laktunk a faluvégén, az uramnak a | tesvorbáttya még it lenti lakott Aracsán, | és én hortam lé ebiédet et Egerből. | Éty tizénkét évés kislányom az vele vót, még nem tudott ebiédet főzni. |

Közbe | az én uram elmént a Berégbe szienát hordani, | a | bátyg még elkezte az istállód bontani és közbe | a nagy vigyázat mellett is méktörtient a szerencsétlenség. | Rádút a fál | és | azonnal mentót köllöt hozatni és elvitték a kórházba. Kilenc nab vót a kórházba, eszméttlen lett, | és még nem gyógyult. | És mikor haza hozták, | egygy éjjel | élt. | Reggel | mékhált. |

Közben | idefurakodott a sok nőp | a halálesedbe, | nekem még vót egy | másfél-évés kis fijam, | kis Pityunak hívtuk. | Az még nagyon megijedett a sok nőptől | és éty hét mulva ő is mékhált utánna. | Megijedett | és elvittük az orvos¹, két-három orvosho is elvittük és segítenyi nem tódott, | mer a szíven volt a báj. | Hád bizon nagy vtot a bágnatunk. | A sok | fizetnivalyo, minden rajtung vtot. | Ném tuttunk eladnyi semít se, mer a legrosszabb esedbe vtot. | A naty szomorúság is megvtot, az az éty kis fijam volt és ő is mékhált. |

Az elveszett gyermek

Ezérkilencásztizenhédbe törtient, mikor az én iédésanyám mékhált. | Az édesapám még a háboruba vót és kettgen marattunk tesvérék. | Az öcsém volt hat hónapos, | ém még vtotam hat évés. | Hát hova kerütünk mind az apám tesvéryéhö. | És asztán az nevéld bennünket. Mikor az én apám hazajött a háborúból, | asztán akkor monta ja nénémnek, | hogy: | „Nézd néném, én nem nőstülök még, | hanem várom még a lányom megnő, | asztán az maj valamit csak tut főzni.” De az én sógorom még aszt monta, | öneki má elig vót a gyerekríjás, | ő má nem halgattya a gyerekríjást, | mék kő nősünyi. | Hát asztán megnősüt | az én apám. | Hát asztán tizennyódzba nőstü meG. | Akkor lékerüt, | léhozod bennünket Pödányvárru a nénémü. | Hát osztán a | kis tesvérem, az öcsiém | hat hónapozs vót, | asztá | akkor egygy éves lett. | Hát asztá botorkáló kizs gyereg vót, | mént az uccán, éccércsak élvezett. | Jáccadosztunk, ejácottunk, hát am még éltünt. Kerestük az egész faluba | mindénfelé. | Mindénkitü kérdésztük, hon nem látták ek kis szoknyász gyereket? | Hát sènki nem látott.

Sírtunk én is, még a mustohám is, kotyhat mast hól van a gyerek? Hól van? Ha meg'gyün apám, kikapunk. | Hát hol talágtuk még, mind a hid alatt. | Mikor onnand elévöttük a hid alu, | oan naty hid' alu, | asztán akkor hazavitük, akkor úgy örütünk neki, | hom mégis méktalágtuk.

Lucanapi kotyolás

Hát faluhején a zasszonyok | még mindig szoknag babonáskonnyi. | A régi világru maratt a Luca-napja. | Hát ez | ezér tártyág babonáságnak, | akkor nem szokás a szomszédba sehová eménnyi, | mék sémmit a hásztu kiannyi, mer asz monygyák, hogy | akkor elviszik a tyukoknak a hasznát, | asztá nem tojnak a tyukok, még nem kotyúnak. | Hát azér | szoknag babonáskonnyi: forgácsot szénnek össze, | kértéket² kütördelik, | hogy várnyi nem szabad. | Még a gyerekek szoknag gyünyi kotyúni, regge hajnalba má mékkezdik a kotyolást.

H: Asz hoty történik? | A gyerekek mi csinálnak? |

Hát a gyerekek egyönnnek kotyúnyi és kiátözzák ablakon: „Szabad-é kotyúnyi?” Hát osztá kiszól a gazda: „Szabad.” | Hát a gyerekek elkezdik a kotyolást. Monygyák, hogy:

¹ Szó végén bizonytalan hangszíni redukált hangot képez a beszélő.

² Kerítéseket, H = Hegedüs Lajos.

Luca, Luca kity-koty,
 Gelegenyé hágrom,
 A pálinkád vágrom.
 Tíjeték tyuktyá tojjék,
 A másé csatázzék.
 Luca, Luca, kity-koty,
 Gelegenyé hágrom,
 A pálinkád vágrom.
 Ha nem annak szalonját,
 Lévägom a gèrendát. |

És így befejeződik a kotyulás. | Közbe begyűnek a gyerekek, | kinyissuk az ajtót, hát mit is? A | kotyoló gyerekeknek csak aszód gyümölcsöt szoktak annyi: almát, körtét, | éty pár filliért, és avva elmènnék a gyerekek. |

H: A gyerekek le is ülnek ijenkor? | Lè is ünek a gyerekek a fágra. | Lètészik a fát, | hozzák a fát s lètészik a gyerekek a | konyhába ja fát, vagy ahul kotyúnak, | és ráünek és ot szoktyák hannyi. | Aszt a fát aszt mék fõtészik a tyukok alá. | H: Uty hogy minden házba visznek egy | Mindè házba visznek èk kis fát, osztá aszt fõtészik a tyukok alá, a tyukok hogy arra fölünek, hoj jobban tojnak, még jobban kotyúnak. | H: Ez a szokás még most is megvan? | Még mast is mégva, falun még mindig megvan e, mégmarati ez a szokás. |

G y e r m e k e s í n y

Hat évès kislán voltam, mikor hazuru èküttek a hegyre, | hogy vigyeg bort a kapásoknak. | Hát elvittem a bort, s közbe ejáccadosztam az uton, nem taláтам ott a kapásokat. | Hát mics csinyállak? | Sèmmi máqst nem tuttam csinyáni, kiöntöttem a bort a gátörba. | Asztá hazaértem, kérdészték: „No megitták a kapások a bort?” „Hát meg, még.” | Én asz montam, hogy am megitták a kapások a bort, pejig dehogy itták meg, kiöntöttem a | szöllödbe oda | gátörba. | H: Véletlenül? | Készakarva, | készakarva. Ezè mer ugyè | nehogy az gondollák, hogy | visszaviszem a bort. Akkor még az gondolták volna, nem mentem el a hegyre. | Osztá ihu még mégvert | szegien apám, | — mer áarva lágn votam, anyám | hát | mékhalt, hat évèzs votam, mikor mékhált. | H: Asztán csak rájöttek, nem? | Csak rájöttek, mer ugyè mék tutták, hogy a kapások mék hazaérkeztek máq. |

Elmondta: Bösze Istvánné Dudás Gizella 40 éves földműves-asszony Egeraracsán (Zala m.). A beszélgetés anyagát a Magyar Nyelvatlasz-gyűjtéssel kapcsolatosan magnetofonszalagra vettem, majd onnan hanglemezre vittem át.

F ű h e l y e t t k ű

Mi hatan voltunk testvérek. Én akkoriba | tizenégy évèzs voltam. | Elküldött az édesapám | napszámbal. | Kötő gyermek voltam, | szöltöt kötsztem. | Akkor aszt monta a vincéllér | a másik társommal osszit,¹ hogy mènnyünk lè | az ájbal, | hozzunk föl | füvét. | Mi még ugy értettünk, hoty követ. | Na adott is mind a kettőnknek | égy-éty kötelet, hogy avval hozzunk füvét. | De mink nem jól értet-

¹ Együtt.

tük, hanem | „követ” értettünk. Lémegyünk a társommal, | hogy | belekötözzük a köved, de bizon nem tultuk | belekötözni, | hanem eggy-egy darabot föl vittünk a vállunkon. | Miko fölerünk, a vincellér asz monygya: | „Hát az anyátok istenit, hát | „füvet”-montam, hoty hozzatok! | Ujbul mënnyeték lé! |
 És lëfutottunk, akkor vittük föl a füvet. |

A patkányirtó ember

Tiz évën | ottan laktam, | a lakásomban nagyon sok patkány volt. | És | odajött eggy | idegën ember, asz monta, hogy ü el tuggya asztat irtani, hotyha jól mekfizeték neki. | Hát én asz montam neki: „Ém bizon Isten, hogy mekfizeték, | csak irtása é a patkányt. | Hád bizon az ember | akkoriba kért | husz pengőt tólem, | még ek kis itókat, énnivalót. | Hád bizon az ember fölmént a pallásro, | tüzes paraszakad vit fö, ém mek féltem, hoty tán még gyújtja a házomot, | hogy elég | és akkor ém bájba kerülök. |

Hát | ez ity történt. Asz monta az ember, hotyhát | természetézs dolog ez ugy vót, péntekën csináltó mek, hob babonáskodott, | hogy | három nap múlva elménnek a patkányok. | Elmént, elmúlt három nap, | de bizon a patkányok nem mëntek e. | Mëgjött az ember, | monja, hotyhát: „No | eméntek a patkányok?” | „De bizon nem mëntek el bácsi.” | Hanem — aszonygya — akkor nem jó csináltom még, most ujbu mekcsinyálom, mozd bizon Isten elménnek. Mëgént kért tülem husz pengőt | és itókat, | énnivalót, | hogy maj elménnek. | Háromszor mégismételte, | de bizon az ember | azután már nem jöd vissza, a patkányok ot marattak. | Mék talán maig is élnek, ha még nem döglöttek. |

Karácsonyi regölés

Kej fél gazda, kej fél,
 Száll az Isten házáró, házáró—
 Seregéve, sereg anygyalávo,
 Tele poharávo,
 Vetett asztalávo,
 Haj regü rajta,
 Aszt is megathattya
 A nagy Úr Isten.

Itten vagyon éty szép leján,
 Kinek neve Ilonka.
 Amod vagyon éty szép legën,
 Kinek neve Láci.
 Isten mek sè mentsé,
 Kebelebe éjcsé,
 Összepöndöröggyenek,
 Mint a cica farka,
 Még annál is jobba,
 Mind a kis nyul farka,
 Haj regü rajta,
 Aszt is megathattya,
 A nagy Úr Isten.

Aggyon az Úr Isten
 Ennek a házigazdának
 Szász kérézd búzát,
 Szász kérést rozstot,
 Jól megaggya mi regüt,
 Haj regü rajta,
 Aszt is megathattya
 A nagy Úr Iste.
 Aggyon az Úr Isten
 Ennek a házigazdának
 Két szép tehenet,
 Tejed, vaját éleget,
 Hat süssenek rézst
 A regölő gyeréknek,
 Haj regü rajta,
 Aszt is megathattya,
 A nagy Úr Isten.

Amot keletkëzik
 Éty feketé félhó,
 Abba legelészik
 Csoda fiju szárvas,
 Csoda fiju szárvasnak;

Ezér ága-boga,
Ezér ága-bogának
Száz misegyertya
Gyújtatlan gyullaggyék,

Ojtatlan aluagyék,
Haj regő rájta,
Aszt is megatha tyu
A nagy Úr Isten.

Ez a regülés | csakis uty történik, | hogy öten-hatvan össziálnak | fíjatal
legènyék vagy emberék | és kolompal, csèngövel, | hosszú lánca, rövid láncon
csírínkölnék, csörínkölnék. | az udvarogban. | Uty fogják eszt a regölést | elvé-
geznyi. | No most | ugy is van | a kösségüngben, | hogy a pásztor | illède a
csördás, aki | a marhát, marhafókát és a disznófókát őrzy, | az összüvergődik
huszonöt-harminc | gyèrmèkkel. | Az uccákon durroktat, | csörínköl, | bölínköl, |
ahol van | márha vagy disznókijárás, | oda bę fog menni, | a gazda | mèkkindíjja
oked borral. | Mikor már nem tunnak inni, | akkor | van nálok egy | edény,
abba beleönt egy litër vagy másfél litër bort. | Akkor az a | pásztor hazaviszi és
ott a csalággývó | elfogyassza | idővel. |

Elmondta: B ó s z e I s t v á n 52 éves földműves Egeraracsán (Zala m.). A hangfelvételt magnetofonnal készítette, átírta és közzéteszi

HEGEDÜS LAJOS

A szlovákiai nyelvatlaszgyűjtés tájszóanyaga

A Magyar Nyelv 1954-i évfolyamában (L. 212—21 ; 501—6) közöltük 1952. őszén Szlovákia hét magyar nyelvű községében végzett nyelvatlaszgyűjtésünk tájszóanyagát. 1954 tavaszán, illetőleg őszén újabb tíz községben végeztünk gyűjtést. Ennek az útunknak nyelvészeti tanulságait a folyóirat 1955. évfolyamában (LI, 503—11) ismertettük. Következő közleményünk ennek a gyűjtésnek a tájszóanyagából való.

A szavak után zárójelbe tett rövidítések a következő községeket jelzik : M. = Magyarhegyemeg ; Cs. = Csuesom ; J. = Jánok ; Sz. = Nagyszalánc ; D. = Deregnyő ; Csü. = Csütörtök ; L. = Barslédec ; Ba = Bajka ; Csá. = Csáb. ; Mb. = Magyarböd. A községnevek rövidítése vagy az egyes szavak mellett található r. betűvel a már elavulóban levő, régies alakokat jelezzük. A közölt anyag kiválogatása egyébként ugyanolyan szempontok szerint történt, mint az előző közléskor (vö. MNy. L, 212).

abajdoc (Sz.), abajdos (Csü.), abájdos (L.) : kétszeres (búza és rozs keverékvetése).

abárolt szalonná (L.), abarót szalonná (Ba.), abárt szalonná (Csá.), obárolt szalonná (Mb.), abát toka, abát toka (Csü.) : abált szalonna.

abla, ablavas (Csü.) : zabla.

abroszt (Cs.) : abrosz ; abrosz (Csá.) : a tehén lebernyege.

acskó (D.), acskó (L.) : zacskó ; vö. bacskó, zsácskó.

agäcká (M.), ākāc (Cs.), agács (Sz.), akác (D.), ágáci (Csü.), ágacs (L., Ba.), ágacs (Csá.), akāc (Mb.) : akác.

agyacska (D., Sz.), agyácská (Cs.), agyecska (Mb.) : 1. veteményes ágy, 2. prices (Mb.) ; vö. agyika átyká.

agyázás (Mb.) : alom.

agyig (Ba.) : agyag.

agyiká (L.) : prices ; vö. agyacska. aja, szekeraja (Sz.) : az ökrösszekér rúdja.

- ajak* (M., Cs., Mb.), *ájjak* (J.), *ajak* (Sz., Csü.), *ajk* (Csü.), *ajk* (Ba., Csá.): az áll hegye.
ajjarud (Mb.): szekérrúd.
ajda (Sz.), *ajdá* (Mb.): batyú (teher abroszba kötve).
ajjalás (D.): alomszalma.
ajtófél (D.): ajtófélfa.
ajtófutrá (L.): ajtófélfa.
ajtókötés (Ba.): ajtófélfa.
ajtómellék (Csá.): ajtófélfa.
ákadoz (L.): dadog.
akal (Csü.), *ákó* (L., Csá.): juhakol.
ákolszája (Cs.): padlásajtó.
aládólyány (M.): eladó lány.
alállya (Csá.): disznótoka.
alam, *alamat* (Csü.): alomszalma.
aláská (Cs.): nyitott szín.
alkápcá (M.), *alkáptá* (L.): állkapocs.
álló (L., Ba.): olló.
alsóháj (Ba.): párnatok.
allyázó (M.), *ályázó* (Cs.), *ájjazó* (J.): alomszalma.
ámácupká (L.): ádámcsutka.
ampér (D.): nyári női blúz.
ánszlogozsgyujtó (Csá.), *ászlogozsgyufá* (Ba.), *hánszlogozsgyufá* (L.): kénesgyufa
ányá (J.): anyarozs; vö. *anyagáboná*.
anyagáboná (J.), *anyagabona* (Sz., D.): anyarozs; vö. *ányá*.
angyalbögyörő (J.), *angyalbögyörő* (Sz.), *angyalbügyörő* (D.): krumplisnudli.
annyokom (D.), *ányokom* (Mb.): anyósom.
ápjokom (D.), *ápjokom* (Mb.): apósom.
ápóká (M.): nagyapa.
áprólek (M.), *áprólek* (Cs., J.), *áprólek* (Sz., D.), *áprójék*, *áprólyék* (r.) (Mb.): baromfi; vö. *aprómarha*.
aprómarha (D.): baromfi; vö. *áprólek*.
áprószúnyog (L.): szúnyog.
ápus (Mb.): nagyapa.
aramfanal (Sz.), *áramfanál* (Mb.): herefojtó aranka.
aranyuj (D.): gyűrűsujj.
- arcá*, *arcájá* (Mb.): arc.
arpa (Sz.): árpa.
ársó (Cs., J.), *arsó* (D.), *ássó* (M.): orsó.
ártogat (J., Mb.): útjában van, zavar.
arzszaG (Csü.): pizskafa.
asztaG (Csü.), *asztág* (Mb.): 1. gabonaasztág, 2. szalmakazal.
asztyenká (Cs.): nyitott tornác.
aszú (Sz.): aszalt (szilva, körte).
átyká (J.): veteményes ágy; vö. *ágyacska*.
átyus (Ba.), *átyuská* (Cs., J.): nagyapa.
- bábá* (L.): nagyanya.
bábá, *bábák* (L.): csimasz.
bábágebécs (J.): gébics.
bábásütő (L.): tepsi.
bábaszarka (D.): gébics.
babocskás (D.): pettyes.
babrál (Sz.), *babrál* (Mb.): szítal (az eső).
bābu (Cs.), *bābu* (J.), *bábó* (D.): szembogár, pupilla; vö. *bābuká*.
babuka (Csü.): búbosbanka.
bābuká (Cs.): szembogár, pupilla; vö. *bābu*.
bácsi (Csá.): bácsi.
bacskó (Csü.): zacskó; vö. *acskó*, *zsácskó*.
bácso (Cs.): sajtkészítő juhász; *bacso* (D.), *bácso* (Mb.): juhász.
bādok (M., J.), *bádog* (Sz.), *bātok* (Ba., Csá.): zománchos bögre.
bagla (Csü.): szénaboglya.
báglyás (M., Ba.), *boglyos* (r.), *bogjos* (Mb.): kócos.
bāgyát (Mb.): sápadt.
bājta, *bājta* (Csá.): fejsze.
bāká (L.): boka.
bakajja (D.): a gombolyító lába; vö. *bakfa*, *bákláb*.
bakfa (Sz.): a gombolyító lába; vö. *bakajja*, *bákláb*.
bákk (J.): kecskebak.
bákkáncs (J.), *bokoncs* (L.), *bokkáncs* (Sz., D.): bakáncs.
bákláb (J.): a gombolyító lába; vö. *bakajja*, *bakfa*.

- biklevel* (J.), *baklevel* (Sz., D.): a gombolyító kereke.
- bákó* (Cs.): 1. amivel a malomban török a kendert, 2. kaszakalapács.
- báklós* (Cs.): csökönös (ló).
- bákog* (M.): dadog.
- bakszakál* (Sz.): lila mezei virág.
- báld* (M.): bál.
- bállá* (L.), *bállóká* (Ba.): kaszakocs.
- báltká* (L.), *bátyika* (Csá.): balta.
- bandurka* (D. r.): burgonya.
- bandzsa* (Csü.), *bändzsál* (L., Ba., Csá.): kancsal.
- baпка* (Sz.): a kereszt legalsó kéréje;
- bápká* (L.): vaskampó; (Mb.): kaszaüllő.
- baracka* (D.): sárgabarack.
- bárátfüle* (Csü.): derelye.
- bárázdás* (Cs., J.), *barázdás* (Sz., D.): a jobboldali ökör.
- bárbulá* (Csá.): nagybögő.
- báriská* (Cs.): kisbárány.
- bárkó* (Csü.), *bárkó* (L.): barka
- báróna* (L., Ba., Mb.), *bárná* (Mb.), *barona* (L.), *bērēnā* (Cs.), *berena* (D.): borona; vö. *boronya*.
- bársombot* (Mb.): kákabuzogány.
- bátár* (L.): szecskahordó szekér.
- bátú* (M.): batyu.
- baúgat* (Csü.): vonít.
- bé* (Csü. r.): bő.
- bebög* (Cs.): dadog.
- bécsütök* (D.): sütőtök.
- befőzőt* (Mb.): befőtt.
- begörög* (Csü.): bűg, pázrik (a nősténydisznó).
- bejődul* (Cs.): begyógyul (seb).
- bekég* (M.): béget.
- bekékül* (Csü.): levegő után kapkod.
- bérblos* (Cs.): dadogós.
- bércē* (Cs.), *bērce* (L., Ba.): hámfa.
- bērēnā*, *berena* l. *bāronā*.
- bérfa* (Sz., D.): oldalfa a szekéren;
- bérfa* (Mb.): szekéroidal.
- besöpröm* (Sz.): kisépreml; *Besöpröm a konyhát*.
- bétykő* (Cs., J.): bütyök a lábon; vö. *bücök*, *bükő*, *bütykő*, *buckó*.
- bickő* (Csá.): bóbiskol, szundikál.
- bicsak* (Csü.), *bicság* (L., Ba.): bugylibicska.
- bikfá* (Cs.): bükkfa.
- biksz* (Mb.): kerékpuska.
- bilicka* (Csü.): bige (egy gyermekjáték); vö. *picke*, *pige*.
- billentyű* (J.): 1. fülcimpa, 2. a tehénlebernyege.
- binná* (L.): béna.
- bitó* (M.): lábbal hajtott kendertörő.
- bizsálmá* (Cs., J., Mb.), *bizsalma* (Sz., D.): birsalma.
- blácsuhá* (Cs.): ekelő; vö. *vlácsuhá*.
- blēnyá* (L.): bőrlebernyeg a tehénnyakán.
- bóbítás* (Sz.): búbos pacsirta.
- bocfá* (M., J., Ba., Mb.), *boefa* (Sz., D.); *bócfa* (L.), *boszfá* (Csá.): bodzafa.
- bocská* (L.): boka.
- bocskor* (Cs., J.): eketalp.
- bodág*, *bodák* (M.): kis cipő.
- bódvány* (J.), *bódvány* (Sz.): mosóteknő (deszkából van összeszegezve, nem egy darabból kivájva); *bódvány* (Mb.): 1. mosódézsza, 2. fülesfürösztő dézsza.
- boddza* (Csü. r.): orgona.
- bóG* (Csü.): hámfa.
- bogázdsgöré* (M.): bogáncs.
- bogoj* (Sz., D., Mb.), *bogoly* (Mb. r.): bagoly.
- boj* (D.): vakondtúrás.
- bojtorváng* (D.): bojtorján.
- bojzú* (Cs.): bodza.
- bonc* (M., Cs., Csá.): comb.
- boronya* (Csü.): borona; vö. *bāronā*.
- borovnyicá* (Cs.): fekete áfonya.
- borozdábilleñcs* (M.): barázdabillegető.
- borulat* (D.): felhő.
- borsó* (Csü.): bab; *bossó* (M.): borsó.
- borsós* (Csü.): libabőrös.
- borzatt* (Csü.): kócos.
- boszák* (L.): cséphadaró.
- botos* (Cs.): posztócsizma.
- böcke* l. *buckó*.
- bögyörő* (Cs.), *bégyerőü* (M.): krump-lisnudli.
- böntörke* (Csü.): ballankóró.

- bőreger* (M.), *bőregér* (L.): denevér.
bőrmádár (Ba., Csá.): denevér.
bránka (D.): tető nélküli juhakol.
brëblyog (Csá.): dadog.
breblyos, brublos (Ba.): dadogó.
brótvány (D.): tepsi.
brúgó, brúgő (M.): tarlógereblye.
brúgózik (M.), *brúgol* (Cs., J.), *brúgól* (Mb.): dorombol.
brusjik (Sz., Mb.): báránybőrmel-lény; vö. *pruszlik*.
brusnyicá (Cs.): vörösáfonya.
buborka (Csü.): uborka.
bubus (Cs.): mumus.
bucká (J.): vakondtúrás.
buckó (Csü.), *böcke* (Mb.): bütyök (a lábon); vö. *bëtykő, bükő, bütykő, bücök*.
buckó (Csü.): nudli.
budabácsi (Csü.): katicabogár.
budárnya (L.): árnyékszék.
bugyogó (Csü., Ba.): hosszú nadrág, pantalló.
buhor (Csá.): disznógyomor.
bujaó (D.): tyúkültető kosár.
bukóddzi (M.), *bujkálózdi* (Csü.), *bujká* (L.), *bujdoská* (Csá.): bujóska.
buksza (Cs.), *buksza* (Sz.): puska (a tengelyen).
buktat (Csü.): bóbiskolás közben elejti a fejét.
buktató (J.): a kereszt legalsó kéréje.
bungyikássipka (Cs.): kucsma.
bunkó (Cs.): ebihal; (L.): kákabuzogány; (Mb.): kútkolonc.
burgondiája (Cs.), *burgongyija* (M., Cs. r.), *burbungyija* (L.), *borgongyija* (Cs.): marharépa.
buriká (L.): nagyobbacska libák hívogatója.
burkóc (Mb.): kavics.
burnya (M.): szúrós gazok összefoglaló neve.
buró (Sz.): felhő.
butykaó (D.): kákabuzogány.
bücök (Sz.): bütyök (a lábon); vö. *bëtykő, bükő, bütykő, buckó*.
büdözs banká (M., Cs., J.), *büdözs banká* (Sz., D.): búbos banka.
büdöskövezs gyufa (Sz.): kénes gyufa.
- bükő* (D.): bütyök a lábon; vö. *bëtykő, bücök, bütykő, buckó*.
büszke (M.): egres; *büszkë* (Cs.): egres (a termése síma); vö. *koszmácska*.
bütykő (M., Ba., Csá.): bütyök a lábon; vö. *bëtykő, bücök, bükő, buckó*.
- cák* (M., Cs., J.): toka.
cáp (L.): kecskebak.
cejg (Csü. r.): élesztő.
cément (D.): malter.
cëpák (L.): boroskancsó.
cëtrámádár (Cs.): fajd.
cëttër (M.): szvetter; vö. *szëttër*.
cibák (Cs.): meztelen.
cibe (M., Csá.), *cibë* (J.), *ciba* (Sz.): kisesibe.
cibere (Sz.): főzelék; *cibëre* (Mb.): habart leves.
cicinka (Ba.): nudli.
cigãmbolhá (J.), *cigánybolha* (Sz.): koldustetű (egy növény apró, ragadós termése).
cigãmfasz (Ba.): kákabuzogány.
cigányhál (J., Mb.): ebihal.
cigányné (Sz.): cigányasszony.
cilindër (Csü., L., Ba.): lámpaüveg.
cimóca (Sz.), *cimóca* (Mb.), *comóca* (L.): erdei eper.
cipká (Csá.): szőlőszár.
cirköles (J.): cirok.
cirseprő (D.): cirokseprű.
citronká (L.): kankalin.
colostok (D.): mérőléc, colstok; vö. *csolosztok*.
cop (Cs.): hajfonat.
cubli, cugli (L.): zabla.
culák (D.): cölöp.
cukkor, cukrot (J., Csü.): cukor.
cukorunkja (Mb.): cukorrépa.
cup (Mb.): krumplileves.
cvek (Cs.): kaszaék.
cvëklá, cvëklá (Cs.), *cviklá* (L., Mb.): cékla.
- csácsog* (Cs.), *csacsog* (Sz., D.): fecseg;
csácsog (Csá.): csörög (a szarka).
csácsogó (L.): gébics; (Ba.): a gébicshez hasonló, de annál kisebb madár.

- csāgátó* (M.), *csāgátó* (Cs.): csikoltó (amihez szántáskor a tézslát erősítik).
- csámcsog* (M., Cs., J., Mb.), *csamcsog* (Sz.): csámcsog; vö. *csencség*.
- csánál* (M., J.), *csānā* (M.), *csānāl* (Cs.): csalán; vö. *csenál*, *csinált*, *csohāny*.
- csáp* (Mb.): dob.
- csāpkā* (L.): sapka.
- csāpó* (M.): tiló.
- csāpos* (Mb.): köcsög.
- csaté* (Cs.): kákabuzogány.
- csatló*, *csatlórúd* (Csá.): nyomtatórúd (a szénásszekéren).
- csāvka* (L.): csóka.
- csék* (L., Csá.): csak.
- csékellő* (L.): csökönyös.
- csēmbők* (M.): rojt az ostor végén.
- csēme* (M.): darázs; vö. *csōmēny*.
- csēmēr* (Csá.): gyomorgöres.
- csenál* (Sz.), *csēnāl* (Mb.): csalán; vö. *csānāl*, *csinált*, *csohāny*.
- csencség* (Csá.): csámcsog; vö. *csámcsog*.
- csēngēr* (L., Ba.), *csingēr* (Csá.): lőre, esiger.
- csēpégés* (M.): eresz.
- csēpő* (Ba.): sonkoly.
- csēr-bóka* (Cs., Csá.), *csēr-bókā* (J.): gyermekláncfű.
- cserebó* (Csü.): cserebogár.
- cserepfázékcsa* (Cs.): csésze.
- csērészlá* (Cs.): csoroszlya.
- csēribogār* (M.): cserebogár; vö. *csēribugār*.
- csērje* (Sz.): avar, száraz falevél.
- csērnyicā* (Cs., Csá.): földi szeder.
- csészli* l. *tésznyi*.
- csētőgető* (Csü.): gébics.
- csēlő* (Cs.): fonalgombolyító.
- csicsi* (Cs.): csec.
- csicsigat* (Csü.): elringat, eldajkál.
- csicsó* (M.): kénesgyufa.
- csigaliga* (Csü.), *csigāligā* (Ba.), *csigābigā* (Csá.): csiga.
- csik* (M., L., Ba.), *csikmāk* (Csü.): metélt tészta.
- csikār* (M.): karmol (a macska).
- csimidarāzs* l. *csōmēny*.
- csimīt* (Cs.): takarít.
- csinā* (M.): gerebenel.
- csinált* (D.): csalán; vö. *csānāl*, *csenál*, *csohāny*.
- csiny* (M.): a szekérágas és tengely közös neve.
- csip*, *csipe* (Ba., Csá.): csípő (testrész).
- csipār* (J.): csíp.
- csipeszködik* (Csü.): csimpaszkodik.
- csiport* (Csü.): göröngy.
- csiribugār* (D.): cserebogár; vö. *csēribogār*.
- csirketyúk* (D.): jérce.
- csiv* (L., Ba., Csá.): kukoricacsó; (Csá.): kályhacsó; vö. *csōv*.
- csizsmā* (M., Cs., J., L., Ba., Csá., Mb.), *csizsma* (Csü., Sz., D.): csizma.
- csohāny* (Csá.), *csóvāny*, *csóvā* (Csü.), *csovāny* (L.): csalán; vö. *csānāl*, *csenál*, *csinált*.
- csolosztok* (M.): mérőléc, colstok; vö. *colostok*.
- csombókol* (D.): fal (ige).
- csomó* (M.): gabonakereszt; (D.): kisebb asztag.
- csorgās* (J., Mb.), *csorgās* (Sz.): eresz.
- csóvāny* l. *csohāny*.
- csőcsfoG* (Csü.): tejfog.
- csök* (Csü.): fatuskó.
- csōmēny* (Csü.), *csimidarāzs* (Csá.): darázs; vö. *csēme*.
- csōmőcsinG* (Csü.): szemölcs.
- csőrög* (M., D.): fecseg.
- csőröge* (J., D.), *csőrögē* (Sz.): for-gácsfánk.
- csōv* (Ba.): kályhacsó.
- csúhol* (Cs.), *csuhol* (D.): súrol.
- csukik* (L., Ba.): csuklik.
- csukó^u* (D.): retesz, tolózár.
- csūnyānyāvālā*, *csūnyānyāvājā*, *csūnyāsāg* (Cs.): nyavalyatörés.
- csupā*, *csupācskā* (Mb.): meztelen.
- csupā láb*, *csupā lábōn* (Mb.): meztelen láb.
- csupā verēb* (Mb.): a veréb tollatlan kicsinye.
- csupor* (D.): zománcos bögre.

csuporka (Sz.): zománcos bögre.
csurgó (L.): eresz.
csúrik (Csá.): szöcske.
csúszó (Sz. r., D.): kígyó.
csuszpájsz (L.): főzelék.
csuták (J.): istállóseprű; *csuták* (Cs.),
csutak (Sz.): pemet.
csutká (M.): kukoricaacsádé (szár-
vágás után a földben maradó
rész).
csuvik (Csü.): kuvik (bagoly).
csuzgorál (Csü.): csúszkál (a gyerek
a jégen).
csülök, *csürök* (Cs., J., Sz.), *csürki*
(M., J., D.), *csúk* (Ba.): csüd.
csümpé (Cs.): fitos, pisze (orr).
csüngő (M.): a tehén lebernyege.
csűnött (Csü.): növésben elmaradt.
csüppü (Sz.): kóc, csepű.
csürök l. *csülök*.

dándár (Cs.): bögöly.
dánol (M.): dalol.
dará (Cs.): hántolt árpa (gersli).
darabos (Csü.): kövér, megtermett
(ember).
dárátvá (Cs., L.): szurkos fonal.
dárdája (D.): a gabona kalászából
kiálló szúrós szálla.
débény l. *döböny*.
dédelle (Csá.): derelye.
dérékáll (M.), *dérékál* (Csá.): lepedő
alatti párna.
dөрёлле (M.), *deregle* (Csü.), *derejécske*,
derelyécske (r.) (Mb.): barátfüle,
derelye.
dөрөк (Csü.): derék 'testrész'.
dikó^u (M., D.), *dikó* (Cs., J.): heverő.
disznóölet (Ba.): disznóölés.
dizsika (L.): kis dézsa.
dodo (L.): nagyapa.
dohámbacskó (Csü.): dohányzacskó.
dokány (Csü.): kiskabát.
dolka (Csü.), *dolká* (L.): kisebb, fánk
alakú tészta; vö. *tálknyi*.
domó (M.): a kenyér kidudorodása.
dongó (M., J., Sz., D., L., Ba., Mb.),
dungó (Csá.): bögöly.
donyha (Csü.), *dugná* (Ba.), *dunná*
(Csá.), *duná* (Mb.): dunyha.

dorozsbá (L., Ba., Mb.), *druzsba* (Csá.):
vőfély.
döböny (D.): kútkáva; (Csü., L.):
zsirosbödön, *débény* (Ba.): méh-
kas; (Ba., Csá.): zsirosbödön.
dödike (D.): búzavirág.
döfél (Csá.): lökdös.
döfölköz (Mb.): lökdös.
dömök (J., Sz., Mb.): zömök.
dörömböl, *drömböl* (L.): dorombol.
döröngöl (L.): mángerol.
drémál (Cs.), *drimál* (L.): szundikál.
dubká (Ba.): búbosbanka.
dudál (Csü.), *dudál* (L., Csá.), *dudá*
(Ba.): dorombol.
dudlá, *dudlás* (Cs.): pufók.
dúdok (L.): búbosbanka.
dug (J., Mb.): töm, hízlal (libát).
duhá (Cs.): dunyha.
dunácská (Mb.): pólya.
dunniká (L.): pólya.
duszikogyik (L.): sir, pislákol (a tűz).
duzmatkozik (Csü.): duzzog.
dzsámá (Mb.): burgonyapüré.
dzsombik (Cs.): vakondtúrás.
dzsöbörög (Cs.): szítal (az eső).

ébológ (Csü.), *ébológ* (L.): eltéved.
ecsel (Cs.), *ecsel* (J.), *öcsel* (L.), *öcsöl*
(Sz., Mb.): gerebenez.
ecset, *ecselő* (Cs.), *ecset* (J.), *öcset* (L.),
öcsöt (Sz., Mb.): gereben.
éfékajtya l. *mékfákasztya*
egörfa (Csü.), *egérfá* (L.), *egérfá* (Csá.),
jégérfá (Mb.): égerfa.
egris (Csá.): a be nem ért, kései szőlő.
égygýtullán (Csü.): egyáltalában.
égyyik (Csá.): egy (számnév).
ekeláb (Sz.), *ekeláb* (Mb.): ekelő.
ekészárva (M.), *ekészáru* (Cs.): eke-
szarv.
eketálcskó (L.): etetaliga.
elálszik (Cs.), *elalszik* (D.): elszibbad.
elápad (L.): lelohad (daganat); vö.
leápad, *mégápad*, *lelappaD*, *lélán-
kád*.
eldzsámál (Mb.): tönkretesz.
élet (J., Sz.): gabona.
elevengát (L.): élősövény.
elig (Csá.): alig.

- elindól* (M.): üzekedik (a tehén);
vö. *mögindól*.
elmázgolód (Sz.): elmázolódik.
elotol (Mb.): elkever; *elotolva fizujá*
(Mb.): babfőzelék.
élőlészá (Csá.): élősvény.
előruhá, erőruhá (L.): félkötény.
elserenyöl (Mb.): elszibbad.
elsósíny (M.): rúdszárny.
elsőház (Mb.); *elsőház* (Csá.): utcaiszoba.
eme (M.): nösténykutyá.
említ (Sz., Mb.): emlékszik.
ény l. in.
enyű (M.), *emnyű* (L.): mézga (cse-
resznyeafa, szilvafa törzsén kiforrt
barnás színű, ragadós anyag); vö.
*kóduscsipá, fámíz, mácskáméz, ku-
kucskászár, szurok*.
epling (Cs.): taligavánkos.
épség (J., Sz.): épület.
érce (L., Csá.): jérce.
eresz (D.): félszer.
ereszet (M.), *ereszt* (J.), *ereszték* (Sz.):
eresz.
erőruhá l. *előruhá*.
eröss (L.): pálinka.
ęstrang (J.), *ęstrang* (Cs.): istráng.
ész (M., Cs., J.): agyvelő.
észterhá (M.), *eszterha* (D.), *ęsztrihá*
(Csá.), *sztreha* (Cs.), *sztřiv* (L.),
įsztri (Ba.): eresz (zsúpos házakon).
ęvądul (Csü.): elvállal.
fajlik (M.): farol (szán, szekér).
fákadás (Csa.), *fákadás* (Csá.): Mb. rügy.
fákja (Mb.): méceses.
fákopács (Ba.): harkály; vö. *fá-
kopoktató, favágó*.
fákopoktató (Cs.): harkály; vö. *fá-
kopács, favágó*.
faktor (Mb.): közvetítő.
falalja (Cs.), *falal, falájja* (J.), *falalla*
(L.), *falájja, falállya* (Ba.), *falállya*
(Csá.): tornác.
falos (J.): falánk.
fámíz (Ba.): mézga (cseresznyeafa,
szilvafa törzsén kiforrt, barnás szí-
nű ragadós anyag); vö. *enyű,*
kóduscsipá, szurok, kukucskászár,
mácskáméz.
fanal (Sz., D.): fonal.
fánk (Csü.), *fahánk* (L.): csöröge,
forgácsfánk.
fántás (J.), *fantás* (Sz.), *fántás* (Mb.):
csökönnyös (ló).
fapinna (Csü.): vetelő (szövésnél).
fáragó (Cs., J., L., Mb.), *faragó* (Sz.,
D.): bárd.
fáragókés (Csá.): vonókés.
farlik (Sz.), *fárlík* (Mb.): farol (a szán,
szekér).
fártat (L.): firtat.
fássang (L., Csá.): farsang; (Ba.):
forgácsfánk.
favágó (Csü.): harkály; vö. *fá-
kopács, fákopoktató*.
fázékcsá (Cs.): bögre.
fehérpondró (Mb.): csimasz.
fejé (Csá.), *feji* (M.): szála kender.
fejel (M., Cs.): vánkos.
fejfa (M.): sírkereszt (katolikusok-
nál is).
fejsű (Sz.), *fejű* (Mb.): fésű.
fejti (Csá.): morzsol (kukoricát);
(Ba.): foszt (kukoricát).
fekéj, fekély (r.) (Mb.): epe.
fékető (M.): fejkötő.
félhányat (Cs.), *felhanyott* (D.), *fél-
hányatt, félhányatt* (L.), *főlhányat*
(Mb.): hanyatt.
felleg (D.): felhő.
felsődunná (L.): dunyahuzat.
fén (M., Mb.): kaszakó.
fenem, fensz (D.): ken (kenyérre
vaját).
férékfa (Ba.): égerfa.
férész (D. r.): fűrész.
férgentyű (Cs., Csá.), *férgetyű* (M.):
fergetyű (J., Sz.), *fúrgettyű* (D.):
fúrgető (a szekéren).
ferhéc (J., Sz.), *ferhinc* (D.), *férhenc*
(L.): a koei főlhágója; vö. *fürhenc*.
fertáj (D.): negyed
feszestej (Csá.): fecstej, előtej; vö.
frecstej.
ficfa (D.): fűzfa.
fijáz (Cs.), *fijaz* (Sz.): ellik (tehén,
kanca, koca, szuka).
filkás (Ba., Csá.): kétfülű vessző-
kosár.

- fincsortgat* (J.): fintorgat; *fincsortgatí* (D.): fintorgatja (az orrát).
findzsa (M., J., Mb.): *findzsa* (Sz., D.): csésze.
finkő (L.): kaszakő.
finyoktát (Cs.): fintorog.
firhanG (Csü.), *firhàng* (L., Ba., Csá., Mb.): függöny.
firittem, *firinnyi*, *firinné* (Csü.): fűrödtem, fűrödni, fűrödnél.
fírstök (Cs., J., Mb.): *fírstokfa* (Sz.): ajtófélfá.
fiskáris (J. r.), *fiskáris* (D. r. Cs. r.), *fiskárius* (Mb. r.): ügyvéd.
fítong (Sz.): fintorog.
fütös (M.): pisze.
fütmäkogyik (M.): finnyáskodik.
fütyögő, *fütyögő* (Sz.): a tehén lebernyege.
fizujá, *fizujá* (r.) (Mb.): bab.
foflá (Cs.): kaszakacs.
fojathatna (Sz., D.): üzekedik (a tehén); vö. *fojhátná*, *futoshatna*, *folyátyik*.
fojató (Cs.): bikakorlát.
fojhátná (Cs., J.): üzekedik (a tehén); vö. *fojathatna*, *futoshatna*, *folyátyik*.
fojó (J.): koszorúgerenda; vö. *sārfojó*.
folló, *follik* (L.): folyó, folyik.
folyátyik (Ba.), *folyát* (Csá., Mb.), *fojátna* (Mb.): üzekedik (a tehén); vö. *fojhátná*, *fojathatna*, *futoshatna*.
folyó (M.): keréktalp.
folyosó (Csá.), *folosó* (Csü., L.): tornác kerítés nélkül.
foncsik (M.): hajfonat.
fontos (Cs.): ferhéc.
fonyás (Csü.): hajfonat.
forcimér (Cs.): előtér.
forgója (Sz., D.), *forgója* (Mb.): a kukorica címere.
forik (Cs.): kiszárad (a búza).
fosztyinká (Csá.): a kukoricacső borítólevele.
födikovács (Sz.): bodobács.
főfákittya l. *mékfákásztya*.
frēcsoq (Csá.): fecseg.
fręcstěj (J.), *fręcstěj* (Sz.): főcstěj; vö. *feszēs tej*.
fricskáz, *fricskázik* (D.): csettint (az ujjával).
früstök (M., Cs., J., Sz., D.), *fristik* (D.): reggeli.
fukárcs (Cs.): fukar.
funtus (Sz.): házhely.
fúrik (M., Cs., Csá.), *furik* (J., Sz., D., Mb.): talicska, targonca.
futos (J.): futkos.
futoshatna (D.): üzekedik (a tehén); vö. *fojathatna*, *fojhátná*, *folyátyik*.
fűgő (Cs.): a tehén lebernyege; vö. *fütyögő*.
fűj, *fűly* (r.) (Mb.): fül.
nē fűll, *nē fűllé* (L.): ne félj.
fűmog (D.): fűmag.
fűrgettyű l. *fěrğentyű*.
fűrhénc (M.), *fűrhec* (Cs., J.), *fűrhenc* (Csá.): a koci fölhágója; vö. *ferhéc*.
fűrészto hetfo (L.): húsvéthétfo.
fűrjé (J.): fűrj.
fűrüszt (Mb.): fűrdet.
fütyögő (Mb.): a tehén lebernyege; vö. *fűgő*.
gagóu (D.): szénvonó; *gāgó* (Mb.): szalmahúzó.
gāgor (L., Mb.): gége; vö. *gēga*.
gājz (L., Ba.): gaz.
gālqcség (Cs.): genny.
galáris (Sz.): kaláris (üveggyöngy-sor).
gālír (Cs.), *gajér* (Sz.): gallér.
gállérká (L.): kézelő.
gāmbá (Cs.; Csá.): ajak (pejoratív értelmű); (L.): száj.
gāng (Mb.): tornác.
gārād (Csá.): az út széle.
gārāgyics (M., L.), *gārādics* (Cs., J., Ba., Mb.), *garádics* (Sz., D.): lép-cső; *gārādics*, *gārādics* (Cs.): padlásföljáró.
gārālis (Csá.): gyöngy-nyakék.
garmada (Sz.): gabonarakás a szórás előtt.
gāszsöprő (Cs.): vesszőseprű.
gāt, *üllögāt* (Ba.): élősövény.
gátyélinká (L.): katicabogár.
gatyóu (D.): keselylábú ló.

- gáz (J. r., Mb.); gáz (Sz.): petró-
leum.
- gāztlās (M.): kusza (összegereblyélt
gabonaszálak).
- gebecs (J.), *gebecs* (Sz.): gébics.
- gēbre (Ba.): bögre.
- gēdó (M., Cs.): kecskegida; *gēdó*
(Mb.): kishárány.
- gēga (Sz., D.), *gēgá* (Mb.), *gēgá* (Cs.),
gīgá (M., Cs., J.), *gēgű* (Cs.): gége;
vö. *gāgor*.
- gēgő (M.): kis tarka énekesmadár.
- gējvá, *gēlvá* (Ba.): golyva.
- gēlētá (Cs.): juhfejő edény.
- gengetej (D.): főcstej.
- gēnnyeccség (M.), *gēnnyecség* (Cs.),
gēnnyeccsīg (L.), *genyecség* (Sz., D.,
Mb.): genny.
- gerebjélés (D.), *gereblélés* (Ba., Csá.),
gereblézis (L.): kusza (gereblyével
összehúzott gabonaszálak).
- gērēzd (Csá.): szőlőfürt.
- gerhēs (M.): köhögős.
- gērhiny (Cs.), *gīrhiny* (J.): görény;
vö. *gīrind*.
- gerind l. *gīrind*.
- gerjesztőü (D.): gyújtós, aprófa.
- gernács (D.): rözse.
- gērok (Sz., Mb.): téli kiskabát.
- gēzō (Csá.): egér; vö. *gōzōpocik*.
- gībic (Csü., Csá.): bibic.
- gīga l. *gēga*.
- gīrhiny* l. *gērhiny*.
- gīrind* (M., Mb.), *gōrind*, *gerind* (Sz.):
görény; vö. *gērhiny*.
- gójahagyma* (D.): kígyóhagyma.
- gomfa* (Sz., Ba., Mb.): fejfa.
- gongyolá* (M., J.), *gōngyola* (D.):
kendercsomó a guzsalyon.
- górē* (Mb.): mindenféle szúrós gaz
(bogáncs, bojtortján, macskatövis
stb.).
- górēcsatak* (D.): kukoricacsádé (szár-
vágás után a földben maradó rész).
- górō* (L.): kukoricaszár (száradt álla-
potban, levágás után).
- gothos* (L.): köhögős.
- gōlōngy* (Csü.): fatuskó.
- gōmbörög* (J.): hempereg.
- gōrcs* (Csá.): daganat.
- gōrind* l. *gīrind*.
- gōzōpocik* (Ba.): mezei egérfajta;
vö. *gēzō*.
- grábicá* (L.): kétfülű vesszőkosár.
- gras* (Sz.): szalamandra.
- grujá* (Cs., J.), *grulá* (Cs.): burgonya.
- gubās* (Cs.), *gúbās* (Csá.): kócos.
- gubics* (Cs.): a bojtortján termése;
(Ba): fenyőtoboz; *gubács* (Csá.):
bojtortján.
- gugá* (M., Cs., J., Mb.), *guga* (Sz.,
D.): golyva.
- gūgyēlá* (L., Ba., Csá.): kender-
csomó a guzsalyon.
- gūjēsztrá* l. *kurászla*.
- gujō*, *gulyō* (r.) (Mb.): golyó.
- gulipká* (Csá.): kis zöld oltár az
űrnapi körmenet alatt.
- gunārkácsá* (J.): gácsér; vö. *kácsá-
gunār*.
- guzsoj* (J., Sz., D., Mb.), *guzsoly*
(Mb. r.), *guzsá* (Csá.): guzsaly.
- guzsojka*, *guzsjocska* (Sz.): pátyos
vagy csepű csomó a guzsalyon.
- gyállás* (M., Cs.): gyaluforgács.
- gyállō* (Ba.): gyalu.
- gyálō* (Cs.): gyarló, gyenge.
- gyam* (Csü.): gyom.
- gyāmlájl*, *gyāmlájl* (Csü.): gyomlál.
- gyārtvāmfa* (L.), *gyārtvānyfa* (Csá.),
gyortvāmfa (Mb.), *gyurtyāny* (M.):
gyertyánfa.
- gyēplō* (Sz., Mb.), *gyīplō* (Csá.): gyepelő.
- gyerēcske* (L.): kisgyerek.
- gyerōkfoG* (Csü.): tejfog.
- gyērtá* (L.): gyertya.
- gyívō* (L.): dió.
- gyovonik* (M.), *gyovon* (D., Csá.),
gyohon (D. r.); *gyuvon* (Cs.), *gyu-
hon* (J.), *gyún* (Ba., L.): gyónik.
- gyōker* (Sz.): kukoricacsádé (szár-
vágás után a földben maradó rész).
- gyuhon*, *gyuvon*, *gyún* l. *gyovonik*.
- gyujtōká* (Ba.): gyújtós, aprófa.
- gyurtyān* l. *gyārtvāmfa*.
- gyük* (L., Csá.): 1. gyökér; 2. ku-
koricacsádé (szárvágás után a föld-
ben maradó rész).
- gyükōr* (D.): gyökér.
- gyükōr* (Cs. r.): tükör.

gyükröz (D.): gyökerezik.
gyüttej (Csü.): fecstej, előtej.

hábánykert (L.): vesszőkerítés.
hädgirincs (J.), *hädgirindz* (D.), *hädgërincs* (Ba.): hátgerinc.

hájkász (Csá.): keres.

hájlás (L.): izület.

hajtás (Sz., D., Mb.): gatyakorc.

hajtóká (L.): gatyakorc.

hájzli (L.): árnyékszék.

hálálepe (Csá.): molylepeke.

hámbit (M., L., Ba.): oszlopos, ill. kerítéses tornác.

hámkötél (L.): istráng.

hämpácá (Csá.): hámfa.

hámuská (L.): abrosz.

hámzsál (L.), *hámzsól* (Csá.): habzsól, fal.

händélók (Cs.): fékfa (a szekéren).

hängäl (Mb.): dobál.

hängyál (Csü.): hangya.

hankalék (Csü.): kútsudár; *hankarík* (L.), *hänkälík* (Ba.): kútgém.

hanslógoszgyufa l. *hanslógoszgyójtó*.

harakáj (Sz., D.): harkály.

harmadebéd (Csü.): uzsonna.

hárög (Csü.): kusza (gereblyével összehúzott gabonaszálak).

hårsofá (M.): hársfa.

hårtyog (Mb.): horkol.

ház (L., Ba., Mb.): szoba.

hëcsëdli (Csü.): csipkebogyó.

hedegő (Mb.): bál, mulatság.

hëgnyiz (L.): hátratul (a befogott ökör).

héhelëz (Csá.), *héhő* (Ba.): gerebenez.

héhëly (M.), *héhel* (Csá.), *héhöl* (Ba.): gereben.

hëjtő (L.): hajtú.

hëmbölgő (Csü.): henger.

hëndërgő (M.): henger.

hëngërlő (Cs.): henger.

hëntës (M.), *höntös* (Sz., Mb.): böllér.

hërbütëz (Cs.): cicerél (a kakas).

herëll (Csü.), *heril* (L.), *herël* (Mb.): cicerél (a kakas).

hërész (Csá.): mulatság a lagzi után.

hërgël (M., Cs.), *hërgé* (Csá.), *hërgöl* (M.): cicerél (a kakas).

hericské (Ba.): pázrik (a gácsér).

hërkäl (L.): harkály.

herőce (M., J.), *herőcë* (Cs.), *herőke* (Csá.): forgácsfánk.

hësszú (Csü.): hosszú.

hever (Ba.): kotlik.

hëbäl (Csü.): öblöget.

hëdegëlv (L.), *hëdegëtkë* (Csá. r.): kocsonya.

hëdek fogjá (M.), *hëdek töri* (Cs., Sz.),

hëdek fogi (D.): hideg lefi.

hëdróvas (Csü.): piszkavas.

hëjába (Csá.): ingyen.

hëntő (L.), *hëntöká* (Csá.): rúdra függesztett bölcső, amelyben mezei munkák idején a csecsemőt tartják.

hërgöl l. *hërgël*.

hërtel (L.): hirtelen.

hëvogató (D.): vőfély.

hlávãcs (Cs.): ebihal; vö. *lávãcs*.

hócásztat (Sz.): himbál (gyereket a karján).

hodály (M.): nyitott szín.

hódás (Csü.): hóka (ló).

hodrony, *hodró* (Csü.): cséphadaró.

hollyán (Csá.): milyen.

honcsik (Sz.): vakondtúrás.

hont (Sz.): szántáskor összeragadt nagyobb földdarab.

hordát (L.): gabonahordás.

hordoszkodás (Csá.): gabonahordás.

hornyãszkodás (Cs.): gabonahordás.

hornyú (L.): hernyó.

horog (Mb.): kútsudár; (Ba.): ollófa.

horot (Cs., L.), *hurut* (Mb.): köhög.

horsog (L., B.): horkol.

hótetem (Sz.): kinövés (pl. fejen).

hökül (Csü.), *hügöl* (Ba.), *hököl* (Mb.): hátrál (a befogott ökör).

hőle (Csü.): kukoricapolyva.

hëndörgőzik (D.): hentereg (a disznó a sárban).

höntös l. *hentës*.

hörög (Sz., Mb.): fakilincs.

hövëkúj (Ba.): hüvelykujj.

hrãpog (Cs.): hortyog.

hugám (Csü.), *hugám* (L., Ba.): hűgom

hugy (Csá.): hogyan.

hülő (Cs.): kusza (összegereblyélt gabonaszálak).

hunkāl, hunkā (Cs.) : pislog.
húnyá (Cs.) : húnyó (a bujócskában).
húnyá (Cs.), *húnyá állá* (Ba.) : hóna alja.
húnyocská (Mb.) : bújócska.
hurcollá (L.), *hurcojjá* (Ba.) : húzogatja.
hurít (Cs.) : ordít.
hurká (J., L.) : bél (emberé is).
huszka (M., Cs.) : tojóliba.
huzákoгыk (M., Cs.) : nyújtózkodik.
hüvök (Csü.) : 1. kukoricacsó, 2. bab,
borsó zöld hüvelye.

iborká (M., Cs., J.) : uborka.
icsár (J.) : vicsorgat.
iddzad (M., J.), *idzad* (Cs.) : izzad.
ihárfá (Ba.) : juharfa.
ihetetlen (L.) : falánk, telhetetlen.
illánkázik (Cs.) : csúszkál (a gyerek
a jégen).

illógát l. *gát*.
impör (Csü.) : málna.
in (M., Cs., J.), *ény* (D.) : íny.
in (L.), *in* (Ba.) : comb.
ina káságy (Csü.) : lábikra.
inás (Cs., J., Mb.), *inas* (Sz.) : fiú
(15–16 éves koráig).

ináska (J.) : kisfiú.
ineköl (L.) : dalol.
ingát (Ba.) : ringat.
ingrehúzó (Ba. r.) : kiskabát.
ingvāl (Cs.) : rövid női ing.
inpánt (Sz., D.) : kézelő.
iromba (D.) : kendermagos.
irtóka (D.) : keskeny kapa.
istembocikája (D.) : katicabogár.
istembogárka (Cs.), *istembogárka*,
istenkebogárka (Sz.), *istembugirkája*
(Cs.), *istenkebogárka*, *istenkebogár*,
istembogár (Mb.) : katicabogár ;
istenkebugárka (Ba.) : bodobács.
istembülléje (Csü.) : nudli.
isztike (D.) : ösztöke.
isztri l. *esztérhá*.

jábdos l. *jápag*.
jāborfa (Cs.) : juharfa.
jáccod (Sz.) : játszik.
jánybarát (Sz.), *jámbarát* (D.) : ko-
szorúslány.
jāncsibicská (M.) : bugylibicska.

jápag, lyápag, jábdos, lyábdāl, lyabdos
(Mb.) : hazudozik, pletykál, fecseg.
jāromfej (Cs.) : a járom vállfája.
jégérfá (M.), *jégérfá* (J.), *jégerfa* (Sz.) :
égerfa.
jekvār l. *lyekvār*.
jibá l. *lyibá*.
jobbāgy (Cs.) : nagy gazda, kulák.
javākóca (Cs.) : harmadrendű
kender.
juhorfa (D.) : juharfa.
jupká (L.) : női blúz.
jus (Sz.) : örökség.
jusol (Cs., D., Mb.), *jussol* (J., L.),
jussul (Csü.), *jussó* (Ba.) : örököl.
jutérgyő (Cs.) : csámpás.

kábá (M.) : sólyomféle ragadózó
madár.
kábalká (Mb.) : búboskemence.
kábarkozik (Cs.) : vakaródzik.
kabát (Sz.) : szoknya ; (D.) : nyári
szoknya ; *kabát* (L.) : téli női blúz.
kabláfá (L.) : ekelő.
kábóca (M., Cs., J., Cs.), *kabaóca* (D.) :
szöcske.
kabóna, kabóuna (D.) : ekelő.
kabola (Sz.), *kobula* (D.) : a búbos
kemencével összeépített tűzhely,
amelyen főzni is szoktak.
kácág (Cs.) : nevet.
kácáj (Ba.) : női blúz.
kác ki! (Mb.) : sicc ki! (macskának).
kácsq (Csü.), *kácsá* (L., Ba.) : kacska.
kácságunār (M., Cs., J.) : gácsér ; vö.
gunārkácsá.
kácsér (Sz., D.), *kácsér* (Ba., Cs.),
kácsúr (Mb.) : gácsér.
kácsúcská (Cs.) : a fergegyű pecke
kétoldalt.
kacska l. *kocska*.
kácsúr l. *kácsér*.
káhānc (Cs.) : méceses.
kahog (Sz.) : köhög.
kahul (Csü.) : liheg (kutya).
kājsztrony, kājszrony (J.), *kajsztron*
(Sz.) : lábas ; *kajsztrony* (D.) *kajsz-*
tron (Mb.), *kasztról* (Csü.), *kasztról*
(L.) : lábas öntött vasból.
kākábunkó (J.) : kákabuzogány.

kakásalmá (Cs.): galagonya.
kalábiná (M.): ekelő.
kalápká (Cs.), *kaláp* (Mb.): tengely-
 borítás (stészli).
kalász (L.): kukoricacső; *kalászá*
 (Csá.), *kalásszá* (Ba.): a kukorica
 címere.
kalászos (Cs.), *kalászol* (D.): tallóz.
kalíncs l. *kelíncs*.
kálomista varnyú (Sz.): szürkevarjú.
kályhá (M.): konyhai tűzhely.
kámfa (Csá.): üttőfa a bigéhez.
káná (Csá.): kanál.
kánamosó (Sz.): zsurló (*equisetum*
arvense).
káncsúr (Csá.): kancsó.
kándzsál (M.): kancsal.
kánkó (Csá.): gyapjúkábát.
kánkószúr (Cs.): durva posztóból ké-
 szült szűr.
kánkuszá (Csá.): kelés.
kánniká (L.): zománcos bögre.
kántá (Cs.): vizeskanna.
kántli (L.): kiskabát.
kánzik (M.): koslat (a kutya).
kápár (Cs., J., Ba., Csá.): karmol
 (a macska).
kápárék (J.): összegereblyélt gabona-
 szálak.
kárám (J., Mb.), *karány* (Sz.), *karán*
 (D.): 1. bikakorlát, 2. a disznó ki-
 futója.
kárámzso (L.): karmol.
káré (Csü.), *karé* (L., Ba.): két-
 kerékű talyiga.
karéc (L.): karéj.
karfa (M., Sz., J., L., Ba., Csá.),
karfa (Sz., D.): oldalzáp a szekéren.
kári (Mb.): karéj.
karikka (Csü.): karika.
kármál, *kármál* (Csü.): karmol.
kásavirág (Sz.): kankalin.
kás (Cs.): kosár.
kasi (Sz.): kassai.
kászáfén (Csá.): kaszakó; vö. *finkó*.
kászakorc (J.), *kászakocá* (Csá.):
 kaszakocs; vö. *korcs*, *kocs*, *kocska*.
kászaverő (Cs.), *kaszaverő* (Sz.): az a
 szerszám, amivel a kaszát kala-
 pálják; vö. *verő*.

kasztrol l. *kájsztrony*.
kátalinká (M., Ba.): katicabogár.
kátélikus (Cs.), *kátélikos* (Ba.): kato-
 likus.
kátókabogárka (Cs.), *kátikabogár* (J.):
 katicabogár.
kátyú (Csü.): tokmány, féntok.
kavacs (Sz., D.): kavics.
kázalká (Mb.): krumplikupac.
kecse (Sz., D.): csipkelekvár.
kecskeláb (Sz.): fűrészbak.
kedöd (Cs.): kedd.
kézelő (D.): kézelő.
kelíncs (D.), *kálíncs* (M., Ba.): kilíncs.
kemémmág (M.), *kemémmág* (J.), *ke-
 mémmog* (Sz., D.): köménymag.
kendő (Csá.): a tehén lebernyege.
kendőtlákás (M., Csá.): eljegyzés.
kéntet (Sz.): szorgalmaz.
kerese (Sz., D.): kiskert; (Mb.): léc-
 kerítés.
kerekcsé (Cs.), *kerekcse* (Sz.): kis kerék.
kerekezsugzásly (M.), *kerekezsugzsoj*
 (D., Mb.): rokka.
kerékfej (L., Ba.), *kerékfej* (Mb.):
 kerékagy.
kerékpohár l. *pohár*.
keresztnyútó (D.): a szekér juha.
kescsü (Sz., Mb.), *kescsü* (D.): kesztyű.
kese (Csü.): simaszórú, angol fajtájú
 disznó.
késlik (Csá.): késik (az óra).
készfogás (Mb.): eljegyzés.
keszkenke (Mb.): fejkendő.
keszkenő (D.), *keszkenyű* (Sz.), *kesz-
 kenyő* (Csü.): fejkendő.
késztlős (Csá.): baloldali ökör.
kétajjaka van (Sz.), *kétájáká van* (Mb.):
 tokája van.
kétála van (D.), *kétállá van* (Csá.),
kétállá csüg (L.): tokája van.
keté (Csü.): kötény; (a község nyelve
 ő-ző!).
kétkézvonó l. *kézvonyó*.
kétnyelűkés (M., Cs., J.), *kétnyelő kés*
 (Sz., Mb.), *kétnyelű kés* (D.): vonókés.
kétréc (M.): csirkeborító.
kétestvérgyereök (Cs.), *kétestvérgyereök*
 (J.), *kétestvércseléd* (D.), *kétestvér-
 gyermek* (Mb.): unokatestvér.

keveség (L.): kevésse.
kévvő (Sz. r.): küllő.
kezdő (M.), *kezdő* (L.), *kezdés* (Mb.):
a kenyér megszegésekor levágott
darab.
kezes (M., Cs., D., D.), *kezes* (J.):
baloldali ökör.
kézgüller (Csá.), *kizsgájér*, *kizsgályér*
(r.) (Mb.): kézelő.
kézvonyó (Csü., L.), *kétkézvonó* (Ba.):
vonókés.
kibli (Csü.), *kibli* (L.): vödör.
kicibaklik (Csü.): kifificamodik.
kicsinkécske (L.): gida.
kicsinkó (Csü.): kiasi.
kicsinyúj (L.): kisujj.
kicsiszámlot (Cs.): kifificamodott.
kicsuklád (L.), *kicsukik* (Ba.): ki-
fificamodik.
kidob (Csá.): kivet (adót).
kidőf (Mb.): kilök, kidob (pl. a
szobából).
kifakásztí, *kifakász* (Cs.): felszúrja
(a hólyagot).
kigyólepké (Cs.), *kijőlepe* (Csá.): szita-
kötő.
kigyószolgá (M.): szitakötő.
kijó (L., Ba.): kigyó.
kikec (Sz.): esonka, görbe (ujj).
kikelet (L.): tavasz.
kikirikól (M.), *kikirikél* (Cs.): kuko-
rékol.
kikísírtém (M., Cs.), *kikísírtöm* (Cs. r.):
kikisérem.
kíngyertyázsgyújtó (Csü.): kénes
gyufa.
kinyó (Csá.): kinyúlik (ruha).
királi ház (L.): kibérelt helyiség, ahol
lagzikor táncolnak.
kislájbí (J.): mellény.
kiszke (Sz.): az a kis szalmakéve,
amellyel a zsúpfedeles házakat
fedik.
kitáj (Cs.): bojt az ostor végén.
kitírhít (J.): kipusztít (pl. patkányt).
kitli (Sz.): nyári kiskabát vászonból.
kizájlík (Cs.): a folyó széttolja a
partra a jeget.
kivídul (J.), *kivídól* (Sz., Mb.), *kivídul*
(D.): kiderül (az ég).

livső (L.): külső.
klánét (Csá.): klarinét.
klóká (Cs. r.): kotlós.
klonká (Csá.): csirkeborító kas.
kóc (L.): kusza (gereblyével össze-
húzott gabonaszálak).
kocik (M.), *kócik* (Cs.), *kucik* (D., Csá.),
kucikcsa (D.): sut (a kemence mel-
lett); vö. *kuckó*.
kocká (Cs. r.): töpörtyű.
kóconcá (L.): faretesz.
kocs (M.): kaszakocs; vö. *kasza-
korcs*, *korcs*, *kocska*.
kocsérhá (Mb.): kemencesut.
kocska (Sz.), *kacska* (D.), *kácská* (Mb.):
kaszakocs; vö. *kászakorcs*, *korcs*,
kocs.
kóduscipa (J.): mézga; vö. *enyű*,
szurok, *fámíz*, *macskaméz*, *kukucská-
szár*.
kódusmágyáró (M.): koldustetű (apró,
ragadós, szúrós termésű gaz).
kokóská (Mb.): nudli.
kolá (Cs.): kétkerekű talyiga.
kolát (Cs.): korlát.
kolémáz (M.), *kolimáz*, *kolyimáz* (Cs.),
kojímáz (J.), *kolimáz* (Sz.), *kolyimáz*
(Mb. r.): szekerkenőcs.
kollonc (D.): kútkölönc.
kománé (J.), *komané* (Sz.), *kománé*
(D), *kománé* (Mb.): komaasszony.
komáság (J.), *komaság* (Sz., D.):
keresztelő.
komásszon (M.): komaasszony.
komócsó (D.): erdei eper.
kompérá (J., r. Mb.), *komper* (Sz.),
kompér (Mb.): burgonya.
kontyocská (L.): konty.
kontyospacsirta (D.): búbos pacsirta.
kopóz (Cs.): leforráz (dísznót).
korbács (L.): szíjostor.
korcs (J.): kaszakocs; vö. *kászá-
korcs*, *kocs*, *kocska*.
koréblát, *kolébrát* (L.): gombolyító (a
kenderfonalhoz).
kortyog (Csá.): korog (vkinek a
gyomra).
kosár (Cs., Mb.), *kosár* (Sz.): tető
nélküli juhakol.
kosolló (Csá.): gébics.

- kossó* (M.): korszó.
koszmácskà (Cs., Mb.): egres (a termésén apró szőrszerű kinövések vannak); vö. *büszkè*.
koszmó (Csá.): moha a szalmás háztetőn.
kotró (Mb.): szénvonó.
kotyéc, kotyënc (Csá.): a kuszából kötött kéve.
kotyog (M., Cs.), *kotyoG* (J.), *kotjol* (Sz.): kotlik (a tyúk).
ködmön (Cs., Sz.), *kögymöny* (L.): báránybőrbekecs.
kőjű (Sz.): az a szerszám, amivel a malomban megtörik a kendert.
köldök (Cs.), *ködök* (J., Sz., L., Mb.), *köldök* (D.): ekefej.
könyű (M., Cs., J., Mb.), *könnyű* (Sz.), *könnyü* (D.), *könyv* (L.): könny.
köpű (Cs., J., Mb.), *köpü* (D.), *küpű* (M., Sz.), *köpő* (Csá.): méhkas.
körfe, körfét, körfék (Mb.): körte.
körme (L.): a rozs java.
köröpol (D.): szital (az eső).
körösztös (Csü.): gabonakereszt (17 kéve).
körtű -t, -k (L.): körte; vö. *körfe*.
köszén (M.), *köszény* (Cs.): szén.
köszméte (Sz., D.): egres.
köszmétke (Sz.): egres.
köszög (Cs.): rúdszeg, tézslaszeg.
kötés (Mb.): kakasülő (tetőgerenda).
kötődő (Ba.), *kötődő* (Csá.): esőkönnyös (ló).
kötőrúd (D.): nyomtatórúd.
kövecs (L., Ba.): kavics.
kräpoz (L.): a torkát köszörüli.
kreplü (Sz., D.), *krëpjü, krëplyü* (r.) (Mb.), *kröplü* (J.): fánk.
krompé (D.): burgonya.
krosztos (Csá.): kócos.
kubli (Csü.): szelelőnyílás az istállóban.
kucik l. *kocik*.
kuckó (Csü.): kemencesut; vö. *kocik*.
kücsärviräg, kulcsärviräg (Cs.): kanalin.
kücsär (L.): mangalica.
küdgëtä (L.): kútkáva.
kukac (Csü.): esimasz.
- kukas* (Csü.): kakas.
kukasszög (Csü.): kakasszeg, gerendelyszeg.
kukucskä (L.): herefojtó aranka.
kukucskászár (Csá.): mézga; vö. *enyü, fämiz, köduscipä, mäcskäméz, szurok*.
kukoricänäd (Mb.): kukoricaszár.
kulicskä (L.): kilines.
kunä (Mb.): nyest.
kunkorik (Csá.): kútgém; vö. *hankalék*.
kunkumäriska (D.): gyermeklancéfü.
kunkus (M.): egy békafajta.
kupä (M., J.), *kupa* (Sz., D.): kanna.
kurászla (D.), *kureszträ, kuleszträ, gujészträ* (Mb.): a megfőzött, túrós főcsej.
kuriny (L.): tyúkól.
kurmäny (Csá.): ekekormány.
kurog (Cs.): korog (a has).
kurupkä (Cs.): egy erdei futómadár.
kuszkä (J.): füstölt szalonnából süttött töpörtyü; (Mb.): sült szalonna.
kutács (M., L., Ba.), *kutács* (Cs., J., Mb.), *kutacs* (Sz., D.): pizskavas.
kúfa (Sz.): kútkáva.
kúträväs (M.): kútkáva.
küttetö (Mb.): kútkáva.
kutyähäl (M., L., B., Csá.), *kutyahal* (D.): ebihal.
kutyámäk (Csá.): pipacs.
kutyatäj (Csü.); *kutyätäj* (L.): pity-pang.
kutyävöräg (Csá.): pipacs.
kutyika (L., Csá.): forrás.
kutyó (L.): esízmalehúzó.
külkezik (Csá.): kölykezik.
külö (Csü.), *kivölö* (L., Csá.), *killö* (Ba.), *küllö* (Mb.): küllő.
kümöl (Cs.): köménymag.
küpü l. *köpü*.
küpül (Sz.): köpül.
kürtö (Sz., D., Mb.): kályhaeső; (L., Ba., Csá.): kémény.
kvácskälö (Cs.): kendertörő.
- läbrävälö* (M.): alsónadrág.
lädiciä (J.): gledicsia.
lädos (Cs.): gyorsan evő.

lafatyul (Csü.): eszik (a kutya).
lágzi (M., Cs.): lakodalom.
lágységgerendá (Ba.): kakasülő (tetőgerenda).
lájbi (M., Cs., Ba., Csá., Mb.), *lejbi* (L.), *lajbi* (Sz., D.): mellény; *lájbi* (J.): kiskabát.
lájbicská (Cs.): női mellény.
lajtra (Sz.): szekéroidal; *lajtjerja* (Csü.): létra.
laksá (J.): egy töltetlen édestészta.
lāncsik (L.): serdülő lány.
lāngoslepiny (L.): lángos.
lānygyík (L.): gyík.
lānyhā (Ba.), *lānyhāl* (Mb.): szítal (az eső).
lāpā (L.): gödröcske (az arcon).
lāpānyā (L.): ütőfa (a bigéhez).
lapicka (Csü.), *lāpeckā* (Mb.): lapocka; (Mb.): járombélfa.
lāpis (Cs., J., Mb.), *lāpis* (Sz.): lapos.
lāptika (Csü.): homokfutó (kétkerékű jármű).
lāptó (J., Mb.), *lāptó* (Sz., D.), *lāptóu* (D.): létra.
laska (D.): metélt.
lāvācs (Cs.): ebihal; vö. *hlāvācs*.
lāvēnkā (Cs.): félig égett, lángoló fadarab.
lé (Csá., Mb.): leves.
lēāpād (L., Ba.): lelohad (daganat); vö. *elāpād*, *mēgāpād*, *lelappaD*, *lēlānkād*.
lēbbentyū (Ba.): bőrlebernyeg a marha nyakán.
lecske (Sz., D.), *lēcske* (Mb.), *lēcske* (J.), *lecskē* (ICs.): kockatészta.
lednek (Sz.), *lēdnek* (Mb.), *lennēk* (L., Csá.), *lennēk* (Ba.), *lendők* (Csü.): bükköny.
lēeresztő (Ba.): félszer.
leginyefa (Sz.): jegenyefa.
lejbi 1. *lájbi*.
lēkötő (J.): téli női blúz.
lēkukorkā (Csá.): luguggol.
lēlānkād (Csá.): lelohad (daganat); vö. *lēāpād*, *elāpād*, *mēgāpād*, *lelappaD*.
lelappaD (Csü.): lelohad (daganat); vö. *lēāpād*, *lēlānkād*, *elāpād*, *mēgāpād*.

lemény (Csü.): bőrlebernyeg a tehén nyakán.
lemēs (Csá.): ekevas.
lendők, *lennēk*, *lennēk* 1. *lednek*.
lenivāszoney (Cs.): lenvászón.
lepe (Csá.), *lepecs* (Csü.), *lependík* (L.), *lípís* (Mb.): lepke.
lepiny (Ba.): lángos.
lepiző kendő (Sz.): gyerekhordó ruha.
lesi (D.): kóstoló (a disznótorból).
lészā (Csá.): sövénykerítés.
levāj (Csü.): levakar (vart).
lētēt (Ba.), *lōvét* (Csá.): szokott lenni.
libā (Mb.): marok (aratáskor).
libó (D.): kisliba.
lihog (L.): liheg (a kutya).
límēc (Ba.): kézelő.
lípís 1. *lepe*.
lípityanka (Sz.): nyári női blúz.
līsā (L.): egy bőrbetegség.
līszi (Mb.): hóka (ló).
litya (D.), *lityā* (Mb.): nyári női blúz.
lócā (M., Cs., J.), *lōka* (Sz., D.), *lōkā* (Mb.): pad.
locskókogyik (L.), *locskó*, *locskító* (Ba.): lubickol (kisgyerek a vízben).
loksā (L.), *laksā* (Csá., Mb.): lapos krumplislepény; vö. *laksā*.
longhāl (Sz.): szítal (az eső).
lotács (D.): egy sárga vadvirág (? kankalin).
lovacska (Sz.): szöcske.
lōrinckepkē (Cs.): szitakötő.
lūdībōros (L., Ba.), *lūthusos* (Csá.): libabőrös.
lugzó (Csá.): szapulókád.
lukász szēdēr (L.): málna.
lútfij (Csü.): kisliba.
lūj (*lūjtem*, *lūjsz*, *lūjnel*) (D.): ló.
lyābdāl 1. *jāpog*.
lyābdos 1. *jāpog*.
lyānyādó (M.): multság a menyasszony házánál lagzi után.
lyāpog 1. *jāpog*.
lyekvār (r.), *jekvār* (Mb.): lekvár.
lyibā (r.), *jibā* (Mb.): kisliba.
lyukāsmānnā (M.): málna.
mācsik (Csá.): metélttészta.
mācskā (L.): a járom rúdszege.

- macskaméz* (Csü.): mézga; vö. *enyű*,
fámíz, *kóduscspá*, *kukucskászár*,
szurok.
mácskatövis (L., Csá.): iglice.
mácsonka (Mb.): fokhagymás mártás.
mádárka (Cs.), *mädärkä* (Csá.): kis-
 madár.
mágléná (Csá. r.): málna.
mágyárné (Mb.): magyar asszony.
májina (Mb.): málna.
mákog (Csá.): nyávog.
mákvirág (Csá.): pipacs.
málácká (J.), *malacka* (D.): karizom.
máltá (L., Ba.): malter.
mamá (M.): nagyanya.
mámiká (Cs., J.): nagyanya.
mámusz (M., Ba., Csá.): meleg
 papucs.
máuczog l. *nyáukol*.
mángá (M., Cs.): mangalica.
mángul (Csü.), *mángó* (Ba.), *mángol*
 (Csá.), *mángorol*, *mongorol* (Mb.):
 mángorol.
männá (M.): málna.
mányi (Csá.): dédanya.
már (Mb.): karmol (a macska).
márék (J.), *marok* (Sz.): kendercsomó
 (a szálából), amit a guzsalyra köt-
 nek, *morék* (Sz.), *morok* (D.):
 marok.
mártó (Csü.): főzelék.
masina (Csü.): cséplőgép, (Sz., D.):
 takaréktűzhely, *masiná* (L.): cséplő-
 gép, (J., Cs.): takaréktűzhely,
 (M., Cs., L., Csá.): kénes gyufa.
matizlábu (D.): csámpás.
mátyás (Cs.), *mátyás* (Sz.): szajkó.
máukol, *mávog*, l. *nyáukol*.
mázná (Csá.): finnyás.
mázsár (L.): mozsár.
mē (L.): mi (személynévm.).
mēccsēmēllyik (M.): megcsömörlik.
mēffakájtyá (M.): felszúrja (a víz-
 hólyagot).
mēgápád (L.): lelohad (daganat);
 vö. *elápád*, *lēápád*, *lēlappáD*, *lē-
 lánkád*.
mēgávásod (Cs.), *mēgovasod* (Sz.):
 megavasodik.
mēgdohol (Mg.): megdohosodik.
- mēgēléd* (Mb.): megkel (a kenyér).
mēget (M.): béget.
mēgētetyik (M., Csá.), *mēgītetyik* (L.),
mēgētetyik (Ba.), *mōgōtetik* (Csü.):
 megmérgezik.
mēgindól (M.): üzekedik (a tehén);
 vö. *elindól*.
mēgintēn (Mb.): megint, ismét.
mēgovasod l. *mēgávásod*.
mēgōllyi (M.), *mēgōri* (D.): megöröli.
mērrázza (M.), *mēgrázi* (D.): öblögeti.
mēk (L., Csá.): megyek.
mēkcsömöröd, *mēkcsömörül* (Cs.), *mēk-
 csēmēllik* (J.), *mēkcsömöröl* (Sz.):
 megcsömörlik.
mēkfakásztyá (L., Csá.), *mēkfakájtyá*
 (Csá.), *mēkfakászti* (Mb.), *fōfakíttyá*
 (Ba.), *ēfakájtyá* (Csá.): fölszúrja (a
 víz-hólyagot).
mēkfujálkogyik (L.): fölfúvódik (ló,
 tehén).
mēkhij (*hijtad*, *hijni*, *hijnak*, *hijsz*)
 (D.): meghív.
mēkkáp (L.): megtalál.
mēkkotlóságik (Csá.): megkotlik.
mēkkől (D.): megkel (a kenyér).
mēkkülyközik (M.): megkölykezik (a
 kutya).
mēkög (Mb.), *mōkōG* (Csü.): dadog.
mēkpálik (J.): megdohosodik (a ga-
 bona).
mēkszakád (Cs.), *mēkszakád* (J.), *mēk-
 szakad* (Sz., D.): sérvet kap.
mēllyessur (M.): munkakötény.
mēmēmēg (M., Csá.), *mēmēmēg* (Csá.):
 ismét.
mēnetke (M.), *mēnetkē* (Cs.), *mēnetkē*
 (J.), *mēnetke* (Sz., D.): menyét.
mēnyecske (Csá.): meny.
mēnva (Mb.): kusza (greblyével
 összehúzott gabonaszálak).
mēszt, *mēsztvel* (Csá.): mész, mésszel.
mēszőj, *mēszőly* (r.) (Mb.): zománcos
 bögre.
mētēlkē (Cs.), *mētēlkē* (J.), *mētēlke*
 (Sz.), *mētēlkē* (Mb.): metélttészta.
mētytek (D.): (ti) mentek.
mēzejtēl, *mēzejtē* (L.): meztelen.
mīci (Csü., L.), *smīcisápká* (M.):
 ellenzős sapka.

míszcsépjű (L.): méhviasz.
mógor (L.): disznógyomor.
mogos (Sz., D.): magas.
mogyoróseger (Cs.): pele.
mojáz (Cs.): simogat.
mokvá (Cs.): ködös eső.
mondál (L., Ba.): mondogat.
monyor (Csá.): nudli.
mor (Cs.): sárgarépa.
mor (D.): kukoricát morzsol.
mór (Csü.): vályog.
morcán (Mb.): moccan.
morék, morok; vö. *márék*.
mórpáng (M. r.): koszorúgerenda.
morva (Sz.): kusza (gereblyével összehúzott gabonaszálak).
morzótt (L.): száraz kovász.
mosod (Sz., Mb.), *mosákok* (Cs.), *mosokogyik* (L.): mosdik.
mosófa (Ba., L.): sulyok.
mostha (Csü.), *mostá* (L.), *mustohá* (Csá.): mostoha.
motá, motafa (M.): fonalgombolyító.
mozgá (Cs., r., Mb.): agyvelő.
mökkhidor (Csü.): megkotor (tüzet).
mökkpilisznödik, mökkpilisznősödik (Csü.): megpenészesedik.
mőné (Csá.): minél.
mőnyegző (Csü.): lakodalom.
mőre (M., L., Ba., Csá.): merre.
mőte (L., Ba.): mióta.
mövet (L.): nevet.
mráncog, mrávcog l. *nyáukol*.
mujár (D. r.), *mulár* (L.): kőműves.
mund (*mungya, munnak* 'mondanak', *mundánnák, mundú* 'mondasz') (Csü.): mond.
muská (Csá.): zsiszik.
mustká gurdony (J.): szerbtövis.
musza (Csü.): kusza (gereblyével összehúzott gabonaszálak).
muzsika (Sz.): bál.
muzsikál (M., Cs.), *muzsikál* (D.), *muzsikā* (Ba.): dorombol (a macska).

nádá (M.): pióca.
nádrákcsa (J.), *nadrákcsa* (Sz.): kis nadrág.
nafta (D.): petróleum.
nagyápo (J.), *nagyapo* (Sz.): nagyapa.

nagymamá (M.): dédanya.
nagyúj (L., Cs., Mb.): hüvelykujj.
nányáká (Cs.), *nányá, nánus, nányuská* (J.), *nanya* (Sz.), *nányi* (Mb.): nagyanya.
nászné (J., Mb.), *nászné* (Sz., D.): anyatárs.
nehéznyavala (Csü.): nyavalyatörés.
némestök (Csá.): sütötök.
némötnadrág (Sz.): pantalló.
nevendék új (D.), *nevetlen új* (Ba.): gyűrűs ujj.
nevet rólá (Mb.): nevet rajta.
nímöl (L.): némely.

nyāj (M.): disznócsorda.
nyákló (Cs., J.): ostortelek.
nyálábombá vészem (M.): ölbe veszem.
nyárfafá (Cs.): nyárfa.
nyáukol, nyávúkol, nyív, máukol (Cs.), *mávog* (M.), *nyérvoG* (Csü.), *nyávczog, mánczog, mránczog* (L.), *mrávczog, nyávíko* (Ba.): *nyívákol, nyí* (Sz.): nyávog.
nyelet (Mb.): harapás, falat.
nyerstíglá l. *sártíglá*.
nyérvoG l. *nyáukol*.
nyes (M.): nyers.
nyéskulá (L.): naspolya.
nyestís (Csá.): ritkítás.
nyezsd (Cs.): nyest.
nyí, nyív, nyívákol l. *nyáukol*.
nyíhá (L.): néha.
nyílamlík (D.), *nyílámlyik* (M.): nyílallik, szúr az oldala.
nyírákseprő (D.), *nyírásöprő* (J.): vesszőseprő.
nyív l. *nyűv*.
nyírkoz (Mb.): nyíratkozik.
nyomfa (L., Ba., Csá.): a koei juha.
nyoszorulóány (Csü.), *nyoszolólány* (L.), *nyoszolyóány* (Csá), *nyoszolyó* (Mb.): koszorús lány.
nyuszállag (Csá.): iszalag.
nyűv (Csü.): giliszta, hernyó, kukac,
nyív (Ba.): kukac.

ócsik (L.): disznóól.
odolká (L.): kikeményített alsószoknya.

- okādoz* (Cs.): hány.
okollárium (Csü., r.), *okulār* (L.),
okullār (Ba.), *okulā* (Csá.): szem-
 üveg.
ól (Cs., D.): istálló.
olászók (M.): sütők.
ólka (D.), *ólka* (Cs., Mb.), *óka* (Csá.):
 ól.
omācska (Ea.): főzelék.
ómamá (Cs.): dédanya.
ondrá (M.), *ontrá* (Cs., J.): gatyakorc.
oplétká (L.): a rozs alja, szemete.
országút (Csá.): tejút.
ortās (M., J., Cs., Csá., Mb.): irtás.
orvóság (Sz.), *orvasság* (D.): orvosság.
oszlop (Cs.): kútágas.
osztoka (D.): tüskés mácsonya.
osztángát (L.), *osztin*, *osztíngát* (Ba.):
 azután.
osztozás (Csü.): veszekedés.
osztozik (Csü.): veszekedik.
osztró (Mb.): boglyafa.
osztróngá (Cs.): juhfejő hely.
othunka (Csü.): testhezálló női blúz.
otlód (Cs.): sír (a tűzhely).
ovas (Sz., Mb.): avas.
öbös (Sz.): gabonarozsás; vö. *öbőj*.
öblyngető (Mb.): fatál, kerek teknő.
öblítvi (M.), *öblinti* (Sz.): öblögeti.
öbőj (Sz.): gabonarozsda (vöröses
 foltok a gabona szárán, levelén).
öcsöl, *öcsel* l. *ecsel*.
öcsöt, *öcsét* l. *ecset*.
ökkel (L.): nyilallik, szúr az oldala.
ökőj, *ökje* (D.): ököl.
ölő (Csá.): böllér, disznóölő.
ördögbugár (L.): bodobács.
ördökszeke (J.): ballankóró.
örégapus (Mb.): dédapa.
örégnanya (Sz.), *örégnanyi* (Mb.): déd-
 anya.
örégúj (Csü.): hüvelykujj.
örékfejsze (Csü.): nagyfejsze.
örü (Cs., J., D.): ürü.
öszegyűr (Cs.): összegyűr (tésztát).
öszönkéjé (Mb.): a gabona bajúsza.
öveddzik (L.): csipő.

pácsát, *pácsátká* (Cs.): gólyahír
 (sárga virágú növény).

- pād* (M., Cs., J., Mb.), *pad* (Sz., D.):
 padlás, *pād* (Csá.): veteményes ágy.
pāhā (M.): ékalakú betoldás ingen,
 gatyán.
pājod (M., Cs.): csimasz.
pākā (M.): kákabuzogány.
pālācinkā (L., Ba., Csá.), *pālācsinkā*
 (Mb.): palacsinta.
pālānk, *pālāng* (Csü.), *pālāng* (L.,
 Ba.), *pālānk* (Mb.): deszkakerítés.
palást (Sz.), *pālāst* (L.): lép (a kas-
 ban).
pālmofa (Csü.), *pālmáfá* (Ba.): jege-
 nyefa.
palozsná l. *polozs*.
palsák (Sz.): a kézzel kicsépeelt
 gabona.
pāmpuskā (M., Csá.): fánk.
pāndāl (Csá.): árok széle.
pāntofli (L.): bőrpapucs.
pāp (M., Cs., J.), *pap* (Sz., D.):
 1. pap, 2. a kereszt legfelső kéréje.
pāpātýká (L.): kislibák hívogatója.
pāpcsik (Ba.): pipacs.
pāpista varnyú (Sz.): fekete varjú.
pāpmācskā (Ba.): szőrös hernyó.
pāprācskā (L.): babra (munka).
pāprācskā (L.): disznócsülök.
pāprikāshús (M., L.): pörkölt.
pār (Cs., J., Ba.): korpás kovász.
pārādicskā (Csá.): paradicsom.
paráhol (D.): szítál (az eső).
parástűz (Sz.): parázs.
parazgyufa (D.): pirosfejű gyufa.
pārāzs (Cs.): kialudt üszök (ame-
 lyen hamuréteg is van).
paroja (Sz.): parola (gyerekeknek
 mondják: *aty paroját!*).
pārtázot (Csü.), *pārtázát* (Ba.): gatyá-
 korc.
pārzsā (L.): parázs.
pāszmā (M.): 60 szál fonál.
pāst (J.): legelő.
paszuja, *paszujka* (Sz.): bab.
pātā (Ba.): csimasz.
patacs (Csü.): pipacs.
pātāksó (Cs.), *pātāksó* (J.), *patakcsa*
 (Sz.): kis patak.
pātākhomok (Csá.): fővény.
pātāki kő (Cs.), *pātākkő* (Csá.): kavics.

- patélló* (Csü.): sulyok.
pátiká (Mb.): orvosság.
páttányás (L.): pattanás.
pátying (L.): az a kapocs, amivel a gerendelyt a taligához erősítették.
patyolat (Sz.), *pátyolat* (J., Mb.): bolti vászon.
pátyosz (Sz.), *pátyosz* (Ba., Mb.): középfinom kenderszál.
pátyoszó (Sz.): sűrű gereben.
pecká (Cs.): az üst helye (a régi konyhában).
pecök, *pecuk* (Sz.), *peckó* (Cs.): sut (a kemence mellett).
pecék (Csá.): ékalakú betoldás a gatyá fenekében.
pectej (M., Cs., Ba.), *pectéj* (L.): előtej, fecstej.
pectürö (M.): a pectej megfőzve.
pecsér (Cs.): meztelen.
pecsérkegombá (L.): csiperkegomba.
perenye (Sz.): gyaluforgács.
pemeté (M., Cs.), *pémęté* (J.), *pemetél* (L.), *pemető* (Ba.), *pemetőlő* (Csá.), *pömetőlő* (Mb.): pemet.
pęęcilus (Mb.): zsebkés.
perhács (Sz., D.): denevér.
pęrká (L.), *pęrki* (Ba.): derelye.
pęterkócsiká (Csá.): kankalin.
pętrolíny (L.): petróleum.
petrözsęj (Sz. r.), *petrezse* (Csü.), *petręzslęny* (L.), *pętręzslęj* (Mb.): petrezselyem.
picke (L.), *picék* (Ba.): bige (egy gyermekjáték); vö. *bilicka*, *pięęę*.
pięępácá (Mb.): bigeütő bot.
pięęę, *pięęę* (Csá.), *pięęá* (Mb.), *pięęę* (M.), *pięęę* (Cs.): bige (egy gyermekjáték); vö. *bilicka*, *picke*.
pięęák (Mb.): sokat ivó, részeges ember.
pięęóka (D.): pióca.
pięęk (M.): velő (csak a csontokban található, a fejben levő: *velő*).
pięęlę (Cs.): a tej bőre, föle.
pięęlęncs (L.): pajtarekesz.
pięęlisz (Csü.): penész.
pięęlisznyős (Csü.): penészes.
pięęlęncs (M., Ba.), *pięęli* (Csá.): méceses.
- pięęlęngő* (D.): 1. fülcimpa, 2. a tehén lebernyege.
pięęllog (Ba.): pislog.
pięępimpává (Ba.): pitypang.
pięępópó (M., Cs., Sz., D.), *pięępápó* (D.): gyermekláncfű.
pięępázik (M., J.), *pięępęz* (Cs.), *pięępáz* (Sz.): pipázik, pipál.
pięępis (J.): az oldal tartója a szekéren.
pięępiske (M., Csá., Mb.), *pięępisķę* (Cs.), *pięępisķę* (J.), *pięępisķá* (L., Ba.): búbos pacsirta.
pięępis nűdli (Csá.): nudli.
pięępscog (L.): csipog.
pięęisli 1. *pięęlęncs*.
pięęiszi (Cs., Sz.): pisze.
pięęisķá (L.): 1. ajak, 2. csőr.
pięęisķę (M.): egres.
pięęiszle (M.): ajak.
pięęiszzőg (Csü.): sziszeg (a gunár).
pięęisztra (M.): az orra hegyén fehér ló.
pięęitár (Cs., Ba.), *pięęitvar* (Sz., D.), *pięęitvár* (Mb.): konyha; *pięęitvár* (L.): a konyha előtere.
pięęlęnkács (M.), *pięęlęnkács* (Sz.): ácsfejsze.
pięęochal (D.): ebihal.
pięęocik (L., Ba): éger.
pięęócik (Csü.): kemencesut.
pięęocitá (L.): keresztelő.
pięęocsér (M.): tócsa.
pięęocsutķá (Cs.): ocsú.
pięęofók (M., J., D.), *pięęofás* (Csü.), *pięęofás* (Mb.), *pięęufó* (Ba.): pufók.
pięęofon sűjt (Csü.): pofon üt.
pięęofon tęsz (Mb.): pofon üt.
pięęofon (Mb.): pofon.
pięęohánká (M.): hajdina.
pięęohār, keręękpięęohār (L.): steszli (a tengelyvég borítása).
pięęoják (Sz.): símaszőrű (angol) disznó.
pięęóka (Csü.): pulyka.
pięęolozs (M.), *pięęolos*, *pięęojos*, *pięęolyos*, *pięęodlos* (Cs.), *pięęojhos* (J.), *pięęolos*, *pięęolozs* (Sz.), *pięęolos* (D.), *pięęolozsna* (Csü.), *pięęolozsnyik* (L., Ba.), *pięęolozsá* (Csá.): szoktató tojás (amit a fészekbe tesznek, hogy a tyúk odatojjék).

pondré (M.): kukac, *pondró* (Sz., D.):
 1. kukac, 2. csimasz; (Csá.): csimasz; (Mb.): kukac.
ponnozs (M., L.): a szövőszék pedálja.
ponyinka (L.): batyuzóruha.
poplik (L.): csibeborító.
porgolát (Csü.): vesszőkerítés.
porkol (M.), *porzsol* (L.), *përkő* (Csá.):
 (disznót) perzsel.
posajtom (Sz.): savanyítom.
poshatej (Mb.): aludt tej.
poszrik (M., L.), *puszrik* (Csá.), *posztrik* (Cs.): keresztelő.
potkány (M.): patkány.
pótyik (Ba.): bagoly.
pózmárúd, *póznárúd* (Cs.): nyomtató-rúd.
pök, *pöközik* (Csü.): köp, köpköd.
pörge (Csü.): csámpás.
pörgöllé (Mb.): rántott leves.
pörmed (Mb.): pörkölődik.
pörmeszt (Mb.): kiegészít (pl. vasaló a ruhát).
pős (Csü.): vesszőnyaláb.
prázsák (Cs.): gyorsforraló edény.
prëfëntäl (L.): feceseg.
prëshurka (Csü.), *prëzburst*, *prëzborst*,
prëzsburst (L.): disznósajt.
priscs (Mb.): pattanás.
prosëcijó (Cs.), *prosecijó* (J., Sz.),
prosecijó (D., Csü.), *prococijó* (L.),
proszëcijó, *prosëszijó* (Ba.), *proszëszijó* (Csá.): búcsúsmenet.
pruszlik (Ba.), *puszri* (Csá.): női mellény; *pruszlik* (Csü.): mellény; vö. *brusjik*.
prücsök, *prücsök* (M., J.): tücsök.
prüszkő (Ba., Csá.) *prüszköl*, *prüszent* (Mb.), *prüszözög* (Csü.): tüszözög.
pucká (Cs.): vasék (amivel a tuskót szétverik).
puckivacki, *puckivajcki* (D.): krump-lisnudli.
pujáz, *puváz* (Cs.): simogat.
puklís (Cs., J., Sz., D., Mb.), *pukjis*,
puklyis (r.) (Mb.): púpos.
púp (M., Cs., J., Sz., Csá., Mb.), *pup* (D.): 1. köldök, 2. (Cs.) a kenyér kiforrása.
pupává (Mb.): pitypang.

pupék (L.): köldök.
pupënc (Cs.): szemölcs.
puttő (Csü.): egyfülű dëzsa; *puttony* (L.): vasvödör.
pútyëc (L.): hajválaszték.
puváz l. *pujáz*.
püfög (L.): kuncog.
püszözög l. *prüszkő*.
rábányica (L.): kusza (összegereblyélt gabonaszálak).
räf (M., J., L., Ba., Csá., Mb.), *räf* (Cs.), *räf* (Sz., D.): keréksín.
ragasztó (Csü.): ajtófélfá.
rágyás (Ba.): szeplős.
rähog (L.): röhög.
rájból (Cs., J., Mb.), *rajbol* (Sz.),
rajbäl (D.): kézzel dörgölve ruhát mos.
räjcsür (M., Cs., L., Ba., Csá.): 1. bikakorlát, 2. a disznó kifutója.
rakás (Sz.): gabonakereszt.
rakátyá (Cs.): rekettyebokor.
rakodó (M.): szerú.
räkvány (Ba.): krumplikupac.
rämä (Cs.): kútkáva.
rápos (Cs.), *rápantos* (L.), *ripáncsos* (Ba.): ragyás, himlőhelyes.
räskä (Mb.): köménymag.
ráspu (Csü.), *räspor* (L.), *räspó* (Ba.),
räspoló (Csá.): ráspoly.
rätó (Cs.): kis lábas.
rätöttä (M., J., L., Ba.), *rätötä* (Cs., Mb.), *rätota* (Sz., D.), *rätöttä* (Csá.): rántotta.
räzögyik (Csá.): reszket.
räzsgyá l. *rözsgye*.
recept (Csü.), *reçet* (Csá.), *rece* (Mb.): recept.
recet (D.): retesz, tolózár; vö. *rekeszt*.
rëf (Cs.): rőf.
rëjtyä l. *rëjtyä*.
rëkas (Csü.): piszkos edény.
rekeszt (J., Sz.), *rëkeszt* (Mb.): retesz, tolózár; vö. *reçet*.
rëkli (Csü.): nyári női blúz.
rengeti (D.): ringatja.
rengő (D.), *ringő* (Sz.): egy felfüggesztett, a levegőben ringatható, bölesőféle szerkezet.

- renkló* (D.): ringló.
repcse (Cs.): repce.
reszkeD (Mb.), *riszket* (L.), *röszekeD* (Csü.): reszket.
rétlyá (M.), *rejtjá* (Csá.): létra.
retves (Csá.): korhadt (fa).
retyetül (Csü.): hápog (a kacsá).
rétyi aszát (Csá.): bogácska.
ri (Cs.): herefojtó aranka.
ribiznyę (Csá.): ribizli.
riddzik (D.): bűg (a: disznó).
rigázza (Csá.): húzogatja.
riglyi (M.): faretesz.
ringázza (M.): ringatja.
ringlódí (Mb.): ringló.
ripáncsos l. *rapos*.
ripög (Mb.): reszel (a torok).
riszket l. *reszkeD*.
rocská (Cs., Csá.): vödör; (Ba.): favödör.
rofká (M.), *ropká* (M., L., Ba., Csá.): rokka.
róhere, róhereę (Csá.): lóhere.
rokk (J.): téli kiskabát; *rok* (Mb.): kiskabát.
rosszákóc (Csá.): kóc, csepű.
rosztyá (L.): köménymag.
rozbaj (Sz.), *rozbetekség* (Cs., D.), *rozbetekség* (L., Ba., Csá.), *rozbetekség* (Mb.), *rosznyavala* (Csü.): nyavalyatörés.
rovás (Ba., Csá.), *rováték* (J.): kút-káva.
röszekeD l. *reszkeD*.
rözsgye (M., Ba.), *rözsgyá* (L.): rözse.
rúccsáG (Csü. r.), *rúccsáę* (Ba., Csá.): genny.
rucská (Cs.): kaszakocs.
rudálló (M.): nyomórúd.
rudas (J.), *rudas* (D.): kisebb boglya.
rugdál (L.): lökdös.
rukál (L.): ingujj.
runkjá (Mb.): marharépa.
rüggyez (Sz.), *rügyöl* (D.): rügyezik.

sáf (Csü): dézsa.
sájt (M.): disznósajt.
sájtalan (M., J., Mb.), *sajtalan* (Sz., D.), *sájtal* (L.): sóttalan.
sálka (L.): csésze.
- sámlyi* (M.), *sámérli* (Cs., Mb.), *sámédli* (J.), *sámerli* (Sz.), *sáméli* (D.), *sámlí* (Csü.), *sámlí* (L.), *sámlí* (Ba., Csá.): zsámoly.
sānc (J.): ásott vizesárok.
sāndál (Cs., L.), *sāndá* (Csü.): kancsal.
sāpog (M., J.), *sāpoG* (Sz.), *sāpog* (D.): hápog (a kacsá).
sārámpó (L.): lécvagy vaskerítés, (Csá.): léckerítés.
sārfojó (J.): koszorúgerenda; vö. *fojó*.
sāriwirāę (M.): gyermeklánecfű.
sārmānká (J.): sármány.
sārtiglá, nyerstiglá (L.): vályog.
sāruglyá (M.), *sereęgjá, sereęglyá* (r.) (Mb.), *saragla* (Csü.), *sāráglá* (Cs., L.), *sāráglyá* (Cs., Ba., Csá.), *sāráęgjá* (Cs., J., Ba.), *saragja* (L.), *sorogja* (D.): saroglya.
sāsnyúl (Cs.): növésben elmarad (pl. a malac).
sāvirká (Csá. r.): töpörtyű.
scsēpká (Mb.): aprófa, gyűjtős.
sebőső (Csü.): záporoső.
secölés (Cs.): rúgófa a lovak között.
sēcšká (Cs.): szecska.
sejpa (Sz.), *sejpe* (D.): selyp.
sejt (Ba.), *sejt* (Mb.): lép (a kasban).
sēmēręg (M.): piros kiütés a bőrön.
semjedék (J.): mocsaras hely.
sēpős (Csü.), *slēptá* (L.), *slēpētkās, slyēpētká* (r.) (Mb.): selyp.
sereęja l. *sāráęgjá*.
sereng (L., Ba.): sarjú.
sērpenyő (M.): lábas; *sērpenyő, sērpenyű* (Cs., Ba.), *serpenyő* (Csü.), *sērpenyő* (Csá.): háromlábú edény öntött vasból.
sērpitēm, sērputām, seplēm beszél (Cs.): selypít.
sērtyęg (Csá.): sír (a tűz).
sifli (Csü., L.), *siflyi* ~ *sifli* (Csá.): kockatészta.
sihet (Csá.): siet.
sikārköz (Sz.), *sikārköz* (Mb.), *sikārkóddzik* (D.): csúszkál (a gyerek a jégen).
sikáll (M., Mb.), *sikāl* (J.), *sikārol* (M., Sz., Mb.), *sikārol* (D.): mán-gorol; *sikā* (Ba.): sűröl.

- sikárló* (Sz.), *sikārló* (Mb.): tiló.
sikítāzik (Csá.): sikoltozik.
sillőgyik (M., Ba.), *sillőd* (Cs.), *sillődik* (J.), *sillik* (D.), *silāmlik* (Mb.): rosszul ég a tűz (nem lángol, csak üszkösödik).
simitó (Cs., J.), *simitó* (D.): tiló.
simojt (L.): fehér földdel bemázol (kemencét, földes padlót).
simulkāz (Cs.), *simūkāz*, *simūkāzik* (J.): csúszkál (a gyerek a jégen).
sindisznó (Ba.): sündisznó.
sing (L.): kínlódik.
sinkőzik (M.): csúszkál (a gyerek a jégen).
sipog (Mb.): suttog.
sír (L.): krumplisverem.
sirāny (Csá.): köcsög.
sirik (D.): sír. (ige).
sisāl (Ba.): cicerél, hergel (a kaskas).
siska (Csü.), *siskā* (L., Ba.): fánk.
siskó (L.), *siskā* (Ba.): kemence.
sitét (Csá.), *sütét* (Mb.): sötét.
sivátāg (Cs.): elhagyatott, ember nem járta hegyvidék.
sivít l. *sühöjt*.
sjāpkāl, *slyāpkāl* (r.), *slyāpog* (r.) (Mb.): lubickol.
skop (Sz., L.): ürü.
skuli (Cs.): kancsal.
skuvārkā (L. r.): töpörtyü.
slégān (M.): ferdén.
slēpta, *slēpētās* l. *sēpōs*.
slipisz (J.): tornacipő.
smicisāpkā l. *micī*.
smitnya (Sz.): kovácműhely.
sódār (Cs., J., Mb.), *sódar* (Sz., D.): sonka.
sókō (D.): gömbölyű, vízmosta kő.
sōla (Csü.): cipő.
sop (J., Sz., Mb.), *sopkā* (J., Mb.), *sopka* (Sz.): *sopā* (L., Ba.), *supa* (Csü.): félszer.
sorogja l. *sārāgjā*.
spik (L.): velő (esontban).
spirhānc (Mb.): denevér.
srót (L.): árpadara.
stāblon (Mb.): a tornác fölött levő deszkák.
- stāhétka* (Mb.): léc; *staféta* (D.): léckerítés.
stājērka (L.): lóhere.
stāngā (Mb.): a járgány rúdja.
stészli, *stészli* l. *tésznyi*.
stipāg (L.), *stipak* (Mb.): száalka.
sübēr (Csü.): a deszkaoldalú szeke-
 rek első és hátsó betolható fala.
suhatag (D.): vékony, egyenes haj-
 tás a fákon vagy a fa tövén.
suhol (Csá.): sűröl, sikál.
súk (M., Csá.): sulyok, mosófa.
súlyānkā (Csá.): nudli.
sunkā (M., Csü., L., Ba., Csá.): sonka.
supa l. *sop*.
súpā, *supā* (L.): 1. a kukoricaeső
 borító levele, 2. bab, borsó száraz
 héja.
súpāl (L.): (kukoricát) foszt.
supētli (Cs.): alacsony tolóagy.
surc (M., Cs., J., Sz., D., Mb.): síma
 kékkötény.
süstya (Ba., Csá.): a kukorica borító-
 levele.
sutēr (Csü.): folyami kavics.
sühöjt (L.), *süvit* (Csá.), *süvöt* (M.,
 Mb.), *sivít* (Cs.): füttyül.
süjedék (Cs.): mocsaras hely.
sül (Csü.): egy nyakbetegség, *süle*,
süleje (Csá.): golyva.
sültötök (J.): sütötök.
sürűkóró (Csü.): esalamádé.
sütét l. *sütét*.
sütnyiváló (Csá.): morzsolt kovász.
süvöt l. *sühöjt*.
sverboritka (Mb.): csipkebogyó.
svingā (Mb.): oldalzáp (a szekéren).
svirdā (Mb.): serdülő lány.
- szabátkā* (Csá.): nyári női blúz.
szādos (M.): repdes.
szāggāt (L.): kendert nyü.
szāgītānā (Csá.): szagos lenne.
szākācskā (Csá.): kötény.
szākványos (Csü.): marokszedő.
szālōkā (Cs., J.): nyári női blúz.
szāmóca (M., J.): az erdei eper
 hosszúkás alakú fajtája.
szāntóaja (Sz.): az eketaligát a járom-
 mal összekötő rúd.

- szántóvás* (M., Cs.): ekevas.
szaporodás (D.): hőkiütés (a bőrön jelentkezik izzadás következtében).
szapulló (Csü.): nagy dézsa.
szárajt (Mb.): szárít.
szárzállyá (Csá.): nyitott félszer.
szárító (M., L., Csá., Ba.), *szárító* (Csü.): kukoricagóré.
szárrágó (Cs.): fukar.
szárvájo (Csü.): (eke) szárva.
szárvó (L.): ollófa.
szátva (M., J., Ba., Csá., Mb.), *szátyfa* (Cs.), *szátva* (Sz., D.), *szováta* (L.): szövőszék.
szatyor (Csü.): az első saroglya a szekéren.
szaványó (L.), *szémvonó* (Ba.), *szivonó* (Csá.): szénvonó.
szécsku (Csü.), *szécskő* (L.): szöcske.
szédériná (Ba.), *szédérincé* (Csá.), *szédérnye* (L.), *szödörnye* (Sz., Mb.), *szédernye* (J.): szeder.
szegőttye (Csü.), *szegő* (Csá.): a kenyér megszegésekor levágott kisebb darab.
székcse (Cs.), *székcse* (Sz.), *székcscskó* (L.), *székcse* (Mb.): kisszék.
szekerderék (M., Cs.), *szekerderék* (J.): szekéroidal.
széki (M.): (tojás) sárgája.
szémebábja (L.), *széme bábja* (Ba.), *szémbabu* (Csá.), *szömbáb* (Csü.): pupilla.
szémérég (L.): szital (az eső).
szémés (L.): ügyes.
szemetlenkényi (M.): szemtelenkedni.
szémőcsó (M.), *szimőcs* (D.), *szömőcs* (L.), *szömölcs* (Mb.): barna szemölcs.
szémvonó l. *szaványó*.
szény, *szenyet* (L.): szén.
szepé (Mb.): gomba.
szerdek (Csü.): aludttej.
szérha (Csü.): eresz.
szérkó (M.): nyitott szín.
szervánka (Sz., D.): bélelt ujjas blúz.
szészikra (Csü.): parázs.
széttér (M.), *szvétér*, *szövetter* (Cs.): *szveder* (Mb.): szvetter.
- szévető* (M.): a ház elejét támasztó ferde oszlop; vö. *támató*.
szífszorítás (M.), *szífszorítás* (J.): nyavalvatörés.
szígyenős (L.), *szégyenős* (Csá.): szégyenlős.
szij (*szijnek*, *szijnánk*, *szijni*) (D.): szív.
szikáz (Csá.): megrázza a kályharostélyt.
szikra (Csü.): parázs.
szikrahúzó (Csü.): szénvonó.
szillács (D.): gyaluforgács.
szinké (Cs.), *szinke* (Csá.): félszer.
színyál (L.): nyitott félszer.
színyhető, *színhető* (L.), *szíhető* (L., Ba.): ácsfejsze.
szirkó (D.): kialudt üszök (amelyen hamuréteg is van).
sziró l. *szűrő*.
sziszog (L., Csá.): sziszeg (a gunár).
szítáldó (Sz.), *szítakogyik* (L., Ba.): szital (az eső).
szitapita (D.): szitakötő.
szivács (Sz.): vékony, hajlós aprófa.
szivonó l. *szaványó*.
szivva (Csá.): szilva.
szlik, *szlíka* (L.): halánték.
szlimák (Cs., L., Csá.), *slimák* (Mb.): meztelen csiga.
szobá (L.): padlás.
szobogár (M.): szú.
szóéttés (D.): szuvas.
szoknyagállír (Csá.): szoknyakorc.
szólító, *száolító* (D.): halánték.
szorító (Mb.): téli női blúz.
szószóló (M., Cs.): násznagy.
szováta l. *szátva*.
szödörnye l. *szédériná*.
szömet (Mb.): szemét.
szömőcs l. *szémőcsó*.
szöplős (Sz.): szeplős.
szördisznó (J.): sündisznó.
szövetter l. *széttér*.
sztréha, *sztriv* l. *észterhá*.
sztrozsok l. *trózsák*.
szúnyog (L.): szitakötő.
szurgyik (Ba.): kemencesut.
szurógyik (M.): nyilallik, szúr az oldala.

- szurok* (Cs.): mézga (cseresznyefa, szilvafa törzsén kiforrt, barnaszínű, ragadós anyag); vö. *enyű*, *kóduscspá*, *fámiz*, *kukucskászár*, *mácskáméz*; (Csá.): fokhagymagerezd.
- szúrózsbógács* (L.): szamártövis.
- szúrózsdisztaó* (D.): *szúrózsdiszno* (Sz., Mb.): sündiszno.
- szűj* (Cs.), *szűj* (D.), *szül* (Csü.), *szöl* (L.): szó.
- szüle* (Ba. r.): nagyanya.
- szűrő* (L.), *szírő* (Ba.): szérű.
- szváto* (L.): nász, apatárs.
- szvátoásszony* (L.): nászasszony.
- tācsi* (Cs.): gyerekhordó kendő.
- tagosztāl* (Csü.): tagosítás.
- tākár* (M., Cs., J., Mb.), *takar* (Sz., D.): szénát gyűjt.
- tākárókáríká* (L.): sípkarika (a kerékagyon).
- tālānd* (L.): talán.
- tālknji* (Csá.): kisebb, fánk alakú tészta; vö. *dolka*.
- tállóó* (L.): szöcske.
- tālpaš* (Mb.): lúdtalpú.
- tāmādās* (M.): föltámadás (húsvétkor).
- tāmátó* (M.): a ház elejét támasztó ferde oszlop; vö. *szévető*.
- tānāl* (M.): talál.
- tanító*, *tanitaó* (D.): 1. tanító, 2. a legelső kéve a keresztben.
- tányérbévirág* (Csü.): napraforgó.
- tányérozsa* (M.), *tányírrózsa* (Csá.), *tanyírrúzsá* (Ba.): napraforgó.
- tányírvirág* napraforgó
- tárisnyá* (Mb.): tarisznya.
- tárjágos* (J.): kékfoltos (a fázástól a bőr).
- tasni* 1. *tésznyi*.
- tātáká* (Cs.): nagyapa.
- teheny* (L.): tehén.
- tejők* (Cs.), *tejke* (Csá.): ostortelek.
- tekeneső* (Cs.): kis, kerek teknő.
- tekerőfa* (L.): gombolyító (a kenderfonalhoz).
- teknyőzsbéka* (Csü.), *teknyőzsbéka* (Csá.): kagyló.
- tełyítálpó* (M.), *teletálpú* (Cs.), *teletálpó* (J., L., Ba.), *telítálpó* (Sz.), *telítálpú* (D.), *teletálpó* (Csá.): lúdtalpú.
- tengéri boddza*, *tengőri boddza* (Csü.): orgona.
- tengerikas* (D.): kukoricaszárító.
- tereny* (M., Cs., J., Sz., Csá., Mb.): tenyér.
- térgyepél* (M., Cs.), *térgyepöl* (Cs., Sz., Mb.), *térgyepél* (J.), *térgyepel* (D.), *térbekül* (Csü.), *térbeköl* (Csá.), *térbityöl* (L.): térdel.
- terítő* (J., Sz.): ravatal.
- termik* (Cs.): terem (ige).
- tértypohār*, *térgyepohárá* (L.): térdkalác.
- tésznyi* (M.), *csészli* (J.), *tészni* (Sz., D.), *tasni* (D.), *técli* (Csü.), *tészli*, *stészli* (Ba.), *tészli*, *stészli* (Csá.): stészli.
- tetejső* (Mb.): legfelső.
- tészlyá* (M.): tészla.
- tidő* (L.): tüdő.
- tik* (Csü.): tyúk.
- tinó* (M., Cs., J., Sz., D.), *tinaó* (D.): üsző.
- tinós* (M.): meddő (tehén).
- tócska* (Sz.): tócsa.
- taófészek* (D.): vizenyős hely.
- tojóz* (J., Sz., D.): cicerél (a kakas, a gúnár).
- tokmacsorú* (Csü.): pisze.
- tól* (L., Csá.): tó.
- tolaó* (D.), *tolófa* (Mb.): vállfa (a jármon).
- tolócská* (L.): talicska.
- tolószög* (J.): rúdszeg (a jármon).
- tolyú* (M.): toll.
- tolyvás* (M.): tollas.
- tomvad*, *tombád* (M.): elhamvad.
- toná* (Cs.): szapuló dézsa.
- topány* (L.): cipő.
- topló* (L.): tapló.
- toplyó* (Csá.): az iszalag termése.
- topolyá* (M., Cs.), *topojá* (Cs., J.), *topolá* (Cs.), *topoja* (Sz.), *topolfá* (L.), *topolyfa* (Ba.), *topófa*, *topolyfa* (Csá.), *topojá*, *topolyá* (r.) (Mb.): jegenyefa.

topor (Mb.): rövidnyelű fejsze.
torkállya (M.): (a disznó) tokája.
torzsik (Ba.): a kukoricacsutka.
tócik, töcvény l. *tótvény*.
tógy, tőGy (Csü.): ostortelek.
törökfűszfa (L.): jegenyefa.
törölöm (L., Ba.): kenem (vaját a kenyérré).
törőszék (Ba.), *törő* (Csá.): kender-törő.
tösle (L.): csámpás.
tőtés (M.): tornác kerítés nélkül.
tőtötke (D.): töltött káposzta.
tótvény (J., Mb.), *tócik* (J.), *töcvény* (Sz.): gerenda a tornác szélén; (Mb.): kerítés nélküli tornác.
tövisekzsbógács, töviskestápu (Ba.): bogács.
tövisekzsdiszno (M.), *tövisekzsdiszno* (Cs., Csü., Csá.): sündiszno.
tövivrúza (Csü.): szamárkóro.
trápácinká (L.): ostortelek.
trávnjica (Mb.): fűruha.
trajfusz (Cs.), *trájfusz* (J.), *trajfusz* (D.): háromlábú főzőállvány.
trozsák (M., Csá.), *trózsák* (Cs.), *truzs-ják* (Sz.), *truzsák* (D.), *trózsok* (Csü.), *sztruzsok* (L.), *trozsák* (Ba.), *sztruzsják, sztruzslyák* (r.) (Mb.): szalmazsák.
trübá (L.): sütő.
tucsmutt (Csü.): pisze.
turbuk (M.): vánkoshéj.
turpisz (J.), *turcsi* (D.): pisze.
tutmá (Ba.): beszédhibás.
tutus (L.): pisze.
türet (D.): egy vég vászon.
türöt (D.): pisze.
tűzés (Csü.): konty.
tyilló (L.), *tyiló* (Csá.): tiló.
tyíny (L.): tölgyfakerítés kettéhasított vékony, földbeásott tölgyfából.
tyiszpál, tyiszpálká (L.): kemencepadka.
tyúkmony (L.): tojás.
tyúkokská (Cs.): jéree.
tyúkseg (Cs., Mb.), *tyúkseg* (J., L., Csá.), *tyukseg* (Sz., D.), *tyukseg* (Ba.): szemöles.

tyúszkál (L.): csúszkál (a gyerek a jégen).
udó, udó (Csá.): odú.
ugros (Mb.): ugrál.
uhorká (L., Csá., Mb.): uborka.
ujas (D.): 1. téli női blúz, 2. kis-kabát.
ujongát (Cs.): vonít (a kutya).
ujukál (Cs.): huhog.
untécik (Mb.): kötött magas mellény.
úrberős (Sz.): nagygazda.
urvecáká (Mb.): ostortelek.
ustár (L.): ostor.
uwikó (Ba.), *uwit* (Ba., Csá.), *ujít* (Mb.): vonít.
uzsérák (L.): zsugori.
uzsok (D.): zszisik.
ügyvégy (Cs., J., D.), *ügyvégy* (Csá.): ügyvéd.
ülcsik (Cs.), *ülkő* (Sz.): zárt ülőszék a kisgyerekeknek.
üllötyúk (L.): kotlós.
üre, ürő (Ba.): ürü.
űszök (M., Cs., Sz., D.): parázs.
űtköző (Cs.): az ajtót keresztben elzáró vas.
űződ (Cs., Sz., Mb.), *űződik* (J.): párosodik (a kutya).
vackos (Sz.): zömök.
vácsárgattyá (Cs.): csikorgatja (a fogát).
vadlú (D.): sáska.
vadmák (Cs., J., L., Mb.), *vadmák* (Sz., D.): pipacs.
váhán (Cs.), *váhánká, váhány* (L.): fatál.
vájlókosár (Csü.): szakajtó.
vájok (Cs., J., Mb.), *válok* (Cs.), *vájok* (D., Sz.), *vályok* (M., Cs., Mb. r.), *vályág, vājág* (Ba.): vályog.
vákárās (Mb.): vakarcs (a teknőben összekapart tésztából sült kenyér).
vakarcs (Csü.), *vákarc* (Ba., Csá.): 1. a teknőben összekapart tésztából sült kenyér, 2. (Csü.): a legfiatalabb testvér.

- vákarkóz* (Cs.), *vakarkóz* (Sz.), *vákárkódik* (J.), *vakarkózik* (D.), *vákarkogyik* (L.), *vákarkóz* (Mb.): vakarózik.
- vakjuk* (Sz., D.): falbavájt fülke.
- vakondák* (M., Cs., Mb.), *vakkundá* (J.), *vakondak* (Sz.), *vakkondok* (D.), *vákhándá* (L.), *vákánd* (Ba., Csá.): vakondok.
- vakszēm* (M., Cs., Csá.), *vakszēm* (Cs., Mb.), *vakszēm* (J.), *vakszēm* (Sz.): halánték.
- váló*, *válók*, *válója* (Sz., D.): jászol.
- vánkus* (M.): talyigavánkos; (L., Ba., Csá.): vánkos.
- vanna* (D.): zsírosbödön.
- várázsbéká* (M., Cs.), *várángyékozsbéká* (J., Mb.), *varangyékozsbéka* (Sz.), *varangyék* (D.), *vakarcsozsbéka* (Csü.), *váráncsozsbiká* (L., Ba., Csá.): varangyosbéka.
- várjá*, *várják* (L.): varjú.
- varkocs* (Mb.), *vřekocs* (L., Csá.), *vrikocs* (Ba.): hajfonat.
- vásnyās* (M.): egyenes piszkavas.
- vástáglápszār* (Mb.): comb.
- vástákhūs* (Cs., J., L., Ba., Csá., Mb.), *vastakhūs* (Sz.), *vastakhūs* (D.): lábikra.
- vatalé* (Csü.): fahordócska, amiben aratáskor az ivóvizet tartják.
- vátszūlvá* (M.): kökény.
- vedör*, *vedröt* (Sz.): vödör.
- vék*, *veket* (D.): lék.
- vélány* l. *vilány*.
- véllicská* (L.): evővilla.
- vérece* (L.): léces kiskapu.
- vērēnda* (Csü.): tornác kerítéssel.
- věrdung* (L.): fél kiló.
- verépfı* (Csü.): a veréb kicsinye.
- verépkölök* (Csü.): a veréb kicsinye.
- věrhényős* (L.): vörheny.
- verő* (J., D.): az a szerszám, amivel a kaszát kalapálják; vö. *kasza-verő*.
- verőkötőbogār* (M.): bodobács.
- vertőke* (M.), *vertőke* (Csá.): fonalgombolyító.
- vertőke levelyi* (M.): a fonalgombolyító ágai.
- vicigli* (Csá.): kerékpár.
- vidlá* (J., Mb.), *vidla* (Sz., D.): 1. villa, 2. (Sz.): kétágú piszkafa.
- vilány* (J.), *vělány* (Cs.): villany, villám.
- vilija* (Mb.): vigilia, előeste (pl. karácsonyé, pünkösdé).
- villángzik* (L.): villámlik.
- viluska* (Csá.): a főköttő alatt a homlokon átkötött fejdísz.
- visálmá* (Csá.): birsalma.
- visnye* (L., Csá.): meggy.
- visszäccsik* (L.): nudli.
- vitká* (Mb.): gúzs (amivel a tehén farkát a lábához kötik).
- vizilepké* (Cs.): szitakötő.
- vizítke* (M., Sz.), *vizítké* (Cs.), *vizítká* (L.), *vizítke* (Csá.): női blúz.
- vlácsuhá* (Cs.): ekelő; vö. *blácsuhá*.
- vóg* (J.): kútkölönc.
- vőfēr* (M.), *vőfél* (Cs.): vőfély.
- vógy* (M.): az a mélyedés a vetélőn, ahova a csévéet teszik.
- vöröseger* (Mb.): güzü.
- vörsönyöz* (Csü.): versenyez.
- vřekocs*, *vrikocs* l. *varkocs*.
- zábja* (M., J.): a kukorica címere.
- zāpor* (Cs.): fakilincs; *zāvorká* (L.): retesz, tolózár.
- zāvázāl* (Csá.): zavar, alkalmatlan-kodik.
- zellēr* (Sz.): zeller.
- zigārzóbogār* (M.): kis tarka légy-fajta.
- zizorog* (L.): didereg.
- zomborāl* (D.): dorombol.
- zong* (M.): döng (a méh).
- zöldlovacska* (Sz.), *zöldló* (Ba.): szöcske.
- zörgő* (Csá.): zörget.
- zörög* (Csü.): dörög, zeng (az ég).
- zubbōn* (Csü.): gyerekkabát.
- zúgik* (L., Ba.): búg, párzik (a nősténydisznó).
- zurból* (D.): köpül.
- zúz* (Cs., J., Csá., Mb.): zúzmara.
- zsácskó* (M., Cs., J., Csá., Mb.), *zsacsckó* (Sz.), *zsęcskó* (Ba.): zacskó; vö. *acskó*, *bacskó*.

zsejér (Sz.): zsellér, földnélküli paraszt; *zsöllér* (Csü.), *zsellír* (L., Csá.), *zsellér* (Ba.), *zsejér*, *zselér* (Mb.): kiscgazda, törpebirtokos.
zsélyéb (M.): ajtófélfá; *zsijéb* (Sz.): oszlop.
zsétár (M., L.), *zsojtár* (Cs., J., Ba., Mb.), *zsojtár* (Sz., D.), *zsejtár* (Csá.): fejszajtár.
zsgolká (L.): kukoricacsutka.
zsgripog, *zsgripol* (Cs., Mb.): csikorgat a fogával.
zсібókó (Sz.): gömbölyű, vízmosta kő.

zsilá (Csá.): karizom.
zszindzica (Csá.): a fecstejből készült túró.
zsiroskana (Sz.): zsírosbödön.
zsiit (Mb.): csitt! maradj nyugton!
zszivájog (J.): zajong.
zszizség (M.): döng (a méh).
zsojtár I. *zsetár*.
zszombik (L.): hangyafészek, vakondtúrás; (Ba.): vakondtúrás.
zszondor (Csü.): mangalica.
zszufány (L.): merőkanál.

IMRE SAMU és KÁLMÁN BÉLA

T á j s z a v a k

Bogdánd (Szilágy m.). (Katona Imre mesegyűjteményéből)

Akkoront 'akkor'. *Akkoront* feltette a lány a kezit a tőkére (KFL.* 11).
akna . L. *kopácsol* a.

Asszufiu (jelentését a mesélő nem tudta megfejtteni, csak így hallotta).
 Ára szalatt egy nyúl, a hátán ült éggy *asszufiju* (NAA né 3 : 3). Mekházasodott. A sas fementette az *asszufiut* fogadása alól (uo. 6).

babonál 'varázsol'. Eszibe jutott, hogy az öreg asszonyok tudnának még *babonálni*, varázsolni.

bádok 'bádog'. Onnet ved *bádokot*, csak fazéknak valót; *bádokos* 'bádogos' (NKM. 9 : 1). A MTsz.-ban *bádok* Palócföldről, *bátok* Kiskunhalasról, Arad m., Majlátfalváról, *bádig* Székelyföldről.

bajicca (NL. 4 : 14). A MTsz.-ban *bajucc* Csallóközben, SzamSz.

bátorság 'barátság, szövetség'. Az orosz lány a vaddisznóvá meg a farkassá nagy erőzs *bátorságot* kötött (NKM. 5 : 1).

megbetegedik 'lebetegszik, gyermekágyba esik'. A feleségem ott ál, minden perdzbe várom, hogy *megbetegedik*, akkó mi lesz véle? (KLM. 4 : 1).
 Megszaporodott az asszony, *megbetegedett* (3—4). A két vándor mos mi csinál, hogy a felesége *megbetegszik*? (2).

bitójog 'tántorog'. Elik tudott álani, ojan részeg vót, od *bitójogt* ére s ára (KLM. 3 : 8). A MTsz.-ban Zilahról 'inog' jelentésben. Vö. még: *bitolyodik* 'félredül, félrehajlik' (Szilágysomlyó, Háromszék m., *félrebitolyit* 'félrebillent, félrehajlít' uo.).

bízalmas 'megbízható'. A kiráj ki akárta próbálni, hogy mijen *bízalmas* a fiju (NL. 5 : 2).

* Az adatközlők rövidítése: DB = Dúl Bálint, DL = Daba László, DM = Dúl Menyhért, DSzF = Dúl Sz. Ferenc, DSzJ = Dúl Sz. József, HJA = Hajdú J. Andrásné, HJÁ = Hajdú János, HJó = Hajdú József, HL = Hajdú Lidi, KFL = Kürti F. László, KF = Kürti Ferenc, KGF = Kürti G. Ferenc, KGM = Kürti G. Miklós, KKL = Kürti L. Kati, KLM = Kürti L. Mihály, KZs = Kürti Zsuzsi, NAA = Nagy A. András, NAA né = Nagy A. Andrásné, NF = Nagy Ferenc, NGyA = Nagy Gy. András, NGyB = Nagy Gy. Bálint, NKM = Nagy K. Mihály, NL = Nagypál László, NMGy = Nagy M. György, SzJ = Szekeres János, SzM = Szilágyi Miklós.

boskór 'boscor' (SzJ. 1). A MTsz.-ban *boskor* a Szilágyságból.
Bórszem Jankó 'Borsszem Jankó' (DL. 2: 2), *Bórszemü Jankó* (uo. 1).
bótya 'bolond'. Éccé vót Kővezsden egy *mutuj* ember, éggy ojan *bótya* ember (DSzF. 2: 1). Vö. *kótya* 'féleszű, félbolond' (Cegléd, Szatmár m., Kapnik vid.) MTsz.

bükfapéterke 'zuzmó, famoha'. Az gondóta, hogy szed *bükfapéterkét*: A fának a moha, ami befuttya a fát. Aszt elaggya gyapju hējgett (NKM. 16: 1).
cap 'kecskebak'. *Keskecap* (DL. 2: 2). Zilah vid. A Székelyföldön
cáp, Kiskunhalason (Nyr. XXVIII, 235.) *cap* 'vén korában kiherélt és járomba fogott bika' (MTsz.).

cefetül 'nagyon'. Rákezdett asztán a fiju furujászni *cefetü* (NAA. 4: 5).
Vö. *cafát, cefet* MTsz.

cicó, maskacicó 'cica' (NAA né 2: 2).

cirógál 'cirógat'. Kezdi asztán az asszont *cirógálni* (NMGy. 1: 5).
condra 'ringy-rongy ruha'. Hetvenhét ringyes-rongyos *condra* (KLM. 1: 1). A MTsz.-ban e jelentéssel csak a Balaton mellől és Gömör m. Sajó völgyéből.

cuhol 'lohol'. *Cuhojj*, Burkos, a koncá! (NMGy. 3: 14).

csanáj 'csalán' (KLM. 4: 32). A MTsz. e változatot nem közli.

csápsza 'pofon'. Adot neki jó *pofftot*, jó *csápszát* az inasnak (KLM. 1: 26). Megin kap két *csápszát* (uo. 30).

csatlókötel. A kötel akkora vót, hoty három *csatlókötel*nek elég let vóna. (A szénász szekéren van, NKM. 12: 1).

csin 'a hordódongák bevágása a fenék számára'. A hordó *csinnyá*ba szokták tenni a lisztet (KLM. 4: 8). MTsz.

csürög. *Csürög-csattog* (NAA. 4: 3). A Szamosháton is *csürög* (Csúry), a MTsz.-ban Szatmár m., Patóházán *csürög*, Szatmár m. Krassóban *csürüg-csattog*.

daraboska 'darabocska'. Kapát éd *daraboskát* (NKM. 8: 2).

dehogy 'alighogy'. Na *dehogy* bément a kirájfi, minygyá belészeretett a kirájkisasszony a kirájfiba (KLM. 1: 13).

délebéd 'ebéd'. *Délebéggye* vót (KFL. 13). Leült *délebédelni* (uo. 18).
L. MTsz.

megderekaz(t) 'elpáhol'. A méteressé is jó *megderekaszták* (NF. 2: 5). Jó *megderekasztotta* az is a villávā (uo. 4).

diribrú-darabra vákhatná (KLM. 2: 24). *Diribrú-darabra* vagdalta (uo. 26).

dőföl 'bökdös, döfköd'. Nem jó jársz véllem, ha mindig *dőfölsz* (KLM. 4: 26). A MTsz. Háromszékből és Nagybeeskerekről, Csúry Szamoshátról közli.

dögösködik 'lustálkodik'. Ne *dögösköggy* az árogba! (NL. 1: 4). Rákiját a kisasszonra: Kej fel há, ne *dögösköggy* ott! (6). MTsz.

eldöt. Az egerek má májdnem *édötötték* a házat, úgy összetúrkálták (ML. 3: 1). A MTsz.-ban *döt* Heves és Háromszék megyéből.

dünnyög 'dörmög magában'. (A medvék meg a vaddisznók) éhessek vótak, keszteg *dünnyögni* (KLM. 3: 30). MTsz., SzamSz.

felébred 'feltámad', *felébreszt* 'feltámaszt'. A kirájkisasszony *felébrett* (NL. 1: 7). Aki *fē* tudja *ébreszteni*, éggy uradalmat nyer (uo. 5). Jelentkezett a kiráj lányának *felébresztésire* (uo.). Mennyijé adod nékem eszt az *ébresztőt?* (uo.).

ëgy 'körübelül'. A lán nagy vót, mán körübelü vót *ëggy* ojan tizenhét-éves, tizennyócéves (KFL. 1). Akkorosztán vett *ëggy* ojan vékást az ördög (uo. 4). MTsz.

megeleüszik 'jóllakik'. Még *megeleüedett* az ennivalójává (KLM. 4: 31). A medvének vet három porcijó pájinkát, a vaddisznónak meg négyet, a medvének három kiló húst, a vaddisznónak négyet. Na, *megeleüettek* ezek is, de azok is megittasottak (3: 30). A MTsz.-ban csak Tolna m. Báltáról.

elig 'alig, kissé'. Mekkarcolta *elig* a kãrgyává a szép Maruzina bal csöese alatt (KJM. 2: 25).

eperfa 'Maulbeerbaum' (DSzJ. 4: 2). MTsz., SzamSz.

megeüötet 'futuo'. Az úrfi az asszont *meg* akãrta ám *erüötetni* (NMGy. 1: 5).

esik. Naty *fãraccsãgba esett* (a fa) kivãgãsa (NL).

ëtet 'etet'. Az Isten a kutyãvá *ëtesse meg* eszt a tehenet (HJ. 3: 2). Azokat is mind *ëtette-itatta* (KLM. 3: 9). SzamSz. A MTsz.-ban csak 'megmérgez' jelentéssel.

fiszko 'fickó' (NL. 1: 5).

fog 'fok'. A létra *fogán* (NAA. 4: 6). Amikor a lekfelső *fogon* vót a létrán (uo.). Vö. Nyr. LXIV, 52.

fëlfog: Nézze meg, hoty *fëfokta* ma a kenyeret' a tüz (KLM. 4: 11).

fogat 'faggat'. Csak *fogatta* a feleségit (KLM. 4: 23). A MTsz.-ban Háromszékben, SzamSz.-ban *foggat*.

fonokál 'fonogat'. A felesége *fonokát* (NMGy. 2: 3). SzamSz. *fonogál*.

frigyláda. Csak a legénkori frigyládãját kérjed! Ècs csorda mãrha jött ki a lãdãbú (NAAé 3: 2).

fúvó 'fújtató'. Elüvett ëty keskebör-*fúvót* a tarisnyãbú, asztán csinãlta a kãrdot (NGyB. 2). SzamSz.

fütö 'szobai fütökemence'. A *fütön* vót fóró víz (HL. 1). MTsz., SzamSz.

gazol 'cacare'. A cigãm megijett és a nadrãgãjãba *gazolt* (NKM. 2: 1). MTsz., SzamSz.

gölice 'gerlice' (DL. 1: 2). Ebben az alakban a MTsz. szerint csak a Székelyföldön.

gombojék 'gombolyag' (NMGy. 1: 5). Mikó megvót a kender, ëcsinãta tizenkét kis *gombojégba* de azon a *gombojékom* mind ëggyiken csak ëggy-ëty pászma vót (uo. 1). *Gombojég* (Szatmãr m., Krassó), *gombajig* (Szatmãr) MTsz., *gombajég* SzamSz.

gurdé 'gyom' (KLM. 4: 32). MTsz., SzamSz. *gurday* a.

odahagy 'otthagy'. A többit *odahatta* Gyurkãnak (NMGy. 1: 9).

hammu 'hamu'. *Hammuat* tãrtunk a hórdóba (KLM. 4: 11). Csak *hammupogácsãval* ëlek (uo. 2). *Hammus* hórdó (uo. 2). A MTsz.-ban Szatmãrból és a Székelyföldröl.

Hammupipike 'Hamupipóke': mē am mindik hammuba ült (NKM. 14: 2). Zemplén m. Szürnyegen *hamupepejke* MTsz.

hãny. Kikötött a hajó, vasmaskãt *hãnytak*: kivetették a vasmacskãt, horgonyt (KLM. 2: 18). Vasmaskãt *hãntak*, s asztán a hajó megãllott, kikötött (11).

harang 'kolomp'. Èggy bérbécsnek a nyakãra arany-*harangot* (KGF. 4: 2). Vö. Luby Margit: Fogyó legelökön 113.

hasadãs 'hasadék'. Èccer odaérték ëty *sziklähasadãs*-hoz, s a *sziklähasadãsba* ment be az ördög (KFL. 3).

hát. A hász *hátán* vót ety favágó szén: 'a ház háta mögött volt egy favágó szín' (NKM. 6: 1). L. Az Orsz. Néptan. Egy. évkönyve, 1943: 58.

háj 'padlás'. Ki hun hál? Én ott a *hájba* (DSzJ. 1: 2—3). A MTsz.-ban csak *házháj* összetételben.

hídtalp 'hidláb, hídoszlop'. Leakasztotta, a kantárt a *híttalprú*, ahogy fē vót akasztva (KLM. 1: 15).

hijába 'pedig, noha'. De az asszon nem vót beteg, *hijába* a gyermeke akkor éccaka született (KLM. 4: 7). Még most is lehet a lányom az övé, *hijába* má jegybe van (uo. 16—7). SzamSz.

hivő 'baptista'. Vót ety *hivő* leján köszttök (NMGy. 4: 1). A SzamSz. szerint 'nazarénus'.

humlok 'homlok'. Véres *humlokkā* büt ki (NKM. 1: 2).

meghorgol 'futuo'. Én eszt azé adom, amé *mekhórgóltá* (NKM. 8: 3).

hüllóház 'hullaház'. Mit láttá a *hüllóházba*? (DSzJ. 3: 2).

hússatészta 'húsleves' (NKM. 12: 1). *Hússatészta* hús nekü (uo.)

elhúz 'elnyom'. A cigánt *el* is *húzta* az álom (MKM. 6: 3).

Incidátú-boncidájig 'Hencidától Boncidáig'. *Incidátú-boncidájig* ért a vége a lakadalomnak (NAAné 3: 6, 2: 9). L. SzamSz. *Hencida* a. *Bonchida* kolozsmegyei helység. *Hencida* is valószínűleg *Henchida* volt eredetileg *incselkedik* 'törekszik, iparkodik vmire'. De nem abba *incselkedett*, hogy jó legyen dóga, hanem hoty pusztissa el (KLM. 4: 14). Miklós osztán mekszeppent, *hijába* hogy jóba *incselkedet*, hot tuggya megmenteni az ő életeket, ő bukott asztán a szerencsétlenségben (uo. 2: 26—7).

innet 'innen'. Szedegette fē a bélest *innet* is, *onnet* is (NKM. 7: 4) MTsz., SzamSz.

irille 'irigyelte' (KLM. 1: 3). Pest m. Monor: *irélli* (MTsz.)

irsomba-bársomba. L. *pírsony-bársony*.

irza-borza. Éverte vele a grófot, hoty szárt *irzát-borzát* (NKM. 15: 4).

isment 'ismét'. Ément *isment* az asszonhoz (NMGy. 2: 4). MTsz.

esmerszik 'különbözik'. De nem *esmerszett* a két fiju egymástú (KLM. 2: 4).

jár 'folyik'. Nádazsdon *jár* ety patak lefelé, az Ó-patak. A Mázsa-patakot úty híjják, hogy Ó-patak (NL. 2: 1).

jószág 'lábás jószág, barom'. A hátán hórta a fát az érdörü, mē neki *jószága* nem vót (KL. 1).

kajáz 'eszik'. A bélest *kajázzuk*, esszük az emberrē (NMGy. 1: 8).

kokas 'kakas, pattogatott kukorica'. A két málészeme kipattant, led belőlle két szem *kokas* (KLM. 4: 34). MTsz., SzamSz.

kanyarint 'kanyarít'. *Lekanyarintotta* az égyik lábát (NF. 3: 2). Jó lenne ennek az égyik combját *lekanyarintani* (uo.). A MTsz.-ban Szatmár m. Patóháza.

kapja magát 'fogja magát'. *Kapta magát* meg a kriptának a kócsát, ément ki a kriptába (KLM. 2: 37).

kapufél 'kapufélfa'. Nekivákta magát a *kapufélnek* (KLM. 1: 8). A MTsz.-ban a Hegyaljáról.

karíngózás 'gurulás, hengeredés'. A róka hun felül, hun a hórdó alat vót a *karíngózásba* addig, amik kiszenvedett (NL. 4: 15).

karszék 'karosszék'. Bennül égy *arankárszékbe* (KLM. 2: 13). A *kar-székbe* úsz (uo. 16). SzamSz.

keske 'kecske' (HJá. 7: 1). MTsz.

kelepcél 'tengődik'. Alig tudott napru-napra *kelepcélni* (KLM. 4: 32).

kenteficsél 'keneget'. Amit levágott a kardod ördögöt, éggy asszony mint *kenteficséli* fel ős cserébbü (KLM. 3 : 27). Vö. *kenceficél*, *kentefítél*, *kentyefityél*, *kengyefityél* MTsz.

keresztülölel 'átölel'. Nézegeti a fát : na *ölejje* esz *keresztü*, hogy al legyen a mérték! Hát ő tuzta, hogy mijen fát ké *keresztü ölelni*. *Keresztü öleli* a gróf (NKM. 15 : 3).

mekkettődzik 'ketté válik'. Az út *mekkettődzött* előttük (KLM. 1 : 8). Az út *mekketődzött* (!) előttök. Av vót írva az útfére, ki a bitófára, hogy esz szerencsés út, em mek szerencsétlen út.

külül 'kivül' (NL. 1 : 1). A körön *külül* állott (KLM. 3 : 4). Mos jön a *külül* szörözs, belül nedves (NMGy. 3 / 13). MTsz.

kocint 'üt'. Kettőt *kocint* a fejire az isztökévé (NKM. 7 : 4). *Kocincson* kettőt az ekéjin (az isztökéjivé), mē nem jól jár. Akko faeke vót (uo.). Csak kettőt *kocintok* (uo.).

kokó. Még azonn is túll ... ēty *kokó*billentessē, vót ēty száraz jegenyenyárfa (KLM. 1 : 1).

kom 'koma'. Az ördögnek a *komja* (KLM. 3 : 6). A MTsz.-ban a Székelyföldről és Szolnok-Doboka m. Domokosról.

kontra 'másod hegedű'. L. *muzsika*.

kopácsol 'vág, váj'. Rárepült a lúra, kezdi *kopácsolni* a szemit (NKM. 1 : 2). Akkorosztán nekikezdett, hoty *kopácsolja* ki a hórdónak az aknát (uo. 3).

kórsma 'koresma' (KLM. 3 : 25, HJó. 1 : 1).

kottyanó 'zökkenő'. Az egyik *kottyanónál* a deres ēgyet fingott (NL. 1 : 3). Következett a hārmadik *kottyanó* (uo. 4). Az út nagyon *kottyanós* vót, nehéz vót a lovaknak a fa (uo. 3). A MTsz.-ban Turkevéről, Békés megyéből, Tiszadobról ; Szamoshat Csűrynél.

körtéjfa 'körtefa' (KGF. 1 : 2). MTsz., SzamSz.

összekötődik 'összeáll, szövetkezik'. Azzal *összekötődtek*, s ēmentek a várazsba (NKM. 16 : 3).

közzejégbe 'közéjük'. Miklós mek *közzejégbe* álott (KLM. 2 : 21). Ő is a fōrgatagba odakeveredik *közzejégbe*, a sórt álók közé (SZM. 5 : 2).

lekucorodik 'leguggol'. *Lekucorodott* a sánta ördög (NAAné 2 : 6). MTsz., SzamSz.

békukucsál 'bekukucsál'. *Békukucsát* az ablakon (DSzJ. 3 : 2).

kukukk, *kukukkol* 'kakukk, kakukkol' (NAAné 4 : 7). MTsz., SzamSz.

kuncog 'kér, kunyorál'. Megéhesztek, kesztek *kuncogni* (KLM. 3 : 26). Kezdet *kuncogni* megint, hogy aggyon kenyeret neki (KFL. 14).

lang 'láng'. A tündérkirájné jön utānnok kék *lang* képibe (KLM. 2 : 20).

legényszer 'legénysor'. Fényótt a gyermek annyira, hogy má *legényszerbe* vót (KLM. 4 : 16, 2 : 7). Hunyad m. Lozsád, MTsz.

lihél 'lehel, lélegzik'. Az ördög mindig *lihelt* ... Mikó *lihelt*, akkó a cigánfiju mājnem az órára esett, mikó szítt, akkó meg visszarántotta (NKM. 12 : 6).

maska 'macska' (HJó. 1 : 1, NMGy. 1 : 8), *maskagumi* 'macskaszar' (NKM. 16 : 9). MTsz.

málé 'kukorica'. Odaaggya két véka *máléjé* a kis fíjut (KLM. 4 : 15). MTsz., SzamSz.

más 'másik'. *Más* este asztán hasonlóképpen kikötött a hajó (KLM. 2 : 19). A hajó asztán megindúlt *más* reggē, jött egészen *más* estig (uo. 22). MTsz.

máskól 'máskál'. Ugy *máskóltunk* nétykézláb (KLM. bev.).
matarász 'fogdos, markolász'. A legény ott asztán keszte *matarászni*,
mintha a felesége volna (DL. 2 : 2). A MTsz.-ban e jelentésben Fülekről.
Vö. *motyorász*.

mátka 'vőlegény'. A maskació aszonta a kirájiunak : Édes kicsi *mát-*
kám (NAAné 2 : 2). L. NySz.

menyasszony. Reggel annyi tojást tegyél az asztálra, ahányszor leszél
menyasszony az éjjel : ahányszor elvégzed a dolgot a feleségeddel (DM. 1 : 1).

mennydörgő. A *mendergőjít*, hamar fuss te, a cserepet vedd el tőlle
(KLM. 3 : 28).

menyeske 'menyecske' (HJA. 2). MTsz.

mér 'merít, mer'. *Mér* vizet (DL. 1 : 1). SzamSz.

mér 'mer'. Nem *mérték* mondani (KLM. 3 : 14). Hogy *méred* nekem
aszondani (HJó. 1 : 1). *Mérem* (NMGy. 1 : 4). A MTsz. szerint Szilágysom-
lyóban, Bánffyhunyadon, Szatmáron, Debrecenben. SzamSz.

méterfa 'köbméter fa'. A cigán hármad magávā járt *méterfa* vágni (NKM.
12 : 1).

morzsál, morzsol 'öröl'. Vitték a malomba (a csontot), hogy *örjék meg*.
Hát vótak a malomba ezek a kis ördögök, *mörzsáták*, asztán nem akarták
mörzsöni. Asztán Kilenc aszonta : *mörzsőjjátok*, mē beléduglak a garadba!
Megmörzsóták (KGM. 4 : 3).

moslék 'hitvány, ocsmány'. Egy rongyos, sánta, *moslék*-csikó (KLM.
1 : 6). MTsz., SzamSz.

motyorász 'fogdos, markolász'. Keszte az ember *motyorászni* a meny-
asszont (DL. 2 : 1). L. *matarász*.

munkádzik 'dolgozik'. Isten álgya meg a munkáját! (Amit *munkádzott*)
(NF. 2 : 1).

murok 'sárgarépa'. A kutyákat úty hitták, az eggyiket *Murok*, a mási-
kat Petrezsejem, a hármadikat Zeller (NAAné 4 : 1). MTsz., SzamSz.

mutuj 'bolond'. L. *bótya*. MTsz.

múzsika 'hegedű'. (A cigány) zálogba hagyot mindig egy *múzsikát*
(NKM. 9 : 1). Belényútak a földbe, kihúzott eggy *kontrát*, azután kihúzott
eggy eső *múzsikát*, azután kihúzott eggy bögőt (NGyB. 8). MTsz., SzamSz.
nyenyúlhozzám 'tréfás tésztanév'. Süti a bélest, a túrós bélest, lekváros
nyenyúlhozzámot (NMGy. 1 : 6). SzamSz.

nyaka csigája 'csigolya'. Étörte a *nyaka csigáját* (NF. 1 : 3). SzamSz.

nyeg 'nyög': *nyegett* (NKM. 11 : 2), *nyegés* (uo. 1) A MTsz. szerint *nyeg*
Szolnok-Doboka megyében és a Székelyföldön, a Szamosháton *nyég* (*nyegek*,
nyegés) Csűry.

nyekeg 'akadozva beszél'. Akkorosztán reádólt eggy zsványra a kapu.
Csak *nyekegett* az a eggy zsvány, akit odaütött (KGF. 1 : 3). MTsz., SzamSz.

nyér 'nyer'. Mosmá tiéd a *nyért* pér (NGyB. 9). MTsz., SzamSz.

megnyomoz 'bejár'. A sűrű erdőt ők *megnyomozták* eggyütt. Mindaddig
mentek, még a sűrű erdőnek elérték a közepit (NMGy. 3 : 2).

kiocsúdik 'magához tér, fölocsudik'. Asztán *kiocsúdott* (KLM. 3 : 31).
odvos (NAAné 2 : 4), *odvas* (uo. 6). *Odvos* Temesköz (Kálmány : Hagyo-
mányok 2 : 1).

onnet 'onnan' (KLM. 3 : 22). A MTsz.-ban Kolozsvárról.

országút. Eggyidős vót az *országúttā* (HA. 2). L. Nyr. LXVII, 77.

osztózik 'vitatkozik, veszekszik'. Csak ott *osztóztak*, hogy a libának csak egy lába van (NF. 3 : 3). Addig *osztóztak* ott, eccé aszonygya az asszony : Na új fē hát a gájára! (KLM. 4 : 27). A MTsz.-ban a Székelyföldről.

ölelgőzik 'ölelkezik'. *Ölelgőzve* jöttek a bórnyuvā hazafelé (NF. 2 : 8). A két fíjatal ott ált a tőrnácon *összeölelgőzve* (KLM. 4 : 19).

őr 'öröl' : *örjön* (KLM. 4 : 16), *megört* (uo. 19), *meg is örte* (NL. 5 : 6), *megőri* (uo.), *megörni* (uo. 5). MTsz., SzamSz.

padláda. Válasszá ojan *padládát*, amijen neket teccik (KLM. 1 : 2). Akko febontották az első *padládát*, abba vótak sog bársonyruhák, ezüstök (uo. 1 : 3). MTsz.

parázsa 'parázs' : *parázsát*, *parázssát* (KM. 1 : 7). SzamSz. A MTsz. csak a Székelyföldről közli.

elpártol 'eltávozik'. Neked *ē kē pártólni* az órszāgbú (KLM. 3 : 13, 12). Akkó odament a házigazda, hoty kergesse el őket, *el kellett pártojjanak* (KGF. 1 : 2).

pasmagol 'ütlegel'. Csunyan *pasmagolta* egymást (NF. 2 : 1). MTsz. *paszur* 'bab, paszuly' : *paszurkaró* (KLM. 1 : 1). MTsz.

megpendelyez 'futuo'. Tísszer *pendejeszte meg* (a feleségét). (DM. 1 : 1). *pér* 'per'. Mosmá tiéd a nyért *pér* (NGyB. 9).

percintés. Még azonn is túl . . . ety pinapercintéssē (KLM. 1 : 1). Vö. *percent* 'az orsóval fonás közben perceget ; percegő hangot ad (a falióra bizonyos időközökben)' SzamSz.

megperdint. *Mekpērdintette* a kisujjává és tizenkéd darabra tört a kard (NGyB. 2).

pertónátosan 'méltósággal'. Jön a medve naty *pertónátosan* (KZs. 4). Vö. *pers(z)ónátus* tekintélyt tartó, nagyképű (Kiskunhalas, Miskolc, Szabolcs m. Besenyőd) MTsz.

pesel 'vivel' : *pesēlni*, *peselte*, *belépeselt* (NKM. 14 : 1), de *pēselt*, *pēsēj*, *pēsēlhetnēm* (KGF. 1 : 3). MTsz., SzamSz.

pírsomba-bársomba. Jön a te mustoha-lányod *pírsomba-bársomba*, gyön-gyös koszorúba (KLM. 1 : 2). L. *írsomba-bársomba*.

poff 'pofon'. Adot neki jó *poffot* (KLM. 1 : 26).

pöfökel 'pöfékel'. *Pöfökelltem*, mint et törög basa (NKM. 16 : 4).

prócák 'kenyérzsák (Brotsack)' (KLM. 3 : 14).

pujubivaj 'növendékbivaly' (NL. 3 : 1). Vö. *pulya* 'gyermek' MTsz., SzamSz.

pupuza 'madár' (NL. 5 : 1). László Géza szerint Zilah vidékén 'büdös-banka' (Nyr. XXVIII, 235). Vö. *pupuca* ua. (Szilágy m. MTsz.).

putyperege 'denevér' (NL. 5 : 1). Vö. *pupperege* (SzamSz.), *pupperegi* (Bihar m. Miske MTsz.) ua.

rajtoja 'létra' (KFS : 1). MTsz.

rak. Na a fíjunak asztán tarisznyát *raktak*: megrakták a tarisznyáját (KLM. 4 : 20, 21).

rend. *Szép rendbe* osztán monygya a katonának (KLM. 3 : 10). *Szép rendbe* osztán a kapitány ēment a katonákā haza (uo. 11). *Szép rendbe* osztán megvirratt (uo. 25). *Szép rendbe* asztán lefekűttek (4 : 2). *Szép rendbe* a mónár kifokta a kis kopórsót, vitte bé (4 : 15).

renget 'ringat'. Mindig *rengetni* kellett (HJA. 1). Hijába *rengettyük* (uo). A katona *rengeti*, *rengeti* a gyermeket (2). MTsz. SzamSz.

rönkőj 'fatörzsdarab'. Ot vót egy *rönkőj*, tórhatt régi örekfa (KGM. 5 : 2). A MTsz.-ban *rönkő* Szatmár m. Nagybánya, *rünkő* Bereg m.; Szamos-háton *rönköj* Csüry.

röttön 'rögtön' (KFL. 34, NGyA. 6). MTsz.

ruca 'kacsa' (KLM. 3 : 27). MTsz., SzamSz.

rúdas 'petrence'. Egy *rúdasz* széna (KLM. 3 : 21). Lucerna hējjet hozzá egy rúdas pozdórját (1 : 7). MTsz.

segisség 'segítség' (KLM. 3 : 24); vö. *segis meg!* 'segíts meg' (HJ. 6 : 3); *pusztissa ki*: pusztítsa ki (KLM. 4 : 14).

sikóbálás 'sikoltozás'. Nagy sivalkodást hall, nas *sikóbálás* vót (KMZs.

1). A MTsz.-ban *sikobál* Szilágy megyéből.

suharc 'vessző'. Vágot *suharcot* (NKM. 15 : 3). MTsz., SzamSz.

sűrűs 'sűrű'. Törtek keresztű a *sűrűzsben* (NKM. 5 : 2). A MTsz.-ban *sűrös* 'ua.' Pozsony m. Deákiból.

szaggat. Ne *szaggassa le* még a tésztát : ne *szaggassa ki!* (KIM. 4 : 10).

Szaggassa ē hatfelé a kis tésztát! (uo.) V. ö. A szegény asszony *északasztotta* a kis tésztát hatfelé (uo.).

szakásné 'szakácsné' (NMGy. 3 : 14).

szarka-krisztus 'szarka'. Kezembe van mán a *szarka-krisztus* (KGF. 5 : 1). Vö. *tarkajézus* (Udvarhely m. Oláhfalú MNy. III, 332, Moldva Nyr. XXX, 172, Wichmann) ua.

széd 'szed' (MKM. 7 : 1). MTsz., SzamSz.

szén 'szín'. Húsz esztendeje, mijóta nem láttam lisztnek *szénét* se (KLM. 4 : 8). MTsz.

szolgál 'szolgáltatával keres'. *Szógáltak* ész zsák aranyat (KGF. 6 : 2). Ha *szógász* ét tőt, az dugd a kalapodba (NF. 2 : 6). MTsz., SzamSz.

szomjos 'szomjas' (KFL. 24).

megszomjozik 'megszomjazik'. *Mekszomjosztak* (KM. 1 : 20).

tajkolás 'javítás'. Hozzáfogott a *tajkoláshoz* (NMGy. 2 : 1). Vö. *tákol*, *tajkol* MTsz., SzamSz.

eltakar 'betakar'. A gyermeket nem tutták vóna *étakarni*, nem vót annyi ruhájok (KLM. 4 : 6).

tanákozik. *Tanákosztak* éty házzā, abba vótak sok tólvajok : találtak egy házat (DSzJ. 1 : 2). *Tanákozott* éty kis asszonka, vezet éty kis kutyát láncon (DM. 2 : 1).

tehesség: *Emlékezőtehességit* (NKM. 15 : 3).

tengeri 'kukorica' (KLM. 4 : 14).

tere 'teher'. Hózzanak ét *tere* fát az érdőbü! (KFL. 11). A fijatal kirájné *terébe esett*, állapotos lett (uo. 16). MTsz., SzamSz.

terem. Éccer éty fényes úri ember kardossan *elibe termett* (NMGy. 3 : 3).

tereny 'tenyér' (KFL. 10), *terenyét* (NMGy. 2 : 3), *terenyembe* (NGyB. 3).

tesz 'útravalót tesz'. Kēj fē, *tegyünk* kenyeret és mennyünk! (NMGy. 3 : 2). Megént *tett* annyit neki, amennyit akkó *tett* (DB. 1 : 1). V. ö. Szamosháton 'ennivalót vet, ad (állatnak)' jelentéssel (Csüry).

tírpe-törpe 'törpe'. Én vagyok a *tírpe-törpe* Gyúrka (DSzJ. 2 : 2).

tórhadt 'korhadt'. Ot vót egy *rönkőj*, *tórhatt*, régi, örekfa (KGM. 5 : 2). A MTsz. csak Székelyföldről közli.

betöviskel. Az ablakja a házáná *bé vót töviskélve* (KLM. 4 : 32).

túl. Minek nem montad meg *túl*, akkó sose hosztalak vóna át? (KLM. 4 : 27). Fétették egy medvének a hátára, asztán úty hoszták ájultan, eggyik erű, másik fokta *túl* (ua. 3 : 31).

tő 'tű' (KGM. 3 : 3). - MTsz.

türköl 'tülköl': *türkölök* (KGM. 2 : 1), *türkölt* (KZs. 4). MTsz.

újjogat 'ujjong'. Danóltak, *újjogattak* (MF. 2 : 2).

ület. Rángatom én is osztán a bélest id belé az *üledbe*, id belé a kebbe (NMGy. 1 : 9). A mesélő szerint 'lyuk' a nadrágon. Ém meg lekötöttem így a nadrágon, mind a kettőt, kesztem az *ületemen* béonteni (8). Épakóltam a pulickát az *üledbe* (uo.).

ülő 'üllő'. Verte az *ülőt* a mihéjbe (KLM. 1 : 27).

ütleg 'ütöeszköz'. Kerítőt tehát eggy *ütleget*, s keszte kalapálni a *küvöket* (küllöket) kifelé (NL. 4 : 11). A Szamosháton *üttek* 'pálca, vessző' (Csűry). A MTsz.-ban *üttek* Kecskeméten, *ütleg* Veszprémben 'ütöeszköz'.

valamennyi 'ahány, amennyi'. Asz hitték a kaszárnyába, hogy *valamennyi* katona menyen, mosmá mind éviszi az ördög, éty se mèn haza (KLM. 3 : 9). MTsz., SzamSz.

felvállal 'felfogad'. Vót eggy árva gyērmek, asztán *fēvállalta* a jú mellé (DL. 1 : 1).

várda 'várta'. Nem kaptak (találtak) eggyet se a *várdaszobába* (KLM. 3 : 8).

váras 'város' (KLM. 1 : 9). MTsz.

vájj 'váz'. *Csontvájzat* (NGyA. 1).

vér 'ver'. Jól *megvéri* (DSzF. 2 : 2). A bot nem *verte meg* a kutyát (NKM. 10 : 1). Nem tudom *levérni* a szándékokról: lebeszélni (KLM. 2 : 12). MTsz., SzamSz.

éveszlik 'elvész'. *Éveszlett* a kirájnak a lejánya (KGF. 3 : 3). Hum van a három bárány? Asszonygya: *éveszlett* (DB. 1 : 2). MTsz., SzamSz.

viszkándoz 'fickándoz'. (A ló) *viszkándozott* alattok (KLM. 1 : 8).

vőfény 'vőfély' (NMGy. 3 : 13). MTsz.

zaskó 'zacskó' (KGM. 3 : 4), *askó* (DM. 1 : 2), *tökaskó* (KLM. 9 : 10).

elzavar 'elkerget, elűz'. Így osztán a kiráj a kéd bálttyát még a házátú is *ēzavarta* (KLM. 1 : 35). MTsz., SzamSz.

zivār 'zivatar'. Elerte egy nagy *zivār* (NKM. 9 : 1). MTsz., SzamSz.

zörgés 'dörgés'. *Zörgés*, villámlás, csattogás (NKM. 9 : 1). MTsz.

zsök 'lök'. Ódalba *zsökte* a kirájt (KLM. 4 : 24). Nekimegyen a medve, hot törje le a vasajtót, de nem tudott semmire menni, nem tutta *lezsökni*. Mekharagudott a vaddisznó, *ēzsökte* onnan a medvét (uo. 3 : 30). *Belézsöklek* az az éccaka a tóba (DB. 1 : 3). *Belézsökte* Kilenc a kirájt meg a kirájnét (uo.).

BEKE ÖDÖN

Tartalom

Cikkek

<i>Papp László</i> : Ő-ző nyelvjárás Debrecenben	3
<i>Papp István</i> : A felszólító módjel problémái	25
<i>Sebestyén Árpád</i> : <i>Tanítani ~ tanítani</i>	37
<i>Fülöp Lajos</i> : A számbeli egyeztetés főbb kérdései Gyöngyös és vidékének nyelv-járásában	49
<i>Petrovici Emil</i> : Rom. <i>Oriş, Oriş, Orişa, Orăşani, Orăşeni</i> < magy. <i>Varjas</i>	64
<i>A. Kövesi Magda</i> : A <i>fa fo</i> alakváltozatáról	69
<i>Jakab László</i> : <i>Telek</i>	81
<i>Hakulinen Lauri</i> : A finn nyelv jellemzése	87
<i>Kálmán Béla</i> : Gyermeeknyelv és nyelvjárások	96
<i>Sebestyén Árpád</i> : A Csúry-féle, szamosháti é fonológiai értékeléséhez	101

Ismertetések, bírálatok

Orbis. Ism. <i>Benigny Gyula</i>	106
J. Soltész Katalin: Az ősi magyar igeekötők. Ism. <i>Papp István</i>	111

Nyelvjárási adatok

<i>Sulán Béla</i> : Bazsó Lidi néni önéletrajza	115
<i>Kovács László</i> : Debrecen (szöveg)	154
<i>Szabó Géza</i> : Kaba, Hajdú m. (szöveg)	159
<i>Gálffy Mózes</i> : Trunk, Moldva (szöveg)	162
<i>Hegedűs Lajos</i> : Somogyhatvan (szöveg)	166
<i>Hegedűs Lajos</i> : Egerarácsa (szöveg)	168
<i>Imre Samu</i> — <i>Kálmán Béla</i> : A szlovákiai nyelvatlaszgyűjtés tájszóanyaga	173
<i>Beke Ödön</i> : Bogdánd, Szilágy m. (tájszavak)	199

Résumés

<i>L. Papp</i> : Ő-Lautung in Debrecen	23
<i>I. Papp</i> : Das Problem des Moduszeichens des Imperativs	36
<i>Á. Sebestyén</i> : <i>Tanítani ~ tanítani</i> (Über den Schwund des Binde vokals nach dem Suffix -ít)	48
<i>L. Fülöp</i> : Principales questions de l'accord numérique dans le dialecte de Gyöngyös et environs	62
<i>E. Petrovici</i> : Roum. <i>Oriş</i> etc. < hongr. <i>Varjas</i>	67
<i>A. M. Kövesi</i> : Über die Variante <i>fo</i> des Wortes <i>fa</i>	79
<i>L. Jakab</i> : <i>Telek</i>	86
<i>L. Hakulinen</i> : Charakteristik der finnischen Sprache	95
<i>B. Kálmán</i> : Langage enfantin et dialectes	100
<i>Á. Sebestyén</i> : Zur fonologischen Wertung des <i>ž</i> in der Mundart von Szamosháti ..	105

A kiadásért felelős a Tankönyvkiadó Vállalat igazgatója. — 1957. — Kiadásra előkészítette: Török Sándor.
Műszaki vezető: Horváth János. — Műszaki szerkesztő: Orlai Márton. — A kézirat nyomdába érkezett:
1957 május. — Megjelenés: 1957. szeptember. — Példányszám: 600. — Terjedelem: 18,5 (A/5) ív. —
Készült: monó szedéssel, íves maganyomással az MSz 5601—54 és az 5602—55 szabványok szerint.
42261 — Akadémiai Nyomda Budapest V. Gerléczy utca 2. Felelős vezető: Bernáth György

